

**Προσλαμβανόμενη διαπροσωπική
κυριαρχία εντός ιεραρχικών
διαρθρώσεων**

Η εμπειρία της εξουσίας
και οι συνέπειές της σε γνωστικές
διεργασίες, στάσεις και συμπεριφορά

Ερρίκος Βασιλικός

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Αλεξάνδρα Χαντζή

2012

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περιεχόμενα

<i>Ευχαριστίες</i>	- 5 -
<i>Περίληψη</i>	- 7 -
<i>Εισαγωγή</i>	- 11 -
ΕΝΟΤΗΤΑ I	
1. Η εμπειρία της εξουσίας και οι συνέπειές της για τις στάσεις και τη συμπεριφορά των ατόμων	- 14 -
1.1. Η άσκηση εξουσίας και η απόκριση σε αυτή	- 14 -
1.2. Ο ρόλος της ιεραρχικής διάρθρωσης: Η κατάσταση έναντι του ατόμου	- 19 -
1.3. Η συμμετοχή σε συστήματα εξουσίας ως εμπειρία	- 25 -
1.3.1. Η εμπειρία της εξουσίας	- 25 -
1.3.2. Η μάθηση μέσα από την εμπειρία	- 29 -
1.4. Η εμπειρία της εξουσίας και οι συνέπειές της	- 34 -
1.4.1. Εμπειρία της εξουσίας και συναφείς έννοιες σε επιστημονικούς χώρους: Ομοιότητες και διαφορές	- 35 -
1.4.2. Η συνεισφορά της εμπειρίας της εξουσίας στην υιοθέτηση συγκεκριμένων στάσεων	- 45 -
1.4.3. Το σκεπτικό της πρώτης έρευνας	- 54 -
2. Έρευνα I: Η εμπειρία της εξουσίας και οι συνέπειές της για τις στάσεις και τη συμπεριφορά των ατόμων	- 59 -
2.1. Εισαγωγή	- 59 -
2.2. Μέθοδος	- 60 -
2.2.1. Συμμετέχοντες και Διαδικασία	- 60 -
2.2.2. Σχεδιασμός και Μετρήσεις	- 61 -
2.3. Αποτελέσματα	- 70 -
2.4. Συζήτηση	- 76 -
2.5. Περιορισμοί	- 77 -
ΕΝΟΤΗΤΑ II	
3. Εμπειρία της εξουσίας και ανάγκη για πλήρωση: Ο ρόλος του αυτο-στοχασμού	- 82 -
3.1. Ανάγκη για πλήρωση	- 82 -
3.2. Ανάγκη για πλήρωση και εμπειρία της εξουσίας	- 89 -
3.3. Ανάγκη για πλήρωση και απόκριση στην παραβίαση νορμών	- 92 -
3.4. Ανάγκη για πλήρωση και δικαιολόγηση της προσπάθειας	- 96 -
3.5. Η εμπειρία της εξουσίας και ο πιθανός ρόλος του αυτο-στοχασμού	- 98 -

4. Έρευνα II: Ανάγκη για πλήρωση και εμπειρία της εξουσίας: Ο ρόλος του αυτο-στοχασμού.	- 108 -
4.1. Εισαγωγή	- 108 -
4.2. Μέθοδος	- 109 -
4.2.1. Συμμετέχοντες και Διαδικασία	- 109 -
4.2.2. Σχεδιασμός και Μετρήσεις	- 110 -
4.3. Αποτελέσματα	- 114 -
4.4. Συζήτηση	- 123 -
4.5. Περιορισμοί	- 125 -

ΕΝΟΤΗΤΑ III

5. Γνωστικές συνέπειες της εμπειρίας της εξουσίας: Η εμπειρία της εξουσίας και η κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης	- 128 -
5.1. Η κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης	- 128 -
5.2. Κοινωνική υποκατάσταση και μεταβίβαση	- 135 -
5.3. Εμπειρία της εξουσίας και μεταβίβαση	- 140 -
5.4. Εμπειρία της εξουσίας, μεταβίβαση, ανάγκη για πλήρωση και αυτο-στοχασμός	- 145 -
6. Έρευνα III: Η εμπειρία της εξουσίας και η κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης	- 148 -
6.1. Εισαγωγή	- 148 -
6.2. Μέθοδος	- 151 -
6.2.1. Συμμετέχοντες και Σχεδιασμός	- 151 -
6.2.2. Διαδικασία και Μετρήσεις	- 152 -
6.3. Αποτελέσματα	- 158 -
6.4. Συζήτηση	- 163 -

ΕΝΟΤΗΤΑ IV

7. Εμπειρία της εξουσίας και δικαιολόγηση του συστήματος: Η μελέτη της εμπειρίας της εξουσίας σε οργανωσιακά πλαίσια	- 168 -
7.1. Ο εργασιακός χώρος ως πεδίο μελέτης της εμπειρίας της εξουσίας	- 168 -
7.2. Η ένταξη των νεοφερμένων στο οργανωσιακό πλαίσιο και οι συνέπειες της ως προς την εμπειρία της εξουσίας	- 170 -
7.3. Η δικαιολόγηση του συστήματος	- 175 -
7.4. Εμπειρία της εξουσίας και δικαιολόγηση των ανισοτήτων εντός του οργανωσιακού πλαισίου	- 182 -
7.5. Παράγοντες του οργανωσιακού πλαισίου που συνεισφέρουν στην πρόβλεψη της δικαιολόγησης ανισοτήτων	- 185 -
8. Έρευνα IV: Εμπειρία της εξουσίας και δικαιολόγηση του συστήματος από «παλιούς» και «νέους» σε εργασιακά πλαίσια	- 188 -
8.1. Εισαγωγή	- 188 -
8.2. Μέθοδος	- 189 -
8.2.1. Συμμετέχοντες και Διαδικασία	- 189 -
8.2.2. Σχεδιασμός και Μετρήσεις	- 190 -

8.3. Αποτελέσματα _____	- 194 -
8.4. Συζήτηση _____	- 197 -
8.5. Περιορισμοί _____	- 200 -
<i>Συμπεράσματα και Συζήτηση</i> _____	- 203 -
<i>Συμπεράσματα</i> _____	- 203 -
<i>Μια επανεξέταση των συστημάτων εξουσίας στα πλαίσια της μελέτης της εμπειρίας της εξουσίας</i> _____	- 206 -
<i>Βιβλιογραφία</i> _____	- 210 -
<i>Παράρτημα</i> _____	- 230 -

Ευχαριστίες

Πρώτη από όλους, πρέπει να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κα Α. Χαντζή. Η συμβολή της ήταν καθοριστική για την επιτυχία και την ποιότητα της διατριβής, ενώ η ενδελεχής – και ακατάπαυστη ακόμα και κάτω από αντίξοες συνθήκες – καθοδήγησή της ανεκτίμητη, σε βαθμό που ξεπερνά οποιαδήποτε γραφόμενα. Ευχαριστώ ακόμα την κα Α. Μαντόγλου, μέλος της τριμελούς μου, για τις εποικοδομητικές της προτάσεις, το χρόνο που μου αφιέρωσε, τη συμβολή της στη διευκόλυνση της διεξαγωγής των ερευνών της παρούσας διατριβής, και τον γενικότερο – μεταδοτικό – ενθουσιασμό της. Ευχαριστώ τον κ. Γ. Προδρομίτη, επίσης μέλος της τριμελούς μου, για τις προτάσεις, τις κατευθύνσεις, την κριτική του – πάντοτε εποικοδομητικές και καίριες. Ευχαριστώ ακόμη τον κ. Π. Κορδούτη και τον κ. Ρ. Μέλλον, για τη συμβολή τους στη διευκόλυνση της διεξαγωγής των ερευνών της παρούσας διατριβής, καθώς και κάθε καθηγητή και συμμετέχοντα που συνεισέφερε στην ερευνητική διαδικασία. Επίσης, πρέπει (δηλ. περιλαμβάνεται στους όρους της υποτροφίας) και χρειάζεται να ευχαριστήσω το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών για την οικονομική ενίσχυση που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια των σπουδών μου και να υπογραμμίσω ότι «η υλοποίηση της διδακτορικής διατριβής συγχρηματοδοτήθηκε μέσω του Έργου «Υποτροφίες ΙΚΥ» από πόρους του ΕΠ «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ) και του ΕΣΠΑ, 2007-2013». Ευχαριστώ ακόμη τον Ντάριο Στεφάνου για τη βοήθειά του στη διεξαγωγή ερευνών και, φυσικά, τον Αλέξη Αρβανίτη, χωρίς την παρότρυνση του οποίου ενδεχομένως να μην είχε ξεκινήσει ποτέ η παρούσα διατριβή. Τέλος, ένα βαθύ ευχαριστώ στην Καρολίνα, τη Βίβιαν, την Αθηνά, τη Φαίη, που ήταν εκεί.

Περίληψη

Η παρούσα διδακτορική διατριβή εξετάζει την έννοια της εμπειρίας της εξουσίας από την πλευρά εκείνου που υφίσταται την εξουσία κάποιου σημαντικού άλλου σε ιεραρχικά διαρθρωμένες σχέσεις. Συγκεκριμένα εξετάζει τις συνέπειες της προσλαμβανόμενης εμπειρίας εξουσίας τέτοιας μορφής στις γνωστικές διεργασίες, τις στάσεις και τη συμπεριφορά του ατόμου.

Η έννοια της εμπειρίας της εξουσίας εγχειρηματοποιείται ως η προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία που έχει υποστεί κάποιος στις σχέσεις του με σημαντικούς άλλους. Βασική υπόθεση ήταν ότι άτομα που θεωρούν ότι έχουν βιώσει σε μεγάλο βαθμό διαπροσωπική κυριαρχία στις σχέσεις τους με σημαντικούς άλλους κατά το παρελθόν, θα τείνουν να υιοθετούν συγκεκριμένες στάσεις, και συμπεριφορές και να αναπτύσσουν μεροληψίες στην αντίληψή τους περισσότερο από άτομα που θεωρούν ότι έχουν βιώσει τέτοιες συμπεριφορές κυριαρχίας σε μικρότερο βαθμό.

Για τη μελέτη των συνεπειών της εμπειρίας της εξουσίας υιοθετείται η κοινωνιογνωστική θεωρία μάθησης του Bandura (1986) που συνδυάζει τις επιδράσεις του περιβάλλοντος στις στάσεις και τη συμπεριφορά των ατόμων με τη δυνατότητά τους για μεταβολή αυτών των στάσεων και συμπεριφορών μέσα από την περίσκεψη. Αρχικά, η πρώτη έρευνα έδειξε ότι η σχέση μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας (προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία στη σχέση με τους γονείς κατά την παιδική και εφηβική ηλικία) συνδέεται με την υιοθέτηση συμπεριφορών που υποδηλώνουν έλλειψη ανεκτικότητας κατά τις διαπροσωπικές επαφές και συμπεριφορών που υποδηλώνουν αναζήτηση τάξης και βεβαιότητας, και αυτές οι

σχέσεις διαμεσολαβούνται αντιστοίχως από στάσεις εναντίωσης στην παραβίαση νορμών και από θετικές στάσεις απέναντι στη δικαιολόγηση της προσπάθειας.

Η δεύτερη έρευνα τεκμηρίωσε ότι η εμπειρία της εξουσίας συνδέεται με την ανάγκη για πλήρωση (τάση για αναζήτηση βεβαιότητας και αποφυγή αμφισημίας), την εναντίωση στην παραβίαση νορμών, καθώς και με τη δικαιολόγηση της προσπάθειας. Επίσης, σε συμφωνία με την κοινωνιογνωστική θεωρία μάθησης, στην έρευνα αυτή διαπιστώθηκε ότι τα άτομα μπορούν, μέσα από τη σκέψη για τα βιώματα και τη συμπεριφορά τους (τον αυτο-στοχασμό), να «διαπραγματευτούν» τις επιδράσεις της εμπειρίας της εξουσίας. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται ότι άτομα με υψηλό αυτο-στοχασμό «διαχειρίζονται» τις επιδράσεις της εμπειρίας εξουσίας έντονου προσλαμβανόμενου χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας πάνω στον τρόπο σκέψης τους σε σημείο που δε διαφέρουν πλέον από εκείνους που δεν έχουν βιώσει εμπειρία εξουσίας έντονου χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας, αλλά δε συμβαίνει το ίδιο στα άτομα με χαμηλό αυτο-στοχασμό.

Επίσης, διερευνώνται οι γνωστικές συνέπειες της εμπειρίας της εξουσίας και συγκεκριμένα η σχέση της με την κοινωνιογνωστική μεταβίβαση, δηλ. τη χρήση από την πλευρά του ατόμου νοητικών αναπαραστάσεων «σημαντικών άλλων» για τη εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούν τρίτους («στόχους μεταβίβασης»), οι οποίοι εμφανίζουν φαινομενική ομοιότητα με τους συγκεκριμένους σημαντικούς άλλους. Από τα αποτελέσματα της τρίτης έρευνας φαίνεται ότι κοινωνιογνωστική μεταβίβαση διαπιστώνεται μόνο σε άτομα που έχουν βιώσει εμπειρία εξουσίας έντονου χαρακτήρα κυριαρχίας και όχι σε άτομα που έχουν βιώσει εμπειρία εξουσίας που χαρακτηρίζεται από χαμηλή διαπροσωπική κυριαρχία.

Τέλος, μελετάται η εμπειρία της εξουσίας στον εργασιακό χώρο, στο πλαίσιο της θεωρίας δικαιολόγησης του συστήματος, η οποία αφορά κίνητρα δικαιολόγησης

του συστήματος (διατήρησης ή ενίσχυσης της νομιμότητας και σταθερότητας υφιστάμενων μορφών κοινωνικής διάρθρωσης), σε αντιδιαστολή με κίνητρα αυτοδικαιολόγησης ή δικαιολόγησης της ομάδας. Επιλέχθηκε η εστίαση στην άτυπη ιεραρχική διαφοροποίηση μεταξύ νεοφερμένων εργαζόμενων («νέων») έναντι παλαιότερων («παλιών») ως ενδεικτική ενός διαφορικού ισχύος σε διομαδικά πλαίσια, που θεωρήθηκε κατάλληλο για τη μελέτη τόσο της εμπειρίας της εξουσίας όσο και της δικαιολόγησης του συστήματος. Τα αντίστοιχα ερευνητικά ευρήματα της τέταρτης έρευνας συνδέουν τη δικαιολόγηση ανισοτήτων με τη βιωμένη εμπειρία της εξουσίας, καθώς και με παράγοντες πλαισίου.

Συνοψίζοντας, τα ερευνητικά αποτελέσματα της παρούσας διατριβής έδειξαν ότι άτομα που έχουν βιώσει εμπειρίες με έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας στη σχέση τους με τους γονείς κατά το παρελθόν τείνουν να προσκολλούνται σε πορείες δράσης για τις οποίες έχουν καταβάλει χρόνο, προσπάθεια ή κάποιου άλλου είδους κόστος, παρότι ενδεχομένως αυτές οι πορείες δράσεις έχουν αρχίσει να εμφανίζουν δυσμενείς συνέπειες ή παύουν σταδιακά να ικανοποιούν. Τα ίδια άτομα τείνουν να αποδοκιμάζουν την παραβίαση νορμών από τρίτους και να αποδέχονται και να δικαιολογούν τον κατεστημένο τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του κοινωνικού συστήματος στο οποίο μετέχουν. Τείνουν επίσης να αναζητούν τη βεβαιότητα στο γύρω τους κόσμο, να αποφεύγουν την αμφισημία και να προσλαμβάνουν το κοινωνικό τους περιβάλλον περισσότερο ως ένα σύνολο από σταθερές παρά ως σύνολο αλληλεπιδρουσών μεταβλητών. Ωστόσο, τα άτομα που έχουν βιώσει εμπειρία εξουσίας με έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας μπορούν να διαπραγματευτούν την επίδρασή της στις στάσεις και τη συμπεριφορά τους ανάλογα με το πόσο θα επενδύσουν στην περίσκεψη για τον εαυτό τους και στην κατανόηση της κατάστασής τους. Ακόμη, όσο

πιο έντονος είναι ο προσλαμβανόμενος χαρακτήρας κυριαρχίας που είχε η σχέση τους με τους γονείς στο παρελθόν, τόσο πιο πιθανό είναι, σε άσχετες αλληλεπιδράσεις που όμως προσιδιάζουν σε αυτή τη σχέση, να συνάγουν συμπεράσματα που υπερβαίνουν το εύρος των πληροφοριών που έχουν στη διάθεσή τους.

Εισαγωγή

Κοινωνικοψυχολογικές μελέτες έχουν εστιάσει στο αντικείμενο της υπακοής σε φορείς εξουσίας, ακόμα και στην περίπτωση ακραίων ή ακόμα και απάνθρωπων αιτημάτων (βλ. τα κλασικά πειράματα των Milgram και Zimbardo). Πολλοί μελετητές της υπακοής (Arendt, 1963· Milgram, 1963, 1974· Haney, Banks & Zimbardo, 1973) έχουν αποδώσει το φαινόμενο αυτό στην παντοδυναμία της κατάστασης πάνω στο άτομο, σε σημείο που ακόμα και συνηθισμένοι άνθρωποι καταλήγουν να συμπεριφέρονται με ακραίο και κυριαρχικό τρόπο επειδή η κατάσταση το επιτάσσει.

Ωστόσο, αυτή η τοποθέτηση αντιδιαστέλλεται με την αλληλεπιδραστική προσέγγιση που πρεσβεύει ότι το άτομο συνδιαμορφώνει τη συμπεριφορά του από κοινού με τη δεδομένη επιρροή της κατάστασης (Carnahan & McFarland, 2007). Κάποιοι (Haslam & Reicher, 2007) φτάνουν μέχρι το σημείο να υποστηρίξουν ότι, στο μεσοπρόθεσμο διάστημα, τόσο το άτομο όσο και η κατάσταση εξελίσσονται ταυτόχρονα μέσα από αλληλέπληρες αλληλεπιδράσεις. Μια τέτοια προσέγγιση εντάσσει τις τυχόν ακραίες και κυριαρχικές συμπεριφορές που αναπτύσσουν τα άτομα στη δυναμική καθημερινών πλαισίων αλληλεπίδρασης και επιτάσσει την εξέταση των ιδιαιτεροτήτων και προεκτάσεων της συμμετοχής στα πλέον αποδεκτά κοινωνικά συστήματα εξουσίας που τυπικά ανάγονται σε βασικούς φορείς κοινωνικοποίησης.

Με έναυσμα, λοιπόν, την απόκριση των ατόμων στις επιταγές καθημερινών φορέων εξουσίας, τίθεται το ερώτημα ποιες συνέπειες έχει η συμμετοχή σε συστήματα εξουσίας με ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση σε καθημερινά πλαίσια

ανθρώπινης αλληλεπίδρασης. Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα διατριβή επικεντρώνεται στην προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία στις σχέσεις με σημαντικούς άλλους. Το σκεπτικό στο οποίο βασίστηκε αυτή η επιλογή ήταν ότι άτομα που θεωρούν ότι έχουν βιώσει διαπροσωπική κυριαρχία στις σχέσεις τους με σημαντικούς άλλους κατά το παρελθόν, θα τείνουν να υιοθετούν συγκεκριμένες στάσεις, συμπεριφορές και μεροληψίες στην αντίληψή τους πολύ περισσότερο από άτομα που δεν έχουν βιώσει τέτοιες συμπεριφορές κυριαρχίας.

Στα πλαίσια της παρούσας διατριβής, επομένως, παρουσιάζεται μια πρώτη σειρά ερευνών που σκοπό έχουν να εξετάσουν τις συνέπειες της συμμετοχής σε κοινωνικά συστήματα με ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση, ιδίως όταν αυτά απαντώνται στα πλαίσια πρώιμης κοινωνικοποίησης (συγκεκριμένα στο οικογενειακό περιβάλλον και, μεταγενέστερα, στον εργασιακό χώρο). Μελετώνται – με βάση κατά κύριο λόγο ερευνητικά δεδομένα συναφειακού χαρακτήρα – στάσεις, συμπεριφορές και αντιληπτικές συνέπειες που φέρονται να απορρέουν από την παρατεταμένη συμμετοχή σε τέτοια συστήματα. Σημείο εστίασης της μελέτης αυτής είναι τα βιώματα που αποκτώνται μέσα από την αλληλεπίδραση εντός αυτών των πλαισίων, βιώματα στα οποία αναφερόμαστε σωρευτικά ως *εμπειρία της εξουσίας*.

ΕΝΟΤΗΤΑ Ι

**Η εμπειρία της εξουσίας και οι συνέπειές της για
τις στάσεις και τη συμπεριφορά των ατόμων**

Κεφάλαιο 1

Η εμπειρία της εξουσίας και οι συνέπειές της για τις στάσεις και τη συμπεριφορά των ατόμων

1.1. Η άσκηση εξουσίας και η απόκριση σε αυτή

Το ζήτημα που θα μας απασχολήσει καθ' όλη τη διάρκεια της παρούσας διατριβής αφορά τις συνέπειες βιωμάτων εντός συστημάτων εξουσίας, ιδίως όταν αυτά αποκτούνται σε σχέσεις με σημαντικούς άλλους. Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση σχετικών φαινομένων και στη διερεύνηση εννοιών που θα μας απασχολήσουν και σε ερευνητικό επίπεδο, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε πολύ σύντομα στην έννοια της εξουσίας. Ο Βολταίρος (Voltaire, 1764/2001, σελ. 107-108) τη θεωρεί συνέχιση της κυριαρχίας που είχε κάποτε η βία ή ο εξαναγκασμός (coercion) μέσω της νομιμοποίησης. Η θέση του είναι απλή: άτομα που δε θα μπορούσαν να κυριαρχήσουν στο διηνεκές πάνω σε άλλους βασιζόμενα στην ισχύ τους, αποκτούν επαρκή ισχύ για συνεχιζόμενη κυριαρχία μέσα από τη νομιμοποίησή της από το εκάστοτε κοινωνικό σύστημα. Της ίδιας άποψης είναι και ο Ρουσσώ (Rousseau, 1762/2004) που υποστηρίζει ότι *«ο ισχυρότερος δεν είναι ποτέ τόσο δυνατός ώστε να μείνει για πάντα κυρίαρχος, αν δε μετατρέψει την ισχύ του σε δίκαιο και την υπακοή σε καθήκον»* (σελ. 52)¹.

¹ Ας σημειωθεί ότι ο Βολταίρος και ο Ρουσσώ δε μιλάνε εδώ γενικά για εξουσία, αλλά περισσότερο με γνώμονα την έννοια της κυριαρχίας (sovereignty), δηλαδή την έκφραση της εξουσίας σε επίπεδο οργάνωσης κράτους. Ωστόσο οι απόψεις τους έχουν σαφείς θεωρητικές προεκτάσεις για το ρόλο της άσκησης εξουσίας στα πλαίσια κοινωνικών διαρθρώσεων και χρησιμεύουν στην καλύτερη οριοθέτηση του όρου. Εξ άλλου, σύμφωνα με τον πολιτικό στοχαστή και ακτιβιστή των αρχών του προηγούμενου αιώνα J. Burnham, η κυριαρχία έχει μετατεθεί από τους πολιτικούς και τα κοινοβούλια στους managers και τις ειδικές επιτροπές, έχει ξεπεράσει με άλλα λόγια τα σύνορα της κρατικής οργάνωσης και αφορά πλέον περισσότερο τις κοινωνικές παρά τις πολιτικές επιστήμες (Wingrove, 2000).

Το βραχύβιο της χρήσης εξαναγκασμού αναγνωρίζει και ο Weber (1921/1968), ο οποίος ορίζει την εξουσία ως την πιθανότητα συγκεκριμένες διαταγές να γίνουν αντικείμενο υπακοής από μια ορισμένη ομάδα, ανάγοντας την πίστη (belief) σε κεντρικό στοιχείο της νομιμοποίησης μιας εξουσίας (Merquior, 1980). Ο Barnard (1938/1968) βλέπει την εξουσία ως «τον [προστακτικό] χαρακτήρα μιας επικοινωνίας εντός ενός επίσημα διαρθρωμένου οργανισμού, χάριν του οποίου [χαρακτήρα] γίνεται αποδεκτή από κάποιο (...) μέλος του οργανισμού, ως κυβερνώσα την πράξη που αυτός/ή συνεισφέρει» (σελ. 163). Ο Scott (1998) τη θεωρεί πολύ απλά νομιμοποιημένη ισχύ. Οι Kelman και Hamilton (1989) υποστηρίζουν ότι η εξουσία είναι μια σχέση ρόλων μεταξύ συμμετεχόντων σε ένα κοινωνικό πλαίσιο. Γενικά, η χρήση της εξουσίας προϋποθέτει τη δυνατότητα άσκησης ισχύος. Όταν αυτή η δυνατότητα προσλαμβάνεται ως νομιμοποιημένη, τότε αποτελεί μια μορφή άσκησης νομιμοποιημένης επιρροής, συνυφασμένης με τη συμμετοχή στο εκάστοτε κοινωνικό σύστημα εντός του οποίου γίνεται αποδεκτή ως νόμιμη.

Για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης, η εξουσία (authority) αναφέρεται σε νομιμοποιημένη ισχύ που προκύπτει από τη συμμετοχή τόσο του φορέα της όσο και του αποδέκτη της σε ένα κοινωνικό σύστημα με κάποια ιεραρχική δομή. Η νομιμοποιημένη αυτή ισχύς είναι κοινωνική και ασκείται πρωταρχικά πάνω σε κάποιο άτομο (power over/social power). Δευτερευόντως μόνο απορρέει από την ισχύ να προβεί ο φορέας της σε κάποια δράση, τη λεγόμενη ισχύ αποτελέσματος (power to/outcome power), η οποία συνήθως αφορά ανταμοιβή ή τιμωρία που σταθεροποιεί και εν μέρει θεμελιώνει την πρώτη έκφασή της. Ούτως ή άλλως, σύμφωνα με τους Dowding (1996) και τους Simon και Oakes (2006), η πρώτη έκφραση ισχύος εμπεριέχει εγγενώς κάποια στοιχεία της δεύτερης.

Σκοπός της άσκησης εξουσίας είναι, κατά τον Lindgren (1982), να επιφέρει μια επιθυμητή – για τον φορέα εξουσίας – πράξη ή συμπεριφορά από την πλευρά του εξουσιαζόμενου, βάζοντάς τον σε μια κατάσταση όπου δεν έχει δικαίωμα επιλογής (choiceless situation) ή μάλλον όπου έχει δικαίωμα επιλογής μεταξύ τιμωρίας και μη τιμωρίας. Ο Al-Najjar (2001) υποστηρίζει ότι η διατήρηση της εξουσίας προϋποθέτει την απόλυτη υποταγή των υφισταμένων και την αδυναμία τους να δουν βιώσιμες εναλλακτικές της υπακοής. Σύμφωνα με τους Fromm (1941) και Beu και Buckley (2004), ο φορέας της εξουσίας έχει διττό ρόλο: έχει το δικαίωμα να δίνει εντολές όταν ασκεί εξουσία και ταυτόχρονα φέρει την ευθύνη των συνεπειών των εντολών που εκτελούνται από τους εξουσιαζόμενους. Για το διάστημα που οι ενέργειές τους είναι απόρροια της εξουσίας κάποιου τρίτου, οι τελευταίοι έμπρακτα αποποιούνται της ευθύνης των πράξεών τους. Σε αυτήν την αποποίηση ευθυνών αναφέρεται ο Fromm (1941/2001) ως αυτόματη συμμόρφωση (automaton conformity), και ο Milgram (1974) ως κατάσταση παθητικού ατόμου (agentic state)²: ο εξουσιαζόμενος αποποιείται της ευθύνης της εκτέλεσης της διαταγής, αν και αποτελεί δική του πράξη και – έμπρακτη ή συνειδητή – επιλογή³.

Η διαμόρφωση σχέσεων βασισμένων στην εξουσία και η υπακοή σε αυτήν έχουν, επομένως, σημαντικές συνέπειες ως προς τις συμπεριφορές και τις στάσεις που υιοθετούν τα άτομα, κάτι που έχει διερευνηθεί εκτενώς στην κοινωνικοψυχολογική – και όχι μόνο – βιβλιογραφία. Ωστόσο, επανειλημμένα έχει σχολιαστεί και η θετική και αναγκαία έκφανση της άσκησης εξουσίας. Ο Simon (1980) θεωρεί την ύπαρξη φορέων εξουσίας αναγκαία για την ενοποίηση της κοινής δράσης σε ένα κοινωνικό

² Σε πιο ακραίες μορφές παρόμοιας αποποίησης ευθυνών λόγω επιταγών κάποιας εξουσίας γίνεται λόγος για εγκλήματα υπακοής (crimes of obedience) ή για ηθική αποδέσμευση (moral disengagement) – βλ. παρακάτω.

³ Επιμέρους σύμπτωμα/προέκταση αυτής της κατάστασης είναι π.χ. η ανάγκη ακαδημαϊκών και μη – καθώς και του γράφοντα – να βασίζονται τα γραφόμενά τους σε απόψεις γενικά αποδεκτών στοχαστών· έτσι η ευθύνη για τα όσα γράφονται μεταβιβάζεται εν μέρει στους τελευταίους.

πλαίσιο. Ο Russell (1949) μιλάει για την ανάγκη κάποιου βαθμού υπακοής σε κάθε κοινωνικό σύστημα, ώστε να μη δημιουργηθεί αναρχία, σε συνδυασμό όμως με μια έμφαση στην ατομικότητα ώστε να αποφευχθεί η στασιμότητα. Συνοψίζοντας, παρότι η εξουσία συνεπάγεται κάποιες περιοριστικές συνέπειες για την ανθρώπινη σκέψη και αντίληψη, θεωρείται γενικά αναγκαία για την ανθρώπινη πρόοδο σε όρους συντονισμού μιας κοινής δράσης και οργάνωσης απαραίτητων λειτουργιών με σκοπό την επιβίωση και ανάπτυξη της ανθρωπότητας μέσα στα μέχρι τώρα δεδομένα της κοινωνικά πλαίσια αλληλεπίδρασης.

Ένα ερώτημα που προκύπτει στα πλαίσια της θεώρησης της εξουσίας ως συντονιστικού εργαλείου, είναι πώς εντάσσεται η απόκριση σε αυτή στα πλαίσια της καθημερινής κοινωνικής αλληλεπίδρασης και μέχρι ποιο σημείο εξακολουθεί η υπακοή σε αυτή να συνεισφέρει στο συντονιστικό της ρόλο. Σε σχέση με την προέλευση της υπακοής στην εξουσία, ο Arrow (1974) υποστηρίζει ότι η εξουσία μέσα σε ένα κοινωνικό σύστημα γίνεται αντικείμενο υπακοής με βάση την προσδοκία ότι και οι υπόλοιποι συμμετέχοντες στο σύστημα αυτό θα την υπακούσουν, προϋποθέτει δηλαδή «*συγκλίνουσες προσδοκίες*» (σελ. 72).

Αν ανατρέξουμε σε πρώιμες ψυχοδυναμικές προσεγγίσεις (π.χ. Freud, 1925) του φαινομένου της υπακοής στην εξουσία, βλέπουμε ότι αποδίδεται στο μηχανισμό του υπερ-εγώ (σύμφωνα με την ψυχοδυναμική ορολογία). Μέσα από το υπερ-εγώ, η εξωτερική εξουσία εσωτερικοποιείται και δεν χρειάζεται να ασκηθεί εξαναγκασμός στο άτομο για να υπακούσει: υπακούει το σύστημα αξιών που το ίδιο έχει εγκαθιδρύσει μέσα του, ούτως ώστε να αντικαταστήσει τον ετερόκλητο φόβο απέναντι στο φορέα της εξουσίας με αυτόκλητο φόβο απέναντι στο δικό του σύστημα αξιών. Αυτήν την εσωτερικευμένη αποδοχή των κελευσμάτων της εξουσίας, το άτομο την προβάλλει στους φορείς της εξουσίας, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις

προϋποθέσεις για τη διαίωνιση της αποδοχής τους – και της υπακοής σε αυτούς – μέσα από την εξιδανίκευσή τους.

Σύμφωνα με τον Fromm (1936/1981), το άτομο διαρκώς αποζητά την αποδοχή και τον έπαινο των φορέων της εξουσίας. Ταυτίζει τον εαυτό του με εκείνους, σε σημείο μάλιστα που φτάνει να *«απωθεί επιθυμίες που έρχονται σε σύγκρουση με τα αποδεκτά κοινωνικά πρότυπα»* (σελ. 33) που διαμορφώνονται ή/και διαιώνίζονται από τους φορείς της εξουσίας. Το άτομο στρέφεται στον φορέα της εξουσίας και δένεται με αυτόν, για να καλύψει ψυχολογικές του ανάγκες (π.χ. για ασφάλεια, διατήρηση μιας αίσθησης σταθερότητας, αντιστάθμιση φόβου). Ο Fromm φτάνει μάλιστα στο σημείο να παραλληλίζει τη σχέση του προς τον φορέα της εξουσίας με μια υπνωτιστική κατάσταση που υποβάλλει τους εξουσιαζόμενους.

Από μια κοινωνικοψυχολογική σκοπιά ανάλυσης του φαινομένου, οι παραπάνω παρατηρήσεις συνάδουν με τα αποτελέσματα του πειράματος του Milgram (1963) πάνω στην υπακοή στην εξουσία. Σύμφωνα με αυτό, οι συμμετέχοντες δέχθηκαν, στην πλειοψηφία τους, να υποβάλλουν έναν υποτιθέμενο⁴ πειραματικό συμμετέχοντα σε αλληπάλλληλα ηλεκτροσόκ σταθερά αυξανόμενης έντασης, απλά επειδή τους ζητήθηκε από κάποιον φορέα εξουσίας (το άτομο που διεξήγαγε το πείραμα). Σημειωτέον ότι ο φορέας εξουσίας δεν είχε κάποια περαιτέρω δυνατότητα άσκησης ισχύος πάνω τους. Η μέχρι τέλους υπακοή των περισσότερων συμμετεχόντων στο ακραίο, απάνθρωπο αίτημα του πειραματιστή οδήγησε τον Milgram να ισχυριστεί ότι οι συμμετέχοντες εισήχθησαν σε κατάσταση παθητικού ατόμου. Αυτό σημαίνει ότι, με βάση τις πράξεις τους, κατέληγαν να είναι απλά φερέφωνα του φορέα εξουσίας. Όπως το θέτει ο Milgram (1974), οι συμμετέχοντες δέχονται απόλυτα τον ορισμό της κατάστασης που τους προβάλλει ο φορέας της

⁴ Το άτομο αυτό στην πραγματικότητα ήταν συνεργός του πειράματος.

εξουσίας. Μάλιστα – σε συμφωνία με τις διαισθητικές παρατηρήσεις του Fromm – ο Milgram (1974) σημειώνει ότι στην αλληλεπίδρασή τους με την εξουσία, οι συμμετέχοντες έτειναν να «δίνουν παράσταση» (“putting on [a] show”) (σελ. 59) για τα μάτια του φορέα της εξουσίας.

Το πείραμα αυτό θεμελίωσε την έννοια του εγκλήματος υπακοής (crime of obedience) που αφορά πράξεις που θεωρούνται ανήθικες ή και παράνομες από την ευρύτερη κοινωνία και εκδηλώνονται με έναυσμα τις εντολές κάποιου φορέα εξουσίας (Kelman and Hamilton, 1989). Ωστόσο, παρά τη σημαντική ανταπόκριση των πειραματικών συμμετεχόντων στις φαινομενικά απάνθρωπες επιταγές ενός φορέα εξουσίας, ο Milgram δεν παύει να υποστηρίζει ότι γενικά η υπακοή στην εξουσία έχει συνήθως θετική χροιά, συνεισφέρει στην κοινωνική συνοχή και θεμελιώνει την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας. Είναι προφανές ότι η κοινωνική σημασία της άσκησης εξουσίας είναι διττή: έχει φιλο-κοινωνικές εκφάνσεις και ταυτόχρονα εκφάνσεις που αντίκεινται στον φιλο-κοινωνικό της χαρακτήρα. Επομένως, νευραλγικής σημασίας για μια κοινωνικοψυχολογική εξέταση των προεκτάσεων της άσκησης εξουσίας είναι η θέση και το πρόσημό της στα πλαίσια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης που εγγράφεται σε ευκρινείς ιεραρχικές διαρθρώσεις⁵.

1.2. Ο ρόλος της ιεραρχικής διάρθρωσης: Η κατάσταση έναντι του ατόμου

Όσα συζητήθηκαν παραπάνω υπογραμμίζουν τη διττή επίδραση των συστημάτων εξουσίας στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση: η άσκηση εξουσίας εντός ιεραρχικών διαρθρώσεων ενισχύει την κοινωνική συνοχή και το συντονισμό των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, παράλληλα όμως περιορίζει ή κατευθύνει την αντίληψη των

⁵ Μας αφορούν συγκεκριμένα οι ευκρινείς ιεραρχικές διαρθρώσεις γιατί μόνο τότε στοιχειοθετείται άσκηση εξουσίας ως ένα από τα πρωτεύοντα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης.

υποκειμένων στα συστήματα εξουσίας, με τρόπο που ενίοτε αντιβαίνει στο κοινό καλό. Η προβληματική αυτή μοιάζει συνυφασμένη με τον εκφυλισμό της απόκρισης στην εξουσία σε «αντανακλαστικό», αλληλένδετο με την ένταξη σε μια ιεραρχική διάρθρωση (δηλ. την άσκηση εξουσίας με βάση απλά την ύπαρξη ενός ιεραρχικού διαφορικού⁶) και την αποσύνδεσή της από τον απώτερο κοινωνικό σκοπό που επιτελεί η εκάστοτε ιεραρχία.

Μια παρόμοια θέση υιοθετεί ο Bandura (1999) στα πλαίσια της ανάλυσης του σχετικά με τους μηχανισμούς που διέπουν τα φαινόμενα ηθικής αποδέσμευσης (moral disengagement). Εστιάζει στη θεσμική ισχύ, δηλ. την ισχύ που πηγάζει από την ένταξη ενός ατόμου στο θεσμοθετημένο κατεστημένο ενός συστήματος (institutional power), και υποστηρίζει ότι κάνει την ιεραρχική διάρθρωση του συστήματος ευάλωτη σε καταχρήσεις της προς ίδιον όφελος και σε άσκηση κυριαρχίας βάσει ιδιοσυγκρασιακών ιδιαιτεροτήτων. Αυτό συμβαίνει ιδίως όταν οι φορείς θεσμικής ισχύος έχουν δυνατότητα εξαναγκασμού των εξουσιαζομένων, χωρίς παράλληλη ύπαρξη δικλίδων ασφαλείας που να περιορίζουν ουσιαστικά το εύρος αποδεκτών συμπεριφορών από μέρους των φορέων αυτών.

Στα πλαίσια αυτά οι εξουσιαζόμενοι «απανθρωποποιούνται», προσλαμβάνονται δηλαδή ως κάτι λιγότερο από άνθρωποι από τους φορείς εξουσίας. Αυτό μπορεί να επισπεύσει τη διαδικασία ηθικής αποδέσμευσης των φορέων εξουσίας από τα «δεινά» στα οποία υποβάλλουν τους εξουσιαζόμενους. Ως χαρακτηριστικό του φαινομένου της απανθρωποποίησης (dehumanization), ο Bandura παραθέτει το παράδειγμα του πειράματος της φυλακής που διεξάχθηκε στο Stanford από τους Haney, Banks και Zimbardo (1973). Σε αυτό το πείραμα, ζητήθηκε από απλούς φοιτητές που είχαν επιλεγεί τυχαία να υποδυθούν ρόλους είτε φρουρών

⁶ Δηλ. μιας διαφοράς θέσης στην ιεραρχία σε ένα κοινωνικό σύστημα, μια διαφοροποίηση μεταξύ ανώτερης και κατώτερης ιεραρχικής θέσης.

είτε κρατουμένων σε μια προσομοιωμένη φυλακή. Σταδιακά ανέπτυξαν δυναμικές αυταρχισμού (διαπροσωπικής κυριαρχίας) μεταξύ τους και, όντας σε θέση εξουσίας, οι φοιτητές που υποδύονταν τους φρουρούς κατέληξαν να συμπεριφέρονται με εξευτελιστικό και τυραννικό τρόπο στους συμφοιτητές τους που υποδύονταν κρατούμενους. Η απανθρωποποίηση των τελευταίων από τους πρώτους θεωρήθηκε ότι συνέβαλε στην ηθική αποδέσμευση των «φυλάκων» από τις συνέπειες της τυραννικής τους συμπεριφοράς.

Τα άτομα τείνουν να επικυρώνουν τη συμμετοχή τους σε συστήματα εξουσίας και να αμβλύνουν τυχόν αρνητικά συναισθήματα που μπορεί να προέρχονται από την απόκλιση μεταξύ απαιτούμενων συμπεριφορών και προσωπικών επιθυμιών ή αξιών, με βάση την αποποίηση της ευθύνης, η οποία εναποτίθεται συνήθως στο πρόσωπο του φορέα εξουσίας⁷. Ακόμα, η δυνατότητα διάχυσης της ευθύνης σε ένα μεγάλο αριθμό ατόμων που μετέχουν σε ένα κοινωνικό σύστημα διευκολύνει σαφώς την άμβλυνση της προαναφερθείσας απόκλισης.

Ο Bandura (1999) παρατηρεί ότι, στον εργασιακό χώρο, η εξαιρετική εξειδίκευση και τμηματοποίηση των εργασιών που πρέπει να γίνουν για την παραγωγή ενός τελικού προϊόντος ή υπηρεσίας αποθαρρύνουν την απόκτηση από το άτομο μιας γενικότερης εικόνας για το ρόλο του εντός του οργανωσιακού πλαισίου. Η συμφωνία της δραστηριότητας του ατόμου με τις προσωπικές του πεποιθήσεις και αξίες γίνεται επουσιώδης μέσα από την τυποποίηση των εργασιών, που δίνει έμφαση περισσότερο σε λειτουργικές ή πρακτικές λεπτομέρειες και στην αποτελεσματικότητα των δραστηριοτήτων του ατόμου σε όρους παραγωγής. Κατ' αυτόν τον τρόπο η ιεραρχική διάρθρωση του οργανωσιακού πλαισίου επιστρατεύεται στην εξυπηρέτηση

⁷ Η αποποίηση της ευθύνης θεωρείται βασικός παράγοντας για την επίτευξη τόσο δραματικών ποσοστών υπακοής στα πειράματα του Milgram (βλ. Milgram, 1974· Blass, 1999).

των στενών⁸ στόχων του, ενώ παράλληλα επιτυγχάνεται η κοινωνική συνοχή εντός του και ο συντονισμός των απαραίτητων δραστηριοτήτων για τη λειτουργία του. Ωστόσο, η συνεχιζόμενη συμμετοχή των ατόμων σε αυτό προϋποθέτει να ενεργούν κατά βάση⁹ ως παθητικά υποκείμενα σε ένα σύστημα που τα ξεπερνά και που επιτρέπει στους φορείς εξουσίας των ανώτερων κλιμακίων του να επιστρατεύουν το σύστημα προς ίδιον όφελος και να καταχρώνται την εξουσία που τους δίνει.

Σε αυτά τα πλαίσια, η συμμόρφωση των υπολοίπων μελών στα κελεύσματα του συστήματος συμβάλλει και αυτή στην κατάσταση παθητικού υποκειμένου στην οποία σταδιακά περιέρχεται το άτομο. Στα πειράματα του Milgram (1974) που περιγράφηκαν συνοπτικά παραπάνω, τα μεγαλύτερα ποσοστά υπακοής στον πειραματιστή (πάνω από 90%), υπακοής με επακόλουθο την – φαινομενική – χορήγηση ηλεκτροσόκ σε έναν κατ' επίφαση συμμετέχοντα, παρατηρήθηκαν όταν υπήρχε άμεση απαίτηση από τον φορέα εξουσίας (δηλ. σαφές έναυσμα για αποποίηση της ευθύνης της πράξης που απαιτούταν) σε συνδυασμό με την ύπαρξη πειραματικών συμμετεχόντων που υπάκουαν στην απαίτηση αυτή. Στα πλαίσια της επιβολής μιας τέτοιας συμμόρφωσης, πολλά συστήματα εξουσίας χρησιμοποιούν ιδεολογικά προκαλύμματα για την ηθική δικαιολόγηση των επιταγών τους, καθώς και ευφημισμούς για την αποσιώπηση της επιστράτευσης του συστήματος για ιδιοτελείς σκοπούς.

Ο Bandura (1999) δηλώνει ρητά ότι πρακτικές που εντάσσονται στο φαινόμενο της ηθικής αποδέσμευσης (κυρίως όσον αφορά την αποποίηση ή διάχυση της ευθύνης και τη μαζική συμμόρφωση) «θεμελιώνονται (...) σε διαρθρώσεις

⁸ Με την έννοια ότι συνήθως αφορούν σχεδόν αποκλειστικά τους εκφρασμένους στόχους της ανώτατης διοίκησης και ενσωματώνουν στόχους που αφορούν το κοινό καλό ή την ευημερία των ατόμων που συμμετέχουν μέσα στο οργανωσιακό πλαίσιο μόνο στο βαθμό που επηρεάζουν την επίτευξη των παραπάνω στόχων.

⁹ Η ενεργητική δραστηριοποίηση συνήθως ενθαρρύνεται από το σύστημα μόνο στο βαθμό που συνεισφέρει ξεκάθαρα στην επίτευξη των προαναφερθέντων εκφρασμένων στόχων.

εξουσίας» (σελ. 207) και διέπουν οργανωσιακά και κοινωνικά συστήματα. Φυσικά, όσα περιγράφηκαν προηγουμένως με αναφορές στα πειράματα των Milgram και Haney et al. αφορούν ακραίες καταστάσεις σε πειραματικές προσομοιώσεις συστημάτων εξουσίας. Ωστόσο, συμμετέχοντες ήταν άτομα που επιλέχθηκαν τυχαία και στα οποία δεν ασκήθηκε καμία άλλη μορφή επιρροής πέρα από την – εθελοντική – συμμετοχή τους στο σύστημα εξουσίας που προσδιόριζε το εκάστοτε πείραμα. Για αυτό το λόγο, πολλοί μελετητές της υπακοής (Arendt, 1963· Milgram, 1963, 1974· Haney et al., 1973) έχουν αποδώσει το φαινόμενο αυτό στην παντοδυναμία της κατάστασης πάνω στο άτομο, σε σημείο που ακόμα και συνηθισμένοι άνθρωποι καταλήγουν να συμπεριφέρονται με ακραίο και κυριαρχικό τρόπο. Αυτή η προσέγγιση έχει καθιερωθεί ως καταστασιακή (situationist approach) και υπογραμμίζει το αναπόδραστο της επίδρασης του πλαισίου πάνω στο άτομο.

Ωστόσο, μια περισσότερο αλληλεπιδρασιακή προσέγγιση (interactionist approach) πρεσβεύει ότι το άτομο συνδιαμορφώνει τη συμπεριφορά του από κοινού με τη δεδομένη επιρροή της κατάστασης (Carnahan & McFarland, 2007). Κάποιοι (Haslam & Reicher, 2007) φτάνουν μέχρι το σημείο να υποστηρίξουν ότι, στο μεσοπρόθεσμο διάστημα, τόσο το άτομο όσο και η κατάσταση εξελίσσονται ταυτόχρονα μέσα από αλληπάλλληλες αλληλεπιδράσεις. Μάλιστα για να ενισχύσουν τη συλλογιστική αυτή, οι Haslam και Reicher επανέλαβαν το πείραμα των Haney et al. (1973) (βλ. τη μελέτη φυλακής του BBC). Διαπίστωσαν ότι όταν συντρέχουν ορισμένες συγκεκριμένες συνθήκες (π.χ. μια αίσθηση κοινής κοινωνικής ταυτότητας από τα μέλη της λιγότερο ευνοημένης ομάδας σε ένα διομαδικό πλαίσιο), τα άτομα διαπραγματεύονται τις επιδράσεις της κατάστασης και αντιδρούν σε περιορισμούς που τους επιβάλλονται από το πλαίσιο (Reicher & Haslam, 2006).

Μια τέτοια προσέγγιση εντάσσει τις τυχόν ακραίες και κυριαρχικές συμπεριφορές που αναπτύσσουν τα άτομα στη δυναμική που αναπτύσσεται σε καθημερινά πλαίσια αλληλεπίδρασης και καθιστά αναγκαία την εξέταση των ιδιαιτεροτήτων και προεκτάσεων της συμμετοχής στα πλέον αποδεκτά και συνηθισμένα κοινωνικά συστήματα εξουσίας, που τυπικά ανάγονται σε βασικούς φορείς κοινωνικοποίησης. Αν τα άτομα, αντί να είναι έρμια της επίδρασης του πλαισίου, στην πραγματικότητα συνδιαμορφώνουν τη συμπεριφορά τους από κοινού με την εξέλιξη της κατάστασης, τότε πολύ περισσότερο από τη μελέτη των προεκτάσεων της αλληλεπίδρασης με φορείς εξουσίας με ακραίες επιταγές ή υπό ακραίες συνθήκες, έχει νόημα η εξέτασή τους σε καθημερινά πλαίσια, σε «πρωτόλεια» κοινωνικά συστήματα¹⁰ που διέπονται από ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση.

Τέτοια «πρωτόλεια» κοινωνικά συστήματα μπορούν να εντοπιστούν στην παιδική και εφηβική ηλικία, στην πρόμη ενηλικίωση και στα πρώτα πλαίσια κοινωνικοποίησης, όπως η οικογένεια, το σχολείο ή η εργασία, και κυρίως στις εμπειρίες που αποκτώνται κατά την αλληλεπίδραση με σημαντικούς άλλους¹¹ εντός συστημάτων εξουσίας. Η παρούσα διατριβή ασχολείται ακριβώς με αυτό το ζήτημα: ποιες είναι οι επιπτώσεις της συμμετοχής των ατόμων σε κοινωνικά συστήματα που διέπονται από ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση.

¹⁰ Ο όρος «κοινωνικό σύστημα» χρησιμοποιείται εδώ και για τη συνέχεια της διατριβής με την έννοια που τον χρησιμοποιεί ο L. J. Henderson (1941-42/1970). Αναφέρεται δηλαδή στο σύστημα που σχηματίζουν «δύο ή περισσότερα άτομα» (σελ. 89).

¹¹ Σύμφωνα με έναν ορισμό των Andersen & Chen (2002), «σημαντικός άλλος» είναι κάθε άτομο που ασκεί ή έχει ασκήσει ιδιαίτερη επιρροή στη ζωή κάποιου και με το οποίο υπάρχει ή έχει υπάρξει κάποια μορφή σύνδεσης συναισθηματικού χαρακτήρα. Αυτό δε σημαίνει προφανώς ότι η συναισθηματική αυτή σύνδεση έχει απαραίτητα θετικό πρόσημο· αρκετές φορές άτομα με σημαντική επίδραση στη ζωή μας εγείρουν αρνητικά συναισθήματα (π.χ. φόβου, απέχθειας, κλπ.) ή ακόμα συχνότερα αμφιθυμία.

1.3. Η συμμετοχή σε συστήματα εξουσίας ως εμπειρία

Ένα από τα βασικότερα θέματα με τα οποία ασχολείται η κοινωνική ψυχολογία είναι η διερεύνηση των αιτίων της υιοθέτησης συγκεκριμένων στάσεων και συμπεριφορών. Τα αίτια αυτά πολλές φορές αναζητούνται στις βιωμένες εμπειρίες των ατόμων, στα πλαίσια μιας θεώρησης της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης ως πρωταρχικού φορέα διαμόρφωσης τρόπων σκέψης και αντίληψης, στάσεων και συμπεριφορών. Η προσήλωση ενός μεγάλου μέρους της κοινωνικοψυχολογικής έρευνας στην μελέτη των αιτίων της συμπεριφοράς που αφορούν την κατάσταση βασίζεται στην παραδοχή ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά διαμορφώνεται κατά κύριο λόγο μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση και ότι ακόμα και οι βιολογικοί παράγοντες που διέπουν την υπόστασή μας έχουν κοινωνικά διαμορφωμένη σημασία για εμάς και επίδραση πάνω μας (Bargh, 1997). Με άλλα λόγια, η παραδοχή ότι το κοινωνικό πλαίσιο επιδρά καθοριστικά στην αντίληψη, τη σκέψη και τη συμπεριφορά, ενισχύει την επιλογή της διερεύνησης των συνεπειών των βιωμένων εμπειριών μέσα σε «πρωτόλεια» κοινωνικά συστήματα. Εδώ, ωστόσο, επιδιώκουμε να κινηθούμε σταδιακά και πέρα από την επίδραση της κατάστασης και να εξετάσουμε τη συνδιαμόρφωση της συμπεριφοράς των ατόμων και από τα ίδια τα άτομα, στα πλαίσια μιας πιο αλληλεπιδραστικής προσέγγισης.

1.3.1. Η εμπειρία της εξουσίας

Ήδη αναφέρθηκε ότι τα άτομα καλούνται να συμμετάσχουν σε συστήματα εξουσίας από την αρχή της ζωής τους, στην παιδική και εφηβική ηλικία και την πρώιμη ενηλικίωση, και ότι τα πρώτα κοινωνικά πλαίσια, όπως η οικογένεια, το σχολείο ή η εργασία επιδρούν στις στάσεις και τις συμπεριφορές που υιοθετούν στη συνέχεια. Ενδεικτικά, ο Milgram (1974) περιγράφει την καταλυτική επίδραση των εμπειριών

που βιώνονται εντός συστημάτων εξουσίας στην κοινωνικοποίηση και τη συμπεριφορά του ατόμου ως και την ενηλικίωσή του:

«Ο μαθητής παρατηρεί ότι η υπεροψία δε γίνεται παθητικά δεκτή από την εξουσία αλλά επιπλήττεται δριμύτατα και ότι ο σεβασμός είναι η μόνη κατάλληλη και άνετη απόκριση στην εξουσία. Τα πρώτα 20 χρόνια της ζωής ενός νέου περνούν με εκείνον να λειτουργεί ως υφιστάμενο στοιχείο σε ένα σύστημα εξουσίας και φεύγοντας από το σχολείο, ο άνδρας συνήθως προχωρεί είτε σε μια (μισθωτή) απασχόληση είτε σε στρατιωτική θητεία. Στη δουλειά μαθαίνει ότι παρόλο που μια διακριτικά εκφρασμένη διαφωνία είναι επιτρεπτή, χρειάζεται μια λανθάνουσα στάση υποταγής για μια αρμονική αλληλεπίδραση με τους προϊστάμενους» (σελ. 137).

Η επίδραση των πρώιμων εμπειριών κοινωνικοποίησης εμφανίζεται λοιπόν να είναι θεμελιώδης για τη διαμόρφωση μετέπειτα στάσεων και συμπεριφορών. Προς υποστήριξη των παραπάνω, ο Rossano (2012) προέβη σε ανασκόπηση θεωριών και ερευνών σε σχέση με την ανάπτυξη και εκμάθηση των νορμών κατά τα πρώιμα στάδια κοινωνικοποίησης και υπογραμμίζει ότι οι στάσεις και οι συμπεριφορές των παιδιών διαμορφώνονται μέσα από την «τελετουργική» (ritualized) εκμάθηση νορμών από τους σημαντικούς τους άλλους. Συγκεκριμένα οι νόρμες που θεωρούνται αποδεκτές από τους σημαντικούς άλλους γίνονται αντικείμενο συστηματικής και εκούσιας διδασκαλίας κατά την παιδική και εφηβική ηλικία, ενώ η μίμησή τους από τα παιδιά ενισχύεται εξίσου συστηματικά από τους σημαντικούς άλλους (κάτι που άλλωστε δυναμώνει και το συναισθηματικό δέσιμο μεταξύ παιδιών και σημαντικών άλλων). Ο Rossano (2012) παραθέτει μια σχετική έρευνα των Lyons, Young και Keil (2007) όπου διαπιστώνεται η ανθεκτικότητα αυτής της μίμησης: συγκεκριμένα, η

μίμηση εξακολουθεί να εκδηλώνεται ακόμα και μετά από μεγάλα χρονικά διαστήματα από την παρατήρηση της σχετικής συμπεριφοράς, και παρά την ύπαρξη αρνητικής κοινωνικής ενίσχυσής της.

Οι σχέσεις μας λοιπόν με σημαντικούς άλλους μέσα στις οποίες βιώνονται αυτές οι πρώιμες εμπειρίες κοινωνικοποίησης έχουν μακροπρόθεσμες συνέπειες για τις στάσεις και τη συμπεριφορά μας. Όλες αυτές οι εμπειρίες, ωστόσο, βιώνονται μέσα σε ευκρινείς ιεραρχικές διαρθρώσεις, με το στοιχείο του ιεραρχικού διαφορικού να διαμορφώνει καθοριστικά την εκάστοτε σχέση. Οι Sidanius και Pratto (2001) αναφέρουν ότι, ιστορικά, κάθε σταθερό κοινωνικό σύστημα εμπεριέχει ως αναπόσπαστο στοιχείο του ιεραρχίας βασισμένες στην ηλικία (age systems), όπου οι ενήλικες βρίσκονται σε ιεραρχικά ανώτερη θέση από τα παιδιά. Οι σχέσεις, επομένως, που συνάπτουμε με τους ενήλικες σημαντικούς μας άλλους ως παιδιά είναι σχέσεις εξουσίας (ανεξάρτητα από το αν έχουν χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας ή όχι), καθώς διέπονται από ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση και προσδιορίζονται σε μεγάλο βαθμό από το ιεραρχικό διαφορικό εντός της σχέσης. Μελετώντας τις σχέσεις με τους σημαντικούς άλλους κατ' αυτόν τον τρόπο, επικεντρωνόμαστε στη μελέτη της συμμετοχής στα συστήματα εξουσίας στα οποία είναι εγγεγραμμένες αυτές οι σχέσεις.

Στα πλαίσια λοιπόν της διερεύνησης των συνεπειών της συμμετοχής σε συστήματα εξουσίας σε πλαίσια καθημερινής κοινωνικής αλληλεπίδρασης, έχει νόημα η εισαγωγή ενός όρου που να αναφέρεται σωρευτικά στις εμπειρίες που αποκτώνται εντός των συστημάτων αυτών και συνεισφέρουν στη διαμόρφωση των πεποιθήσεων, στάσεων και συμπεριφορών του ατόμου. Ο όρος αυτός είναι η **εμπειρία της εξουσίας** και αφορά συνολικά τις εμπειρίες που βιώνονται στα πλαίσια μιας σχέσης με κάποιον σημαντικό άλλο, η οποία διέπεται από ευκρινή ιεραρχική

διάρθρωση. Οποιαδήποτε αλληλεπίδραση με σημαντικό άλλο οριοθετείται στα πλαίσια ενός ιεραρχικού διαφορικού, εμπίπτει στο πεδίο απόκτησης εμπειριών που εντάσσονται στην εμπειρία της εξουσίας εντός της αντίστοιχης σχέσης.

Η εμπειρία της εξουσίας μπορεί να αφορά τόσο εμπειρίες που αποκτώνται από το άτομο είτε ως εξουσιαζόμενο είτε ως φορέα εξουσίας εντός μιας ιεραρχικής σχέσης με κάποιον σημαντικό άλλο. Ωστόσο, στα πλαίσια της παρούσας διατριβής, εστιάζουμε στην έκφανση της εμπειρίας της εξουσίας που αφορά *εμπειρίες που αποκτώνται από το άτομο ως εξουσιαζόμενο στα υπό μελέτη συστήματα*. Αυτό γιατί μας ενδιαφέρουν κυρίως οι συνέπειες της συμμετοχής του ατόμου κατά την πρώιμη περίοδο της ζωής του σε συστήματα εξουσίας ως εξουσιαζόμενου, που είναι και η συνήθης ιεραρχική του τοποθέτηση, αφού μετέχει ως παιδί σε ιεραρχικά συστήματα βασισμένα στην ηλικία (age systems). Κατά συνέπεια, όπου συναντάται ο όρος στη συνέχεια της παρούσας διατριβής, αναφέρεται στην παραπάνω έκφανση και όχι σε εμπειρίες που αποκτά κανείς ως φορέας εξουσίας εντός μιας ιεραρχικής σχέσης με κάποιον σημαντικό άλλο.

Σύμφωνα με τους Pratto, Sidanius και Levin (2006), πέρα από διαρθρωτικά στοιχεία των ιεραρχιών (κριτήρια ιεραρχικής διαφοροποίησης, ευελιξία στον ορισμό των ιεραρχικών κατηγοριών), το βασικό στοιχείο που διαφοροποιεί τη λειτουργία κάθε ιεραρχίας είναι η αυστηρότητα των ιεραρχικών διαφορικών της, που εκφράζεται με βάση τον εξαναγκασμό και κατ' επέκταση τη διαπροσωπική και διομαδική κυριαρχία. Με δεδομένο ότι η εμπειρία της εξουσίας εστιάζει σε διαπροσωπικές σχέσεις με σημαντικούς άλλους, ο βαθμός που η εκάστοτε εμπειρία εξουσίας έχει προσλαμβανόμενο χαρακτήρα *διαπροσωπικής* κυριαρχίας, έχει ιδιαίτερη σημασία ως προς τις συνέπειες που έχει στις στάσεις και συμπεριφορές του ατόμου που τη βιώνει.

Αυτό που επιχειρείται στην παρούσα διατριβή, επομένως, είναι η *διερεύνηση των συνεπειών της εμπειρίας της εξουσίας ανάλογα με το βαθμό στον οποίο χαρακτηρίζεται από προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία*, και πιο συγκεκριμένα η διερεύνηση της εξής γενικής υπόθεσης: ο βαθμός προσλαμβανόμενης διαπροσωπικής κυριαρχίας στην αλληλεπίδρασή μας με σημαντικούς άλλους εντός ευκρινών ιεραρχικών δομών, διαμορφώνει τις στάσεις και τις συμπεριφορές μας, επηρεάζει τις αξιολογήσεις μας για τις στάσεις και συμπεριφορές τρίτων και για τα συστήματα και τις φιγούρες εξουσίας που μας περιβάλλουν, και τα παραπάνω επηρεάζουν τη γενικότερη αντίληψη του γύρω μας κόσμου. Η παραπάνω υπόθεση στηρίζεται στην παραδοχή ότι μέσα από την εμπειρία της εξουσίας στοιχειοθετείται κοινωνική μάθηση με επίδραση στις πεποιθήσεις, τις στάσεις και τις συμπεριφορές του ατόμου, ότι δηλαδή η εμπειρία της εξουσίας έχει τόσο παρατηρήσιμες (σε όρους υιοθέτησης συμπεριφοράς και εκφραζόμενων στάσεων) όσο και γνωστικές συνέπειες για τα άτομα.

1.3.2. Η μάθηση μέσα από την εμπειρία

Μια βασική γενική παραδοχή που διέπει την παρούσα διατριβή είναι ότι η εμπειρία της εξουσίας διαμορφώνει τις συμπεριφορές που εκδηλώνει το άτομο και τον τρόπο που προσλαμβάνει το περιβάλλον του. Η παραδοχή αυτή βασίζεται κυρίως στο κοινωνιογνωστικό μοντέλο μάθησης που αναπτύχθηκε από τον Albert Bandura. Σύμφωνα με αυτό, η εκμάθηση στάσεων και συμπεριφορών, καθώς και η ανάπτυξη ιδιοσυγκρασιακών τρόπων αντίληψης του κόσμου έχει να κάνει με μια – μη συνειδητή συνήθως – διαδικασία αφομοίωσης μέσα από την παρατήρηση και την προτυποποίηση (observational learning & modeling) (Bandura, 1986).

Συνοπτικά, με βάση τα όσα διαπιστώνει ο Bandura για τη μάθηση μέσα από προτυποποίηση κατά την παιδική και εφηβική ηλικία, μπορεί να συνάγει κανείς ότι το άτομο από πολύ μικρή ηλικία, βρίσκει τον εαυτό του να συμμετέχει σε συστήματα εξουσίας όπου φορείς εξουσίας είναι άτομα με ιεραρχικά ανώτερη θέση (γονείς, δάσκαλοι, κλπ.). Οι συμπεριφορές και η αντίληψη της πραγματικότητας που του παρουσιάζονται ως αποδεκτές προέρχονται από έναν ορισμό της κατάστασης, ήδη διαμορφωμένο από τα προαναφερθέντα άτομα (pre-defined situation)¹². Αυτός αποτελεί τη βάση για τη διαμόρφωση γνωστικών σχημάτων για το κοινωνικό περιβάλλον, τα οποία διέπουν την αντίληψη της πραγματικότητας.

Στα πλαίσια του κοινωνιογνωστικού μοντέλου, η μάθηση πραγματοποιείται μέσα από την παρατήρηση, τη μνημονική καταχώρηση και την αναπαραγωγή της παρατηρηθείσας συμπεριφοράς. Η μνημονική καταχώρηση της παρατηρηθείσας συμπεριφοράς καθιστά δυνατή την αναπαραγωγή της ακόμα και μετά την παρέλευση πολύ χρόνου από την περίοδο συστηματικής παρατήρησής της. Η συμπεριφορά αυτή τελειοποιείται συνήθως μέσω ενίσχυσης, τόσο από το κοινωνικό περιβάλλον όταν την επικροτεί, όσο και από το ίδιο το άτομο όταν την προτυποποιεί.

Το βασικό σημείο αυτής της θεωρίας, που τη διαφοροποιεί από τη συμπεριφοριστική προσέγγιση, είναι η αναγνώριση της δυνατότητας του ατόμου να επιδρά στη συμπεριφορά του μέσα από την περίσκεψη (reflection). Η σκέψη και η επεξεργασία από το ίδιο το άτομο των συμπεριφορών του, του κοινωνικού του περιβάλλοντος και των αντιλήψεων αναφορικά με την ικανότητα και δυνατότητα επίτευξης στόχων και τυχόν επιτυχιών και αποτυχιών στο παρελθόν, θεωρούνται ικανές να μεταβάλλουν τη συμπεριφορά του ατόμου. Αυτό συμβαίνει βέβαια σε συνδυασμό με τυχόν περιβαλλοντικούς παράγοντες (παράγοντες σχετικούς με την

¹² Άλλωστε η οικογένεια είναι ο πρωταρχικός φορέας ορισμού της κατάστασης (primary defining agency) (Thomas, 1923).

κατάσταση) που ενδεχομένως συντρέχουν. Η παρατήρηση επαναλαμβανόμενων πράξεων στο περιβάλλον του ή η επαναλαμβανόμενη βίωση αντίστοιχων εμπειριών οδηγούν στο σχηματισμό προσδοκιών για τα αποτελέσματα και πεποιθήσεων για την ορθότητα συγκεκριμένων συμπεριφορών – δικών του ή τρίτων – και ενημερώνουν τη συμπεριφορά και τις στάσεις του.

Παρά την ισχυρή κριτική που ασκεί ο Bandura στις αμιγώς συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις, δεν αγνοεί τις περιβαλλοντικές επιδράσεις στην ανθρώπινη συμπεριφορά, αλλά θεωρεί ότι ρυθμίζονται και διαμορφώνονται από τη σκέψη των ατόμων. Κατ' αυτή την έννοια, βρίσκεται πολύ κοντά στην αλληλεπιδραστική προσέγγιση της μελέτης της απόκρισης στην εξουσία (βλ. παραπάνω). Στην προκείμενη περίπτωση, μια ανάγνωση της συμμετοχής του ατόμου σε συστήματα εξουσίας από τη σκοπιά της κοινωνιογνωστικής θεωρίας μάθησης, θα ήταν ότι οι παρατηρούμενες ή βιωμένες ανταμοιβές και τιμωρίες συμπεριφορών εντός του συστήματος επιδρούν στις μετέπειτα στάσεις και συμπεριφορές του ατόμου, παράλληλα όμως με την επίδραση της περίσκεψης που αναπτύσσει το άτομο για εκείνα που παρατήρησε ή βίωσε.

Με λίγα λόγια, ο Bandura θεωρεί ότι το άτομο μαθαίνει και προτυποποιεί μέσα από μια συνεχή διαπραγμάτευση ανάμεσα σε μια ακούσια ή εκούσια προσπάθεια περιβαλλοντικής επίδρασης πάνω του, κυρίως μέσω συντελεστικής και εξαρτημένης μάθησης, και της δικής του κωδικοποίησης, αντίληψης και νοητικής επεξεργασίας των βιωμάτων και παρατηρήσεών του. Μέσα από την αλληλουχία των βιωμένων ή παρατηρούμενων γεγονότων και την άμεση ή μη ανταμοιβή ή τιμωρία που συνεπάγονται, συνάγει κανόνες που ενημερώνουν την αντίληψη και επεξεργασία ερεθισμάτων και κατ' επέκταση τη συμπεριφορά του. Η συναγωγή αυτών των κανόνων ωστόσο είναι παράλληλα προϊόν νοητικού ελέγχου και επεξεργασίας,

περίσκεψης αναφορικά με το «ιστορικό ενίσχυσης» που έχει παρατηρήσει ή βιώσει (δηλ. παρελθούσες εμπειρίες που συνεπάγονται ανταμοιβή ή τιμωρία και παρατήρηση των εμπειριών άλλων ατόμων και των ανταμοιβών ή τιμωριών που αυτές συνεπάγονταν).

Η μάθηση μέσα από την παρατήρηση έχει υπογραμμιστεί και στα πλαίσια προσεγγίσεων ατομικών διαφορών. Ο Mischel (1973) συμπεραίνει ότι μέσα από την παρατήρηση και την προτυποποίηση τα άτομα αναπτύσσουν μια δική τους ιδιαίτερη ερμηνεία του «πραγματικού κόσμου» και θεμελιώνουν προσωπικές δομές (personal constructs) (βλ. Kelly, 1955) για την αντίληψη των εξωτερικών ερεθισμάτων. Παράλληλα, η άμεση εμπειρία οδηγεί στην ανάπτυξη προσδοκιών σχετικά με την κοινωνική ανταμοιβή ή τιμωρία τυχόν εκδηλωνόμενων συμπεριφορών, που αντίστοιχα ενισχύουν ή όχι τις συμπεριφορές αυτές, καθώς και στην ανάπτυξη συγκεκριμένων αντιλήψεων του κοινωνικού περιβάλλοντος. Μέσα από άμεσες και έμμεσες εμπειρίες τα άτομα τείνουν να προσάπτουν υποκειμενική αξία σε διάφορες συμπεριφορές και στάσεις που εκφράζονται σε κοινωνικό πλαίσιο και που δρουν παράλληλα σαν ερεθίσματα για την επίκληση κάποιας μορφής απόκρισης από την πλευρά τους. Με λίγα λόγια, μέσα από την εμπειρία τα άτομα μαθαίνουν να ανταποκρίνονται ή όχι σε συγκεκριμένους τύπους εξωτερικών ερεθισμάτων.

Η υποκειμενική αξία των παρατηρούμενων ερεθισμάτων είναι νευραλγικής σημασίας ως προς τη συμπεριφορά που θα εκδηλώσει τελικά το άτομο. Ευρήματα βασισμένα σε προσομοιώσεις από το χώρο της εξελικτικής ψυχολογίας (Lopes, Melo, Kenward & Santos-Victor, 2009) δείχνουν ότι ανάλογα με την υποκειμενική αξία που προσδίδεται στην ίδια την παρατηρούμενη πράξη ή στο αποτέλεσμα της, το άτομο ενδέχεται να εκδηλώσει μίμηση (imitation), όπου επιδιώκεται η τελεολογική αναπαραγωγή τόσο της παρατηρούμενης συμπεριφοράς όσο και των αποτελεσμάτων

της, ή μίμηση κατ' αντιστοιχία (emulation), όπου επιδιώκεται η αναπαραγωγή των αποτελεσμάτων και των αλλαγών που προκάλεσε η παρατηρούμενη συμπεριφορά.

Η μάθηση που διενεργείται εντός συστημάτων εξουσίας τυπικά χρησιμοποιεί αυτό το φαινόμενο της ανταπόκρισης σε συγκεκριμένα ερεθίσματα και της απόδοσης διαφορετικής υποκειμενικής αξίας σε καθένα από αυτά, για την ενίσχυση και εξυπηρέτηση της υφιστάμενης διάρθρωσης των συστημάτων αυτών. Οι Van Laar, Sidanius, Rabinowitz και Sinclair (1999) μέσα από έρευνες σε ακαδημαϊκά περιβάλλοντα, παρατήρησαν ότι οι επιλογές υιοθέτησης ρόλων σύμφωνα με τις επιταγές του συστήματος επιβραβεύονταν συστηματικά από την καθεστηκυία τάξη του συστήματος. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι η παρατεταμένη εμπειρία με ένα ιεραρχικά διαρθρωμένο σύστημα που αποκτάται μέσα από τη σχετικά μακροχρόνια συμμετοχή σε αυτό, αυξάνει σταδιακά την υιοθέτηση ρόλων σύμφωνα με τις επιταγές του συστήματος από τα μέλη του, δηλ. σύμφωνα με ιδεολογίες που ενισχύουν την υφιστάμενη ιεραρχία¹³.

Επιπλέον, όσον αφορά την ιδιοσυγκρασιακή κατάχρηση άτυπων ιεραρχιών, μια έρευνα των Markey και Kurtz (2006) έδειξε ότι διαπροσωπικές σχέσεις που έχουν διάρκεια στο χρόνο και χαρακτηρίζονται από την άσκηση κυριαρχίας ενός ατόμου πάνω σε ένα άλλο, τείνουν με την πάροδο του χρόνου να προκαλούν συμπεριφορές υποταγής και συμμόρφωσης από την πλευρά του τελευταίου. Η έρευνα των Markey και Kurtz (2006) ήταν διαχρονική και διεξάχθηκε σε δυάδες συγκατοίκων (φοιτητών) και βασιζόταν στην αρχή της συμπληρωματικότητας (complementarity) του Carson (1969), στην τάση δηλαδή των συμπεριφορικών υφών δύο ατόμων που αλληλεπιδρούν να αλληλοσυμπληρώνονται με την πάροδο του χρόνου. Καθώς συνεχίζουν να αλληλεπιδρούν τα άτομα, οι συμπεριφορές τους πολώνονται προς

¹³ Είναι αρκετά ενδιαφέρουσα και σχετική η παρατήρηση του Horkheimer (1940), ο οποίος θεωρεί ότι οτιδήποτε αναπτύσσεται κάτω από κάποια μορφή εξουσίας, διατρέχει τον κίνδυνο να την αναπαράγει.

αντίθετες κατευθύνσεις ως προς τη διαπροσωπική κυριαρχία (κυριαρχία/υποταγή) και προς την ίδια κατεύθυνση ως προς τη ζεστασιά. Με χρήση ερωτηματολογίων, οι ερευνητές συνέλεξαν στοιχεία για τις δυάδες συγκατοίκων 2 και 15 εβδομάδες μετά την έναρξη της συγκατοίκησης. Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν αφορούσαν το συμπεριφορικό ύφος και την αυτο-αξιολόγηση προσωπικότητας των συμμετεχόντων. Συγκεκριμένα, με βάση εκτιμήσεις του συμπεριφορικού ύφους του ενός συγκατοίκου από τον άλλο για κάθε δυάδα, διαπιστώθηκε ότι τα συμπεριφορικά ύφη των δύο συγκατοίκων έτειναν να αλληλοσυμπληρώνονται ως προς τη διαπροσωπική κυριαρχία μετά από 15 εβδομάδες συγκατοίκησης, κάτι που δεν ίσχυε μετά από 2 εβδομάδες συγκατοίκησης. Η έρευνα αυτή δείχνει ότι εμπειρίες με προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας βιωμένες από την πλευρά του εξουσιαζόμενου σε σχέσεις με σημαντικούς άλλους διαμορφώνουν στάσεις και συμπεριφορές υποταγής.

1.4. Η εμπειρία της εξουσίας και οι συνέπειές της

Μέχρι στιγμής έχει υποστηριχτεί ότι μέσα από την εμπειρία της εξουσίας στοιχειοθετείται κοινωνική μάθηση με επίδραση στις συμπεριφορές και την αντίληψη του ατόμου. Η άποψη αυτή τεκμηριώθηκε με βάση την *κοινωνικοψυχολογική* εξέταση των δυνατοτήτων μάθησης μέσα από την εμπειρία. Ωστόσο, στοιχεία για την περαιτέρω τεκμηρίωση αυτής της άποψης μπορούν να εντοπιστούν εξετάζοντας έννοιες συναφείς με την έννοια της εμπειρίας της εξουσίας που εμφανίζονται σε άλλους επιστημονικούς χώρους εκτός της κοινωνικής ψυχολογίας.

1.4.1. Εμπειρία της εξουσίας και συναφείς έννοιες σε επιστημονικούς χώρους:

Ομοιότητες και διαφορές

Κοινωνική ανθρωπολογία

Η βασικότερη έννοια στο χώρο της κοινωνικής ανθρωπολογίας – χώρος που γενικά καταπιάνεται με τις προεκτάσεις της ανθρώπινης εμπειρίας – η οποία άπτεται της εμπειρίας της εξουσίας είναι η έννοια της έξης (habitus) που όρισε ο Bourdieu. Η έξη ωστόσο είναι πολύ ευρύτερη έννοια – και πιο χαλαρά ορισμένη. Οι δύο έννοιες έχουν κοινά στοιχεία· μοιάζουν σε κάποιο βαθμό ως προς το περιεχόμενό τους, και περισσότερο ως προς την οπτική που τις διέπει και ίσως τη συλλογιστική ανάπτυξής τους. Ο Bourdieu (1980/2006) αναφέρεται στην έξη ως ένα «*σύστημα διαρκών και μεταθέσιμων προδιαθέσεων*» (σελ. 88), με κανονιστική δράση πάνω στο άτομο, προϊόν κατά βάση κοινωνικών/οικονομικών συνθηκών που εδράζεται κυρίως στο παρελθόν του ατόμου, στην προσωπική του ιστορία, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τις βιωμένες εμπειρίες του. Αντίστοιχα και η εμπειρία της εξουσίας εικάζεται ότι αφορά την αντίληψη του κόσμου που εκφράζεται με συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές, οι οποίες πηγάζουν από βιωμένες εμπειρίες σε σχέσεις με σημαντικούς άλλους. Η βασική διαφορά είναι η εστίαση της έννοιας της εμπειρίας της εξουσίας στο στοιχείο της εξουσίας, με κριτήριο τη συμμετοχή σε ευκρινείς ιεραρχικές διαρθρώσεις.

Μάλιστα η έξη προσιδιάζει τις συνήθεις εγχειρηματοποιήσεις της εμπειρίας της εξουσίας (όπως παρουσιάζονται στη συνέχεια της παρούσας διατριβής), καθώς βασίζεται σε «*πρακτικές υποθέσεις θεμελιωμένες σε παρελθούσες εμπειρίες*», προσδίδοντας «*δυσανάλογο βάρος στις πρώιμες εμπειρίες*» – και ιδιαίτερα σε όσες σχετίζονται με την οικογένεια – που «*βρίσκονται στη βάση της αντίληψης και της εκτίμησης κάθε μεταγενέστερης εμπειρίας*» (Bourdieu, 1980/2006, σελ. 90), βασική

υπόθεση και της συλλογιστικής της ανάπτυξης της έννοιας της εμπειρίας της εξουσίας. Χαρακτηριστικά ο Bourdieu (1977) λέει:

«Η έξη που αποκτάται από την οικογένεια βρίσκεται πίσω από τη δόμηση των εμπειριών του σχολείου (...) και η έξη που τροποποιήθηκε από το σχολείο, η ίδια διαφοροποιημένη, βρίσκεται πίσω από τη δόμηση όλων των μεταγενέστερων εμπειριών (...) και ούτω καθεξής από αναδόμηση σε αναδόμηση» (σελ. 87)

Η έξη δεν καθοδηγεί ντετερμινιστικά τη συμπεριφορά προς ένα προκαθορισμένο αποτέλεσμα, αλλά περιορίζει το εύρος των πιθανών συμπεριφορών. Ομοίως και η εμπειρία της εξουσίας γίνεται εννοιολογικά αντιληπτή ως ένας μη ντετερμινιστικός παράγοντας επίδρασης στην ανθρώπινη αντίληψη και συμπεριφορά, αφού δέχεται τη δυνατότητα διαπραγμάτευσης των συμπεριφορικών επιδράσεων παρελθοντικών εμπειριών μέσα από την περίσκεψη, που πρεσβεύει η κοινωνιογνωστική θεωρία μάθησης.

Παράλληλα η έξη έχει καθαρά ατομική σημασία (εδράζεται στην προσωπική ιστορία του ατόμου), αλλά και συλλογική έκφανση, αφού εμφανίζει ομοιότητες μεταξύ ατόμων της ίδιας κοινωνικής τάξης ή ομάδας, μέσα στην οποία *«κάθε σύστημα ατομικών προδιαθέσεων αποτελεί μια δομική παραλλαγή των άλλων»* (Bourdieu, 1980/2006, σελ. 100). Η εμπειρία της εξουσίας, απ' την άλλη πλευρά, έχει κατά κύριο λόγο ατομικό χαρακτήρα, ωστόσο όταν αποκτάται σε κοινά οργανωσιακά πλαίσια εντός άτυπα ή και τυπικά καθορισμένων ομάδων υπάρχει κάποιος συνδετικός κρίκος και ορισμένες συνέπειες που αφορούν το συλλογικό επίπεδο. Εδώ όμως, η κοινή βάση δεν είναι η κοινωνική τάξη, αλλά η όμοια ιεραρχική θέση των ατόμων εντός του εκάστοτε οργανωσιακού/κοινωνικού πλαισίου, η οποία συνεπάγεται

ομοιότητα σε θεμελιώδεις εμπειρίες που αποκτώνται σε πρώιμες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και επιδρούν στην αντίληψη και τη συμπεριφορά των ατόμων.

Ωστόσο, η έξι αφορά κυρίως την εκ των προτέρων συμμόρφωση του ατόμου με συμπεριφορές που συνάδουν με το κοινωνικό του περιβάλλον, την εκδήλωση συμπεριφορών αναμενόμενων στα πλαίσια της κοινωνικής του θέσης (status), χωρίς την ύπαρξη ή την ανάγκη επιβολής εξωτερικών περιορισμών – κάτι που παραπέμπει σε κάποιο βαθμό στη λειτουργία της εσωτερίκευσης (π.χ. Freud, 1912/1958). Η έξι χαρακτηρίζεται ως *«ανάγκη που έχει καταστεί αρετή»* (Bourdieu, 1980/2006, σελ. 90). Είναι αυτόματη, δεν περνά από συνειδητές λογικές διαδικασίες, είναι κομμάτι του ατόμου και συμβαίνει αυθόρμητα. Εξ ου και η σύνδεσή της με το σώμα: *«Αυτό που μαθαίνεται με το σώμα δεν είναι κάτι που κατέχουμε, όπως η γνώση, αλλά κάτι που είμαστε»* (Bourdieu, 1980/2006, σελ. 120).

Σε κάθε περίπτωση, παρά τις διάφορες εννοιολογικές και θεωρητικές ομοιότητες των δύο εννοιών, υπάρχει μια βασική διαφορά: η έννοια της έξι έχει θεμελιωθεί πρωταρχικά σε θεωρητικό επίπεδο, χωρίς ιδιαίτερη υποστήριξη από ερευνητικά δεδομένα, κάτι που από μια κοινωνικοψυχολογική οπτική υπονομεύει εν μέρει τη χρησιμότητά της σαν ερμηνευτικό εργαλείο για την ανθρώπινη συμπεριφορά. Το σκεπτικό ανάπτυξης της προβληματικής της εμπειρίας της εξουσίας απ' την άλλη πλευρά φιλοδοξεί να θεμελιώσει την έννοια πρωταρχικά σε ερευνητικά δεδομένα (κάτι που επιδιώκεται συστηματικά στη συνέχεια της παρούσας διατριβής).

Ψυχοδυναμική προσέγγιση

Μαζί με τον Freud, στον οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω, βασικός διανοητής της ψυχοδυναμικής προσέγγισης στην ανάλυση της ανθρώπινης σκέψης και συμπεριφοράς που ασχολήθηκε με την επίδραση της συμμετοχής σε συστήματα

εξουσίας σε μεταγενέστερες στάσεις και συμπεριφορές είναι ο Erich Fromm. Ο Fromm (1936/1981) εντοπίζει ενιαία στοιχεία στις συμπεριφορές που συνεπάγονται οι σχέσεις εξουσίας και επιδιώκει να αναζητήσει κοινές εκδηλώσεις τους σε συμπεριφορές που προκύπτουν από διάφορες ιδιότητες/ρόλους σε διαφορετικά άτομα. Στα πλαίσια αυτά, ο Fromm ισχυρίζεται ότι υπάρχουν δύο βασικές τάσεις ως προς τη δραστηριοποίηση του ατόμου εντός συστημάτων εξουσίας: ο σαδισμός και ο μαζοχισμός. Τις δύο αυτές τάσεις τις αντιμετωπίζει σαν όψεις του ίδιου νομίσματος, οι οποίες βασίζονται στην ίδια ψυχολογική δομή και συνυπάρχουν στο άτομο, έστω και αν η μια έκφανση ενδεχομένως να βρίσκεται σε λανθάνουσα (ή απωθημένη σύμφωνα με την ψυχοδυναμική ορολογία) μορφή.

Προέκταση αυτής της σκέψης είναι ότι με την ενίσχυση της μιας όψης (π.χ. του μαζοχισμού), αναγκαστικά ενισχύεται η δομή, και επομένως και η άλλη όψη (π.χ. σαδισμός). Μιλώντας για σαδισμό και μαζοχισμό, ο Fromm δεν αναφέρεται σε ακραίες συμπεριφορές, αλλά σε συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται «ομαλές» από τους περισσότερους, οι οποίες εμπεριέχουν ωστόσο μια «παθολογία». Παράλληλα – βασισμένος στις διδαχές του Freud μεταξύ άλλων – θεωρεί ότι η εξουσιαστική συμπεριφορά του ατόμου συνιστά και ορμική ικανοποίηση, η οποία μπορεί να συγκαλύπτεται πίσω από ορθολογική σημασιοδότηση. Η βασική συνεισφορά του Fromm σε μια εποχή που οι περισσότεροι σύγχρονοί του ή ελαφρώς μεταγενέστεροι ερευνητές (π.χ. Adorno) διερευνούσαν τις ακραίες εκφάνσεις της υπακοής στην εξουσία, είναι ότι επιχείρησε να θεμελιώσει τις συνέπειες της συμμετοχής σε συστήματα εξουσίας στην καθημερινή πρακτική των ατόμων και να εστιάσει τη μελέτη αυτού του σημαντικού φαινομένου σε συμπεριφορές που τυπικά εκλαμβάνονται ως συνηθισμένες ή δεδομένες στην κοινωνική αλληλεπίδραση.

Η ψυχολογική δομή πάνω στην οποία βασίζονται αυτές οι δύο όψεις είναι, σύμφωνα με τον Fromm (1941), αποτέλεσμα της κοινωνικοποίησης των ατόμων μέσα σε μια κοινωνία που δίνει προτεραιότητα σε αυταρχικές αξίες (σε απλούς όρους η δόμηση ενός κοινωνικού συστήματος με βάση την άσκηση εξουσίας και την υποταγή σε αυτή). Έτσι λοιπόν, αφού ό,τι τρέφει τη μια όψη ενισχύει και την όλη δομή, η ενίσχυση της μαζοχιστικής – ενδεικτικά – όψης θα πρέπει να συνοδεύεται από διεξόδους εκτόνωσης της σαδιστικής.

Χαρακτηριστική στο έργο του Fromm είναι η πεποίθηση στην ανάπτυξη της προαναφερθείσας δομής μέσα από τη βίωση εμπειριών εντός σχέσεων με φορείς εξουσίας και ιδιαίτερα σε μικρή ηλικία και με έμφαση στο οικογενειακό περιβάλλον του. Άλλωστε, κατά τον Fromm (1936/1981), η εξουσία και οι φορείς της σε πολλές περιπτώσεις ανάγονται σε «*πρότυπο και ιδανικό*» (σελ. 53).

Παράλληλα στα πλαίσια της ψυχοδυναμικής προσέγγισης αναπτύχθηκε η έννοια της αυταρχικής προσωπικότητας (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson & Sanford, 1950), η οποία ωστόσο δομήθηκε στη συνέχεια στα πλαίσια της προσέγγισης των ατομικών διαφορών και κατά συνέπεια σχολιάζεται στην αντίστοιχη παράγραφο.

Ατομικές διαφορές

Ένα βασικό μοντέλο ατομικών διαφορών – το οποίο μάλιστα ασκεί κριτική στα κλασικά μοντέλα προσωπικότητας (trait approach) – που θεμελιώνεται στις επιδράσεις της βιωμένης εμπειρίας είναι το κοινωνιογνωστικό μοντέλο του Mischel (1973). Πρεσβεύει ότι οι αποκρίσεις που εκδηλώνει ένα άτομο κατά την έκθεσή του σε ένα γεγονός, μια κατάσταση ή ένα άλλο άτομο απορρέουν από εμπειρίες που έχει βιώσει κατά το παρελθόν. Οι αποκρίσεις αυτές έχουν γνωστικό/αντιληπτικό

περιεχόμενο και αφορούν προσδοκίες αναφορικά με τη μελλοντική εξέλιξη της κατάστασης στην οποία εκτίθεται το άτομο, υποκειμενικές αξιολογήσεις του τι συμβαίνει, συναισθηματικές αποκρίσεις, καθώς και μοτίβα συμπεριφορικής απόκρισης που ταιριάζουν στην προκείμενη κατάσταση.

Πιο συγκεκριμένα, ο Mischel (1968) θεωρεί ότι οι παρελθούσες εμπειρίες καθορίζουν την αποκωδικοποίηση των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος, ενημερώνουν το νόημα που δίνεται σε αυτά και καθοδηγούν τη γενίκευση στην οποία προβαίνει το άτομο με βάση το νόημα που τελικά έχει προσδοθεί σε αυτά. Ειδικά αναφορικά με την αντίληψη, ο Mischel (1973) αναφέρεται σε ερευνητικά ευρήματα για να θεμελιώσει τη γνωστική μεταμόρφωση (cognitive transformation) που λαμβάνει χώρα μέσα από επαναλαμβανόμενες εμπειρίες. Κατά τον Mischel, τα ιδιοσυγκρασιακά ιστορικά παράγονι ιδιοσυγκρασιακούς τρόπους αντίληψης του γύρω κόσμου. Η πρόταση του Mischel ότι παρελθούσες εμπειρίες έχουν επίδραση τόσο στην αντίληψη όσο και στη συμπεριφορά του ατόμου προσιδιάζει στη συλλογιστική της εμπειρίας της εξουσίας, η οποία ωστόσο εστιάζει στην επίδραση αυτή εντός σχέσεων με σημαντικούς άλλους που χαρακτηρίζονται από κάποια ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση.

Επίσης, αν και η μελέτη του δεν εμπίπτει πλέον απαραίτητα στο πεδίο των ατομικών διαφορών (π.χ. Oesterreich, 2005), έχει ενδιαφέρον να αναφερθούμε συνοπτικά στον αυταρχισμό. Αν και εισήχθηκε από τους Adorno et al. (1950), η αυταρχική προσωπικότητα και η έννοια του αυταρχισμού έχει θεμελιωθεί εκ νέου από τον Altemeyer (1988). Ο Altemeyer θεωρεί ότι σημαντικές μεταβολές ως προς τον αυταρχισμό – και συγκεκριμένα τον αυταρχισμό δεξιών φρονημάτων (Right – Wing Authoritarianism) που αποτελεί το σημείο εστίασης των μελετών του – συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Στην ηλικία αυτή δίνεται στα άτομα η

ευκαιρία να αποκτήσουν τις δικές τους άμεσες εμπειρίες σε πολλούς τομείς της ζωής και να έρθουν σε επαφή με διάφορες συμπεριφορές και στάσεις σχετιζόμενες με τον αυταρχισμό. Ο τρόπος που θα διαπραγματευτούν αυτά τα βιώματα θα καθορίσει το κατά πόσο τα άτομα θα αναπτύξουν αυταρχικές στάσεις και συμπεριφορές ή όχι. Προφανώς, ο βαθμός στον οποίο τα άτομα είναι διατεθειμένα να έρθουν σε επαφή με άτομα διαφορετικών πεποιθήσεων, τρόπου ζωής και αντίληψης του γύρω τους κόσμου επιδρά στην παραπάνω εξέλιξη. Μάλιστα, ο Altemeyer χρησιμοποιεί μια κλίμακα μέτρησης βιωμένων εμπειριών για να ερμηνεύσει διακυμάνσεις στον αυταρχισμό που επιδεικνύουν οι συμμετέχοντες στις σχετικές έρευνες.

Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης, έχει διαπιστωθεί ότι η εναλλαγή ρόλων και ιδιοτήτων εντός του εκάστοτε κοινωνικού πλέγματος στο οποίο μετέχουν τα άτομα αρκεί για να επιφέρει και αλλαγές σε στάσεις και συμπεριφορές που αφορούν τη δραστηριοποίηση του ατόμου εντός συστημάτων εξουσίας. Ο Altemeyer (1988) υποστηρίζει ότι η ανάληψη του ρόλου του γονιού αρκεί για να αυξηθούν τα επίπεδα αυταρχισμού που επιδεικνύει το άτομο. Αυτό γιατί πλέον τα άτομα ανάγουν τον εαυτό τους σε φορέα εξουσίας, άξιο να καθορίζει το σωστό και το λάθος στη συμπεριφορά τρίτων και θεωρούν ότι έχουν κατ' επέκταση αξίωση στην υποταγή των ατόμων που βρίσκονται σε κατώτερες ιεραρχικές βαθμίδες.

Επίσης, το πλαίσιο μέσα στο οποίο τα άτομα αλληλεπιδρούν είναι σημαντικό. Για παράδειγμα, η συμμετοχή σε ομάδες διαφορετικού τύπου μπορεί να επιφέρει μεταβολές στην ένταση του αυταρχισμού που παρουσιάζουν τα άτομα. Πιο συγκεκριμένα, η συμμετοχή σε μουσικά σχήματα (ομάδες όπου δίνεται έμφαση στη δημιουργική αυτο-έκφραση) συσχετίζεται με χαμηλότερα επίπεδα αυταρχισμού, ενώ η συμμετοχή σε αθλητικές ομάδες (ομάδες όπου δίνεται έμφαση στον ανταγωνισμό

και η πειθαρχία και η υποταγή προβάλλονται σαν επιθυμητές αξίες) συσχετίζεται με υψηλότερα επίπεδα αυταρχισμού (βλ. Roccato, 2008).

Νέα πνοή στη συγκεκριμένη σχετικά έννοια του αυταρχισμού έχουν δώσει θεωρητικοί όπως ο Duckitt, ο Feldman και ο Oesterreich. Ο Duckitt (1989) θεμελίωσε την έννοια του αυταρχισμού στην υπαγωγή σε κοινωνικές ομάδες. Θεωρεί αυταρχισμό την ένταση της ταύτισης του εκάστοτε ατόμου με την ομάδα και τη δέσμευσή του στη συνοχή της. Με άλλα λόγια, η ομαδική συνοχή ανάγεται σε θεμελιακή αξία που υπερσκελίζει οποιεσδήποτε προσωπικές αξίες ή ανάγκες του ατόμου. Ο Feldman (2003) αντίστοιχα ορίζει τον αυταρχισμό σε όρους προσωπικής αυτονομίας. Τα αυταρχικά άτομα είναι περισσότερο προσανατολισμένα στην κοινωνική συμμόρφωση σε αντιδιαστολή με την προσωπική τους αυτονομία.

Την ιδέα αυτή του Feldman έχει επεκτείνει ο Oesterreich (2005), χωρίς όμως να ταυτίζει τον αυταρχισμό με την τάση για κοινωνική συμμόρφωση. Ο Oesterreich κάνει λόγο για την «αυταρχική απόκριση», την οποία ορίζει ως μια τάση αναζήτησης ασφάλειας και υποστήριξης στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Αυτή η τάση δεν έχει εγγενώς αρνητική χροιά· κατά την παιδική ηλικία αποτελεί βασικό μηχανισμό της πρώιμης κοινωνικοποίησης. Ωστόσο, καθώς μεγαλώνει το άτομο ενδεχομένως να συνεχίζει να αναζητάει την κηδεμονία μιας φιγούρας εξουσίας για να διατηρήσει μια αίσθηση ασφάλειας, συνέχειας και δομής στο γύρω του κόσμο ή εναλλακτικά αναζητάει μεγαλύτερη προσωπική αυτονομία. Στην πρώτη περίπτωση, το άτομο εκδηλώνει μια αυταρχική απόκριση που, σύμφωνα με τον Oesterreich, βρίσκεται στην καρδιά της ανάπτυξης του αυταρχισμού.

Αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον στην οπτική της αυταρχικής απόκρισης στα πλαίσια της μελέτης της εμπειρίας της εξουσίας είναι η υποστήριξη της ύπαρξης γνωστικών συνεπειών της συμμετοχής σε συστήματα εξουσίας. Στα πλαίσια αυτής

της οπτικής γίνεται λόγος (Oesterreich, 2005) για εσωτερίκευση νορμών, αναζήτηση βεβαιότητας και ασφάλειας στον γύρω κόσμο, αδιάλλακτη συμπεριφορά και έκφραση απόψεων, φαινόμενα σχετίζονται στενά με την εμπειρία της εξουσίας.

Διαπροσωπικές σχέσεις

Στο χώρο των διαπροσωπικών σχέσεων, η έννοια που μοιάζει να αφορά περισσότερο την παρούσα μελέτη είναι η προσκόλληση. Αναφέρεται στο ύφος της σχέσης που αναπτύσσεται ανάμεσα στο βρέφος και το άτομο που είναι επιφορτισμένο να το φροντίζει και διακρίνεται σε τρία *ύφη* προσκόλλησης: ασφαλές ύφος, αγχώδες-αμφίσημο ύφος και ύφος αποφυγής (τα δύο τελευταία κατατάσσονται ως ανασφαλή) (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978). Άτομα με ασφαλές ύφος προσκόλλησης τείνουν να εμφανίζουν ενσυναίσθηση, έχουν αυτοπεποίθηση, συναίσθηση της αυτοαξίας τους και αντιμετωπίζουν τη δέσμευση στις προσωπικές τους σχέσεις χωρίς πάγια διάθεση αντίδρασης.

Αντίθετα τα άτομα που ανήκουν στις υπόλοιπες δύο κατηγορίες ως προς το ύφος προσκόλλησης χαρακτηρίζονται από αστάθεια στις σχέσεις τους, δεν χειρίζονται αποτελεσματικά τυχόν αρνητικά συναισθήματα και καταστάσεις που προκαλούν άγχος, και τείνουν να βιώνουν αίσθηση αναποτελεσματικότητας και μη ικανοποίησης στις προσωπικές σχέσεις τους. Τείνουν ακόμη να εμφανίζουν εχθρότητα και απαισιοδοξία σαφώς περισσότερο από ότι τα ασφαλή άτομα και να προσλαμβάνουν την κοινωνική αλληλεπίδραση σαν πηγή σημαντικής ψυχολογικής απειλής. Συγκεκριμένα, άτομα με ύφος αποφυγής στην προσκόλληση αποφεύγουν την ανάπτυξη οικειότητας και στενών σχέσεων με άλλους, καθώς και το συναισθηματικό δέσιμο. Άτομα με αγχώδες-αμφίσημο ύφος προσκόλλησης

φοβούνται την εγκατάλειψη και εκδηλώνουν ανάγκη για εξαιρετικά στενή προσκόλληση με τους άλλους (Roccatto, 2008).

Σύμφωνα με τον Bowlby (1965), τον βασικό θεωρητικό της προσκόλλησης, το ύφος προσκόλλησης που αναπτύσσει το άτομο στα πρώτα χρόνια ζωής του συνεχίζει να υφίσταται με κάποια μορφή και στην ενήλικη ζωή και έστω και έμμεσα διέπει την προσκόλληση του ατόμου σε φιγούρες εξουσίας και οντότητες όπως το κράτος ή η εκκλησία. Με λίγα λόγια, το ύφος προσκόλλησης των ατόμων επηρεάζει τόσο την αντίληψη όσο και την απόκρισή τους στις επιταγές των φορέων εξουσίας εντός του κοινωνικού συστήματος στο οποίο μετέχουν. Ο Holmes (1993) ισχυρίζεται ότι οι ίδιες ανάγκες προσκόλλησης που διέπουν τη συμπεριφορά των παιδιών ισχύουν και για τους ενήλικες, και ότι οι ίδιες διαδικασίες που οδηγούν στην ανάπτυξη ενός ανασφαλούς ύφους προσκόλλησης κατά την πρώιμη παιδική ηλικία μπορεί να λειτουργούν και σε κοινωνικό επίπεδο. Επιπλέον, έχει επανειλημμένα δειχθεί η σχέση μεταξύ της προσκόλλησης και μεγεθών που άπτονται στάσεων και συμπεριφορών σχετικών με την εξουσία. Πιο συγκεκριμένα, η Roccatto (2008) έδειξε ότι το ανασφαλές ύφος προσκόλλησης (στις δύο εκφάνσεις του) συσχετίζεται θετικά με τον αυταρχισμό και τον προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας (social dominance orientation).

Η έννοια της προσκόλλησης προσιδιάζει σε εκείνη της εμπειρίας της εξουσίας ως προς τον κεντρικό ρόλο της επίδρασης της σχέσης με σημαντικούς άλλους και την παιδική και εφηβική ηλικία του ατόμου (κατά την οποία θεωρείται ότι διαμορφώνει το ύφος προσκόλλησής του) στις μετέπειτα αντιλήψεις, στάσεις και συμπεριφορές του (καθότι το ύφος προσκόλλησης θεωρείται ότι εξακολουθεί να υφίσταται σε κάποια μορφή στην ενήλικη ζωή του ατόμου). Τα παραπάνω θεμελιώνονται και με βάση μια έρευνα των Baldwin, Fehr, Keedian, Seidel και Thomson (1993) πάνω στη

σχέση μεταξύ ύφους προσκόλλησης και σχεσιακών σχημάτων (relational schemata). Τα σχεσιακά σχήματα περιλαμβάνουν κοινωνική γνώση που διέπει την κατανόηση και τις προσδοκίες σε σχέση με τη διαπροσωπική αλληλεπίδραση. Αφορούν συγκεκριμένα προσδοκίες της μορφής αν-τότε (if-then contingencies) για συγκεκριμένες αλληλεπιδράσεις ή τύπους αλληλεπίδρασης: π.χ. «Αν κάνω το X, τότε ο τάδε θα κάνει το Y». Με βάση αυτο-αναφορικά δεδομένα, οι Baldwin et al. (1993) διαπίστωσαν ότι άτομα με διαφορετικό ύφος προσκόλλησης έχουν διαφορετικές προσδοκίες για συγκεκριμένες αλληλεπιδράσεις τους, που βασίζονται σε συγκεκριμένα σχεσιακά σχήματα και ενημερώνουν αξιολογικές και συμπεριφορικές αποκρίσεις από την πλευρά τους κατά την αλληλεπίδραση. Τα παραπάνω προσιδιάζουν στην επίδραση που θεωρείται ότι έχει η εμπειρία της εξουσίας στην μετέπειτα υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών από το άτομο.

1.4.2. Η συνεισφορά της εμπειρίας της εξουσίας στην υιοθέτηση συγκεκριμένων στάσεων

Η αποδοχή της καθεστηκίας τάξης

Διάφοροι θεωρητικοί στο χώρο της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας και της φιλοσοφίας (βλ. De Oliveira & Dambrun, 2007) έχουν θίξει το γεγονός ότι η σταθερότητα και διατήρηση οποιωνδήποτε κοινωνικών συστημάτων εξαρτάται από την αποδοχή της νομιμότητας των ιεραρχικών διαφορικών εντός τους και των επιταγών της εκάστοτε καθεστηκίας τάξης. Οι κυρίαρχες ή ευνοούμενες ομάδες σε κάθε ιεραρχική διάρθρωση επωφελούνται από τη διατήρηση της κυριαρχίας ή της ευνοϊκής θέσης τους στην κοινωνική διάρθρωση μέσα από την διαίωνηση ιδεολογιών που πρεσβεύουν την ορθότητα της ισχύουσας τάξης πραγμάτων.

Η θεωρία της δικαιολόγησης του συστήματος ασχολείται με τους τρόπους με τους οποίους η ισχύουσα τάξη των πραγμάτων τείνει να διαιωνίζεται, ακόμα και σε περιπτώσεις όπου υπάρχουν αισθητές ανισότητες στην κοινωνική διάρθρωση. Συγκεκριμένα εξετάζει πώς οι μη ευνοούμενοι σε διάφορα κοινωνικά πλαίσια τείνουν να νομιμοποιούν την κυριαρχία των ευνοουμένων πάνω τους και έχει προσφέρει πολυάριθμες ερευνητικές ενδείξεις ότι ακόμα και μη ευνοούμενα άτομα σε ιεραρχικές διαρθρώσεις τείνουν να δικαιολογούν τις ανισότητες που βιώνουν (Jost & Hunyady, 2002). Στα πλαίσια της θεωρίας αυτής, οι Kay et al. (2009) διαπίστωσαν ερευνητικά ότι τα άτομα προβαίνουν σε κατ' επιταγή δικαιολόγηση (injunction) ή αλλιώς εκδηλώνουν την τάση να προσλαμβάνουν την καθεστηκυία τάξη ως την πιο επιθυμητή και συνετή τάξη πραγμάτων – χαρακτηριστική του πώς θα έπρεπε να είναι τα πράγματα. Αντίστοιχα, οι Haines και Jost (2000) διαπίστωσαν ότι άτομα σε κατώτερες θέσεις σε δεδομένες ιεραρχικές διαρθρώσεις πρόσδιδαν επίπλαστες ερμηνείες υπέρ της νομιμότητας της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων (π.χ. ανακαλούσαν εσφαλμένα περισσότερο νομιμοποιητικές αιτίες ύπαρξης ιεραρχικού διαφορικού ανάμεσα στους ίδιους και τους ιεραρχικά ανώτερους τους) ως συνέπεια της συμμετοχής τους στο αντίστοιχο σύστημα εξουσίας.

Η θεωρία της κοινωνικής κυριαρχίας (π.χ. Sidanius & Pratto, 2001), επίσης, θεωρεί ότι οι ιεραρχικές διαρθρώσεις προκύπτουν συστηματικά κατά την ιστορική εξέλιξη του ανθρώπινου είδους και την οργάνωσή του σε κοινωνικά συστήματα και δομούνται με γνώμονα την ηλικία, το φύλο και άλλα κριτήρια (π.χ. με κριτήριο τη φυλή, τη θρησκεία, κλπ.). Σε όλες αυτές τις ιεραρχικές διαρθρώσεις προκύπτουν – είτε απορρέοντας άρρητα μέσα από συστηματικές συμπεριφορές είτε ρητά εκφρασμένες – νομιμοποιητικές ιδεολογίες που σκοπό έχουν τη διαιώνιση της κυριαρχίας της εκάστοτε άρχουσας τάξης μέσα από την αποδοχή της νομιμότητας της

ανώτερης ιεραρχικής της θέσης (Pratto et al., 2006). Επομένως, και μόνο η συμμετοχή του ατόμου σε κατώτερη ιεραρχική θέση σε μια τέτοια διάρθρωση (όπως στην περίπτωση της οικογένειας, όπου η ιεραρχική διάρθρωση ορίζεται με γνώμονα την ηλικία) το εκθέτει σε τέτοιες ρητές ή άρρητες νομιμοποιητικές ιδεολογίες που ενισχύουν την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης από την πλευρά του. Άρα μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η εμπειρία της εξουσίας συνδέεται με την υιοθέτηση στάσεων αποδοχής της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων (βλ. Υπόθεση 1α).

Η δικαιολόγηση της προσπάθειας

Η απόδοση μεγαλύτερης αξίας στα αποτελέσματα επιλογών για τις οποίες έχει καταβληθεί μεγαλύτερη προσπάθεια ή κόστος, έχει μια βάση στην ανθρώπινη εμπειρία. Υπάρχουν διάφορα επιθυμητά αποτελέσματα που δε μπορεί να επιφέρει κανείς χωρίς την καταβολή κάποιου κόστους, σε όρους χρόνου, προσπάθειας ή χρήματος. Κάτι τέτοιο συμβάλλει στην απόδοση πρόσθετης αξίας σε κάθε αποτέλεσμα που προϋποθέτει καταβολή κόστους. Η εξήγηση του φαινομένου αυτού γίνεται τυπικά στα πλαίσια της θεωρίας της γνωστικής ασυμφωνίας, όπου το άτομο προσδίδει μεγαλύτερη αξία στο αποτέλεσμα για να δικαιολογήσει την επιπλέον προσπάθεια που κατέβαλε για την επίτευξή του – και κατ' επέκταση να εξοβελίσει οποιαδήποτε γνωστική ασυμφωνία μπορεί να του προκαλούσε το γεγονός ότι επέλεξε να καταβάλει την ασυνήθιστα μεγάλη αυτή προσπάθεια. Η παραπάνω προσέγγιση της δικαιολόγησης της προσπάθειας προέρχεται από την ερμηνεία σχετικών κλασικών πειραματικών ευρημάτων από τους Festinger και Carlsmith (1959) και Aronson και Mills (1959).

Παράλληλα, ωστόσο, η συμπεριφοριστική προσέγγιση έχει κάνει μια απόπειρα να θεμελιώσει το φαινόμενο της δικαιολόγησης της προσπάθειας σε

περισσότερο συμπεριφορικές διεργασίες μέσα από έρευνες σε ανθρώπους (Lieberman, Ochsner, Gilbert & Schacter, 2001) και ζώα (Clement, Feltus, Kaiser & Zentall, 2000· Lydall, Gilmour & Dwyer, 2010), όπως συνηθίζεται σε αυτήν την ερευνητική προσέγγιση. Προτείνουν τον εναλλακτικό όρο «αντίθεση» (contrast) ως αντιπροσωπευτικότερο του φαινομένου, το οποίο θεωρούν ότι προκύπτει αυτόματα ως αντίθεση ανάμεσα στη δυσφορία που προκαλείται από τη μεγαλύτερη προσπάθεια και την ευφορία που προκαλεί η ανταμοιβή μέσα από την επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος. Με άλλα λόγια, θεωρείται ότι η προτίμηση που εκδηλώνεται για το αποτέλεσμα που έχει κοστίζει περισσότερο από άποψη προσπάθειας, ερμηνεύεται από τη διαφορά που βιώνει το άτομο ανάμεσα στην κατάσταση στην οποία έχει βρεθεί λόγω των επαναλαμβανόμενων προσπαθειών – που θεωρείται εγγενώς δυσάρεστη – και την κατάσταση που βρίσκεται αφότου επιφέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα – που θεωρείται εγγενώς αρεστή.

Η δικαιολόγηση της προσπάθειας στη θεωρητική της σύλληψη – που καθοδηγεί και τον λειτουργικό ορισμό της στις έρευνες που ακολουθούν – ενσωματώνει στοιχεία τόσο από την προτεσταντική εργασιακή ηθική, όσο και από την έννοια του επενδυμένου κόστους (sunk cost), η οποία θεωρείται ότι διέπεται από τη δικαιολόγηση της προσπάθειας (Cunha & Caldieraro, 2009). Η προτεσταντική εργασιακή ηθική αφορά την αναγωγή της σκληρής δουλειάς σε αρετή και σε εγγενώς ευχάριστη δραστηριότητα και τη συνειδητή και συστηματική αποφυγή της ύπαρξης περιθωρίων για ελεύθερο χρόνο (Jost & Hunyady, 2002). Η έννοια του επενδυμένου κόστους θεμελιώθηκε αρχικά σε χρηματικούς όρους. Αναφερόταν κατά βάση σε χρηματικές επενδύσεις, όπου ένα άτομο θα εμφανίζει την τάση να συνεχίζει να επενδύει σε κάποια εναλλακτική και θα το βρίσκει ολοένα πιο δύσκολο να παύσει την

επενδυτική αυτή δραστηριότητα, εξαιτίας της συνεχιζόμενης επένδυσης στην εναλλακτική αυτή από το ίδιο στο παρελθόν.

Ωστόσο θεωρητικοί στο χώρο της διοικητικής επιστήμης (Arkes & Blumer, 1985) υπέθεσαν ότι το ίδιο ισχύει και για επενδύσεις χρόνου ή προσπάθειας σε μια πορεία δράσης κατά το παρελθόν. Πρέπει να σημειωθεί ωστόσο, ότι από εργαστηριακές μελέτες που προσομοίωναν την επένδυση χρόνου και προσπάθειας έχουν προκύψει ανάμικτα αποτελέσματα. Πιο συγκεκριμένα, οι Cunha και Caldieraro (2009) διεξήγαγαν ένα πείραμα πάνω στην επένδυση προσπάθειας στην αγοραστική επιλογή ενός προϊόντος. Οι συμμετέχοντες προσομοίωσαν με τη βοήθεια ηλεκτρονικού υπολογιστή τη σταδιακή διαδικασία απόφασης για την αγορά ενός υποθετικού προϊόντος, κατά το τελευταίο στάδιο της οποίας τους παρουσιαζόταν τυπικά η εναλλακτική της αγοράς ενός άλλου προϊόντος, το οποίο ήταν είτε αισθητά πιο επωφελές για τους συμμετέχοντες, είτε ίδιας ωφέλειας. Παράλληλα οι συμμετέχοντες είχαν χωριστεί σε δύο συνθήκες· είχαν καταβάλει είτε μεγάλη είτε μικρή προσπάθεια κατά τη διαδικασία λήψης της αγοραστικής απόφασης. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι ακόμα και στην περίπτωση που το νέο προϊόν ήταν πολύ πιο επωφελές για τους συμμετέχοντες, εκείνοι που είχαν καταβάλει μεγάλη προσπάθεια κατά την λήψη αγοραστικής απόφασης κατέληγαν να αγοράζουν το αρχικό, λιγότερο επωφελές προϊόν πολύ περισσότερο από τους συμμετέχοντες που είχαν καταβάλει μικρή προσπάθεια. Ωστόσο τα πειραματικά ευρήματα δεν μπόρεσαν να επαληθευτούν σε μια πανομοιότυπη έρευνα που διεξήγαγε ο Otto (2010).

Όσον αφορά το δίλημμα μεταξύ συμπεριφοριστικής προσέγγισης της δικαιολόγησης της προσπάθειας και προσέγγισης της υπό το πρίσμα της γνωστικής ασυμφωνίας, είναι πέρα από τους στόχους της παρούσας διατριβής και δεν αφορά την παρούσα εξέταση της δικαιολόγησης της προσπάθειας. Αυτό γιατί, ανεξάρτητα από

το κατά πόσο μπορεί να θεμελιωθεί στα πλαίσια μιας καθαρά συμπεριφοριστικής προσέγγισης, όπου η ανταμοιβή της επίτευξης ενός επιθυμητού αποτελέσματος έπεται άμεσα της καταβολής της προσπάθειας, η εμφάνιση του φαινομένου σε υπαρκτά κοινωνικά πλαίσια πολλές φορές προϋποθέτει την έντονη και συνειδητή (και όχι αυτόματη) εξέταση εναλλακτικών επιλογών και την ένταξη της δράσης στα πλαίσια της συμμετοχής σε κοινωνικά δομημένες διαρθρώσεις. Επιπλέον, το φαινόμενο μπορεί να παρατηρηθεί σε πλαίσια (π.χ. διαπροσωπικές σχέσεις, εργασιακές επιλογές, συμμετοχή σε κοινωνικά συστήματα) όπου η επίτευξη επιθυμητών αποτελεσμάτων δεν είναι απόλυτη ή ξεκάθαρη, ούτε προκύπτει άμεσα μετά την καταβολή προσπάθειας ή την εμφάνιση του σχετικού κόστους.

Αν υποτεθεί ότι η άσκηση διαπροσωπικής κυριαρχίας είναι εγγενώς δυσάρεστη για το άτομο στο οποίο ασκείται, τότε η συνεχιζόμενη συμμετοχή του σε ένα κοινωνικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από προσλαμβανόμενη άσκηση κυριαρχίας θα συνεπάγεται κόστος για το άτομο αυτό. Η συνεχιζόμενη αυτή συμμετοχή θα πρέπει να επικυρωθεί με τη δικαιολόγηση της επιλογής του να συνεχίσει να υπομένει το κόστος που αυτή συνεπάγεται. Άρα, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η συμμετοχή σε συστήματα με ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση – και κατ' επέκταση η εμπειρία εξουσίας που αποκτάται εντός τους – συνδέεται με φαινόμενα δικαιολόγησης της προσπάθειας (βλ. Υπόθεση 1β).

Η απόκριση στην παραβίαση νορμών

Αναφέρθηκε παραπάνω ότι οι Kay et al. (2009) διαπίστωσαν ερευνητικά ότι η συμμετοχή σε συστήματα εξουσίας συνεπάγεται την τάση να προσλαμβάνεται η καθεστηκυία τάξη ως η πιο επιθυμητή και συνετή τάξη πραγμάτων (κατ' επιταγή δικαιολόγηση). Πειραματικά, ωστόσο, βρήκαν επίσης ότι η εκδήλωση κατ' επιταγή

δικαιολόγησης συνοδευόταν από την εκδήλωση μιας διάθεσης υποτίμησης εκείνων που έρχονταν σε αντίθεση με την καθεστηκία τάξη πραγμάτων. Η εναντίωση στην έκφραση αντίθεσης με όψεις της καθεστηκίας τάξης πραγμάτων και η εναντίωση σε τυχόν παραβιάσεις νορμών¹⁴ που απορρέουν από αυτή εξυπηρετεί μια λειτουργία διατήρησης κοινωνικής συνοχής στο εκάστοτε σύστημα στο οποίο μετέχουν τα άτομα (Bicchieri, 2010). Η έλλειψη συμμόρφωσης σε κοινά αποδεκτές νόρμες μέσα σε ένα δεδομένο κοινωνικό σύστημα ενδέχεται να προσληφθεί ως υπονομευτική της νομιμότητας της εξουσίας που απορρέει από αυτό (Passini & Morselli, 2010). Ο Peritone (1981) προσπάθησε να ερμηνεύσει την κατάσταση αποστροφής που προκαλεί στα άτομα η γνώση της παραβίασης κάποιας νόρμας ως επιβεβαίωση της εγκυρότητας και της σημασίας/προτεραιότητας της νόρμας που έχει παραβιαστεί. Μάλιστα, οι Lauderdale, Smith-Cunnien, Parker, και Inverarity (1984) φτάνουν στο σημείο να ισχυριστούν, παραφράζοντας το Βολταίρο με βάση μια ερμηνεία σχετικών ερευνητικών ευρημάτων, ότι ακόμα και αν δεν υπήρχαν αποκλίνοντες, τα μέλη ενός κοινωνικού συστήματος θα έπρεπε να τους δημιουργήσουν για χάρη της κοινωνικής συνοχής του.

Ο E. Durkheim (1960) υποστηρίζει ότι η τιμωρία και η απόρριψη των αποκλινόντων σε ένα κοινωνικό σύστημα ενισχύει τη δέσμευση των μελών του στις νόρμες στις οποίες έχουν συγκλίνει. Έρευνες στον χώρο της εξελικτικής ψυχολογίας έχουν δείξει ότι η αλτρουιστική τιμωρία (altruistic punishment), δηλ. η ανάληψη κόστους από ένα άτομο για χάρη της τιμωρίας ατόμων που παραβιάζουν κοινά αποδεκτούς κανόνες αλληλεπίδρασης, συνεισφέρει στη διατήρηση του συντονισμού και της σύμπνοιας εντός ενός κοινωνικού συστήματος (Shinada, Yamagishi & Ohmura, 2004). Αντίστοιχες έρευνες (Guzman, Rodriguez-Sickert & Rowthorn,

¹⁴ Για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης ως νόρμα ορίζεται «ένα εύρος [κοινωνικά] αποδεκτών συμπεριφορών» (Sherif, Harvey, White, Hood & Sherif, 1961, σελ. 9).

2007) έχουν δείξει ότι η συμμόρφωση στις νόρμες ενός κοινωνικού συστήματος και η αλτρουιστική τιμωρία των αποκλινόντων από αυτές συσχετίζονται θετικά μεταξύ τους.

Πολλές φορές η εναντίωση στην παραβίαση νορμών συνοδεύεται από συναισθηματική φόρτιση· συγκεκριμένα από έκφραση χαράς, ικανοποίησης ή θετικής αξιολογικής κρίσης για την τιμωρία στην οποία υπόκειται κάποιος που δεν τηρεί μια κοινά αποδεκτή νόρμα. Αυτή η συναισθηματικά εκφρασμένη εναντίωση προσιδιάζει στην έννοια του *schadenfreude*¹⁵, δηλ. της άντλησης ευχαρίστησης από την ατυχία κάποιου άλλου. Σύμφωνα με τους Van Dijk, Ouwerkerk, Wesseling και Van Koningsbruggen (2011), η εκδήλωση *schadenfreude* υποδηλώνει πολλές φορές μια διάθεση διατήρησης θετικής εικόνας για τον εαυτό και αυτο-αξιολόγησης. Στην προκειμένη περίπτωση, αν η παραβίαση μιας νόρμας κοινά αποδεκτής μέσα σε ένα δεδομένο σύστημα εξουσίας υπονομεύει την αξία της επιλογής για συμμετοχή ενός ατόμου σε αυτό το σύστημα, με αντίστοιχες επιπτώσεις για την αυτο-αξιολόγηση του ατόμου σε σχέση με την επιλογή του αυτή, τότε η τιμωρία ενός τρίτου για μια τέτοια παραβίαση ενδεχομένως να προκαλέσει ικανοποίηση ή ευχαρίστηση. Αυτό γιατί αποκαθιστά μια θετική εικόνα για τις επιλογές του ατόμου. Τέτοιου είδους συναισθηματικές εκδηλώσεις εξυπηρετούν και την αντιστάθμιση τυχόν αισθημάτων κατωτερότητας που μπορεί να έχει κανείς εξαιτίας της ιεραρχικά κατώτερης θέσης του σε ένα σύστημα εξουσίας (Leach, Spears, Branscombe & Doosje, 2003).

Με βάση τα παραπάνω, είναι σχετικά εμφανές ότι η έλλειψη συμμόρφωσης κάποιων ατόμων προς τις γενικά αποδεκτές κοινωνικές νόρμες εντός ενός κοινωνικού συστήματος θίγει την υποκειμενική τους εγκυρότητα στα μάτια των υπολοίπων μετόχων του. Σε μια κανονιστική προσπάθεια να διατηρηθεί αυτή η υποκειμενική

¹⁵ Όπως ορίστηκε από τον Nietzsche (1887/1967).

εγκυρότητα ενδεχομένως να εκδηλωθεί εχθρότητα απέναντι σε εκείνους που παραβιάζουν κοινά αποδεκτές νόρμες, η οποία κάποιες φορές μπορεί να φτάσει ως το σημείο της απομόνωσης και του εξοστρακισμού τους (π.χ. Marques, Abrams & Serodio, 2001). Αυτό σημαίνει ότι η εναντίωση στην παραβίαση νορμών αποτελεί μια ακόμα παράμετρο ενίσχυσης της επιλογής για συμμετοχή στο σύστημα· είναι ίσως μια ενεργητική έκφανση της δικαιολόγησης της προσπάθειας: η επένδυση στη συμμετοχή σε ένα κοινωνικό σύστημα συνεπάγεται την απόδοση αξίας σε αυτή τη συμμετοχή, η οποία υπονομεύεται από συμπεριφορές που θίγουν την υποκειμενική εγκυρότητα κοινά αποδεκτών κανόνων του εν λόγω συστήματος. Κατά συνέπεια, η εναντίωση σε αυτές τις συμπεριφορές ενισχύει την αξία της ίδιας της επιλογής του ατόμου για συμμετοχή στο σύστημα αυτό και προσωρινά ακυρώνει τον κίνδυνο να δειχθεί μάταιη η προσπάθεια που συνεπάγεται αυτή η συμμετοχή.

Η απόκριση στην παραβίαση νορμών έχει διάφορους λειτουργικούς ορισμούς: έχει οριστεί ως απόκριση σε παραβιάσεις ηθικών κανόνων και συγκεκριμένα θρησκευτικών νορμών (Bierbrauer, 1992), ως απόκριση στην παραβίαση κάποιου κανόνα, κάποιας δέσμευσης ή υπόσχεσης (Pepitone, 1981) έως και ποινές για εγκληματική δραστηριότητα (Feather, 1998). Στην προκειμένη περίπτωση, ο λειτουργικός ορισμός της αφορά την πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο, που πρεσβεύει μια προσκόλληση στην αντίληψη ότι ο κόσμος διέπεται από κανόνες δικαιοσύνης που εγγυώνται ότι καθένας παίρνει αυτό που του αξίζει. Στα πλαίσια αυτού του λειτουργικού ορισμού, οι σχετικές νόρμες ενδέχεται να είναι υποκειμενικές και κάθε κόστος που υπομένει κανείς επειδή παραβίασε κάποια νόρμα θεωρείται ότι το αξίζει (π.χ. Correia, Vala & Aguiar, 2001). Αν και οι έρευνες πάνω στην πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο συνήθως εστιάζουν σε θύματα σχετικά σοβαρών δυστυχιών, το γεγονός ότι η πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο εξ ορισμού ενθαρρύνει τη δικαιολόγηση τιμωριών ή

κόστους που υπομένουν τα άτομα – στα πλαίσια της αντίληψης ότι κανείς «παθαίνει ό,τι του αξίζει» (Lerner and Simmons, 1966) – είναι σύμφωνη με τους διάφορους λειτουργικούς ορισμούς των παραβιάσεων νορμών στη σχετική βιβλιογραφία. Άρα, με βάση την παραπάνω ανάλυση και τον προτεινόμενο λειτουργικό ορισμό της παραβίασης νορμών, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η συμμετοχή σε συστήματα με ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση – και κατ' επέκταση η εμπειρία εξουσίας που αποκτάται εντός τους – θα συνδέεται με την απόκριση στην παραβίαση νορμών (βλ. Υπόθεση 1γ).

1.4.3. Το σκεπτικό της πρώτης έρευνας

Η έρευνα που ακολουθεί αποτελεί μια πρώτη απόπειρα διερεύνησης των συνεπειών της εμπειρίας της εξουσίας σε στάσεις και συμπεριφορές. Για την αρχική αυτή διερεύνηση, η εμπειρία της εξουσίας εγχειρηματοποιείται ως ο βαθμός προσλαμβανόμενης διαπροσωπικής κυριαρχίας που έχει βιωθεί στη σχέση με τους γονείς στο οικογενειακό περιβάλλον κατά την παιδική και εφηβική ηλικία του ατόμου. Όπως έχουμε δείξει παραπάνω, πολλοί θεωρητικοί και ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι εμπειρίες που αποκτούνται στο οικογενειακό περιβάλλον παίζουν πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση μετέπειτα στάσεων και συμπεριφορών. Επομένως έχει ενδιαφέρον να επικεντρωθούμε στην οικογένεια και συγκεκριμένα στην επίδραση της συμπεριφοράς των γονέων στη μετέπειτα υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών του ατόμου στην ενήλικη ζωή του. Πρέπει να σημειωθεί ότι η έρευνα εστιάζει στην *προσλαμβανόμενη* εμπειρία εξουσίας, δηλ. στην εμπειρία εξουσίας όπως αυτή προσλαμβάνεται από τον εξουσιαζόμενο. Για το υπόλοιπο της παρούσας διατριβής, όπου χρησιμοποιείται ο όρος *εμπειρία της εξουσίας* αναφερόμενος σε

ερευνητική εγχειρηματοποίηση της έννοιας, γίνεται αναφορά στην *προσλαμβανόμενη* εμπειρία της εξουσίας.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, κατά τη μελέτη της εμπειρίας της εξουσίας εστιάζουμε στο βαθμό στον οποίο οι σχέσεις με το σημαντικό άλλο προσλαμβάνονταν να έχουν χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας. Η διαπροσωπική κυριαρχία έχει παραδοσιακά σχετιστεί με τον αυταρχισμό, καθώς ένα βασικό συστατικό του αυταρχισμού είναι η λεγόμενη «αυταρχική κυριαρχία» που αναφέρεται στην τάση για εκδήλωση συμπεριφορών διαπροσωπικής κυριαρχίας (Duriez, Soenens & Vansteenkiste, 2008). Είναι συνήθης τοποθέτηση των θεωρητικών του αυταρχισμού (βλ. Oesterreich, 2005) ότι άτομα που εκδηλώνουν αυταρχικές συμπεριφορές τείνουν να εστιάζουν στα ιεραρχικά διαφορικά, τα οποία προσλαμβάνουν ως πιο ευκρινή, στην αλληλεπίδρασή τους με τους άλλους. Αυτό γιατί βασικά χαρακτηριστικά των αυταρχικών ατόμων θεωρούνται ο σεβασμός και η υποταγή στους ιεραρχικά ανώτερους και η επιδίωξη κυριαρχίας έναντι των ιεραρχικά κατώτερων, που εξ ορισμού προϋποθέτουν την εστίαση στα ιεραρχικά διαφορικά από την πλευρά των αυταρχικών ατόμων. Ωστόσο, στα πλαίσια της παρούσας εξέτασης της εμπειρίας της εξουσίας, ο προσλαμβανόμενος αυταρχισμός στη συμπεριφορά των φορέων εξουσίας θεωρείται ότι αντικατοπτρίζει την προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία που βιώθηκε στη σχέση με εκείνους.

Η αυταρχική συμπεριφορά ως χαρακτηρισμός της σχέσης γονέα-παιδιού, αναφέρεται σε σχέση χωρίς ιδιαίτερη επικοινωνία ανάμεσά τους, όπου ο γονέας απαιτεί την τήρηση συγκεκριμένων κανόνων με επίκληση απλά και μόνο στη γονεϊκή ιδιότητα και εξουσία (Baumrind, 1971· Leman, 2005). Επομένως, η πρώτη αυτή έρευνα μετράει τη βιωμένη εμπειρία εξουσίας με βάση το βαθμό αυταρχικότητας των συμπεριφορών που έχουν βιωθεί κατά το παρελθόν στη σχέση με τους γονείς. Στο

οικογενειακό πλαίσιο, όπως στα περισσότερα συστήματα εξουσίας, ο εξουσιαζόμενος (στην προκειμένη περίπτωση το παιδί) καλείται να προσλαμβάνει ως φυσικό και αναπόσπαστο στοιχείο του κοινωνικού του περιβάλλοντος (δηλ. φυσικοποιεί¹⁶) τους όρους της αλληλεπίδρασης και τις συμπεριφορές που τείνουν να επαναλαμβάνονται σε αυτό το πλαίσιο. Αυτό σημαίνει ότι σταδιακά να φτάνει να επιδοκιμάζει στάσεις που ενισχύουν την καθεστηκία τάξη πραγμάτων εντός του συστήματος στο οποίο μετέχει και να αποδοκιμάζει στάσεις που την αποδυναμώνουν.

Επομένως, συνοψίζοντας τις υποθέσεις που έχουν ήδη διατυπωθεί, είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι όσο περισσότερο έχουν βιώσει τα άτομα στο οικογενειακό τους περιβάλλον εμπειρία εξουσίας με προσλαμβανόμενο χαρακτήρα κυριαρχίας τόσο περισσότερο θα αποδέχονται και θα επιδοκιμάζουν την καθεστηκία τάξη πραγμάτων και το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα (βλ. Υπόθεση 1α). Επίσης, δεδομένου ότι η εμπειρία αυταρχικών συμπεριφορών είναι εγγενώς δυσάρεστη, μπορεί να θεωρηθεί ως κόστος συμμετοχής στο σύστημα εξουσίας που συνιστά το οικογενειακό περιβάλλον, κόστος το οποίο ενδεχομένως φυσικοποιείται και προσλαμβάνεται ως δικαιολογημένο από το άτομο. Άρα, προκύπτει η υπόθεση ότι όσο περισσότερο έχουν βιώσει τα άτομα στο οικογενειακό τους περιβάλλον εμπειρία εξουσίας με προσλαμβανόμενο χαρακτήρα κυριαρχίας τόσο περισσότερο θα εκδηλώνουν δικαιολόγηση της προσπάθειας, ιδίως σε όρους επενδυμένου κόστους σε μια παρελθοντική επιλογή (βλ. Υπόθεση 1β) (υπενθυμίζεται ότι η επενδυμένη προσπάθεια ή άλλης μορφής κόστος σε μια ορισμένη πορεία δράσης αυξάνει την πίστη για την ορθότητά της ακόμα και αν έχει αρνητικές συνέπειες για το άτομο που την επέλεξε).

¹⁶ Η φυσικοποίηση (naturalization) που ενθαρρύνεται έως και επιδιώκεται συστηματικά ακόμα και στα πιο καθημερινά συστήματα εξουσίας, θίγεται τόσο από τους θεωρητικούς μιας καταστασιακής προσέγγισης της απόκρισης στην εξουσία (π.χ. Blass, 1999), όσο και από τους οπαδούς μιας πιο αλληλεπιδρασιακής προσέγγισης (π.χ. Haslam & Reicher, 2012).

Τέλος, πιθανόν να αποδοκιμάζουν συμπεριφορές τρίτων που υπονομεύουν την αξία της συμμετοχής στο εκάστοτε σύστημα στο οποίο μετέχουν οι ίδιοι και την προσλαμβανόμενη συνοχή του. Με δεδομένο ότι η τήρηση των νορμών εντός οποιουδήποτε συστήματος αποτελεί κατεξοχήν παράγοντα διατήρησης κοινωνικής συνοχής και επιβεβαίωσης της αξίας της επιλογής συμμετοχής στο σύστημα αυτό (Bicchieri, 2010), προκύπτει η υπόθεση ότι όσο περισσότερο έχουν βιώσει τα άτομα στο οικογενειακό τους περιβάλλον εμπειρία εξουσίας με προσλαμβανόμενο χαρακτήρα κυριαρχίας τόσο περισσότερο θα εκδηλώνουν εναντίωση στην παραβίαση κοινωνικών νορμών (βλ. Υπόθεση 1γ).

Οι παραπάνω υποθέσεις αφορούν στάσεις, οι οποίες ωστόσο είναι πολύ πιθανόν να έχουν και συμπεριφορική έκφραση, να μεταφράζονται δηλαδή σε συγκεκριμένες συμπεριφορές. Η εναντίωση στην παραβίαση κοινωνικών νορμών πιθανόν να μεταφράζεται σε άκαμπτες συμπεριφορές (με χαρακτήρα «εμμονής») κατά την αλληλεπίδραση με άλλους αλλά και με «αυστηρότητα» απέναντι στον εαυτό, αναφορικά με θέματα όπου ανιχνεύεται παραβίαση νορμών αλληλεπίδρασης ή υποκειμενικών κανόνων. Η δικαιολόγηση της προσπάθειας και η αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης διέπονται από μια αντίληψη του κοινωνικού περιβάλλοντος σαν σύνολο σταθερών και όχι μεταβλητών παραγόντων, σε όρους μοναδικών νοηματοδοτήσεων και βεβαιότητας για την ορθότητα κανονιστικών πράξεων και καταστάσεων. Επομένως, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι πιθανόν να μεταφράζονται σε συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται από την «εμμονική» αναζήτηση τάξης και την αποφυγή της αβεβαιότητας και της αμφισημίας στη ζωή του ατόμου. Από τα παραπάνω προκύπτει η υπόθεση ότι η εμπειρία της εξουσίας σχετίζεται με την υιοθέτηση συγκεκριμένων συμπεριφορικών «εμμονών» σχετικά με την αλληλεπίδραση και με το ίδιο το άτομο και ότι η σχέση αυτή διαμεσολαβείται από

συγκεκριμένες στάσεις αναφορικά με στην παραβίαση νορμών, τη δικαιολόγηση της προσπάθειας και την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης (βλ. Υποθέσεις 2, 3 και 4).

Κεφάλαιο 2

Έρευνα Ι: Η εμπειρία της εξουσίας και οι συνέπειές της για τις στάσεις και τη συμπεριφορά των ατόμων

2.1. Εισαγωγή

Η παρούσα έρευνα αντλεί το θεωρητικό της πλαίσιο κυρίως από τις κοινωνικοψυχολογικές θεωρίες και τις σχετικές έρευνες που αφορούν την υπακοή στην εξουσία και την κοινωνική μάθηση. Εξετάζεται η γενική υπόθεση ότι η εμπειρία της εξουσίας που έχει βιώσει ένα άτομο στο παρελθόν – δηλ. εμπειρίες που αποκτούνται μέσα σε σχέσεις με σημαντικούς άλλους που διέπονται από ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση – και συγκεκριμένα ο βαθμός αυταρχικότητας (που αντικατοπτρίζει το βαθμό διαπροσωπικής κυριαρχίας που τις χαρακτηρίζει) των βιωμένων συμπεριφορών στη σχέση ενός ατόμου με τους γονείς, μπορεί να έχει επίδραση στην υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών εντός διαφόρων κοινωνικών πλαισίων στο παρόν. Πιο συγκεκριμένα, οι υποθέσεις που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα είναι οι εξής:

- 1) Η εμπειρία της εξουσίας συνδέεται με την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης (Υπόθεση 1α) την δικαιολόγηση της προσπάθειας (Υπόθεση 1β) και την απόκριση στην παραβίαση νορμών (Υπόθεση 1γ).
- 2) Η εμπειρία της εξουσίας συνδέεται με την εκδήλωση διαπροσωπικών εμμονών – δηλ. εμμονών περί την αλληλεπίδραση (Υπόθεση 2α), και ενδοατομικών εμμονών – δηλ. εμμονών περί του εαυτού (Υπόθεση 2β).
- 3) Η σχέση της εμπειρίας της εξουσίας και των διαπροσωπικών εμμονών διαμεσολαβείται από την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης (Υπόθεση 3α), την

δικαιολόγηση της προσπάθειας (Υπόθεση 3β), και την απόκριση στην παραβίαση νορμών (Υπόθεση 3γ).

4) Η σχέση της εμπειρίας της εξουσίας και των ενδοατομικών εμμονών διαμεσολαβείται από την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης (Υπόθεση 4α), την δικαιολόγηση της προσπάθειας (Υπόθεση 4β), και την απόκριση στην παραβίαση νορμών (Υπόθεση 4γ).

2.2. Μέθοδος

2.2.1. Συμμετέχοντες και Διαδικασία

Συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν 126 μέλη του γενικού πληθυσμού (72 γυναίκες και 54 άνδρες, μέσης ηλικίας 34 ετών), τα οποία προσεγγίστηκαν τυχαία σε τέσσερεις διαφορετικές συνοικίες της πόλης της Αθήνας και συμμετείχαν εθελοντικά στην έρευνα. Όλοι οι συμμετέχοντες ήταν ήδη ενεργοί στην αγορά εργασίας· οι περισσότεροι (65%) εργάζονταν είτε ως υφιστάμενοι είτε σε μια ενδιάμεση ιεραρχική θέση. Το 31% του δείγματος ήταν γονείς, ενώ η πλειονότητα ήταν άγαμοι (46,8%) με ένα σημαντικό ποσοστό παντρεμένων (35,7%). Οι περισσότεροι συμμετέχοντες (44,4%) ήταν απόφοιτοι λυκείου, ενώ ένα αντίστοιχο ποσοστό (42,1%) ήταν απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Οι συμμετέχοντες προσεγγίστηκαν σε πλήρως εθελοντική βάση και η παρουσίαση της έρευνας έγινε με έμφαση στο κόστος που καλούταν να καταβάλει ο εκάστοτε συμμετέχοντας σε όρους χρόνου, προσπάθειας και αυτο-αποκάλυψης, ώστε να εξασφαλιστεί η συμμετοχή μόνον όσων είχαν πραγματικό ενδιαφέρον να συμμετάσχουν. Στην παραμικρή ένδειξη δισταγμού κατά την παρουσίαση αυτή, ο δυνητικός συμμετέχοντας απαλλασσόταν από τη συμμετοχή του.

2.2.2. Σχεδιασμός και Μετρήσεις

Η έρευνα είναι συναφειακού τύπου και εστιάζει στη σχέση μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας με ορισμένες μεταβλητές που αφορούν στάσεις και συμπεριφορές. Κατά τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ αυτών των μεταβλητών γίνεται χρήση της μεθοδολογίας των Baron και Kenny (1986) αναφορικά με την ανάλυση διαμεσολάβησης (mediation analysis).

Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια ακολουθώντας λεπτομερείς οδηγίες. Οι ερωτήσεις αφορούσαν στάσεις και συμπεριφορές που συνηθίζουν να υιοθετούν, καθώς και τα χαρακτηριστικά της σχέσης των συμμετεχόντων με τους γονείς τους (ή εναλλακτικά με τα άτομα που είχαν ρόλο γονέα απέναντί τους αν τυχόν ο βιολογικός γονέας δεν ήταν παρών) κατά την παιδική και εφηβική ηλικία. Για τις απαντήσεις χρησιμοποιήθηκαν επταβάθμιες κλίμακες Likert, όπου το 1 υποδήλωνε «Διαφωνώ απόλυτα/Δε με εκφράζει καθόλου» και το 7 υποδήλωνε «Συμφωνώ απόλυτα/Με εκφράζει απόλυτα». Μετά από έλεγχο της αξιοπιστίας εσωτερικής συνοχής των επί μέρους ερωτήσεων, για κάθε μεταβλητή υπολογίστηκε ένας ενιαίος δείκτης με βάση το μέσο όρο των απαντήσεων στην αντίστοιχη κλίμακα. Δεδομένου ότι στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό αυτοσχέδιες κλίμακες, για την κάθε μια μεταβλητή, δίνεται αρχικά μια σύντομη περιγραφή του σκεπτικού ανάπτυξης της κλίμακας που χρησιμοποιήθηκε για τη μέτρησή της. Σημειωτέον ότι κατά τη διαδικασία κατασκευής των παρακάτω μετρήσεων πραγματοποιήθηκε πιλοτικός έλεγχος μιας αρχικής μορφής του ερωτηματολογίου όπου συμμετείχαν 14 άτομα, μέσω του οποίου ενημερώθηκε η τελική μορφή του. Στοιχεία που λήφθηκαν υπόψη κατά τον πιλοτικό έλεγχο ήταν η σαφήνεια της διατύπωσης και των νοημάτων των δηλώσεων που περιέχονταν στο

ερωτηματολόγιο, καθώς και η φαινομενική εγκυρότητα (face validity) των μετρήσεων των μεταβλητών.

Η εμπειρία της εξουσίας

Η εμπειρία της εξουσίας εγχειρηματοποιήθηκε ως ο βαθμός στον οποίο συμπεριφορές βιωμένες στο παρελθόν στη σχέση με τους γονείς χαρακτηρίζονταν από προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία. Επομένως αναζητήθηκε ένα πλαίσιο μέτρησης και κατάταξης των συμπεριφορών των γονέων, ως προς το βαθμό στον οποίο προσλαμβάνονταν ότι χαρακτηρίζονταν από αυταρχικότητα, που στα πλαίσια της παρούσας έρευνας αντικατοπτρίζει τον προσλαμβανόμενο βαθμό διαπροσωπικής κυριαρχίας. Επελέγη η τυπολογία της Baumrind (1971) σε σχέση με τη γονεϊκή συμπεριφορά, σύμφωνα με την οποία, η γονεϊκή συμπεριφορά κατατάσσεται σε τέσσερεις τύπους ανάλογα με το βαθμό στον οποίο οι γονείς εκφράζουν απαιτήσεις απέναντι στα παιδιά και ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τις επιθυμίες τους: υποχωρητικότητα (permissiveness), σοβαρότητα (authoritativeness), αυταρχικότητα (authoritarianism) και απόρριψη (rejection). Οι υποχωρητικοί γονείς δεν εκφράζουν ιδιαίτερες απαιτήσεις απέναντι στα παιδιά και δείχνουν μεγάλη ανταπόκριση στις ανάγκες και τις επιθυμίες τους. Η συμπεριφορά τους χαρακτηρίζεται από αποδοχή, ζεστασιά και ανεκτικότητα, χωρίς αισθητή άσκηση ελέγχου ή εξουσίας απέναντι στα παιδιά. Οι γονείς που χαρακτηρίζονται από σοβαρότητα έχουν σαφείς εκφρασμένες απαιτήσεις απέναντι στα παιδιά, παράλληλα όμως ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τις επιθυμίες τους. Οι οικογενειακοί κανόνες συνοδεύονται από επεξηγήσεις και δικαιολόγηση της σημασίας τους, συμπεριλαμβάνοντας τα «θέλω» των παιδιών στη σύλληψή τους. Αντίθετα, οι γονείς με αυταρχική συμπεριφορά προβαίνουν σε πολύ συγκεκριμένες απαιτήσεις χωρίς ιδιαίτερη δικαιολόγηση και με επίκληση στη γονεϊκή

τους εξουσία. Η συμπεριφορά τους προσανατολίζεται στον έλεγχο της συμπεριφοράς των παιδιών με χαμηλή ανταπόκριση στις ανάγκες και τις επιθυμίες τους. Τέλος, οι *απορριπτικοί* γονείς σπάνια απασχολούνται με τη συμπεριφορά των παιδιών τους και δεν τους ενδιαφέρει να ασκήσουν έλεγχο πάνω τους. Επιδεικνύουν εξίσου χαμηλή ανταπόκριση στις ανάγκες και τις επιθυμίες των παιδιών και σπάνια εκδηλώνουν απαιτήσεις απέναντί τους (Baumrind, 1971· Leman, 2005).

Με βάση την παραπάνω τυπολογία, ο Buri (1991) ανέπτυξε ένα εργαλείο μέτρησης της συμπεριφοράς των γονέων - PAQ (Parental Authority Questionnaire) - το οποίο διασκευάστηκε στη σύντομη μορφή του, λαμβάνοντας υπόψη μια παρεμφερή διασκευή από τον Leman (2005) και χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα. Συγκεκριμένα ο *βαθμός αυταρχικότητας των συμπεριφορών των γονέων* απέναντι στα παιδιά, μετρήθηκε βάσει 7 ερωτήσεων (βλ. Παράρτημα I) τόσο για τον πατέρα όσο και για τη μητέρα. Η βίωση αυταρχικών συμπεριφορών εντός της σχέσης με τους γονείς αποτελεί μια εύστοχη μέτρηση του βαθμού στον οποίο η σχέση χαρακτηρίζεται από προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία. Επομένως, οι τιμές της μεταβλητής της εμπειρίας της εξουσίας αντλήθηκαν από τη μέτρηση της προσλαμβανόμενης αυταρχικότητας της συμπεριφοράς των γονέων. Οι μετρήσεις της αυταρχικότητας της συμπεριφοράς των γονέων παρουσίασαν πολύ καλή αξιοπιστία ($\alpha = .897$ για τον πατέρα και $\alpha = .837$ για τη μητέρα) και έτσι δημιουργήθηκαν δύο δείκτες αυταρχικής συμπεριφοράς (ένας για τον πατέρα και ένας για τη μητέρα) που ήταν ο μέσος όρος των απαντήσεων στις 7 ερωτήσεις της κλίμακας.

Μεταξύ των δύο αυτών δεικτών αυταρχικής συμπεριφοράς επελέγη η τιμή αυταρχικότητας που αντιστοιχούσε στο γονέα με την πιο αυταρχική συμπεριφορά, έναντι της διαδεδομένης πρακτικής κατά τη χρήση του PAQ, της εξαγωγής του μέσου όρου των απαντήσεων για τους δύο γονείς. Αυτό γιατί η πρακτική που επιλέχθηκε

αντανακλά με περισσότερη ακρίβεια το βαθμό στον οποίο το άτομο έχει εκτεθεί σε αυταρχικές συμπεριφορές γονέων κατά τη διάρκεια της παιδικής και εφηβικής του ηλικίας, έναντι μιας αμβλυμένης και κατά προσέγγιση εκτίμησης ενός πλασματικού μεγέθους (του μέσου όρου των δύο γονέων).

Παράλληλα με την αυταρχικότητα της συμπεριφοράς, μετρήθηκαν και τα υπόλοιπα ύφη συμπεριφοράς των γονέων. Η *σοβαρότητα* στη συμπεριφορά των γονέων μετρήθηκε με 5 ερωτήσεις και είχε ικανοποιητικό βαθμό αξιοπιστίας ($\alpha = .743$ για τον πατέρα και $\alpha = .751$ για τη μητέρα). Η *υποχωρητικότητα* στη συμπεριφορά των γονέων μετρήθηκε με 6 ερωτήσεις εκ των οποίων χρησιμοποιήθηκαν μόνον οι 3 που εξασφάλιζαν οριακά ικανοποιητικό βαθμό αξιοπιστίας¹⁷ ($\alpha = .618$ για τον πατέρα και $\alpha = .584$ για τη μητέρα). Τέλος η *απόρριψη* στη συμπεριφορά των γονέων μετρήθηκε με 3 ερωτήσεις και είχε ικανοποιητικό βαθμό αξιοπιστίας ($\alpha = .796$ για τον πατέρα και $\alpha = .791$ για τη μητέρα). Η απόρριψη ήταν η μόνη μεταβλητή σχετική με τη συμπεριφορά των γονέων βάσει της τυπολογίας της Baumrind (1971) για την οποία χρησιμοποιήθηκε αυτοσχέδια κλίμακα μέτρησης, αφού ο Buri δεν την έχει συμπεριλάβει στις μεταβλητές που μετρούνται στο PAQ.¹⁸

Κλίμακα μέτρησης της εξιδανικευμένης εικόνας γονέων

Παράλληλα με το PAQ χορηγήθηκε μια αυτοσχέδια κλίμακα πέντε ερωτήσεων ανίχνευσης «ψευδών» απαντήσεων, που αφορούσε τον εντοπισμό συμμετεχόντων με εξιδανικευμένη εικόνα των γονέων τους (βλ. Παράρτημα Ι). Οι μετρήσεις της

¹⁷ Οι ερωτήσεις που αφαιρέθηκαν λόγω χαμηλής αξιοπιστίας από τη μέτρηση της υποχωρητικότητας στη συμπεριφορά των γονέων ήταν οι υπ' αριθμόν Γ1, Γ12 και Γ17 για τον πατέρα και τη μητέρα αντίστοιχα στο σχετικό ερωτηματολόγιο (βλ. Παράρτημα Ι).

¹⁸ Να σημειωθεί ότι, δεδομένου ότι ο βαθμός αυταρχικότητας των συμπεριφορών των γονέων ήταν η μέτρηση που αφορούσε την παρούσα έρευνα, οι υπόλοιπες μετρήσεις (της σοβαρότητας, της υποχωρητικότητας και της απόρριψης) περιλαμβάνονται εδώ ως αδρανείς μετρήσεις.

σχετικής κλίμακας ψεύδους παρουσίασαν ικανοποιητική αξιοπιστία ($\alpha = .618$). Οι συμμετέχοντες που είχαν απαντήσει ότι συμφωνούσαν απόλυτα και στις 5 ερωτήσεις (δηλ. με μέσο όρο 7 στην κλίμακα ψεύδους), αφαιρέθηκαν από το δείγμα. Η απόρριψη των συμμετοχών έγινε με τη μεγαλύτερη δυνατή ελαστικότητα, λόγω του ότι το γεγονός ότι η συμπεριφορά των γονέων απέναντι στο παιδί έχει προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας, δεν αποκλείει το παιδί να εξακολουθεί να αισθάνεται αγάπη απέναντί τους. Δεδομένου ότι προέκυψε αυτή η αντίφαση στην πιλοτική μελέτη, αποφασίστηκε η εξαίρεση των περιπτώσεων με την ανώτατη δυνατή τιμή στην αντίστοιχη κλίμακα για να εξασφαλιστεί ο αποκλεισμός μόνο των πιο ακραίων περιπτώσεων εξιδανίκευσης, χωρίς να υπονομευθεί το δείγμα.

Αποδοχή της καθεστηκίας τάξης

Η αποδοχή της καθεστηκίας τάξης αναφέρεται στην τάση συμμόρφωσης των ατόμων με τον κατεστημένο τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του κοινωνικού συστήματος στο οποίο μετέχουν και δικαιολόγησης των ανισοτήτων που ενυπάρχουν σε αυτό. Επομένως, αφορά σε κάποιο βαθμό στάσεις που παραδοσιακά εντάσσονται στο φάσμα του συντηρητισμού (π.χ. βλ. Oesterreich, 2005), ενώ παράλληλα δανείζεται στοιχεία από τη θεωρία της δικαιολόγησης του συστήματος (Jost & Hunyady, 2002). Επιπλέον η αποδοχή της καθεστηκίας τάξης ενσωματώνει στοιχεία από την κλίμακα του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας (SDO – Social Dominance Orientation) (Sidanius & Pratto, 2001), το τμήμα που αφορά την αυταρχική υποταγή στην κλίμακα F, καθώς και την κλίμακα του Altemeyer (1988) που αφορά τον αυταρχισμό δεξιών φρονημάτων (right-wing authoritarianism). Η αποδοχή της καθεστηκίας τάξης μετρήθηκε με αυτοσχέδια κλίμακα πέντε ερωτήσεων (βλ. Παράρτημα I) και είχε επαρκή αξιοπιστία ($\alpha = .610$).

Δικαιολόγηση της προσπάθειας

Η δικαιολόγηση της προσπάθειας εγχειρηματοποιήθηκε εδώ ως ο βαθμός αποδοχής κόστους ή προσπάθειας για την επίτευξη επιθυμητών στόχων και ανοχής τιμωριών στα πλαίσια της αποκομιδής κάποιου οφέλους¹⁹. Στην κλίμακα ενσωματώθηκαν στοιχεία από το τμήμα που αφορά την αυταρχική υποταγή²⁰ στην κλίμακα F. Για τη μέτρηση της δικαιολόγησης της προσπάθειας κατασκευάστηκε αυτοσχέδια κλίμακα έξι ερωτήσεων²¹ (βλ. Παράρτημα I) σε πρωτόλεια μορφή και με διερευνητικό χαρακτήρα (βλ. την εξέλιξή της στη δεύτερη έρευνα) με επαρκή αξιοπιστία ($\alpha = .652$).

Απόκριση στην παραβίαση νορμών

Η απόκριση στην παραβίαση νορμών εγχειρηματοποιήθηκε ως ο βαθμός εκδήλωσης εναντίωσης σε παραβιάσεις νορμών, που είτε είναι γενικότερα παραδεκτές κοινωνικά είτε βασίζονται σε κάποια αίσθηση δικαίου. Όπως ήταν φυσικό, η πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο και η άντληση ευχαρίστησης από την ατυχία κάποιου άλλου (*schadenfreude*) αποτέλεσαν κεντρικούς άξονες λειτουργικού ορισμού της. Η έννοια της αυταρχικής επιθετικότητας στην κλίμακα F του Adorno που αφορά την τάση να είναι κανείς ευαίσθητος απέναντι σε άτομα που παραβιάζουν τις συμβατικές αξίες ενός κοινωνικού συστήματος και να τα καταδικάζει, να τα απορρίπτει ή να τα τιμωρεί (Adorno et al., 1950) συνέβαλε επίσης στον λειτουργικό ορισμό της. Η σχετική

¹⁹ Αν και σε μεταγενέστερη έρευνα, η εγχειρηματοποίησή της εμπλουτίστηκε ως ο βαθμός προσκόλλησης σε μια πορεία δράσης για την οποία κανείς έχει καταβάλει χρόνο, προσπάθεια ή κάποιου άλλου είδους κόστος, παρότι έχει αρχίσει να εμφανίζει δυσμενείς συνέπειες ή παύει σταδιακά να ικανοποιεί.

²⁰ Η υιοθέτηση στάσεων που χαρακτηρίζονται από υποτέλεια και από έλλειψη κριτικής διάθεσης έναντι εξιδανικευμένων φηγούρων εξουσίας (Adorno et al., 1950).

²¹ Οι ερωτήσεις που αφαιρέθηκαν λόγω χαμηλής αξιοπιστίας από τη μέτρηση της δικαιολόγησης της προσπάθειας ήταν οι υπ' αριθμόν A2 και A4 στο σχετικό ερωτηματολόγιο (βλ. Παράρτημα I).

αυτοσχέδια κλίμακα αποτελείται από έξι ερωτήσεις (βλ. Παράρτημα Ι) και έχει επαρκή αξιοπιστία ($\alpha = .696$).

Διαπροσωπικές εμμονές

Όσον αφορά τις μετρήσεις σχετικά με τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων, στοιχειοθετήθηκαν δύο μεταβλητές που αφορούν (1) εμμονές σε σχέση με την αλληλεπίδραση και (2) εμμονές σε σχέση με το άτομο, κάθε μία από τις οποίες μετρήθηκε με μια αυτοσχέδια κλίμακα 4 στοιχείων (βλ. Παράρτημα Ι).

Οι διαπροσωπικές εμμονές (inter-active compulsions), αφορούν την έλλειψη ανεκτικότητας κατά την αλληλεπίδραση με άλλα άτομα (π.χ. «Οι ανίκανοι άνθρωποι με εκνευρίζουν, ακόμα και όταν η ανικανότητά τους δεν έχει επιπτώσεις πάνω μου» ή «Συνήθως, όταν ζητάω κάτι από κάποιον, θέλω να το κάνει με έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο που του περιγράφω αναλυτικά, ή αλλιώς προτιμώ να μην το κάνει καθόλου»). Περιλαμβάνουν δηλώσεις που διέπονται από μια εξαιρετικά άκαμπτη τοποθέτηση απέναντι στο κοινωνικό περιβάλλον και τα άλλα άτομα, καθώς και από μια διάθεση αντίδρασης απέναντι στην παραβίαση ορισμένων υποκειμενικών κανόνων/νορμών αλληλεπίδρασης. Οι διαπροσωπικές εμμονές ενσωματώνουν στοιχεία κυρίως από την κλίμακα της κατευθυντικότητας²² (directiveness) (Ray, 1976) και δευτερευόντως από την κλίμακα μέτρησης της ανάγκης για πλήρωση²³ (need for closure) (Kruglanski & Webster, 1996) – μια έννοια στην οποία εστιάζουμε στην ερευνητική μετεξέλιξη της παρούσας έρευνας (βλ. Έρευνα ΙΙ). Οι διαπροσωπικές εμμονές μετρήθηκαν με 4 ερωτήσεις (βλ. Παράρτημα Ι) που εμφάνισαν οριακά αποδεκτή αξιοπιστία ($\alpha = .584$).

²² Η τάση για διαρκή και ενδεδειγμένο έλεγχο των άλλων και επίδειξη ισχύος απέναντί τους (Ray, 1976).

²³ Η «επιθυμία για βέβαιη γνώση» αναφορικά με το κοινωνικό μας περιβάλλον σε συνδυασμό με «μια αποστροφή προς την αμφισβησία» (Kruglanski & Webster, 1996, σελ. 264).

Ενδοατομικές εμμονές

Οι ενδοατομικές εμμονές (intra-active compulsions), δηλ. εμμονές που αφορούν το ίδιο το άτομο, είναι ενδεικτικές τάσεων εμμονικής αναζήτησης τάξης και βεβαιότητας στη ζωή του ατόμου (π.χ. «Συχνά, αντί να με γεμίζει αυτό που κάνω στο παρόν, με απασχολούν διαρκώς πράγματα που πρέπει να κάνω ύστερα» ή «Δεν αντέχω να μην ξέρω ακριβώς τι πρέπει να κάνω όταν αναλαμβάνω ένα ρόλο») και αντανακλούν κυρίως στοιχεία από την κλίμακα μέτρησης της ανάγκης για πλήρωση (Kruglanski & Webster, 1996). Περιλαμβάνουν δηλώσεις που διέπονται από μια εξαιρετικά άκαμπτη τοποθέτηση απέναντι στον τρόπο ενέργειας του ατόμου και την ίδια του την υπόσταση, καθώς και από μια αίσθηση μη πλήρωσης ως προς τις τρέχουσες δραστηριότητες του ατόμου. Η σχετική μέτρηση αποτελούμενη από 4 ερωτήσεις (Βλ. Παράρτημα Ι) έχει οριακά αποδεκτή αξιοπιστία ($\alpha = .581$).

Παρατηρεί κανείς ότι και οι δύο μεταβλητές που αφορούν τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων αντανακλούν στοιχεία από την κλίμακα μέτρησης της ανάγκης για πλήρωση. Αυτό συμβαίνει γιατί, όπως αναφέρθηκε και στη σχετική θεωρητική ανάλυση, οι συμπεριφορές που αφορούν αυτές οι μεταβλητές θεωρούνται συμπεριφορικές εκφάνσεις των μεταβλητών που αφορούν στάσεις. Η ανάγκη για πλήρωση έχει σχετιστεί σε θεωρητικό επίπεδο με την αποδοχή της καθεστηκίας τάξης (Federico, Jost, Pierro & Kruglanski, 2007), ενώ έχει δειχθεί ερευνητικά ότι εμφανίζει συσχέτιση τόσο με τη δικαιολόγηση της προσπάθειας (Mayselless & Kruglanski, 1987· Kruglanski & Webster, 1996), όσο και με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών (Kruglanski & Webster, 1991). Επομένως, η ανάγκη για πλήρωση επιλέχθηκε ως σημείο εστίασης στη μέτρηση των συμπεριφορικών εκφάνσεων των τριών αυτών μεταβλητών.

Κλίμακα «ψεύδους»

Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκε μια κλίμακα ανίχνευσης ψευδών απαντήσεων (lie scale) που αποτελείται από 3 ερωτήσεις βασισμένη στην αντίστοιχη κλίμακα των Crowne και Marlowe (1964). Η σχετική μέτρηση έχει οριακά αποδεκτή αξιοπιστία ($\alpha = .545$). Πιο συγκεκριμένα, εφαρμόστηκε η διαδικασία που τυπικά ακολουθούν οι περισσότερες έρευνες που χρησιμοποιούν κλίμακες ψεύδους, δηλ. υπολογισμός μιας τιμής βάσει της κλίμακας ανίχνευσης ψευδών απαντήσεων και απόρριψη εκείνων των συμμετεχόντων των οποίων η αντίστοιχη τιμή είναι πάνω από κάποιο όριο.

Στην προκειμένη περίπτωση, και με δεδομένο ότι η παρούσα έρευνα ήταν διερευνητική, χρησιμοποιήσαμε την κλίμακα πολύ ανεκτικά, απορρίπτοντας μόνο συμμετέχοντες με υψηλή τιμή (δηλ. μεγαλύτερη του μέσου όρου συν μία τυπική απόκλιση), έναντι της πιο συνηθισμένης χρήσης της όπου αποκλείονται συμμετέχοντες με τιμή μεγαλύτερη της ουδέτερης θέσης (δηλ. με μέση τιμή μεγαλύτερη του 4 στην κλίμακα ψεύδους). Σε αντίστοιχες έρευνες που χρησιμοποιούν διαχωρισμό μεταξύ χαμηλών και υψηλών τιμών των ερευνητικών μεταβλητών για τη συναγωγή συμπερασμάτων (βλ. έρευνες πάνω στην ανάγκη για πλήρωση – π.χ. Pierro & Kruglanski, 2008), χαμηλές τιμές μιας μεταβλητής θεωρείται ότι αποτελούν όλες οι τιμές που είναι μικρότερες από το μέσο όρο μείον μια τυπική απόκλιση ($M - 1SD$) και υψηλές όλες οι τιμές που είναι μεγαλύτερες από το μέσο όρο συν μια τυπική απόκλιση ($M + 1SD$).

Πρέπει να σημειωθεί ότι με βάση τη χρήση της κλίμακας ψεύδους εξαιρέθηκαν από την ανάλυση 32 συμμετέχοντες, οπότε κάθε συσχέτιση ή ανάλυση που ακολουθεί και αφορά μόνο τις μεταβλητές των υπό μελέτη στάσεων και συμπεριφορών (μεταβλητές 2-6 που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.1 που ακολουθεί) βασίζεται σε δείγμα 94 συμμετεχόντων. Αντίστοιχα, με βάση τη χρήση της κλίμακας

μέτρησης της εξιδανικευμένης εικόνας γονέων εξαιρέθηκαν επιπλέον 9 συμμετέχοντες, οπότε κάθε συσχέτιση ή ανάλυση που ακολουθεί και περιλαμβάνει τη μεταβλητή της εμπειρίας της εξουσίας βασίζεται σε δείγμα 85 συμμετεχόντων. Αυτό συμβαίνει γιατί, ενώ η κλίμακα ψεύδους αφορά τις απαντήσεις των συμμετεχόντων που αφορούν όλες τις υπό μελέτη μεταβλητές, η κλίμακα μέτρησης της εξιδανικευμένης εικόνας γονέων αφορά μόνο τη μέτρηση της εμπειρίας της εξουσίας, καθώς άπτεται αποκλειστικά της σχέσης με τους γονείς. Επομένως, χρησιμοποιείται μόνο για αναλύσεις που συμπεριλαμβάνουν τη μεταβλητή της εμπειρίας της εξουσίας και όχι όταν οι αναλύσεις αφορούν μόνο τις υπόλοιπες μεταβλητές.

2.3. Αποτελέσματα

Σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών στάσεων και συμπεριφοράς

Προτού εξετάσουμε τις σχέσεις μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας και της υιοθέτησης στάσεων και συμπεριφορών, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε στις σχέσεις μεταξύ των υπό μελέτη στάσεων και συμπεριφορών. Στον Πίνακα 1.1. παρατίθενται οι συσχετίσεις μεταξύ όλων των υπό μελέτη μεταβλητών:

Πίνακας 1.1.

Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και συσχετίσεις μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας και των υπό μελέτη μεταβλητών στάσεων και συμπεριφορών

Μεταβλητές	M	SD	r					
			1	2	3	4	5	6
1. Εμπειρία εξουσίας	3.76	1.59	1	.325**	.344**	.248*	.203	.298**
2. Αποδοχή της καθεστηκίας τάξης	2.86	1.18		1	.65**	.621**	.226*	.367**
3. Δικαιολόγηση της προσπάθειας	4.33	1.11			1	.434**	.302**	.494**
4. Απόκριση στην παραβίαση νορμών	3.61	1.29				1	.393*	.314**
5. Διαπροσωπικές εμμονές	4.83	1.37					1	.403**
6. Ενδοατομικές εμμονές	4.74	1.37						1

** Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο .01, * Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο .05, N = 85 για μεταβλητή 1, N = 94 για μεταβλητές 2-6

Συγκεκριμένα, η εναντίωση στην παραβίαση νορμών συσχετίζεται θετικά σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο με τη δικαιολόγηση της προσπάθειας ($r = .434, p = .000$) και την αποδοχή της καθεστηκίας τάξης ($r = .621, p = .000$). Οι δύο τελευταίες μεταβλητές συσχετίζονται επίσης θετικά μεταξύ τους σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο ($r = .650, p = .000$). Οι μετρήσεις της συμπεριφοράς – οι διαπροσωπικές και ενδοατομικές εμμονές – επίσης εμφανίζουν στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση μεταξύ τους ($r = .403, p = .000$).

Ωστόσο, και μεταξύ των τριών μεταβλητών που αφορούν στάσεις, και των δύο που αφορούν συμπεριφορές υπάρχουν στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις. Πιο συγκεκριμένα, οι διαπροσωπικές εμμονές συσχετίζονται θετικά σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών ($r = .393, p = .000$), τη δικαιολόγηση της προσπάθειας ($r = .302, p = .003$) και την αποδοχή της καθεστηκίας τάξης ($r = .226, p = .029$). Αντίστοιχα και οι ενδοατομικές εμμονές

συσχετίζονται κι αυτές θετικά σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών ($r = .314, p = .002$), τη δικαιολόγηση της προσπάθειας ($r = .494, p = .000$) και την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης ($r = .367, p = .000$).

Η εμπειρία της εξουσίας συνδέεται με την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης, την δικαιολόγηση της προσπάθειας και την απόκριση στην παραβίαση νορμών, και με την εκδήλωση διαπροσωπικών εμμονών και ενδοατομικών εμμονών (Υποθέσεις 1 και 2)

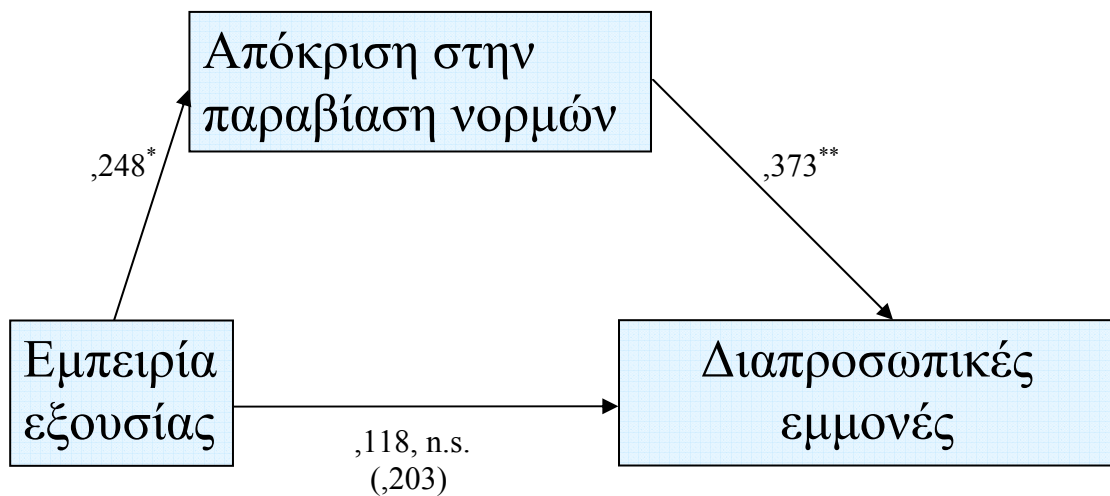
Σ' αυτό στο σημείο, εστιάζουμε στην διερεύνηση των βασικών υποθέσεων της έρευνας. Αρχικά, προκύπτει ότι η εμπειρία της εξουσίας εμφανίζει στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τις υπό μελέτη μεταβλητές στάσεων και συμπεριφοράς, επιβεβαιώνοντας τις πρώτες δύο υποθέσεις. Οι επιμέρους σχέσεις παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.1. Συγκεκριμένα, η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο με την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης ($r = .325, p = .002$), τη δικαιολόγηση της προσπάθειας ($r = .344, p = .001$) και την εναντίωση στην παραβίαση νορμών ($r = .248, p = .022$), επιβεβαιώνοντας την πρώτη υπόθεση. Η εμπειρία της εξουσίας παρουσιάζει επίσης στατιστικά σημαντική συσχέτιση, τόσο με τις διαπροσωπικές εμμονές ($r = .203, p = .062$), όσο και με τις ενδοατομικές εμμονές ($r = .298, p = .006$), επιβεβαιώνοντας τη δεύτερη υπόθεση.

Η σχέση της εμπειρίας της εξουσίας και των διαπροσωπικών εμμονών διαμεσολαβείται από την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης, την δικαιολόγηση της προσπάθειας και την απόκριση στην παραβίαση νορμών (Υπόθεση 3)

Η διαδικασία που προτείνεται από τους Baron και Kenny (1986) για την ανάλυση διαμεσολάβησης προβλέπει τα εξής βήματα: 1) η ανεξάρτητη (independent) μεταβλητή, πρέπει να έχει σημαντική επίδραση στη διαμεσολαβούσα (mediator)

μεταβλητή, σε μια πρώτη ανάλυση παλινδρόμησης, 2) η ανεξάρτητη μεταβλητή, πρέπει να έχει σημαντική επίδραση στην προβλεπόμενη (outcome) μεταβλητή, σε μια δεύτερη ανάλυση παλινδρόμησης και 3) σε μια τρίτη ανάλυση παλινδρόμησης, με εξαρτημένη μεταβλητή την προβλεπόμενη και ανεξάρτητες μεταβλητές την διαμεσολαβούσα και την ανεξάρτητη μεταβλητή, η μεν επίδραση της διαμεσολαβούσας στην προβλεπόμενη πρέπει να είναι σημαντική, ενώ η επίδραση της ανεξάρτητης στην προβλεπόμενη να είναι μικρότερη (σε απόλυτο μέγεθος) από την επίδραση που είχε στη δεύτερη ανάλυση παλινδρόμησης (μερική διαμεσολάβηση) ή μη σημαντική (πλήρης διαμεσολάβηση).

Εν προκειμένω, η εμπειρία της εξουσίας (ανεξάρτητη μεταβλητή) έχει σημαντική επίδραση στην απόκριση στην παραβίαση νορμών (διαμεσολαβούσα μεταβλητή) ($\beta = .248, t = 2.329, p = .022$) όσο και στις διαπροσωπικές εμμονές (προβλεπόμενη μεταβλητή) ($\beta = .203, t = 1.891, p = .062$) – αν και σε οριακά αποδεκτό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. Επιπλέον, σύμφωνα με την ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τις διαπροσωπικές εμμονές και ανεξάρτητες την εμπειρία της εξουσίας και την απόκριση στην παραβίαση νορμών, η επίδραση της διαμεσολαβούσας μεταβλητής είναι στατιστικά σημαντική ($\beta = .343, t = 3.273, p = .002$), ενώ η επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής παύει να είναι στατιστικά σημαντική ($\beta = .118, t = 1.126, p = .264$). Επομένως, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η απόκριση στην παραβίαση νορμών διαμεσολαβεί πλήρως τη σχέση μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και διαπροσωπικών εμμονών, επιβεβαιώνοντας την Υπόθεση 3β (βλ. Σχήμα 1.1) Δηλαδή, η εμπειρία εξουσίας αυταρχικού χαρακτήρα οδηγεί σε μεγαλύτερη εναντίωση στην παραβίαση νορμών που με τη σειρά της οδηγεί σε αυξημένες διαπροσωπικές εμμονές.

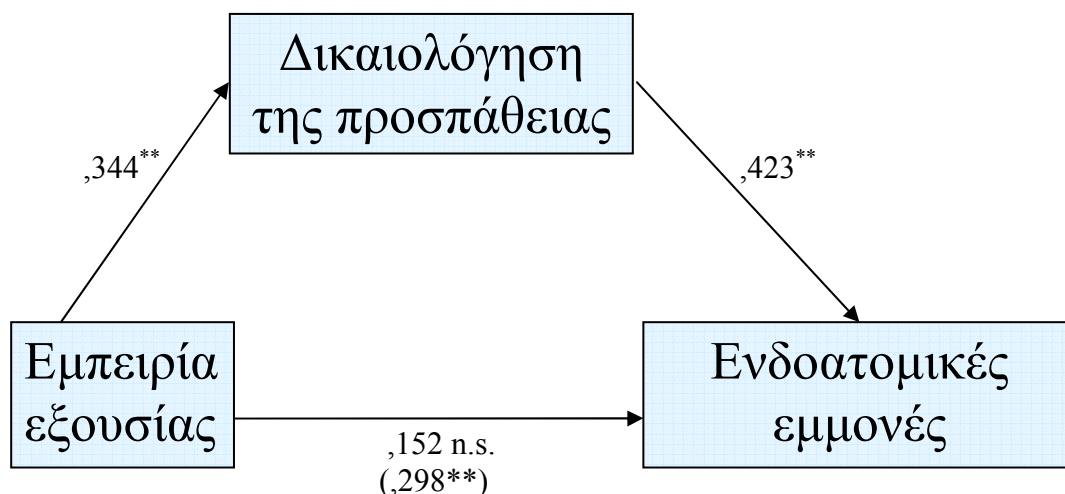
Σχήμα 1.1. *Η απόκριση στην παραβίαση νορμών διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ εμπειρίας εξουσίας και διαπροσωπικών εμμονών*

Ωστόσο, η σχέση της εμπειρίας της εξουσίας και των διαπροσωπικών εμμονών δε διαμεσολαβείται από την αποδοχή της καθεστηκιάς τάξης, ούτε και από τη δικαιολόγηση της προσπάθειας. Επομένως, τα σκέλη 3α και 3β της Υπόθεσης 3 δεν επιβεβαιώθηκαν.

Η σχέση της εμπειρίας της εξουσίας και των ενδοατομικών εμμονών διαμεσολαβείται από την αποδοχή της καθεστηκιάς τάξης, την δικαιολόγηση της προσπάθειας και την απόκριση στην παραβίαση νορμών (Υπόθεση 4)

Με βάση όσα ήδη αναφέραμε για τη διαδικασία που προτείνεται από τους Baron και Kenny (1986) για την ανάλυση διαμεσολάβησης, παρατηρείται ότι η εμπειρία της εξουσίας (ανεξάρτητη μεταβλητή) έχει σημαντική επίδραση στη δικαιολόγηση της προσπάθειας (διαμεσολαβούσα μεταβλητή) ($\beta = .344, t = 3.333, p = .001$) όσο και στις ενδοατομικές εμμονές (προβλεπόμενη μεταβλητή) ($\beta = .298, t = 2.841, p = .006$). Επιπλέον, σύμφωνα με την ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τις ενδοατομικές εμμονές και ανεξάρτητες την εμπειρία της εξουσίας και τη

δικαιολόγηση της προσπάθειας, η επίδραση της διαμεσολαβούσας μεταβλητής είναι στατιστικά σημαντική ($\beta = .423, t = 4.145, p = .000$), ενώ η επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής παύει να είναι στατιστικά σημαντική ($\beta = .152, t = 1.492, p = .139$). Επομένως, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η δικαιολόγηση της προσπάθειας διαμεσολαβεί πλήρως τη σχέση μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και ενδοατομικών εμμονών, επιβεβαιώνοντας την Υπόθεση 4γ (βλ. Σχήμα 1.2) Δηλαδή, η εμπειρία εξουσίας αυταρχικού χαρακτήρα οδηγεί σε μεγαλύτερη δικαιολόγηση της προσπάθειας που με τη σειρά της οδηγεί σε αυξημένες ενδοατομικές εμμονές.

Σχήμα 1.2.

Η δικαιολόγηση της προσπάθειας διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ εμπειρίας εξουσίας και ενδοατομικών εμμονών

Ωστόσο, η σχέση της εμπειρίας της εξουσίας και των ενδοατομικών εμμονών δε διαμεσολαβείται από την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης, ούτε από την απόκριση στην παραβίαση νορμών. Επομένως, τα σκέλη 4α και 4γ της Υπόθεσης 4 δεν επιβεβαιώθηκαν.

2.4. Συζήτηση

Το βασικό ερευνητικό εύρημα αφορά τη σύνδεση της εμπειρίας της εξουσίας με την υιοθέτηση συγκεκριμένων στάσεων και συμπεριφορών. Δείχθηκε ότι όσο πιο έντονος ήταν ο προσλαμβανόμενος χαρακτήρας διαπροσωπικής κυριαρχίας των συμπεριφορών που έχουν βιώσει τα άτομα στην παιδική και εφηβική τους ηλικία στη σχέση τους με τους γονείς, τόσο περισσότερο τείνουν ως ενήλικες να αποδέχονται την καθεστηκία τάξη στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, να αποδέχονται κόστος, προσπάθεια ή τιμωρίες για χάρη της επίτευξης επιθυμητών στόχων ή της αποκομιδής κάποιου οφέλους και να εναντιώνονται στην παραβίαση κοινωνικών νορμών από τρίτους. Παράλληλα, δείχθηκε ότι η εμπειρία εξουσίας με έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας οδηγεί σε μεγαλύτερη εναντίωση στην παραβίαση νορμών που με τη σειρά της οδηγεί σε αυξημένες διαπροσωπικές εμμονές, καθώς και σε μεγαλύτερη δικαιολόγηση της προσπάθειας που με τη σειρά της οδηγεί σε αυξημένες ενδοατομικές εμμονές. Συνοπτικά, τα αποτελέσματα υποδηλώνουν ότι η εμπειρία εξουσίας δυνητικά διαμορφώνει στάσεις που με τη σειρά τους οδηγούν σε συγκεκριμένου τύπου συμπεριφορικές εκδηλώσεις.

Τα συναφειακά ευρήματα τυπικά δεν αποτελούν ενδείξεις αιτιότητας. Ωστόσο στην προκειμένη περίπτωση υπάρχει χρονικό πρότερο της βίωσης της εμπειρίας της εξουσίας από το άτομο σε σχέση με την υιοθέτηση των υπό μελέτη στάσεων και συμπεριφορών, μια βασική προϋπόθεση της ύπαρξης αιτιότητας. Παράλληλα, στην ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, η εμπειρία της εξουσίας αναφέρεται σε βιώματα κατά τα πρώιμα χρόνια κοινωνικοποίησης των ατόμων που είναι καθοριστικά για τη διαμόρφωση των υιοθετούμενων στάσεων και συμπεριφορών του ατόμου. Επομένως, παρότι δε θεμελιώνεται κάτι τέτοιο απόλυτα από τα διαθέσιμα ερευνητικά ευρήματα, μια πιθανή ερμηνεία των παρατηρούμενων ευρημάτων είναι

ότι υπάρχει αιτιώδης σχέση μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας και της υιοθέτησης των υπό μελέτη στάσεων και συμπεριφορών. Μια τέτοια ερμηνεία θα υποστήριζε ότι η εμπειρία της εξουσίας προβλέπει τη δικαιολόγηση της προσπάθειας, την αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης, την απόκριση σε παραβιάσεις νορμών από το άτομο ως ενήλικα, καθώς και (εμμέσως, αφού υπάρχει διαμεσολάβηση) εμμονές στη συμπεριφορά του ατόμου σε σχέση με την αλληλεπίδραση και τον εαυτό του.

Αν δεχθούμε την παραπάνω ερμηνεία των ερευνητικών ευρημάτων, τότε έχει νόημα να εξεταστούν οι παραπάνω μεταβλητές και οι σχέσεις μεταξύ τους και υπό το πρίσμα της κοινωνιογνωστικής θεωρίας μάθησης. Σύμφωνα με την τελευταία τα ερευνητικά ευρήματα επί προκειμένου αφορούν τη συμπεριφορικού τύπου επίδραση των βιωμάτων στις στάσεις και συμπεριφορές του ατόμου. Με άλλα λόγια, αν γίνει η παραδοχή μιας αιτιώδους σχέσης μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας και των υπολοίπων υπό μελέτη μεταβλητών, τότε η συστηματική βίωση των επιμέρους εμπειριών που συνθέτουν το σύνολο της εμπειρίας εξουσίας ενισχύει την υιοθέτηση των παρατηρούμενων (στα ευρήματα) στάσεων και συμπεριφορών. Αν λοιπόν έχουμε διερευνήσει ένα μέρος της συμπεριφορικής επίδρασης της εμπειρίας της εξουσίας πάνω στο άτομο, έχει νόημα να εξεταστεί ποιος είναι ο ρόλος της περίσκεψης στην επίδραση αυτή. Κατά πόσο δηλαδή, τα άτομα μπορούν, μέσα από τη σκέψη για τα βιώματα και τη συμπεριφορά τους (βλ. Bandura, 1986), να «διαπραγματευτούν» τις επιδράσεις αυτές στις στάσεις και τη συμπεριφορά τους, αν καταφέρνουν όντως να τις αμβλύνουν.

2.5. Περιορισμοί

Είναι προφανές ότι η έρευνα αυτή εγγράφεται στο πλαίσιο που ορίζουν περιορισμοί που ισχύουν και για το μεγαλύτερο όγκο των κοινωνικοψυχολογικών ερευνών που

συναντά κανείς στη σχετική βιβλιογραφία· αξίζει ωστόσο να αναφερθούν συνοπτικά. Τέτοιοι περιορισμοί επιβάλλονται de facto εξαιτίας του πεδίου και των συνθηκών εντός των οποίων διεξάγεται η έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, τα ερευνητικά ευρήματα βασίζονται σε αυτο-αναφορές, οι οποίες, για να γίνουν μετρήσιμες, ποσοτικοποιήθηκαν με τη βοήθεια μιας κλίμακας Likert. Με δεδομένη την υποκειμενική θεώρηση της αρίθμησης της κλίμακας από τους συμμετέχοντες²⁴ και τη διαφορετική εξοικείωσή τους με αυτό το σύστημα μέτρησης²⁵, τα δεδομένα που συλλέχθηκαν μπορούν μόνο κατά προσέγγιση να χρησιμοποιηθούν για τη εξαγωγή συμπερασμάτων. Επιπλέον, η διεξαγωγή της έρευνας εναπόκειται στην καλή θέληση των ατόμων που εθελοντικά επιλέγουν να συμμετάσχουν σε αυτή, καθιστώντας τη δειγματοληψία σε κάποιο βαθμό μεροληπτική.

Επίσης έχει παρατηρηθεί (Bandura, 1986) ότι η αναπαράσταση του παρελθόντος προϋποθέτει τη διαμεσολάβηση διαδικασιών που καταλήγουν να διαστρεβλώνουν σε κάποιο βαθμό τις εμπειρίες προς την κατεύθυνση των πεποιθήσεων που διατηρούν τα άτομα. Επομένως, οι αυτο-αναφορές που συλλέγονται εδώ αντικατοπτρίζουν ενδεχομένως μια υποκειμενική, πιθανόν διαστρεβλωμένη εκδοχή των βιωμάτων στα οποία αναφέρονται. Παράλληλα, τα θέματα που αγγίζει η έρευνα είναι σχετικά ευαίσθητης φύσης και η ειλικρινής τους αναφορά δεν εξαρτάται μόνο από το βαθμό κοινωνικής επιθυμητότητας ή τη διάθεση διατήρησης μιας ευνοϊκής εικόνας για τον εαυτό ή για τυχόν σημαντικούς άλλους που εκδηλώνει ο εκάστοτε συμμετέχοντας, αλλά και από το βαθμό αυτογνωσίας που διαθέτει. Εν μέρει μόνο αντιμετωπίστηκε αυτό με τη χρήση αντίστοιχων εργαλείων (κλιμάκων ψεύδους).

²⁴ Η ένταση που υποδηλώνεται από τον ίδιο αριθμό πάνω στην κλίμακα μπορεί να διαφέρει από συμμετέχοντα σε συμμετέχοντα.

²⁵ Ενδεικτικά παρατηρήθηκε ότι, παρά τις σαφείς οδηγίες, ορισμένοι συμμετέχοντες χρησιμοποιούσαν την επταβάθμια κλίμακα σαν ερώτηση τύπου ΝΑΙ/ΟΧΙ επιλέγοντας αποκλειστικά τις ακρότατες τιμές.

Ορισμένες μετρήσεις είχαν οριακά αποδεκτό βαθμό αξιοπιστίας (π.χ. οι μεταβλητές συμπεριφοράς – $\alpha = .58$). Στο πρώιμο στάδιο της ερευνητικής αυτής μελέτης, η εξαγωγή συμπερασμάτων βάσει αυτών των μεταβλητών συνέβαλε καθοριστικά στη περαιτέρω εξέταση της εμπειρίας της εξουσίας. Με δεδομένο επίσης ότι ο ερευνητικός πληθυσμός αποτελείται γενικά από ενήλικες ανεξαρτήτως φύλου, μπορεί εύκολα να ισχυριστεί κανείς ότι το δείγμα που συγκεντρώθηκε είναι σχετικά μικρό. Ωστόσο αυτό υπαγορεύεται από τους προαναφερθέντες εγγενείς περιορισμούς της διεξαγωγής της έρευνας.

Τέλος, η διερεύνηση των στάσεων και συμπεριφορών που συνδέονται με την εμπειρία της εξουσίας βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στη χρήση αυτοσχέδιων μετρήσεων, οι οποίες εδώ είχαν περισσότερο διερευνητικό χαρακτήρα στα πλαίσια του προσδιορισμού μιας κατευθυντήριας γραμμής για τις επόμενες έρευνες. Η κατανόηση της εμπειρίας της εξουσίας που επιχειρείται, ευνοείται περισσότερο από τη συσχέτισή της με έννοιες εδραιωμένες στο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας (π.χ. ανάγκη για πλήρωση, μεταβίβαση, δικαιολόγηση του συστήματος), οι οποίες αναδεικνύουν περισσότερο το περιεχόμενο και το χαρακτήρα της επίδρασής της. Αυτήν την θεωρητική και ερευνητική ανάγκη έρχονται να καλύψουν οι έρευνες που ακολουθούν στις επόμενες ενότητες.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΙ

Εμπειρία της εξουσίας

και ανάγκη για πλήρωση:

Ο ρόλος του αυτο-στοχασμού

Κεφάλαιο 3

Εμπειρία της εξουσίας και ανάγκη για πλήρωση:

Ο ρόλος του αυτο-στοχασμού

3.1. Ανάγκη για πλήρωση

Με βάση τα αποτελέσματα της πρώτης έρευνας, διαπιστώθηκε ότι η εμπειρία της εξουσίας σχετίζεται με συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται από εμμονική αναζήτηση βεβαιότητας και τάσεις αποφυγής της αμφισημίας. Στη δεύτερη αυτή ενότητα, με βασικό θεωρητικό πλαίσιο την κοινωνιογνωστική θεωρία μάθησης του Bandura (1986), εστιάζουμε ειδικότερα στην πιθανή σχέση μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και ανάγκης για πλήρωση. Αυτό γιατί η ανάγκη για πλήρωση αναφέρεται στην βεβαιότητα και την αμφισημία, και σε αυτήν στηρίχτηκε εν μέρει ο λειτουργικός ορισμός της μεταβλητής που αφορά την υιοθέτηση «ενδοατομικών εμμονών».

Η ανάγκη για πλήρωση (*need for closure*)²⁶ αφορά τις έννοιες της βεβαιότητας και της αμφισημίας στο κοινωνικό μας περιβάλλον, δηλ σε ποιο βαθμό μπορούμε να υπομείνουμε αβεβαιότητα στο περιβάλλον μας - πόσο μπορούμε να ανεχτούμε την αμφισημία. Οι Kruglanski και Webster (1996) ορίζουν την ανάγκη για πλήρωση ως «την επιθυμία για βέβαιη γνώση» (σελ. 264) αναφορικά με το κοινωνικό μας περιβάλλον σε συνδυασμό με «μια αποστροφή προς την αμφισημία» (σελ. 264). Η λέξη «ανάγκη» επί προκειμένου έχει την έννοια της τάσης ή του κινήτρου προς την εκδήλωση μιας συμπεριφοράς· επομένως, η ανάγκη για πλήρωση μπορεί να υποκινήσει δραστηριότητες με σκοπό την επίτευξη πλήρωσης από το άτομο, να επηρεάσει τις επιλογές του, να επιδράσει στις προτιμήσεις και τη στοχοθεσία του.

²⁶ Έχει αποδοθεί και ως «ανάγκη για περαιώση».

Μπορεί ακόμα να του προκαλέσει αρνητικά συναισθήματα όταν η πλήρωση απειλείται ή υπονομεύεται από νέα ερεθίσματα, και θετικά συναισθήματα όταν αποκτάται ή όταν διευκολύνεται η επίτευξή της.

Η ανάγκη για πλήρωση μπορεί επομένως να έχει τόσο θετικές όσο και αρνητικές επιπτώσεις για τη ζωή του ατόμου. Αυτές εκτείνονται από την εκδήλωση μιας στοιχειώδους οργανωτικότητας στις καθημερινές δραστηριότητες και τη διευκόλυνση της νοητικής επεξεργασίας σε περιπτώσεις υπερπληθώρας προσλαμβανομένων ερεθισμάτων, έως την προτίμηση μιας βέβαιης έναντι μιας έγκυρης θεώρησης της πραγματικότητας ή μιας άσχημης έκβασης έναντι ενός παρατεταμένου καθεστώτος αβεβαιότητας. Με λίγα λόγια, η ανάγκη για πλήρωση δεν έχει εγγενώς αρνητικό ή θετικό πρόσημο. Μελετάται ως προδιάθεση – σε όρους ατομικών διαφορών – στα πλαίσια συναφειακών ερευνών και ως προκαλούμενη από την κατάσταση ή/και ερεθίσματα του περιβάλλοντος στα πλαίσια αμιγώς πειραματικών σχεδιασμών. Οι κλίμακες που χρησιμοποιούνται για τη μέτρησή της στην πρώτη της μορφή, καθώς και οι χειρισμοί που την προκαλούν σε πειραματικά πλαίσια συζητούνται στη συνέχεια.

Η μέτρηση της ανάγκης για πλήρωση – βάσει της κλίμακας NFC (Need For Closure Scale) (Webster & Kruglanski, 1994) – εστιάζει σε πέντε βασικές διαστάσεις της έννοιας:

- Την προτίμηση για τάξη και ξεκάθαρη δομή στο περιβάλλον του ατόμου,
- Την αποστροφή προς την αμφισημία,
- Την αποφασιστικότητα που εκδηλώνει το άτομο στις κρίσεις και τις επιλογές του,

- Την προτίμηση για προβλεψιμότητα στο περιβάλλον του ατόμου, που εντάσσεται στην προτίμησή του για σταθερή γνώση αναφορικά με το περιβάλλον του, και
- Τη νοητική δυσκαμψία που εκδηλώνει το άτομο, δηλ. την απροθυμία να εκτεθεί σε ερεθίσματα που αντικρούουν ή αναιρούν την προϋπάρχουσα γνώση του.

Βασικό γνώρισμα ατόμων με υψηλή ανάγκη για πλήρωση είναι η τάση να εστιάζουν σε μια στάση και έπειτα να την αποκρυσταλλώνουν στα πλαίσια του τρόπου σκέψης τους (“seizing and freezing”). Αυτή η τάση έχει δύο όψεις: εμφανίζεται αρχικά ως επιτακτικότητα στην αναζήτηση μιας βέβαιης θεώρησης των πραγμάτων και κατόπιν ως διάθεση για μονιμότητα, δηλ. αναγωγής της βέβαιης θεώρησης στην οποία έχει πλέον καταλήξει το άτομο σε δεδομένη μόνιμη κατάσταση. Αυτό συνεπάγεται ότι τυχόν νέα ερεθίσματα που θα αναιρούν τη μονιμότητα της κατάστασης αυτής ενδεχομένως να αγνοούνται από άτομα που εμφανίζουν υψηλή ανάγκη για πλήρωση. Και είναι αυτή η τάση για μονιμότητα που προσδίδει χαρακτήρα προδιάθεσης στην ανάγκη για πλήρωση, καθώς συνεπάγεται ότι παγιωμένες θεωρήσεις του γύρω κόσμου τείνουν να αποτελούν σημείο αναφοράς για μελλοντική εκφορά κρίσεων και αξιολογήσεων, και γενικά για την αντίληψη του ατόμου.

Αναφορικά με την ανάγκη για πλήρωση που προκαλείται από την κατάσταση, το εκάστοτε πλαίσιο είτε διευκολύνει την αναζήτηση πλήρωσης είτε αυξάνει το κόστος της. Ενδεικτικά, καταστάσεις που προκαλούν άγχος ή που έχουν υψηλές απαιτήσεις παράλληλης νοητικής επεξεργασίας πολλαπλών ερεθισμάτων από το άτομο, ευνοούν την περιστασιακή ενίσχυση της ανάγκης για πλήρωση. Αντίστοιχα καταστάσεις όπου είναι σημαντικό για το άτομο να μορφώσει ορθή κρίση σε σχέση

με κάποιο ζήτημα ευνοούν την περιστασιακή αποδυνάμωση της ανάγκης για πλήρωση (Kruglanski & Webster, 1996). Πειραματικά, ο χειρισμός της περιστασιακής ενίσχυσης της ανάγκης για πλήρωση γίνεται με την υποβολή των συμμετεχόντων σε πίεση χρόνου, σε καθεστώς σωματικής κόπωσης, σε βαρετές δοκιμασίες ή σε θορυβώδη φυσικά περιβάλλοντα (που θεωρείται ότι επιβαρύνουν την νοητική επεξεργασία πληροφοριών). Αντίστοιχα, ο χειρισμός της περιστασιακής αποδυνάμωσης της ανάγκης για πλήρωση γίνεται με οδηγίες προς τους συμμετέχοντες που υπογραμμίζουν τη σημασία της ακρίβειας στις αποκρίσεις τους ή την ευθύνη που φέρουν για την ορθότητα των κρίσεών τους ή που αυξάνουν τη συναίσθηση αξιολόγησής τους. Τα παραπάνω έχουν προκύψει στα πλαίσια ψυχομετρικής μελέτης πάνω στην ανάγκη για πλήρωση (Webster & Kruglanski, 1994).

Η υψηλή ανάγκη για πλήρωση έχει σαφείς γνωστικές προεκτάσεις, όπως η προτίμηση ευρετικών μεθόδων (heuristics) για την επεξεργασία πληροφοριών και τη λήψη αποφάσεων (Kruglanski & Freund, 1983) και η προτίμηση απλούστερων γνωστικών δομών για την επεξεργασία ερεθισμάτων (Van Hiel & Mervielde, 2003). Οι Kruglanski και Freund (1983) βρήκαν ότι η επίδραση του προτέρου, καθώς και η χρήση εθνοτικών στερεοτύπων και στήριξης (anchoring) συνεισφέρουν στη χρήση αντίστοιχων ευρετικών μεθόδων. Οι τελευταίες τυπικά οδηγούν στην επιστημική αποκρυστάλλωση (epistemic freezing), δηλ. υπονομεύουν την πρόσληψη και επεξεργασία εναλλακτικών θεωρήσεων του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η προκαλούμενη από την κατάσταση ανάγκη για πλήρωση εντείνει την χρήση τέτοιων ευρετικών μεθόδων. Τα παραπάνω προέκυψαν από πειράματα κατά τα οποία ενισχύθηκε ή υπονομεύτηκε από το πειραματικό πλαίσιο η ανάγκη των συμμετεχόντων για πλήρωση, μέσα από συνθήκες πίεσης χρόνου και ενίσχυσης της

συναίσθησης αξιολόγησης (evaluation apprehension) των συμμετεχόντων, αντίστοιχα.

Σε μια παρόμοια έρευνα, οι Van Hiel και Mervielde (2003) μέτρησαν τη γνωστική πολυπλοκότητα (cognitive complexity) των συμμετεχόντων τους, τους οποίους είχαν πρώτα εκθέσει είτε σε ένα γνωστικά πολύπλοκο ερέθισμα (ένα κείμενο) είτε σε ένα γνωστικά απλό ερέθισμα. Παρόμοια με τους Kruglanski και Freund (1983), είτε ενίσχυσαν την προκαλούμενη από την κατάσταση ανάγκη των συμμετεχόντων για πλήρωση μέσα από συνθήκες πίεσης χρόνου είτε όχι (συνθήκη ελέγχου). Διαπίστωσαν ότι αυξημένα επίπεδα ανάγκης για πλήρωση συσχετίζονταν αρνητικά με την γνωστική πολυπλοκότητα των συμμετεχόντων, ότι δηλαδή οι συμμετέχοντες που ενεργούσαν υπό πίεση χρόνου έτειναν να επιλέγουν πιο απλές λύσεις από ότι η ομάδα ελέγχου στις δοκιμασίες που περιλάμβανε το εργαλείο μέτρησης της γνωστικής πολυπλοκότητας.

Η αρνητική συσχέτιση της ανάγκης για πλήρωση με τη γνωστική πολυπλοκότητα είχε διαπιστωθεί και παλαιότερα από τους Webster και Kruglanski (1994). Μάλιστα, οι Neuberg, Judice και West (1997) είχαν αντιτάξει ότι η ανάγκη για πλήρωση δεν είναι τίποτα παραπάνω από ανάγκη για χρήση απλών γνωστικών δομών στην επεξεργασία περιβαλλοντικών ερεθισμάτων. Σύμφωνα με τους Neuberg et al. (1997), συνθήκες όπως η πίεση χρόνου εντείνουν απλά μια ανάγκη για γνωστική απλότητα, παρά την ανάγκη για πλήρωση. Σε αντιδιαστολή με τους Webster και Kruglanski (1994) που θεωρούν ότι περιβαλλοντικές πιέσεις όπως η πίεση χρόνου εντείνουν την προσκόλληση σε μια ακολουθούμενη στρατηγική νοητικής επεξεργασίας ανεξάρτητα από την πολυπλοκότητά της, οι Neuberg et al. (1997) υποστηρίζουν ότι τέτοιες περιβαλλοντικές πιέσεις ευνοούν τη χρήση απλών γνωστικών στρατηγικών.

Το επιχείρημα των τελευταίων υποστηρίζεται από τα ερευνητικά ευρήματα των Van Hiel και Mervielde (2003) και αποτελεί την κεντρική προβληματική της κριτικής τους απέναντι στην έννοια της ανάγκης για πλήρωση. Η κριτική αυτή συμπυκνώνεται στο επιχείρημα ότι η τρέχουσα σύλληψη της ανάγκης για πλήρωση συγχέει δύο ανεξάρτητα επιστημικά κίνητρα: την ανάγκη για γρήγορες και βέβαιες απαντήσεις σε αμφίσημες ερωτήσεις και την ανάγκη για γνωστική επεξεργασία με χρήση απλών δομών. Η διαμάχη των δύο αυτών θεωρήσεων της ανάγκης για πλήρωση δεν έχει ωστόσο καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα.

Στα πλαίσια της συζήτησης των γνωστικών προεκτάσεων της ανάγκης για πλήρωση, πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι, σύμφωνα με μια ανασκόπηση σχετικών ερευνών και μιας ψυχομετρικής μελέτης που διεξήγαγαν οι ίδιοι (Webster & Kruglanski, 1994), οι Kruglanski και Webster (1996) αναφέρουν ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση τείνουν να βασίζονται περισσότερο σε στερεότυπα για την εκφορά κοινωνικών κρίσεων παρά σε πληροφορίες που αφορούν ειδικά την εκάστοτε κατάσταση. Αυτό γιατί τα στερεότυπα αφορούν προϋπάρχουσες δομές γνώσης για το περιβάλλον και ως τέτοιες απαιτούν λιγότερη γνωστική επεξεργασία. Συγκεκριμένα, οι Kruglanski και Freund (1983) διαπίστωσαν ότι τα εθνοτικά στερεότυπα για τους Εβραίους καταγωγής Ashkenazi και Sephardi επηρέασαν περισσότερο την αξιολόγηση και βαθμολογία φιλολογικών εκθέσεων που δήθεν είχαν γράψει άτομα αυτής της καταγωγής από τους συμμετέχοντες στην έρευνα, όταν οι τελευταίοι εκτέθηκαν σε πίεση χρόνου (που εντείνει περιστασιακά την ανάγκη για πλήρωση) παρά όταν τους δόθηκαν οδηγίες με έμφαση στη σημαντικότητα της ακρίβειας των απαντήσεών τους (περιστασιακή άμβλυνση της ανάγκης για πλήρωση).

Παράλληλα, άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση τείνουν να εκδηλώνουν προτίμηση στη συλλογή πρωτοτυπικών πληροφοριών για κατηγορίες ατόμων παρά

διαγνωστικών πληροφοριών για το εκάστοτε πλαίσιο. Όταν ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες σε έρευνα των Kruglanski και Mayselless (1988) να κρίνουν κατά πόσο ένα άτομο ανήκε σε μια συγκεκριμένη επαγγελματική κατηγορία, παρουσιάζοντάς τους παράλληλα διακριτικά μια εναλλακτική κατηγοριοποίηση, οι συμμετέχοντες υπό καθεστώς πίεσης χρόνου συνυπολόγισαν λιγότερο την εναλλακτική κατηγοριοποίηση στην απάντησή τους από ότι εκείνοι στους οποίους δόθηκαν οδηγίες με έμφαση στη σημαντικότητα της ακρίβειας των απαντήσεών τους.

Η υψηλή ανάγκη για πλήρωση ευνοεί παράλληλα την εκδήλωση υψηλού βαθμού συνέπειας μεταξύ των εκφρασμένων στάσεων και κρίσεων, με θεωρήσεις του κόσμου βασισμένες σε γενική γνώση που βρίσκει εφαρμογή σε πολλαπλά πλαίσια αλληλεπίδρασης. Οι Boudreau, Baron και Oliver (1992) επέλεξαν ως εγχειρηματοποίηση μιας γενικευτικής θεώρησης του κόσμου το βαθμό στον οποίο οι συμμετέχοντες περιγράφουν άτομα βάσει χαρακτηριστικών προσωπικότητας. Αυτό γιατί τέτοιες περιγραφές δίνουν την εντύπωση σταθερότητας της συμπεριφοράς που συνεπάγεται το εκάστοτε χαρακτηριστικό σε πολλαπλά πλαίσια. Συγκεκριμένα, διαπίστωσαν ότι όταν οι συμμετέχοντες καλούνταν να περιγράψουν ένα άτομο σε έναν «ειδικό» (έναν μεταπτυχιακό φοιτητή ψυχολογίας) χρησιμοποιούσαν λιγότερο χαρακτηριστικά προσωπικότητας στο λόγο τους από ότι όταν η περιγραφή απευθυνόταν σε ένα παιδί δημοτικού. Οι Boudreau et al. (1992) απέδωσαν το ερευνητικό τους εύρημα στο φόβο ανακρίβειας των συμμετεχόντων στην πρώτη περίπτωση, κάτι που κατά τους Kruglanski και Webster (1996) ερμηνεύεται ως περιστασιακή άμβλυνση της ανάγκης για πλήρωση.

3.2. Ανάγκη για πλήρωση και εμπειρία της εξουσίας

Η ανάγκη για πλήρωση αποτελεί κεντρική έννοια στα πλαίσια της παρούσας ανάλυσης κυρίως λόγω της σχέσης της με έννοιες σχετικές με την εξουσία, σχέσης που έχει δείχθει ερευνητικά επανειλημμένα κατά την τελευταία δεκαετία. Τέτοιες έννοιες είναι ο αυταρχισμός (Chirumbolo, 2002), ο συντηρητισμός στις πολιτικές πεποιθήσεις (Kemmelmeier, 1997· Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003), και η επίδραση της αυθεντίας στη διαμόρφωση κοινωνικών κρίσεων (Kruglanski et al., 2005) μεταξύ άλλων.

Αρχικά, ο Chirumbolo (2002) σε έρευνα που εξέταζε τη σχέση μεταξύ πολιτικών πεποιθήσεων, αυταρχισμού και ανάγκης για πλήρωση, διαπίστωσε ότι ο αυταρχισμός και η ανάγκη για πλήρωση εμφανίζουν θετική συσχέτιση μεταξύ τους και ότι η σχέση μεταξύ ανάγκης για πλήρωση και πολιτικής τοποθέτησης διαμεσολαβείται από τον αυταρχισμό. Διαπιστώθηκε επίσης ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση εξέφραζαν πιο δεξιές πολιτικές τοποθετήσεις. Ως προς τον αυταρχισμό, οι Webster και Kruglanski (1994), χρησιμοποιώντας τις αντίστοιχες μετρήσεις (δηλ. την κλίμακα F και την κλίμακα της Ανάγκης για Πλήρωση), διαπίστωσαν ότι η ανάγκη για πλήρωση συσχετίζεται μόνο με ορισμένα συστατικά στοιχεία του αυταρχισμού, και συγκεκριμένα με την δυσκαμψία στις στάσεις (rigidity), τη συμβατικότητα και τη μη ανοχή της παραβίασης νορμών.

Ως προς τη σχέση μεταξύ ανάγκης για πλήρωση και πολιτικής τοποθέτησης, οι Jost et al. (2003) μελέτησαν μέσω μετα-ανάλυσης διαφόρων σχετικών ερευνών τη σχέση μεταξύ ανάγκης για πλήρωση και του συντηρητισμού στις πολιτικές πεποιθήσεις, καθώς και της απόκρισης στις επιταγές της καθεστηκυίας τάξης. Τα ερευνητικά δεδομένα που παρουσιάζουν δείχνουν μεταξύ άλλων ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση εκδηλώνουν τάσεις διατήρησης της καθεστηκυίας τάξης, ενώ

παράλληλα πρεσβεύουν συντηρητικές πολιτικές τοποθετήσεις και δεξιές πολιτικές ιδεολογίες πολύ περισσότερο από ότι αριστερές. Συγκεκριμένα υπήρχε συσχέτιση της ανάγκης για πλήρωση με κοινωνικό και οικονομικό συντηρητισμό, αλλά και με την έκφραση εθνικιστικών στάσεων. Δείχθηκε επίσης ότι τα άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση τάσσονταν υπέρ της επιβολής αυστηρών και εκδικητικών τιμωριών σε εγκληματίες (άτομα που θίγουν θεσμοθετημένους κοινωνικούς κανόνες), όπως η θανατική ποινή. Η σχέση μεταξύ ανάγκης για πλήρωση και πολιτικού συντηρητισμού επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα του Kemmelmeier (1997), ο οποίος διαπίστωσε την ύπαρξη θετικής συσχέτισης της ανάγκης για πλήρωση με το συντηρητικό προσανατολισμό του κόμματος που οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι θα ψήφιζαν αν γίνονταν εκλογές την επόμενη ημέρα της διεξαγωγής της έρευνας.

Τέλος, οι Kruglanski et al. (2005), μέσα από μια ανασκόπηση σχετικών ερευνών, τόσο πειραματικών όσο και συναφειακών, διαπίστωσαν την επίδραση των λεγόμενων επιστημικών αυθεντιών (epistemic authorities) στη διαμόρφωση κοινωνικών κρίσεων. Επιστημικές αυθεντίες είναι άτομα υψηλότερης ιεραρχικής θέσης στην κοινωνική διάρθρωση ή σημαντικοί άλλοι που αποτελούν πηγές πληροφόρησης για διάφορα ζητήματα στο κοινωνικό περιβάλλον. Οι Kruglanski et al. (2005) διαπίστωσαν ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση τείνουν να εμπιστεύονται πολύ περισσότερο τρίτους (ιεραρχικά ανώτερους ή σημαντικούς άλλους) και λιγότερο τον εαυτό τους ως επιστημικές αυθεντίες. Με άλλα λόγια, η διαμόρφωση κοινωνικών κρίσεων από πλευράς τους επηρεάζεται πολύ περισσότερο από τρίτους που είτε έχουν εξουσία απέναντί τους είτε διαδραματίζουν κάποιο σημαντικό ρόλο στη ζωή τους, παρά από τη δική τους αντίληψη και επεξεργασία ερεθισμάτων.

Ο Lindgren (1982) υποστηρίζει ότι σκοπός της άσκησης εξουσίας είναι να προκαλέσει στον εξουσιαζόμενο συμπεριφορές, που να είναι επιθυμητές για την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων. Αυτό γίνεται βάζοντάς τον εξουσιαζόμενο σε μια κατάσταση όπου δεν έχει δικαίωμα επιλογής ή μάλλον όπου έχει δικαίωμα επιλογής μεταξύ τιμωρίας και μη τιμωρίας. Με άλλα λόγια, ο φορέας εξουσίας επιδιώκει διαρκώς να παρουσιάζει στον εξουσιαζόμενο μια δεδομένη και σταθερή εικόνα του γύρω του κόσμου όπου οι διαθέσιμες, βιώσιμες επιλογές του ταυτίζονται με τις επιθυμίες και τις βλέψεις του πρώτου. Επομένως, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η επαναλαμβανόμενη βίωση εμπειριών στα πλαίσια της σχέσης με φορείς εξουσίας (που όταν αφορά σχέσεις με σημαντικούς άλλους αναφέρεται εδώ ως εμπειρία της εξουσίας) θα έχει επιπτώσεις στην αντίληψη του ατόμου: πιο συγκεκριμένα, ενδεχομένως το άτομο να καταλήγει να αντιλαμβάνεται το κοινωνικό περιβάλλον του ως πιο δεδομένο, βέβαιο· ως ένα σύνολο από σταθερές παρά από μεταβλητές.

Η αντίληψη του κόσμου ως βέβαιου και σταθερού, όπως ήδη αναφέρθηκε, άπτεται της έννοιας της ανάγκης για πλήρωση. Μάλιστα, μια θεωρητική προσέγγιση των Federico et al. (2007) υποστηρίζει ότι η ανάγκη για πλήρωση σχετίζεται με το βαθμό στον οποίο τα άτομα λαμβάνουν υπόψη θεωρήσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος εναλλακτικές σε αυτές που προκρίνονται από την καθεστηκυία τάξη. Συγκεκριμένα θεωρούν ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση ενδέχεται να προσλαμβάνουν λιγότερες εναλλακτικές στην κυρίαρχη θεώρηση των πραγμάτων. Επίσης, οι συσχετίσεις που διαπιστώθηκαν στις έρευνες που παρουσιάστηκαν νωρίτερα (π.χ. θετική συσχέτιση της ανάγκης για πλήρωση με τον πολιτικό συντηρητισμό και την αναγωγή φορέων εξουσίας σε επιστημικές αυθεντίες) αναδεικνύουν τον ρόλο της ανάγκης για πλήρωση στη διαίωνιση της καθεστηκυίας τάξης των συστημάτων εξουσίας.

Λαμβάνοντας υπόψη την άποψη του Lindgren (1982) για τους στόχους της άσκησης εξουσίας και τη σχέση της ανάγκης για πλήρωση με έννοιες που σχετίζονται με την εξουσία που παρουσιάστηκαν παραπάνω, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι ενδέχεται η βίωση εμπειριών σε σχέσεις εξουσίας (δηλ. σχέσεις μεταξύ ατόμων διαφορετικής ιεραρχικής θέσης) να οδηγεί στην αντίληψη του κόσμου σαν πιο βέβαιου. Μπορούμε επομένως να υποθέσουμε ότι εμπειρία της εξουσίας και ανάγκη για πλήρωση συσχετίζονται θετικά (βλ. Υπόθεση 1α), υπόθεση που ενισχύεται από τα ερευνητικά ευρήματα της πρώτης έρευνας (βλ. Ενότητα Ι), όπου διαπιστώθηκε ότι η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με την υιοθέτηση συμπεριφορών που υποδηλώνουν έλλειψη ανεκτικότητας κατά τις διαπροσωπικές επαφές και συμπεριφορών εμμονικής αναζήτησης τάξης και βεβαιότητας, δηλ. συμπεριφορές που σχετίζονται με την έννοια της ανάγκης για πλήρωση.

3.3. Ανάγκη για πλήρωση και απόκριση στην παραβίαση νορμών

Άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση εκδηλώνουν την τάση να συντάσσονται με συναινετικές απόψεις. Ήδη αναφέρθηκε ότι οι Jost et al. (2003) διαπίστωσαν ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση τάσσονταν υπέρ της επιβολής αυστηρών και εκδικητικών τιμωριών σε εγκληματίες (άτομα που θίγουν θεσμοθετημένους κοινωνικούς κανόνες). Έχει δειχθεί επίσης (Kruglanski & Webster, 1996) ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση εκδηλώνουν προτίμηση για άτομα που πρεσβεύουν παρόμοιες απόψεις με εκείνα και εμφανίζουν χαμηλή ανοχή για τη διαφορετικότητα – τείνουν να εκφράζουν αρνητικά συναισθήματα απέναντι σε άτομα με γνώμες που αποκλίνουν από την καθεστηκυία νοοτροπία. Η ανάγκη για πλήρωση συνεισφέρει στη χαμηλή ανοχή της απόκλισης τρίτων από την καθεστηκυία νοοτροπία, καθώς, όπως παρατηρεί στα πλαίσια μιας σχετικής θεωρητικής ανάλυσης η Doherty (1998),

τα άτομα που αποκλίνουν από κοινά αποδεκτές νόρμες σε ένα κοινωνικό σύστημα υπονομεύουν τη δυνατότητα των υπολοίπων μετόχων του συστήματος να επιτύχουν πλήρωση.

Ενδεικτικά, οι Kruglanski, Webster και Klem (1993) ανέθεσαν στους συμμετέχοντές τους το ρόλο τους ενόρκου που πρέπει να συζητήσει μια υπόθεση με έναν άλλο ένορκο (πειραματικό συνεργό). Η ανάγκη για πλήρωση ήταν αντικείμενο χειρισμού· τόσο η προκαλούμενη από την κατάσταση ανάγκη για πλήρωση (έκθεση των συμμετεχόντων σε θορυβώδες ή ήσυχο περιβάλλον), όσο και η ανάγκη για πλήρωση ως προδιάθεση (μέτρηση μέσω της σχετικής κλίμακας). Υπήρχαν δύο πειραματικές συνθήκες: μία όπου οι συμμετέχοντες είχαν πρότερη πληροφόρηση για την υπόθεση και μία όπου δεν είχαν καμία πληροφόρηση. Και στις δύο συνθήκες, οι συμμετέχοντες με υψηλή ανάγκη για πλήρωση (τόσο προκαλούμενη από την κατάσταση όσο και ως προδιάθεση) εξέφρασαν μεγαλύτερη επιθυμία να συμφωνήσουν με τον πειραματικό συνεργό, δηλ. να εκδηλώσουν συναινετική απόκριση. Επίσης, οι ίδιοι συμμετέχοντες εξέφρασαν προτίμηση για συνεργό που θα πειθόταν εύκολα (άτομο με συναινετική άποψη) όταν είχαν στη διάθεσή τους πληροφορίες για την υπόθεση.

Παράλληλα, η ανάγκη για πλήρωση έχειδειχθεί (Webster, Findley & Irvin, 1995 όπως αναφέρεται από Kruglanski, 2004, σελ. 64-66) ότι μειώνει την υιοθέτηση της οπτικής των άλλων ατόμων για τον κόσμο (perspective taking), καθώς και την εκδήλωση ενσυναίσθησης απέναντί τους, όταν δεν υπάρχει ομοιότητα με αυτά τα άτομα. Η σχετική έρευνα περιλάμβανε τη συμμετοχή σε ένα πείραμα κοινωνικής αντίληψης, όπου οι συμμετέχοντες καλούνταν να σχηματίσουν εντύπωση για ένα άτομο διαβάζοντας πληροφορίες που το ίδιο είχε προμηθεύσει, όπου περιέγραφε συμπτώματα χρόνιας συστολής και συναισθήματα απογοήτευσης και αποκάριωσης

μετά από μια κοινωνική αποτυχία. Με βάση τις διαθέσιμες πληροφορίες υπήρχαν δύο πειραματικές συνθήκες: μία όπου το άτομο εξέφραζε ενοχές για την αποτυχία του, αφήνοντας να εννοηθεί ότι έφερε ευθύνη για αυτή, και μία όπου δεν την απέδιδε κάπου, παρουσιάζοντάς τη απλά σαν μια μη εκπληρωμένη επιθυμία του. Οι δύο συνθήκες στην πραγματικότητα αποτελούν τυπικές περιπτώσεις δύο συγκεκριμένων τύπων χρόνιας αυτο-ανακολουθίας (απόκλισης μεταξύ ιδεατού και πραγματικού εαυτού), σύμφωνα με τη θεωρία της αυτο-ανακολουθίας του Higgins (1987). Οι συμμετέχοντες στην έρευνα είχαν επιλεγεί με βάση το βαθμό εμφάνισης συμπτωμάτων των δύο αυτών τύπων χρόνιας αυτο-ανακολουθίας, οπότε ήταν σε όμοια κατάσταση είτε με τη μία είτε με την άλλη συνθήκη. Παράλληλα, οι ερευνητές χειρίστηκαν την προκαλούμενη από την κατάσταση ανάγκη για πλήρωση των συμμετεχόντων (υπό καθεστώς νοητικής κούρασης προκαλούμενης από μια απαιτητική δοκιμασία στην οποία είχαν υποβληθεί κατά την έναρξη του πειράματος). Διαπίστωσαν ότι στη συνθήκη υψηλής ανάγκης για πλήρωση, οι συμμετέχοντες στη συνθήκη ανομοιότητας έτειναν να υιοθετούν λιγότερο τη θεώρηση του ατόμου για την κατάστασή του και να εκδηλώνουν μικρότερη ενσυναίσθηση για το άτομο αυτό. Στη συνθήκη της ομοιότητας, δεν υπήρχε αντίστοιχη επίδραση.

Αντίστοιχα, οι Kruglanski και Webster (1991) διεξήγαγαν μια σειρά ερευνών πάνω στην απόρριψη ή αποδοχή ατόμων που εκφράζουν αποκλίνουσες απόψεις. Οι ερευνητές ζήτησαν από Ισραηλινούς προσκόπους να επιλέξουν μία από δύο τοποθεσίες για κατασκήνωση, μία που ήταν πολύ δημοφιλής στη συγκεκριμένη ομάδα προσκόπων και μία που δεν ήταν. Η πρώτη επιλογή λοιπόν ερμηνεύτηκε ως επιλογή συμμόρφωσης με τις προτιμήσεις της ομάδας, ενώ η δεύτερη ερμηνεύτηκε ως αποκλίνουσα επιλογή. Έχοντας χειριστεί την προκαλούμενη από την κατάσταση ανάγκη για πλήρωση των συμμετεχόντων (με συνθήκες ύπαρξης ή μη πίεσης

χρόνου), οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι στη συνθήκη υψηλής ανάγκης για πλήρωση, οι συμμετέχοντες έτειναν να προτιμούν την επιλογή συμμόρφωσης πολύ περισσότερο από ότι στη συνθήκη ελέγχου. Παράλληλα, διαπιστώθηκε ότι οι αποκλίνοντες προκαλούσαν αρνητική συναισθηματική απόκριση από την πλευρά εκείνων που συμμορφώνονταν σε μεγαλύτερο βαθμό στη συνθήκη υψηλής ανάγκης για πλήρωση από ότι στη συνθήκη ελέγχου. Με βάση τα παραπάνω, μπορεί να συνάγει κανείς ότι η ανάγκη για πλήρωση συνεισφέρει στην τήρηση των νορμών και κατ' επέκταση στην έμπρακτη επικύρωση των συστημάτων εξουσίας που τις διέπουν.

Τα παραπάνω εντάσσονται στα ερευνητικά ευρήματα που υποστηρίζουν την ύπαρξη θετικής συσχέτισης μεταξύ της ανάγκης για πλήρωση και της έλλειψης ανοχής απέναντι σε άτομα που παραβιάζουν συμβατικές νόρμες²⁷ (Webster & Kruglanski, 1994). Υπάρχει πληθώρα παρόμοιων ευρημάτων στη σχετική αρθρογραφία. Οι Webster και Kruglanski (1998) αναφέρονται σε ευρήματα που αφορούν την εκδήλωση «*αρνητικών συναισθημάτων απέναντι σε άτομα που αντιτίθενται στην γνώμη της πλειονότητας*» (σελ. 153) και τη δημόσια απαξίωση ατόμων που εκφράζουν αποκλίνουσες απόψεις, από άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση σε ομαδικά πλαίσια. Σε μια ανασκόπηση της σχετικής αρθρογραφίας από τους Kruglanski, Pierro, Mannetti & De Grada (2006) υποστηρίζεται ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση που δρουν εντός ομάδων τείνουν γενικά να εκδηλώνουν χαμηλή ανεκτικότητα στις διαφορετικές απόψεις εντός της ομάδας, να υπεραμύνονται της ομοιομορφίας των νορμών και των προτύπων που τηρούνται σε πλαίσια κοινωνικής αλληλεπίδρασης και να αποστρέφονται την ποικιλομορφία στα ομαδικά περιβάλλοντα στα οποία μετέχουν – φαινόμενο που οι θεωρητικοί της ανάγκης για πλήρωση ονόμασαν ομαδο-κεντρισμό (group-centrism). Οι Pierro, De Grada,

²⁷ Η απόκριση στην παραβίαση συμβατικών νορμών μετρήθηκε από τους Webster και Kruglanski, (1994) ως μέρος της σχέτισης της ανάγκης για πλήρωσης με τον αυταρχισμό, μέσα από σχετικές δηλώσεις της κλίμακας F.

Mannetti, Livi και Kruglanski (2004), τέλος, διαπίστωσαν ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση τείνουν να εκδηλώνουν πιο επιθετικές αποκρίσεις στις παραβιάσεις νορμών.

Επομένως, με βάση τα παραπάνω μπορούμε να υποθέσουμε ότι η ανάγκη για πλήρωση συσχετίζεται θετικά με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών (βλ. Υπόθεση 4α). Παράλληλα, βάσει των ευρημάτων της πρώτης έρευνας (βλ. ενότητα Ι) αναμένεται ότι η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών (βλ. Υπόθεση 2α).

3.4. Ανάγκη για πλήρωση και δικαιολόγηση της προσπάθειας

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ανάγκη για πλήρωση χαρακτηρίζεται από την προσκόλληση σε άκαμπτες και βέβαιες απόψεις, από μια τάση να αναζητά κανείς παγιωμένες και απόλυτες θεωρήσεις του κοινωνικού του περιβάλλοντος (Kruglanski et al., 2006). Ερευνητικά, έχει διαπιστωθεί (Webster & Kruglanski, 1994) η θετική συσχέτιση μεταξύ της ανάγκης για πλήρωση και του φόβου μη εγκυρότητας τυχόν κρίσεων, επιλογών ή αποφάσεων. Άτομα που χαρακτηρίζονται από υψηλή ανάγκη για πλήρωση προτιμούν «μια οποιαδήποτε απάντηση» (Webster & Kruglanski, 1994, σελ. 1049) σε ερωτήματα που προκύπτουν κατά την κοινωνική αλληλεπίδραση έναντι της βίωσης αμφισημίας. Από τη στιγμή που θα εστιάσουν σε μια τέτοια απάντηση, τείνουν να εμμένουν σε αυτή (να την παγιώνουν), ενώ η ανάγκη τους να την προσλαμβάνουν ως έγκυρη επηρεάζει την επεξεργασία νέων πληροφοριών και διέπει γενικότερα την αντίληψή τους (Van Hiel & Mervielde, 2002).

Έρευνες (Roets, Van Hiel, Cornelis, & Soetens, 2008) έχουν δείξει ότι άτομα που εκδηλώνουν υψηλή ανάγκη για πλήρωση, τείνουν να επενδύουν ως ένα μόνο σημείο στην προσπάθεια απόκτησης πληροφορόρησης για το περιβάλλον τους. Πέραν

αυτού του σημείου εμφανίζουν απροθυμία για επιπλέον πληροφόρηση· προτιμούν δηλαδή μια βέβαιη - αν και όχι μεγάλης ακρίβειας - θεώρηση της πραγματικότητας στην οποία να μπορούν να εμμείνουν. Αντίθετα, άτομα με χαμηλή ανάγκη για πλήρωση τείνουν να καταβάλλουν μεγαλύτερη προσπάθεια απόκτησης πληροφοριών όσο αυξάνεται η γνωστική πολυπλοκότητα που υπαγορεύουν οι συνθήκες στις οποίες χρειάζεται να ανταποκριθούν.

Αντίστοιχα, οι Freund, Kruglanski και Schpitzajzen (1985) έχουν δείξει ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση τείνουν να επηρεάζονται περισσότερο από το φαινόμενο του προτέρου, δηλαδή να βασίζονται στις συμπερασματικές τους κρίσεις σε πρώιμα ερεθίσματα έναντι μεταγενέστερων ερεθισμάτων, που ενδεχομένως να αντικρούουν τα πρώτα²⁸. Όσον αφορά την παγίωση πρώιμων παραδοχών, οι Kruglanski και Webster (1996) διαπίστωσαν ότι η υψηλή ανάγκη για πλήρωση τυπικά διαμορφώνει προσδοκίες και αξιολογήσεις που βρίσκονται κοντά στα αρχικά σημεία στήριξης (anchors) των κρίσεων ή της συμπεριφοράς των ατόμων. Με βάση αυτά τα αρχικά σημεία στήριξης τα άτομα δεν ενσωματώνουν μετέπειτα διαθέσιμες πληροφορίες, ακόμα και αν διαψεύδουν αυτά τα σημεία στήριξης. Επίσης, η υψηλή ανάγκη για πλήρωση συσχετίζεται θετικά με μια επιθυμία να υπερασπιστεί κανείς τις προτιμώμενες θεωρήσεις του για το κοινωνικό του περιβάλλον (Schimel, Hayes, Williams & Jahrig, 2007).

Τέλος, οι Maysless και Kruglanski (1987) διαπίστωσαν ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση εκδηλώνουν μεγαλύτερη πεποίθηση στις επιλογές τους και την πορεία δράσης που προτίμησαν αρχικά, ενώ παράλληλα τείνουν να εξετάζουν λιγότερες εναλλακτικές πορείες δράσης και να εστιάζουν σε μία κύρια εναλλακτική ως την πλέον δόκιμη. Πιο συγκεκριμένα, άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση

²⁸ Τουλάχιστον για κρίσεις μέτριας υποκειμενικής σημαντικότητας.

εστιάζουν σε μια αρχική παραδοχή που ταιριάζει με την παγιωμένη αντίληψή τους για τα πράγματα, και τη θεωρούν έγκυρη ακόμα και αν εκτίθενται σε ερεθίσματα που την τροποποιούν ή τη διαψεύδουν²⁹. Η εγκυρότητα προσωπικών επιλογών (π.χ. συμμετοχή σε συγκεκριμένα κοινωνικά συστήματα) και συμπεριφορών που συζητείται εδώ άπτεται της έννοιας της δικαιολόγησης της προσπάθειας (βλ. Ενότητα I). Ο φόβος της μη εγκυρότητας των επιλογών αυτών, η εμμονή σε αρχικές παραδοχές ακόμα κι όταν διαψεύδονται από νέες πληροφορίες, η εστίαση σε πρώιμα ερεθίσματα και σημεία στήριξης και η επιθυμία υπεράσπισης προτιμώμενων θεωρήσεων αποτελούν ενδείξεις της παραπάνω έννοιας.

Αν, επομένως, η δικαιολόγηση της προσπάθειας εγχειρηματοποιηθεί ως ο βαθμός προσκόλλησης σε μια πορεία δράσης για την οποία κανείς έχει καταβάλει χρόνο, προσπάθεια ή κάποιο άλλο κόστος, παρότι εμφανίζει δυσμενείς συνέπειες ή παύει σταδιακά να ικανοποιεί, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι η ανάγκη για πλήρωση συσχετίζεται θετικά με τη δικαιολόγηση της προσπάθειας (βλ. Υπόθεση 4β). Παράλληλα, βάσει των ευρημάτων της πρώτης έρευνας (βλ. ενότητα I) αναμένεται ότι η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με τη δικαιολόγηση της προσπάθειας (βλ. Υπόθεση 3α).

3.5. Η εμπειρία της εξουσίας και ο πιθανός ρόλος του αυτο-στοχασμού

Η παρούσα σειρά ερευνών εξετάζει τις υπό μελέτη μεταβλητές υπό το πρίσμα της κοινωνιογνωστικής θεωρίας μάθησης. Σύμφωνα με αυτή, όλη η θεωρητική ανάλυση

²⁹ Στα παραπάνω συντείνει και το γεγονός ότι η ανάγκη για πλήρωση συσχετίζεται θετικά με το φαινόμενο της μη συμπληρωματικότητας (non-complementarity effect), δηλ. της τάσης να αγνοεί κανείς τις επιπλοκές που έχει μια αλλαγή σε ένα στοιχείο ενός εννοιολογικού συστήματος για τα υπόλοιπα στοιχεία του με τα οποία αλληλεξαρτάται (βλ. Webster, Findley & Irvin, 1995 όπως παρατέθηκε στο Kruglanski, 2004, σελ. 64-66). Επομένως, η πρόκριση μιας αρχικής παραδοχής ακόμα και μετά την έκθεση σε ερεθίσματα που την αντικρούουν ενδεχομένως να σχετίζεται και με τη δυνατότητα ή μη του ατόμου να συλλάβει τη σημασία της παρουσίασης νέων ερεθισμάτων.

που προηγήθηκε σε αυτό το κεφάλαιο αφορά τη συμπεριφορικού τύπου επίδραση των (πρώιμων) βιωμάτων στην υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών από το άτομο (συσχετίσεις της εμπειρίας της εξουσίας με μεταβλητές όπως η ανάγκη για πλήρωση, η απόκριση στην παραβίαση νομών και η δικαιολόγηση της προσπάθειας). Βασική έννοια της κοινωνιογνωστικής θεωρίας μάθησης, ωστόσο, είναι η περίσκεψη, με ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο της αναφορικά με τις συμπεριφορικές επιδράσεις των βιωμάτων. Κατά πόσο δηλαδή, τα άτομα έχουν τη δυνατότητα, μέσα από τη σκέψη για τα βιώματα και τη συμπεριφορά τους (βλ. Bandura, 1986), να «διαπραγματευτούν» τις επιδράσεις αυτές στις στάσεις και στη συμπεριφορά τους. Εδώ λοιπόν εξετάζεται ο σημαντικός ρόλος της περίσκεψης – και συγκεκριμένα του λειτουργικού ορισμού της ως αυτο-στοχασμού – ως προς τη διαπραγμάτευση των συμπεριφορικών συνεπειών της εμπειρίας της εξουσίας.

Αρχικά, η περίσκεψη εξαρτάται από τη δυνατότητα του ατόμου να έχει επίγνωση των επιδράσεων που δέχεται (Bandura, 1986). Σε κάθε πλαίσιο αλληλεπίδρασης δεχόμαστε θετική και αρνητική ενίσχυση για συμπεριφορές που υιοθετούμε και στάσεις που εκφράζουμε. Η δυνατότητά μας να εντοπίσουμε την πηγή αυτής της ενίσχυσης και τα ερεθίσματα που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της ενίσχυσης, καθορίζει και τη δυνατότητά μας για εκδήλωση περίσκεψης. Σημαντικός αριθμός ερευνών έχουν δείξει ότι ο βαθμός στον οποίο το άτομο έχει επίγνωση ότι εκτίθεται σε συγκεκριμένα ερεθίσματα που ενεργοποιούν περιστασιακά προσβάσιμες στάσεις και σχήματα ρυθμίζει την επίδραση των ερεθισμάτων αυτών στην αντίληψή του.

Σύμφωνα με τον Bruner (1957b), η προσβασιμότητα μιας κατηγορίας (ή ενός σχήματος) αφορά την πιθανότητα να χρησιμοποιηθεί αυτή η κατηγορία (ή το σχήμα) στα πλαίσια της αντίληψης ενός ερεθίσματος. Περισσότερο προσβάσιμες είναι οι

κατηγορίες (ή σχήματα) που είτε έχουν χρησιμοποιηθεί πρόσφατα είτε είναι πιο σχετικές με τρέχουσες ανάγκες ή στόχους που επιθυμεί να εξυπηρετήσει το άτομο. Μεταξύ των διαφόρων παραγόντων που επιδρούν στην προσβασιμότητα μιας κατηγορίας (ή ενός σχήματος), βασικός παράγοντας θεωρείται η διάρκεια της χρονικής περιόδου κατά την οποία ένα άτομο την χρησιμοποιεί (Higgins & King, 1981). Ένα σχήμα μπορεί να γίνει προσβάσιμο είτε λόγω προσωρινής ενεργοποίησής του (priming) με έναυσμα την παροδική έκθεση σε κάποιο ερέθισμα, είτε λόγω χρόνια προσβάσιμων γνωστικών δομών ή σχημάτων που διέπουν την κοινωνική σκέψη (social thinking).

Οι Lombardi, Higgins και Bargh (1987) διαπίστωσαν ότι η συνειδητή επίγνωση της έκθεσής μας σε συγκεκριμένα ερεθίσματα που γνωρίζουμε ότι αποσκοπούν στον επηρεασμό μας ή ότι έχουν συγκεκριμένο αναμενόμενο αντίκτυπο στην αντίληψή μας, υπονομεύει την επίδρασή τους. Η έρευνά τους περιλάμβανε την υποβολή των συμμετεχόντων σε μια δοκιμασία κατηγοριοποίησης περιγραφών κατά την οποία χρησιμοποιούταν ενεργοποίηση (priming) ως πειραματικός χειρισμός. Η έρευνα είχε δύο συνθήκες: μία όπου οι συμμετέχοντες είχαν επίγνωση ότι υποβάλλονταν σε ενεργοποίηση και μία όπου οι συμμετέχοντες δεν είχαν επίγνωση. Οι ερευνητές παρατήρησαν ότι όταν οι συμμετέχοντες είχαν επίγνωση της υποβολής τους σε ενεργοποίηση, χρησιμοποιούσαν λιγότερο τα ενεργοποιημένα σχήματα κατά τη δοκιμασία κατηγοριοποίησης σε σχέση με τους συμμετέχοντες που δεν είχαν αντίστοιχη επίγνωση.

Με βάση τα παραπάνω ευρήματα συμπεράναν ότι όταν ένα άτομο δεν έχει συνειδητή επίγνωση της έκθεσής του σε ένα ερέθισμα που ενεργοποιεί περιστασιακά συγκεκριμένα σχήματα ή στάσεις, τότε αυτά τα σχήματα και οι στάσεις έχουν όντως αντίκτυπο στην αντίληψή του και χρησιμοποιούνται αργότερα για την εκφορά

κρίσεων. Ωστόσο όταν το άτομο έχει συνειδητή επίγνωση της έκθεσής του στο εν λόγω ερέθισμα, τότε οι επακόλουθες κρίσεις μπορούν να παραμείνουν ανεπηρέαστες από την ενεργοποιημένη στάση ή το ενεργοποιημένο σχήμα (μπορεί δηλαδή το άτομο να διαχειριστεί την επίδραση της ενεργοποίησης αυτής στις νοητικές του διεργασίες). Αυτό γιατί το άτομο έχει τη δυνατότητα να απομονώσει το σχετικό ερέθισμα κατά τη νοητική επεξεργασία και, καθώς έχει συναίσθηση του αντίκτυπου που μπορεί να έχει το ερέθισμα αυτό στην αντίληψή του, μπορεί να εκφέρει κρίσεις χωρίς να το συνυπολογίζει.

Όσα προαναφέρθηκαν σε σχέση με την επίδραση της επίγνωσης ή μη ερεθισμάτων που ενεργοποιούν περιστασιακά προσβάσιμες στάσεις ή σχήματα εντάσσονται στην ανάλυση των γνωστικών διαδικασιών βάσει του μοντέλου της ρύθμισης-επαναρρύθμισης (set-reset model) (Martin, Seta & Crelia, 1990) που εξετάζει τη διαδικασία αντίληψης με κριτήριο το κατά πόσο τα άτομα προσλαμβάνουν ότι ένα ενεργοποιημένο, προσβάσιμο σχήμα έχει αντίκτυπο στη νόησή τους. Οι Martin et al. (1990), χρησιμοποιώντας σχεδόν πανομοιότυπο ερευνητικό υπόδειγμα με τους Lombardi et al. (1987) (δηλ. υποβολή συμμετεχόντων σε δοκιμασία σχηματισμού εντυπώσεων υπό συνθήκες επίγνωσης και μη επίγνωσης της χρήσης ενεργοποίησης στον πειραματικό σχεδιασμό), επιβεβαίωσαν τα ευρήματα των τελευταίων.

Επομένως, αν η επίγνωση της περιστασιακής ενεργοποίησης στάσεων και σχημάτων υπονομεύει την επίδρασή τους στην εκφορά κρίσεων, ίσως να έχει παρόμοιο αποτέλεσμα και στην περίπτωση ενεργοποίησης χρόνια προσβάσιμων στάσεων και σχημάτων. Το ερώτημα που προκύπτει σε σχέση με τη μελέτη της βασικής έννοιας της παρούσας διατριβής είναι κατά πόσο η εμπειρία της εξουσίας συμβάλλει στη διαμόρφωση χρόνια προσβάσιμων στάσεων και σχημάτων στο άτομο

που τη βιώνει. Η άποψη ότι η μάθηση μέσα από την εμπειρία έχει γνωστικές συνέπειες, τεκμηριώνεται από συγκεκριμένες θεωρίες και έρευνες. Σε θεωρητικό επίπεδο, ο Kelly (1955) υποστηρίζει ότι τα άτομα αναπτύσσουν ένα κάπως περιορισμένο πλαίσιο από δομές (συνήθως διπολικές) μέσα από το προσωπικό τους ιστορικό, το οποίο χρονολογεί συστηματικά επαναλαμβανόμενες εμπειρίες συγκεκριμένων τύπων κοινωνικής συμπεριφοράς που τυπικά βιώνονται στο άμεσό τους περιβάλλον. Είναι οι εμπειρίες αυτές στο σύνολό τους που συνεισφέρουν στο σχηματισμό διακριτών δομών που διέπουν την ανθρώπινη αντίληψη, δομών που θα μπορούσαν να ονομαστούν γνωστικές αφού αφορούν καθαρά την αντίληψη ερεθισμάτων και την κατανόηση του γύρω κόσμου.

Ο Kelly (1955) υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι προσλαμβάνουν το κοινωνικό τους περιβάλλον με τη βοήθεια υποδειγμάτων (patterns) - που προσιδιάζουν στα γνωστικά σχήματα ως προς τη λειτουργία τους - τα οποία καλούνται να συνταιριάξουν τις διάφορες πραγματικότητες που βιώνουν τα άτομα. Αυτά τα υποδείγματα τα ονομάζει δομές (constructs) και σκοπός τους είναι η νοητική αναπαράσταση του κόσμου και η δημιουργία προτύπων συμπεριφοράς. Η αναπαράσταση αυτή διέπεται από τη γενικότερη τοποθέτηση του ατόμου απέναντι στην προσλαμβανόμενη πραγματικότητα (με τις πολλαπλές τις εκφάνσεις), αλλά και αυτή η τοποθέτηση ενημερώνεται από προσλαμβανόμενα γεγονότα στο κοινωνικό περιβάλλον. Με άλλα λόγια, υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ προτυποποιημένης συμπεριφοράς και νοητικών αναπαραστάσεων του κόσμου, και των νέων εμπειριών που ενημερώνουν τους δύο αυτούς παράγοντες.

Στα πλαίσια της θεώρησης του Kelly (1955), ο άνθρωπος δρα σαν ένας επιστήμονας σε αρχικό στάδιο (incipient scientist, σελ. 12), του οποίου οι παρατηρήσεις συστηματοποιούνται βάσει του ιστορικού εμπειριών του, εμπειριών

που συνοδεύονται από αξιολόγηση της καταλληλότητας συγκεκριμένων παρατηρούμενων, βιωμένων ή εκδηλωνόμενων συμπεριφορών. Η δημιουργία και μεταβολή των προσωπικών δομών διέπεται από την παραδοχή του λεγόμενου δομικού εναλλακτισμού (constructive alternativism). Αυτή ισχυρίζεται ότι κάθε άνθρωπος που λειτουργεί ως επιστήμονας σε αρχικό στάδιο, λειτουργεί στη βάση ότι όλες οι ερμηνείες του φυσικού κόσμου και του κοινωνικού περιβάλλοντος που δέχεται ως αληθινές, ενδεχομένως να χρειάζονται αναθεώρηση ή αντικατάσταση. Με βάση τα παραπάνω, κάθε άνθρωπος εξάγει συμπεράσματα βάσει εμπειριών (experience corollary), που σημαίνει ότι αναπαριστά νοητικά την πραγματικότητα που βιώνει με βάση τις διαδοχικές ερμηνείες των γεγονότων γύρω του και τη δόμηση ενός προσωπικού ιστορικού κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Διαφορετικά ιστορικά κοινωνικής αλληλεπίδρασης, επομένως, οδηγούν στη δημιουργία διαφορετικών χρόνιων δομών και άρα σε διαφορετική αντίληψη του γύρω κόσμου· κάτι που μεταφράζεται στην υιοθέτηση διαφορετικών στάσεων και συμπεριφορών ως πλέον ενδεδειγμένων απέναντι σε συγκεκριμένα ερεθίσματα.

Επίσης, το κοινωνιογνωστικό μοντέλο της μάθησης, και πιο συγκεκριμένα η μάθηση μέσα από την παρατήρηση, προϋποθέτουν γνωστικές διεργασίες. Ο Bandura (1986) θεωρεί ότι τα άτομα χρειάζεται να *«μετουσιώσουν γνωστικά τις [παρατηρούμενες ή βιωμένες] πράξεις σε εύκολα ανακαλούμενους συμβολικούς κώδικες [για να] πετύχουν καλύτερη εκμάθηση και συγκράτηση των προτυποποιημένων δραστηριοτήτων»* (σελ. 14). Κατ' αυτόν τον τρόπο αντιδιαστέλλει την απλή πρόσληψη ερεθισμάτων, που θεωρεί σχετικά μικρής σημασίας ως προς την επιρροή τους στη συμπεριφορά του ατόμου, με την ένταξή τους σε μια προϋπάρχουσα δομή συμβολικών κωδικών που ενημερώνουν τις συμπεριφορές που τελικά θα προτυποποιηθούν. Μέσα από τη συμβολική κωδικοποίηση, τα άτομα μετατρέπουν

παροδικές εμπειρίες σε πρότυπα που επιδρούν στην μετέπειτα υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών. Η συμβολική κωδικοποίηση που προκύπτει στο γνωστικό πεδίο επηρεάζεται από την ύπαρξη χρόνια προσβάσιμων δομών που προσδιορίζουν την αντίληψη του ατόμου.

Σύμφωνα με μια σειρά ερευνών από τους Bargh, Bond, Lombardi και Tota (1986), οι χρόνια προσβάσιμες δομές ή τα χρόνια προσβάσιμα σχήματα ενεργοποιούνται συστηματικά λόγω της τακτικής χρησιμοποίησής τους στην αντίληψη και κατανόηση του γύρω μας κόσμου. Επομένως μπορούν να θεωρηθούν ως σχετικά μόνιμα στοιχεία του αντιληπτικού συστήματος (perceptual set) που χρησιμοποιούμε, δηλαδή ως σταθεροί τρόποι να βλέπουμε και να αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο. Σύμφωνα με διάφορους μελετητές (βλ. Fazio, 2001), οι χρόνια προσβάσιμες δομές μπορεί πολλές φορές να οδηγήσουν σε αυτόματη ενεργοποίηση στάσεων (automatic attitude activation). Σε αυτήν την περίπτωση αρκεί να παρουσιαστεί ένα σχετικό ερέθισμα (συνήθως το αντικείμενο των εν λόγω στάσεων) για να ενεργοποιηθούν από μνήμης περιγραφικά και αξιολογικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με το ερέθισμα αυτό.

Επομένως, σύμφωνα με την κοινωνιογνωστική θεωρία μάθησης, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η συστηματική βίωση εμπειριών (όπως στην περίπτωση της εμπειρίας της εξουσίας) είναι πιθανό να συμβάλει στη δημιουργία κάποιας μορφής χρόνια προσβάσιμων δομών που επηρεάζουν τις νοητικές διεργασίες του ατόμου. Επομένως μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η επίγνωση της ύπαρξης και ενεργοποίησης αυτών των χρόνια προσβάσιμων δομών και της προέλευσής τους θα μετριάξει την επίδραση της βίωσης εμπειριών σε στάσεις και συμπεριφορές που υιοθετεί το άτομο. Επεκτείνοντας αυτήν την υπόθεση στη μελέτη της εμπειρίας της εξουσίας, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η επίγνωση της ύπαρξης και ενεργοποίησης χρόνια προσβάσιμων

δομών που οφείλονται στη βίωση εμπειρίας εξουσίας ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας και των στάσεων και συμπεριφορών που υιοθετούνται.

Η αυξημένη επίγνωση από πλευράς του ατόμου της επίδρασης χρόνια προσβάσιμων σχημάτων στις νοητικές του διεργασίες συνήθως προϋποθέτει αυξημένα επίπεδα αυτο-συναίσθησης (self-consciousness). Κάτι τέτοιο συνάδει με τη θέση που υιοθετεί η κοινωνιογνωστική θεωρία μάθησης του Bandura (1986), ότι δηλ. η περίσκεψη που εκδηλώνει το άτομο σχετικά με τις συμπεριφορές, τις στάσεις του και τυχόν βιωμένα ή παρατηρούμενα γεγονότα στο κοινωνικό του περιβάλλον συνδιαμορφώνει τις μελλοντικές στάσεις και συμπεριφορές του. Αυτή η αναγνώριση της δυνατότητας του ατόμου να επιδρά στη συμπεριφορά του μέσα από την περίσκεψη συνεπάγεται την αναγωγή της αυτο-συναίσθησης σε βασικό παράγοντα επίδρασης στις στάσεις και τις συμπεριφορές που υιοθετεί το άτομο. Ο Bandura μιλά συγκεκριμένα για την ικανότητα αυτο-στοχασμού και την εκδήλωση αυτο-συναίσθησης ως παραγόντων που συμβάλλουν στην νοητική επεξεργασία των βιωμένων εμπειριών, καθώς και στον τρόπο αντίληψης και επεξεργασίας ερεθισμάτων.

Βασικό συστατικό στοιχείο της αυτο-συναίσθησης είναι η έννοια του αυτο-στοχασμού, της τάσης δηλαδή ενός ατόμου για *«εξέταση και αξιολόγηση των σκέψεων, των συναισθημάτων και της συμπεριφοράς [του]»* (Grant, Franklin & Langford, 2002, σελ. 821). Ο αυτο-στοχασμός αποτελεί μεταγνωστικό παράγοντα που έχει θεμελιώδη ρόλο στην εκούσια αλλαγή στάσεων, συμπεριφορών ή τρόπου σκέψης σύμφωνα με τους Carver και Scheier (1998). Η έννοια του αυτο-στοχασμού διαχωρίζεται στην αντίστοιχη βιβλιογραφία από την εμμονική απορρόφηση ενός ατόμου από την ενδελεχή και διαρκή εξέταση λεπτομερειών της συμπεριφοράς του (rumination). Αντίθετα αναφέρεται στην εξέταση και ανάλυση των ιδίων των

στάσεων, συμπεριφορών ή του τρόπου σκέψης με σκοπό κάποια μορφή αυτο-βελτίωσης (Grant et al., 2002). Η σαφής διάκριση της έννοιας του αυτο-στοχασμού από την εμμονική απορρόφηση του ατόμου από την εξέταση της συμπεριφοράς του έχει διαπιστωθεί και ερευνητικά (Silvia & Phillips, 2011), αν και υπάρχουν ερευνητικά δεδομένα (Takano & Tanno, 2009) που δείχνουν ότι άτομα που εκδηλώνουν αυτο-στοχασμό ενδέχεται παράλληλα να εκδηλώνουν και αυτο-απορρόφηση – αλλά όχι και το αντίστροφο.

Επομένως, αν θεωρήσουμε ότι ο αυτο-στοχασμός αποτελεί βασική ένδειξη του βαθμού επίγνωσης από πλευράς του ατόμου της ύπαρξης χρόνια προσβάσιμων δομών, με βάση την υπόθεση που τεκμηριώθηκε παραπάνω ότι η επίγνωση της ύπαρξης χρόνια προσβάσιμων δομών που οφείλονται στη βίωση εμπειρίας εξουσίας ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας και των στάσεων και συμπεριφορών που υιοθετεί το άτομο, προκύπτουν οι εξής υποθέσεις: η σχέση μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και ανάγκης για πλήρωση, απόκρισης στην παραβίαση νορμών και δικαιολόγησης της προσπάθειας ρυθμίζεται από τον αυτο-στοχασμό (βλ. Υπόθεση 1β, 2β, 3β).

Επιπλέον, αν ο αυτο-στοχασμός όντως ρυθμίζει τις παραπάνω σχέσεις, τότε μπορούμε να υποθέσουμε ότι άτομα που θα έχουν βιώσει εμπειρία εξουσίας σχετικά υψηλού βαθμού διαπροσωπικής κυριαρχίας, αλλά που διαφέρουν ως προς τα επίπεδα αυτο-στοχασμού, θα διαφέρουν ως προς τον βαθμό εκδήλωσης ανάγκης για πλήρωση, απόκρισης σε παραβιάσεις νορμών και δικαιολόγησης της προσπάθειας (Υπόθεση 5). Πιο συγκεκριμένα, άτομα με υψηλό επίπεδο αυτο-στοχασμού θα χαρακτηρίζονται από χαμηλότερη ανάγκη για πλήρωση και μικρότερη εναντίωση σε παραβιάσεις νορμών και δικαιολόγηση της προσπάθειας, έναντι ατόμων με χαμηλό

επίπεδο αυτο-στοχασμού, ακόμα και αν οι δύο αυτές κατηγορίες έχουν βιώσει εμπειρία εξουσίας σχετικά υψηλού βαθμού διαπροσωπικής κυριαρχίας.

Κεφάλαιο 4

Έρευνα II: Ανάγκη για πλήρωση και εμπειρία της εξουσίας:

Ο ρόλος του αυτο-στοχασμού.

4.1. Εισαγωγή

Με βάση το θεωρητικό πλαίσιο της κοινωνικογνωστικής θεωρίας μάθησης του Bandura, τεκμηριώθηκε στην προηγούμενη έρευνα (βλ. ενότητα I) της παρούσας διατριβής η επίδραση της εμπειρίας της εξουσίας στην υιοθέτηση συγκεκριμένων στάσεων και συμπεριφορών. Στη δεύτερη αυτή έρευνα, σκοπός είναι αφενός να επιβεβαιωθούν τα αποτελέσματα της προηγούμενης έρευνας, εστιάζοντας όμως στη σχέση της εμπειρίας της εξουσίας με την ανάγκη για πλήρωση, και αφετέρου να εξεταστεί ο πιθανός ρυθμιστικός ρόλος της περίσκεψης (έννοιας θεμελιώδους σημασίας στην κοινωνικογνωστική θεωρία μάθησης) στις επιδράσεις της εμπειρίας της εξουσίας που έχουν ήδη διαπιστωθεί. Εξετάζεται επομένως κατά πόσο τα άτομα μπορούν, μέσα από τη σκέψη για τα βιώματα και τη συμπεριφορά τους (βλ. Bandura, 1986), να «διαπραγματευτούν» τις επιδράσεις της εμπειρίας της εξουσίας στις στάσεις και τη συμπεριφορά τους. Πιο συγκεκριμένα, οι υποθέσεις που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα, η θεωρητική τεκμηρίωση των οποίων παρουσιάστηκε στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας ενότητας, είναι οι εξής:

- 1) Η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με την ανάγκη για πλήρωση (Υπόθεση 1α) και η σχέση αυτή ρυθμίζεται από τον αυτο-στοχασμό (Υπόθεση 1β).
- 2) Η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών (Υπόθεση 2α) και η σχέση αυτή ρυθμίζεται από τον αυτο-στοχασμό (Υπόθεση 2β)

- 3) Η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με τη δικαιολόγηση της προσπάθειας (Υπόθεση 3α) και η σχέση αυτή ρυθμίζεται από τον αυτο-στοχασμό (Υπόθεση 3β).
- 4) Η ανάγκη για πλήρωση συσχετίζεται θετικά με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών (Υπόθεση 4α) και με τη δικαιολόγηση της προσπάθειας (Υπόθεση 4β).
- 5) Άτομα που έχουν βιώσει στον ίδιο βαθμό εμπειρία εξουσίας σχετικά υψηλής διαπροσωπικής κυριαρχίας, αλλά που διαφέρουν ως προς τα επίπεδα αυτο-στοχασμού, θα διαφέρουν ως προς τον βαθμό εκδήλωσης ανάγκης για πλήρωση, εναντίωσης σε παραβιάσεις νορμών και δικαιολόγησης της προσπάθειας.

4.2. Μέθοδος

4.2.1. Συμμετέχοντες και Διαδικασία

Συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν 105 μέλη του γενικού πληθυσμού (63 γυναίκες και 42 άνδρες, μέσης ηλικίας 35 ετών), τα οποία προσεγγίστηκαν τυχαία σε τρεις διαφορετικές συνοικίες της πόλης της Αθήνας και συμμετείχαν εθελοντικά στην έρευνα. Όλοι οι συμμετέχοντες ήταν εργαζόμενοι· οι περισσότεροι (53,4%) εργάζονταν είτε ως υφιστάμενοι είτε σε μια ενδιάμεση ιεραρχική θέση. Το 44,8% του δείγματος ήταν γονείς, ενώ η πλειονότητα ήταν παντρεμένοι (40%) με ένα σημαντικό ποσοστό άγαμων (36,2%). Οι περισσότεροι συμμετέχοντες (51,4%) ήταν απόφοιτοι λυκείου, ενώ ένα μικρότερο ποσοστό (36,2%) ήταν απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Η παρουσίαση της έρευνας στους δυνητικούς συμμετέχοντες έγινε με έμφαση στο κόστος που καλούνταν να καταβάλει ο εκάστοτε συμμετέχοντας σε όρους χρόνου, προσπάθειας και αυτο-αποκάλυψης, ώστε να εξασφαλιστεί η συμμετοχή όσων είχαν πραγματικό ενδιαφέρον να συμμετάσχουν. Στην παραμικρή ένδειξη

δισταγμού κατά την παρουσίαση αυτή, ο δυνητικός συμμετέχοντας απαλλασσόταν από τη συμμετοχή του. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν εκτενή ερωτηματολόγια ακολουθώντας πανομοιότυπες και λεπτομερείς οδηγίες.

4.2.2. Σχεδιασμός και Μετρήσεις

Η έρευνα είχε συναφειακό χαρακτήρα. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν βάσει ερωτηματολογίου. Για τις απαντήσεις χρησιμοποιήθηκαν επταβάθμιες κλίμακες τύπου Likert, όπου το 1 υποδήλωνε *Διαφωνώ απόλυτα/Δε με εκφράζει καθόλου* και το 7 υποδήλωνε *Συμφωνώ απόλυτα/Με εκφράζει απόλυτα*. Αφού διαπιστώθηκε αν οι ερωτήσεις που αφορούσαν τη μέτρηση της εκάστοτε μεταβλητής είχαν ικανοποιητική αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής, υπολογίστηκε για κάθε μεταβλητή ένας ενιαίος δείκτης με βάση το μέσο όρο των απαντήσεων στις ερωτήσεις της αντίστοιχης κλίμακας. Για τη διερεύνηση των υποθέσεων 1, 2 και 3 χρησιμοποιήθηκε η μεθοδολογία των Baron και Kenny (1986) για τη διαπίστωση του ρυθμιστικού ρόλου του αυτο-στοχασμού (moderation analysis). Για τη διερεύνηση της 5^{ης} υπόθεσης χρησιμοποιήθηκε ανάλυση συστάδων (cluster analysis).

Ανάγκη για πλήρωση

Για τη μέτρηση της ανάγκης για πλήρωση χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα NFC (Need For Closure Scale) των Webster και Kruglanski (1994), η οποία αποτελείται από 42 ερωτήσεις (βλ. Παράρτημα II). Η NFCS εμφάνισε πολύ καλή αξιοπιστία ($\alpha = .855$), ενώ η κλίμακα ψεύδους – βλέπε παρακάτω – οριακά επαρκή αξιοπιστία ($\alpha = .593$).

Εμπειρία της εξουσίας

Η εμπειρία της εξουσίας μετρήθηκε ακριβώς όπως και στην προηγούμενη έρευνα (Έρευνα Ι), δηλ. με βάση το PAQ (Parental Authority Questionnaire) του Buri (1991) (βλ. Παράρτημα ΙΙ). Η αξιοπιστία των μετρήσεων του PAQ κυμάνθηκε από ικανοποιητική έως πολύ καλή, με τις μετρήσεις της αυταρχικότητας της συμπεριφοράς των γονέων να εμφανίζουν πολύ καλή αξιοπιστία ($\alpha = .849$ για τον πατέρα και $\alpha = .848$ για τη μητέρα). Χρησιμοποιήθηκε αντίστοιχα κλίμακα μέτρησης της εξιδανικευμένης εικόνας γονέων (βλ. Παράρτημα ΙΙ) με πολύ καλή αξιοπιστία ($\alpha = .706$).

Απόκριση στην παραβίαση νορμών

Η απόκριση στην παραβίαση νορμών μετρήθηκε ακριβώς όπως και στην προηγούμενη έρευνα (Έρευνα Ι), δηλ. με την ίδια αυτοσχέδια κλίμακα έξι ερωτήσεων (βλ. Παράρτημα ΙΙ) και έχει οριακά επαρκή αξιοπιστία ($\alpha = .593$).

Δικαιολόγηση της προσπάθειας

Αυτοσχέδια κλίμακα οκτώ στοιχείων³⁰ (βλ. Παράρτημα ΙΙ) με επαρκή αξιοπιστία ($\alpha = .618$) κατασκευάστηκε και για τη μέτρηση της δικαιολόγησης της προσπάθειας. Η τελευταία εγχειρηματοποιήθηκε ως ο βαθμός προσκόλλησης σε μια πορεία δράσης για την οποία κανείς έχει καταβάλει χρόνο, προσπάθεια ή κάποιου άλλου είδους κόστος, παρότι ενδεχομένως έχει αρχίσει να εμφανίζει δυσμενείς συνέπειες ή παύει σταδιακά να ικανοποιεί. Χρησιμοποιείται εδώ διαφορετική κλίμακα από ότι στην πρώτη έρευνα για τη μέτρηση της δικαιολόγησης της προσπάθειας εξαιτίας του ελαφρώς διαφοροποιημένου λειτουργικού ορισμού της, ο οποίος μετεξελίχθηκε από

³⁰ Οι ερωτήσεις που αφαιρέθηκαν λόγω χαμηλής αξιοπιστίας από τη μέτρηση της δικαιολόγησης της προσπάθειας ήταν οι υπ' αριθμόν Α2 και Α4 στο σχετικό ερωτηματολόγιο (βλ. Παράρτημα ΙΙ).

την προηγούμενη με βάση το θεωρητικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο και τη σχέση της με την ανάγκη για πλήρωση που εξετάζεται. Υπενθυμίζεται ότι η προηγούμενη εγχειριματοποίηση της έννοιας (Έρευνα Ι) αφορούσε το βαθμό αποδοχής κόστους ή προσπάθειας για την επίτευξη επιθυμητών στόχων και ανοχής τιμωριών στα πλαίσια της αποκομιδής κάποιου οφέλους και είναι εμφανώς ενσωματωμένη και στην παρούσα εγχειριματοποίηση.

Πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο

Δεδομένου ότι και οι δύο παραπάνω κλίμακες είναι αυτοσχέδιες θεωρήθηκε σημαντικό να εξεταστεί η εγκυρότητά τους (συγκλίνουσα εγκυρότητα) και για το λόγο αυτό χορηγήθηκε στους συμμετέχοντες η κλίμακα πίστης σε ένα δίκαιο κόσμο (General Belief in a Just World, GBJW, Lipkus, 1991) η οποία είχε υψηλή αξιοπιστία ($\alpha = .704$). Η εν λόγω κλίμακα εμφάνισε στατιστικά σημαντική συσχέτιση τόσο με την αυτοσχέδια κλίμακα απόκρισης στην παραβίαση νορμών ($r = .482, p = .000$), όσο και με την αυτοσχέδια κλίμακα δικαιολόγησης της προσπάθειας ($r = .346, p = .001$).

Αυτο-στοχασμός

Η μεταβλητή του αυτο-στοχασμού, που έχει αναπτυχθεί ως στοιχείο της γενικότερης έννοιας της αυτο-συναίσθησης, μετρήθηκε βάσει της κλίμακας 12 ερωτήσεων του αντίστοιχου τμήματος της σταθμισμένης κλίμακας SRIS (Self-Reflection and Insight Scale) των Grant et al. (2002), η οποία εμφάνισε εξαιρετική αξιοπιστία ($\alpha = .931$). Διευκρινίζεται ότι η κλίμακα SRIS μετράει την αυτο-συναίσθηση, της οποίας η μία διάσταση αφορά τον αυτο-στοχασμό (Self-reflection), ενώ η άλλη αφορά την οξυδέρκεια των αυτο-παρατηρήσεων (Insight). Η παρούσα μέτρηση του αυτο-στοχασμού αφορούσε φυσικά την πρώτη διάσταση της κλίμακας SRIS.

Κλίμακες «ψεύδους»

Πέραν της κλίμακας μέτρησης της εξιδανικευμένης εικόνας γονέων που αφορά τη μέτρηση της εμπειρίας της εξουσίας, χρησιμοποιήθηκε μια κλίμακα ανίχνευσης ψευδών απαντήσεων (lie scale) που αποτελείται από 4 ερωτήσεις (βλ. Παράρτημα II) και χορηγήθηκε μαζί με την NFCS. Τυπικά ακολουθήθηκε η διαδικασία που ακολουθούν όλες οι έρευνες που χρησιμοποιούν την NFCS, δηλαδή υπολογισμός των τιμών της κλίμακας ανίχνευσης ψευδών απαντήσεων και απόρριψη εκείνων των συμμετεχόντων των οποίων η αντίστοιχη τιμή ήταν πάνω από την ουδέτερη θέση στην κλίμακα Likert (δηλ. εκείνων των συμμετεχόντων με μέσο όρο το 4 στην κλίμακα ψεύδους).

Πρέπει να σημειωθεί ότι με βάση τη χρήση της κλίμακας ψεύδους εξαιρέθηκαν από την ανάλυση 19 συμμετέχοντες, οπότε κάθε συσχέτιση ή ανάλυση που ακολουθεί και αφορά μόνο τις μεταβλητές των υπό μελέτη στάσεων και συμπεριφορών (μεταβλητές 1 και 3-5 που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.1 που ακολουθεί) βασίζεται σε δείγμα 86 συμμετεχόντων. Αντίστοιχα, με βάση τη χρήση της κλίμακας μέτρησης της εξιδανικευμένης εικόνας γονέων εξαιρέθηκαν επιπλέον 15 συμμετέχοντες, οπότε κάθε συσχέτιση ή ανάλυση που ακολουθεί και περιλαμβάνει τη μεταβλητή της εμπειρίας της εξουσίας βασίζεται σε δείγμα 71 συμμετεχόντων. Αυτό συμβαίνει γιατί, ενώ η κλίμακα ψεύδους αφορά τις απαντήσεις των συμμετεχόντων που αφορούν όλες τις υπό μελέτη μεταβλητές, η κλίμακα μέτρησης της εξιδανικευμένης εικόνας γονέων αφορά μόνο τη μέτρηση της εμπειρίας της εξουσίας, καθώς άπτεται αποκλειστικά της σχέσης με τους γονείς. Επομένως, χρησιμοποιείται μόνο για αναλύσεις που συμπεριλαμβάνουν τη μεταβλητή της

εμπειρίας της εξουσίας και όχι όταν οι αναλύσεις αφορούν μόνο τις υπόλοιπες μεταβλητές.

4.3. Αποτελέσματα

Η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με την ανάγκη για πλήρωση και η σχέση αυτή ρυθμίζεται από τον αυτο-στοχασμό (Υπόθεση 1).

Προτού εξετάσουμε τη βασική υπόθεση της έρευνας, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε στις σχέσεις μεταξύ των υπό μελέτη μεταβλητών. Στον Πίνακα 2.1. παρατίθενται οι συσχετίσεις μεταξύ όλων των υπό μελέτη μεταβλητών

Πίνακας 2.1. Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και συσχετίσεις μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας και των υπό μελέτη μεταβλητών

Μεταβλητές	M	SD	r				
			1	2	3	4	5
1. Ανάγκη για πλήρωση	4.37	0.70	1	.303*	.471**	.442**	-.018
2. Εμπειρία εξουσίας	4.6	1.27		1	.098	.197	.162
3. Απόκριση στην παραβίαση νορμών	3.71	1.18			1	.608**	-.077
4. Δικαιολόγηση της προσπάθειας	3.72	1.00				1	.051
5. Αυτο-στοχασμός	5.65	1.25					1

** Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο .01, * Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο .05, N = 71 για μεταβλητή 2, N = 86 για μεταβλητές 1, 3-5

Βασική μας υπόθεση είναι ότι η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με την ανάγκη για πλήρωση. Η υπόθεση αυτή (Υπόθεση 1α) επιβεβαιώνεται, δηλ. η

εμπειρία της εξουσίας εμφανίζει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την ανάγκη για πλήρωση ($r = .303, p = .010$).

Ως προς την Υπόθεση 1β, ότι δηλαδή η σχέση μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας και της ανάγκης για πλήρωση ρυθμίζεται από τον αυτο-στοχασμό, σημειώνεται ότι για να ελεγχθεί ο ρυθμιστικός ρόλος μιας μεταβλητής, σύμφωνα με τη διαδικασία που προτείνουν οι Baron και Kenny (1986), πρέπει να ισχύουν τα εξής: σε ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή την προβλεπόμενη μεταβλητή (στην προκειμένη περίπτωση την ανάγκη για πλήρωση) και ανεξάρτητες μεταβλητές την προβλέπουσα μεταβλητή (εμπειρία της εξουσίας), τη ρυθμιστική μεταβλητή (αυτο-στοχασμός) και την αλληλεπίδραση των δύο τελευταίων, η αλληλεπίδραση πρέπει να έχει στατιστικά σημαντική επίδραση στην προβλεπόμενη μεταβλητή. Η επίδραση της προβλέπουσας και της ρυθμιστικής μεταβλητής στην προβλεπόμενη ενδέχεται επίσης να είναι στατιστικά σημαντικές, αλλά αυτό δεν αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη ρυθμιστικού ρόλου.

Στη σχετική ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή την ανάγκη για πλήρωση, και ανεξάρτητες την εμπειρία της εξουσίας, τον αυτο-στοχασμό και την αλληλεπίδρασή τους, προέκυψε ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και αυτο-στοχασμού δεν έχει στατιστικά σημαντική επίδραση στην προβλεπόμενη μεταβλητή ($\beta = -.813, t = -1.068, p = .289$). Επομένως οι προϋποθέσεις που θέτουν οι Baron και Kenny (1986) για τον χαρακτηρισμό του αυτο-στοχασμού ως ρυθμιστικής μεταβλητής στη σχέση μεταξύ εμπειρίας εξουσίας και ανάγκης για πλήρωση δεν τηρούνται.

Ωστόσο, αν περιορίσουμε την ανάλυση στις ομάδες που χαρακτηρίζονται από πολύ υψηλό και από πολύ χαμηλό επίπεδο αυτο-στοχασμού (δηλ. στους συμμετέχοντες με μέσο όρο αυτο-στοχασμού $> M + 1SD$ και στους συμμετέχοντες

με μέσο όρο αυτο-στοχασμού $< M - 1SD$) διαπιστώνουμε τα εξής: για τους συμμετέχοντες με πολύ χαμηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού ($N = 9$) η εμπειρία της εξουσίας παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την ανάγκη για πλήρωση ($r = .76, p = .017$) ενώ για τους συμμετέχοντες με πολύ υψηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού ($N = 9$) δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην εμπειρία της εξουσίας και την ανάγκη για πλήρωση ($r = .235, p = .543$). Επομένως, παρότι η Υπόθεση 1β δεν επιβεβαιώνεται με βάση τον κλασικό έλεγχο των Baron και Kenny (1986), ο αυτο-στοχασμός στις πιο ακραίες του τιμές φαίνεται να έχει κάποιο ρυθμιστικό ρόλο στη σχέση μεταξύ εμπειρίας εξουσίας και ανάγκης για πλήρωση, δηλ. υπάρχουν ενδείξεις ότι πολύ χαμηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού ενισχύουν την επίδραση της εμπειρίας της εξουσίας στην ανάγκη για πλήρωση, ενώ πολύ υψηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού αποδυναμώνουν την επίδραση της εμπειρίας της εξουσίας στην ανάγκη για πλήρωση.

Η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών και τη δικαιολόγηση της προσπάθειας και οι σχέσεις αυτές ρυθμίζονται από τον αυτο-στοχασμό (Υποθέσεις 2 και 3)

Οι υποθέσεις ότι η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών (2α) και τη δικαιολόγηση της προσπάθειας (3α) δεν επιβεβαιώνονται, σε αντιδιαστολή με τα ευρήματα της πρώτης έρευνας. Συγκεκριμένα η εμπειρία της εξουσίας δεν εμφανίζει στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την απόκριση στην παραβίαση νορμών ($r = .098, p = .414$) ή τη δικαιολόγηση της προσπάθειας ($r = .197, p = .099$).

Όσον αφορά τη ρύθμιση της σχέσης μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και απόκρισης στην παραβίαση νορμών από τον αυτο-στοχασμό (2β), στη σχετική

ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή την απόκριση στην παραβίαση νορμών, και ανεξάρτητες την εμπειρία της εξουσίας, τον αυτο-στοχασμό και την αλληλεπίδρασή τους, προέκυψε ότι η αυτή η αλληλεπίδραση δεν ήταν στατιστικά σημαντική ($\beta = -1.077$, $t = -1.362$, $p = .178$). Επομένως, οι προϋποθέσεις που θέτουν οι Baron και Kenny (1986) για τον χαρακτηρισμό του αυτο-στοχασμού ως ρυθμιστικής μεταβλητής στη σχέση μεταξύ εμπειρίας εξουσίας και απόκρισης στην παραβίαση νορμών δεν τηρούνται.

Ωστόσο, αν περιορίσουμε την ανάλυση στις ομάδες που χαρακτηρίζονται από πολύ υψηλό και από πολύ χαμηλό βαθμό εκδήλωσης αυτο-στοχασμού όπως πριν διαπιστώνουμε τα εξής: για τους συμμετέχοντες με πολύ χαμηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού ($N = 9$) η εμπειρία της εξουσίας έχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την απόκριση στην παραβίαση νορμών ($r = .752$, $p = .02$), ενώ για τους συμμετέχοντες με πολύ υψηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού ($N = 9$) δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην εμπειρία της εξουσίας και την απόκριση στην παραβίαση νορμών ($r = -.101$ $p = .796$). Επομένως, παρότι η Υπόθεση 2β δεν επιβεβαιώνεται με βάση τον κλασσικό έλεγχο των Baron και Kenny (1986), ο αυτο-στοχασμός στις πιο ακραίες του τιμές φαίνεται να έχει κάποιο ρυθμιστικό ρόλο στη σχέση μεταξύ εμπειρίας εξουσίας και απόκρισης στην παραβίαση νορμών, δηλ. υπάρχουν ενδείξεις ότι πολύ χαμηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού ενισχύουν την επίδραση της εμπειρίας της εξουσίας στην απόκριση στην παραβίαση νορμών, ενώ πολύ υψηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού αποδυναμώνουν την επίδραση της εμπειρίας της εξουσίας στην απόκριση στην παραβίαση νορμών.

Όσον αφορά τη ρύθμιση της σχέσης μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και δικαιολόγησης της προσπάθειας από τον αυτο-στοχασμό (3β), στη σχετική ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τη δικαιολόγηση της προσπάθειας, και

ανεξάρτητες την εμπειρία της εξουσίας, τον αυτο-στοχασμό και την αλληλεπίδρασή τους, προέκυψε ότι αυτή η αλληλεπίδραση δεν ήταν στατιστικά σημαντική ($\beta = -.843$, $t = -1.066$, $p = .29$). Επομένως, οι προϋποθέσεις που θέτουν οι Baron και Kenny (1986) για τον χαρακτηρισμό του αυτο-στοχασμού ως ρυθμιστικής μεταβλητής στη σχέση μεταξύ εμπειρίας εξουσίας και δικαιολόγησης της προσπάθειας δεν τηρούνται.

Ωστόσο, αν περιορίσουμε, όπως πριν, την ανάλυση στις ομάδες που χαρακτηρίζονται από πολύ υψηλό και από πολύ χαμηλό βαθμό εκδήλωσης αυτο-στοχασμού ($M + 1SD$ και $M - 1SD$) διαπιστώνουμε τα εξής: για τους συμμετέχοντες με χαμηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού ($N = 9$) η εμπειρία της εξουσίας έχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τη δικαιολόγηση της προσπάθειας ($r = .677$, $p = .045$), ενώ για τους συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού ($N = 9$) δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην εμπειρία της εξουσίας και τη δικαιολόγηση της προσπάθειας ($r = -.13$, $p = .739$). Επομένως, παρότι η Υπόθεση 2β δεν επιβεβαιώνεται με βάση τον κλασικό έλεγχο των Baron και Kenny (1986), ο αυτο-στοχασμός στις πιο ακραίες του τιμές φαίνεται να έχει κάποιο ρυθμιστικό ρόλο στη σχέση μεταξύ εμπειρίας εξουσίας και δικαιολόγησης της προσπάθειας, δηλ. υπάρχουν ενδείξεις ότι πολύ χαμηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού ενισχύουν την επίδραση της εμπειρίας της εξουσίας στην δικαιολόγηση της προσπάθειας, ενώ πολύ υψηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού αποδυναμώνουν την επίδραση της εμπειρίας της εξουσίας στην δικαιολόγηση της προσπάθειας.

Η ανάγκη για πλήρωση συσχετίζεται θετικά με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών και τη δικαιολόγηση της προσπάθειας (Υπόθεση 4)

Οι υποθέσεις ότι η ανάγκη για πλήρωση συσχετίζεται θετικά με την εναντίωση στην παραβίαση νορμών (4α) και τη δικαιολόγηση της προσπάθειας (5α) επιβεβαιώνονται.

Συγκεκριμένα η εμπειρία της εξουσίας εμφανίζει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την απόκριση στην παραβίαση νορμών ($r = .471, p = .000$) και τη δικαιολόγηση της προσπάθειας ($r = .442, p = .000$).

Άτομα που έχουν βιώσει στο ίδιο βαθμό εμπειρία εξουσίας σχετικά υψηλής διαπροσωπικής κυριαρχίας, αλλά που διαφέρουν ως προς τα επίπεδα αυτο-στοχασμού, θα διαφέρουν ως προς τον βαθμό εκδήλωσης ανάγκης για πλήρωση, εναντίωσης σε παραβιάσεις νορμών και δικαιολόγησης της προσπάθειας. (Υπόθεση 5).

Με δεδομένο ότι ο αυτο-στοχασμός έχει κάποιο ρυθμιστικό ρόλο στη σχέση μεταξύ εμπειρίας εξουσίας και ανάγκης για πλήρωση, απόκρισης στην παραβίαση νορμών και δικαιολόγησης της προσπάθειας, έχει σημασία να εξεταστεί κατά πόσο άτομα που έχουν βιώσει σε κάποιο βαθμό γονεϊκές σχέσεις με προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας διαφέρουν ως προς το βαθμό που υιοθετούν στάσεις και συμπεριφορές, ανάλογα με το βαθμό αυτο-στοχασμού που εκδηλώνουν. Τα άτομα αυτά είναι όλοι οι συμμετέχοντες, πλην εκείνων που προσλάμβαναν χαμηλή αυταρχικότητα στη γονεϊκή συμπεριφορά που βίωσαν (δηλ. χαμηλές τιμές στη μεταβλητή μέτρησης της εμπειρίας της εξουσίας). Αν θεωρήσουμε ότι η μερίδα του δείγματος με εμπειρία της εξουσίας χαμηλότερη της τιμής του μέσου όρου πλην μία τυπική απόκλιση έχει βιώσει εμπειρίες χωρίς έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα κυριαρχίας (ομάδα που θα αποτελέσει την ομάδα ελέγχου επί προκειμένου), μας ενδιαφέρει να εστιάσουμε στο υπόλοιπο δείγμα, με τιμή για τη μεταβλητή της εμπειρίας της εξουσίας μεγαλύτερη από $M - ISD$ ³¹.

Ανάλυση συστάδων με βάση την ανάγκη για πλήρωση, την απόκριση σε παραβιάσεις νορμών, τη δικαιολόγηση της προσπάθειας και τον αυτο-στοχασμό στην

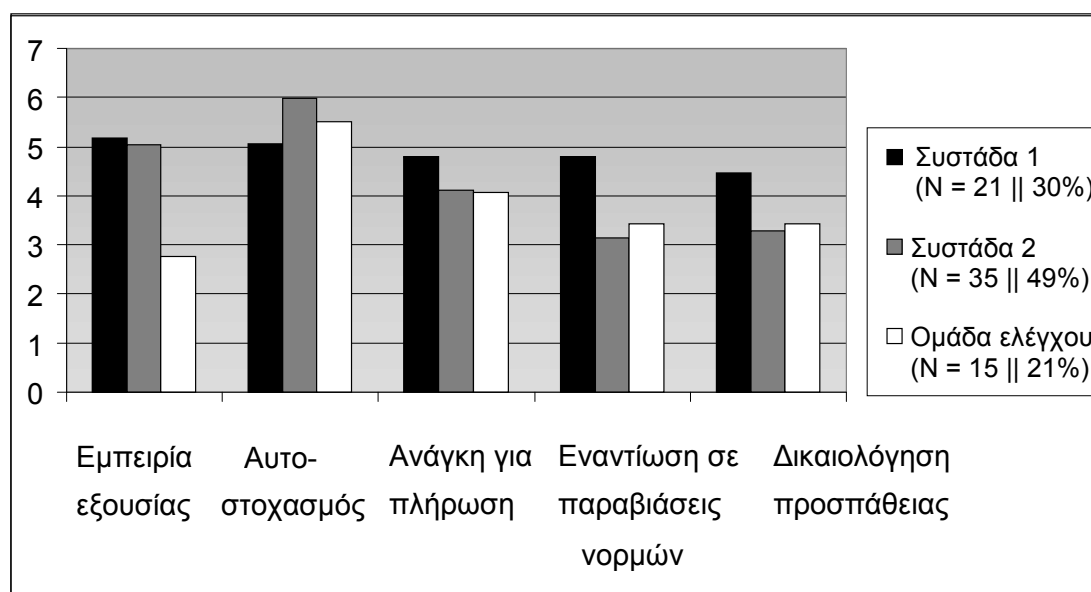
³¹ Πρέπει να σημειωθεί ότι πανομοιότυπα αποτελέσματα με εκείνα του διαγράμματος 2.1 προκύπτουν και στην περίπτωση που εστιάσουμε σε τιμές της μεταβλητής της εμπειρίας της εξουσίας μεγαλύτερες του μέσου όρου και πραγματοποιηθεί ανάλυση συστάδων σε αυτό το μέρος του δείγματος.

παραπάνω μερίδα του δείγματος αναδεικνύει δύο τύπους συμμετεχόντων (συστάδες): (1) συμμετέχοντες της συστάδας 1 με υψηλή ανάγκη για πλήρωση που παράλληλα διακρίνονται από εναντίωση σε παραβιάσεις νορμών από τρίτους και υψηλή τάση για δικαιολόγηση της προσπάθειας, αλλά με χαμηλό βαθμό αυτο-στοχασμού και (2) συμμετέχοντες της συστάδας 2 με χαμηλότερη ανάγκη για πλήρωση και αντίστοιχα χαμηλότερες τιμές στις υπόλοιπες δύο μεταβλητές, χαμηλή εναντίωση στις παραβιάσεις νορμών και χαμηλή τάση για δικαιολόγηση της προσπάθειας, αλλά με υψηλό βαθμό αυτο-στοχασμού. Οι δύο συστάδες δεν εμφανίζουν στατιστικά σημαντικές διαφορές ως προς την εμπειρία εξουσίας.

Συγκεκριμένα, από μια σειρά από αναλύσεις διακύμανσης (one-way ANOVA), για τον εντοπισμό των διαφορών μεταξύ των δύο ομάδων συμμετεχόντων που προέκυψαν από την ανάλυση συστάδων και της ομάδας ελέγχου διαπιστώθηκαν τα εξής: οι τρεις ομάδες διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους ως προς την ανάγκη για πλήρωση ($F(2, 68) = 12,580, p = .000$). Όπως έδειξαν οι post-hoc συγκρίσεις (Bonferroni), η πρώτη συστάδα ($M = 4.8$) διέφερε σημαντικά τόσο από τη δεύτερη ($M = 4.12$) όσο και από την ομάδα ελέγχου ($M = 4.06$), ενώ οι δύο τελευταίες δεν διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους. Ως προς την απόκριση σε παραβιάσεις νορμών, οι τρεις ομάδες διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους ($F(2, 68) = 22,684, p = .000$). Βάσει των post-hoc συγκρίσεων (Bonferroni), η πρώτη συστάδα ($M = 4.8$) διέφερε σημαντικά τόσο από τη δεύτερη ($M = 3.15$) όσο και από την ομάδα ελέγχου ($M = 3.44$), ενώ οι δύο τελευταίες δεν διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους. Ως προς τη δικαιολόγηση της προσπάθειας, οι τρεις ομάδες διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους ($F(2, 68) = 14,252, p = .000$). Όπως έδειξαν οι post-hoc συγκρίσεις (Bonferroni), η πρώτη συστάδα ($M = 4.48$) διέφερε σημαντικά τόσο από τη δεύτερη ($M = 3.28$) όσο και από την ομάδα ελέγχου ($M = 3.44$), ενώ οι δύο τελευταίες δεν διέφεραν

σημαντικά μεταξύ τους. Ως προς το βαθμό εκδήλωσης αυτο-στοχασμού, οι τρεις ομάδες διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους ($F(2, 68) = 3,867, p = .026$). Όπως έδειξαν οι post-hoc συγκρίσεις (Bonferroni), η πρώτη συστάδα ($M = 5.06$) διέφερε σημαντικά από τη δεύτερη ($M = 5.99$), αλλά καμία από τις δύο δε διέφερε σημαντικά από την ομάδα ελέγχου ($M = 5.52$).

Ως προς την εμπειρία της εξουσίας, οι τρεις ομάδες διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους ($F(2, 68) = 44,944, p = .000$). Με βάση τις post-hoc συγκρίσεις (Bonferroni), η πρώτη συστάδα ($M = 5.17$) δε διέφερε σημαντικά από τη δεύτερη ($M = 5.04$), αλλά και οι δύο διέφεραν σημαντικά από την ομάδα ελέγχου ($M = 2.76$). Τα παραπάνω αποτελέσματα απεικονίζονται γραφικά στο εξής ραβδόγραμμα:

Διάγραμμα 2.1.

Σύγκριση μεταξύ των δύο ομάδων που προέκυψαν από την ανάλυση κατά συστάδες με βάση τον αυτο-στοχασμό, την ανάγκη για πλήρωση, την απόκριση στην παραβίαση νορμών και τη δικαιολόγηση της προσπάθειας και της ομάδας ελέγχου (συμμετέχοντες με τιμές της μεταβλητής της εμπειρίας της εξουσίας μικρότερες από το μέσο όρο της μείον μια τυπική απόκλιση)

Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν την Υπόθεση 5. Παρέχουν δηλαδή ενδείξεις ότι συμμετέχοντες με εμπειρία εξουσίας που χαρακτηρίζεται από σχετικά υψηλό βαθμό

διαπροσωπικής κυριαρχίας, κατανέμονται σε δυο ομάδες που ενώ δεν διαφέρουν ως προς την εμπειρία εξουσίας, διαφέρουν ως προς το βαθμό αυτο-στοχασμού, την ανάγκη για πλήρωση, την εναντίωση σε παραβιάσεις νορμών και την τάση για δικαιολόγηση της προσπάθειας. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες που χαρακτηρίζονται από χαμηλό βαθμό αυτο-στοχασμού (συστάδα 1), χαρακτηρίζονται παράλληλα από σημαντικά υψηλότερη ανάγκη για πλήρωση, μεγαλύτερη εναντίωση στις παραβιάσεις νορμών και υψηλότερη τάση δικαιολόγησης της προσπάθειας σε σχέση με τους συμμετέχοντες που χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό αυτο-στοχασμού (συστάδα 2). Ωστόσο, ενώ η ομάδα χαμηλού αυτο-στοχασμού παρουσίαζε σημαντικά υψηλότερη ανάγκη για πλήρωση, μεγαλύτερη εναντίωση στις παραβιάσεις νορμών και υψηλότερη τάση δικαιολόγησης της προσπάθειας σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου - εκείνους τους συμμετέχοντες με εμπειρία εξουσίας σχετικά χαμηλής προσλαμβανόμενης διαπροσωπικής κυριαρχίας – η ομάδα υψηλού αυτο-στοχασμού δε διέφερε σημαντικά από την ομάδα ελέγχου, δηλ. παρουσίαζε τα ίδια επίπεδα ανάγκης για πλήρωση, εναντίωσης στις παραβιάσεις νορμών και τάσης δικαιολόγησης της προσπάθειας. Αυτό σημαίνει ότι εκείνοι που ανήκουν στην ομάδα υψηλού αυτο-στοχασμού, είναι πιθανόν σε θέση να «διαχειρίζονται» τις συνέπειες της εμπειρίας εξουσίας με έντονο χαρακτήρα κυριαρχίας που έχει βιώσει, δηλ. να μην παρουσιάζουν διαφορές ως προς την υιοθέτηση των υπό μελέτη στάσεων από αυτούς που δεν έχουν βιώσει εμπειρία εξουσίας με έντονο χαρακτήρα κυριαρχίας, σε αντιδιαστολή με εκείνους που ανήκουν στην ομάδα χαμηλού αυτο-στοχασμού, που υιοθετούν τις παραπάνω υπό μελέτη στάσεις σε σημαντικά υψηλότερο βαθμό, τόσο από την ομάδα υψηλού αυτο-στοχασμού όσο και από την ομάδα ελέγχου. Επομένως, υπάρχουν περαιτέρω ενδείξεις ότι ο αυτο-στοχασμός ρυθμίζει τις συνέπειες που έχει η εμπειρία της εξουσίας στην υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών.

4.4. Συζήτηση

Βασικό ερευνητικό εύρημα είναι ότι άτομα που έχουν βιώσει κατά το παρελθόν εμπειρίες με προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας στη σχέση τους με τους γονείς τείνουν να αναζητούν τη βεβαιότητα και να αποφεύγουν την αμφισημία στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Επίσης, άτομα που τείνουν να αναζητούν τη βεβαιότητα και να αποφεύγουν την αμφισημία στο κοινωνικό τους περιβάλλον, τείνουν επίσης να αποδοκιμάζουν την παραβίαση κοινωνικών νορμών και να εμμένουν σε πορείες δράσεις τους για τις οποίες έχουν καταβάλλει σημαντική προσπάθεια ή άλλο κόστος.

Πιο σημαντική ωστόσο είναι η ένδειξη ότι τα άτομα έχουν δυνατότητα διαπραγμάτευσης ως προς την επίδραση των βιωμάτων τους πάνω τους, βάσει του βαθμού αυτο-συναίσθησης που διαθέτουν. Η επίδραση του αυτο-στοχασμού, μιας έννοιας που αφορά καθαρά την περίσκεψη του ατόμου για τον εαυτό του και διαπιστώθηκε να επηρεάζει την ένταση μιας περιβαλλοντικής επίδρασης στο άτομο κατά το παρελθόν (της εμπειρίας της εξουσίας), αποτελεί ξεκάθαρα μια εμπειρική επαλήθευση της συλλογιστικής της θεωρίας της κοινωνιογνωστικής μάθησης που αναπτύχθηκε από τον Bandura (1986). Με άλλα λόγια, το εύρημα αυτό αποτελεί μια περίπτωση όπου η περίσκεψη που εκδηλώνει το άτομο σχετικά με τις συμπεριφορές, τις στάσεις του και τυχόν παρατηρούμενα ή βιωμένα γεγονότα συνδιαμορφώνει τις μελλοντικές στάσεις και συμπεριφορές του. Τα ευρήματα που απεικονίζονται στο Διάγραμμα 2.1 επιβεβαιώνουν τη γενική υπόθεση που παραθέτουμε παραπάνω και συνιστούν επαρκή ένδειξη για να ισχυριστεί κανείς ότι τα άτομα που έχουν βιώσει εμπειρία εξουσίας με προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας μπορούν να διαπραγματευτούν την επίδρασή της πάνω τους ανάλογα με το πόσο θα

επενδύσουν στην επίσκεψη για τον εαυτό τους και στην κατανόηση της κατάστασής τους. Παρατηρείται ότι οι συμμετέχοντες υιοθετούν σε διαφορετικό βαθμό στάσεις και συμπεριφορές ανάλογα με το βαθμό αυτο-στοχασμού που εκδηλώνουν.

Με βάση την παραδοχή ότι η εμπειρία της εξουσίας συνδέεται με την υιοθέτηση των υπό μελέτη στάσεων και συμπεριφορών, σε περιπτώσεις σχετικά χαμηλής αυτο-συναίσθησης, η εμπειρία της εξουσίας μεταφράζεται τόσο σε ανάγκη για πλήρωση, όσο και σε εναντίωση σε τυχόν παραβιάσεις νορμών και σε τάση για δικαιολόγηση της προσπάθειας. Αντίθετα άτομα που χαρακτηρίζονται από υψηλή αυτο-συναίσθηση δεν εμφανίζουν οποιαδήποτε συστηματική σχέση ανάμεσα στην εμπειρία της εξουσίας και τις υπόλοιπες αυτές μεταβλητές. Με άλλα λόγια, σε σχέση με τη βίωση συμπεριφορών διαπροσωπικής κυριαρχίας στη σχέση με τους γονείς κατά το παρελθόν, η δεύτερη μερίδα ατόμων καταφέρνει να επαναπροσδιοριστεί σε όρους στάσεων και συμπεριφοράς, σε αντίθεση με τη σχεδόν ντετερμινιστική εμφάνιση συγκεκριμένων στάσεων και συμπεριφορών στην πρώτη περίπτωση.

Τα παραπάνω υπογραμμίζουν μια αντίληψη του ατόμου ως «ενεργού» και επικυρώνουν μια αλληλεπιδραστική προσέγγιση της μελέτης των φαινομένων εξουσίας, σε αντιδιαστολή με μια θεώρηση του ατόμου ως παθητικού υποκειμένου και ντετερμινιστικές οπτικές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Παράλληλα προσφέρουν ενδείξεις για μια γνωστική διάσταση της εμπειρίας της εξουσίας, καθώς τη συσχετίζουν με την έννοια της ανάγκης για πλήρωση, η γνωστική διάσταση της οποίας έχει δειχθεί επανειλημμένα ερευνητικά (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο). Αυτό δίνει έναυσμα να διερευνηθεί κατά πόσο η εμπειρία της εξουσίας έχει έκδηλα γνωστική έκφραση: δηλαδή κατά πόσο οι εμπειρίες που αποκτώνται σε σχέσεις με σημαντικούς άλλους που διέπονται από κάποιο ιεραρχικό διαφορικό έχουν συνέπειες για την αντίληψη του ατόμου.

4.5. Περιορισμοί

Αξίζει να σχολιαστεί το γεγονός ότι στην παρούσα έρευνα, δεν επιβεβαιώθηκε η συσχέτιση μεταξύ της εμπειρίας της εξουσίας και της απόκρισης σε παραβιάσεις νορμών και της δικαιολόγησης της προσπάθειας, αντίστοιχα, η οποία είχε όμως δειχθεί στην πρώτη έρευνα με παραπλήσια εγχειρηματοποίηση των δύο εννοιών αντίστοιχα. Μια πιθανή ερμηνεία έχει να κάνει με το βαθμό αυτο-στοχασμού των συμμετεχόντων. Είδαμε ότι για άτομα με υψηλό βαθμό αυτο-στοχασμού οι συσχετίσεις αυτές παύουν να υφίστανται, ενώ ισχύουν για άτομα με χαμηλό βαθμό αυτο-στοχασμού. Το γεγονός ότι στην παρούσα έρευνα υπήρχαν ερωτήσεις για τον αυτο-στοχασμό που οι συμμετέχοντες εκλήθησαν να απαντήσουν, συγκεκριμένα πριν από τις μετρήσεις που αφορούν την εμπειρία της εξουσίας, μπορεί να συνέβαλε στην αύξηση του επιπέδου αυτοσυναίσθησης και να επηρέασε τον τρόπο απάντησης των συμμετεχόντων αναφορικά με την εμπειρία της εξουσίας, με αποτέλεσμα να αποδυναμωθούν οι συσχετίσεις μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και απόκρισης σε παραβιάσεις νορμών και δικαιολόγησης της προσπάθειας. Κατά τα άλλα, οι περιορισμοί της παρούσας έρευνας είναι αντίστοιχοι με εκείνους που σχολιάστηκαν στην πρώτη έρευνα (βλ. Ενότητα I).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΙΙ

**Γνωστικές συνέπειες της
εμπειρίας της εξουσίας:**

Η εμπειρία της εξουσίας

και

η κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης

Κεφάλαιο 5

Γνωστικές συνέπειες της εμπειρίας της εξουσίας:

Η εμπειρία της εξουσίας και η κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης

5.1. Η κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης

Στις προηγούμενες ενότητες, διερευνήθηκαν οι συνέπειες της εμπειρίας της εξουσίας στην υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών από το άτομο. Ωστόσο, επιβεβαιώθηκε ερευνητικά ότι οι παραπάνω συνέπειες ρυθμίζονται από την εκδήλωση αυτοστοχασμού. Στα πλαίσια της θεωρητικής υποστήριξης της παραπάνω σχέσης (βλ. Κεφάλαιο 3) διαφαίνεται η πιθανότητα οι συνέπειες της εμπειρίας της εξουσίας να μην περιορίζονται μόνο σε εκφραζόμενες στάσεις ή στην υιοθέτηση συμπεριφορών, αλλά να αφορούν και γνωστικές διεργασίες του ατόμου. Διατυπώθηκε δηλαδή η γενική υπόθεση ότι η εμπειρία της εξουσίας έχει επίδραση στην αντίληψη του ατόμου για το κοινωνικό του περιβάλλον. Η παρούσα ενότητα εξετάζει θεωρητικά και ερευνητικά την παραπάνω γενική υπόθεση, εστιάζοντας σε μια αμιγώς γνωστική έννοια, την κοινωνιογνωστική μεταβίβαση.

Σύμφωνα με την ψυχοδυναμική προσέγγιση για την ανθρώπινη συμπεριφορά και παρατηρήσεις σε πλαίσια της ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας, έχει προταθεί ότι η αλληλεπίδραση στα πλαίσια μιας νέας σχέσης ενδέχεται να μοιάζει με την αλληλεπίδραση εντός παλαιότερων σχέσεων, φαινόμενο που πήρε το όνομα «μεταβίβαση» (βλ. Freud, 1912/1958). Πρόσφατα, το φαινόμενο μελετήθηκε μέσα από μια εναλλακτική προσέγγιση, εντός ενός πειραματικού κοινωνιογνωστικού πλαισίου, έτσι ώστε να θεμελιωθεί ο κοινωνιογνωστικός του χαρακτήρας.

Η έννοια της μεταβίβασης πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τους θεωρητικούς της ψυχοδυναμικής προσέγγισης και εδραιώθηκε ως εργαλείο της ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπείας. Ο τυπικός ψυχαναλυτής προσπαθεί να επιτύχει μια μορφή μεταβίβασης με τον «ασθενή» κατά τη διάρκεια της συνεδρίας (να επιτύχει δηλ. ο «ασθενής» να εκδηλώσει απέναντί του στάσεις και συμπεριφορές που θα εξέφραζε απέναντι σε κάποιον σημαντικό του άλλο). Παράλληλα λαμβάνει υπόψη του τυχόν φαινόμενα αντι-μεταβίβασης (δηλ. τυχόν αντίληψη – από την πλευρά του – του «ασθενή» ως κάποιου σημαντικού του άλλου), τα οποία, στα πλαίσια της ψυχαναλυτικής προσέγγισης, θεωρείται ότι προκύπτουν αυθόρμητα και χωρίς συνειδητή διεργασία (βλ. Parker, 2010).

Η κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης ωστόσο απελευθερώνεται από τα ιδεολογικά και μεθοδολογικά προβλήματα της ψυχοδυναμικής προσέγγισης και εξετάζει το φαινόμενο της μεταβίβασης όπως προκύπτει στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, δηλ. αυθόρμητα και χωρίς συνειδητή επεξεργασία, με γνώμονα ερευνητικά δεδομένα και από κοινωνικοψυχολογική σκοπιά. Οι βασικοί θεωρητικοί της κοινωνιογνωστικής μεταβίβασης εντοπίζουν τις απαρχές της θεώρησής τους στη σχεδόν ταυτόσημη με τη μεταβίβαση έννοια της παραταξικής παραμόρφωσης (parataxic distortion) του Sullivan (1953), που αφορά ακριβώς τη διαπίστωση ότι χαρακτηριστικά παλιότερων σχέσεων ενδέχεται να κάνουν την εμφάνισή τους στα πλαίσια νέων σχέσεων και να ενσωματώνονται σε «δυναμικές» για εκδήλωση συγκεκριμένων συμπεριφορών στα πλαίσια της αλληλεπίδρασης (Berk & Andersen, 2000).

Παράλληλα, η κοινωνιογνωστική μεταβίβαση, στον λειτουργικό ορισμό της από τις Chen και Andersen (1999), προσιδιάζει σε κάποιο βαθμό στη συλλογιστική του μοντέλου του πρότυπου σύγκρισης (standard-of-comparison model) (Herr, 1986).

Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, οι ενεργοποιημένες δομές ή στάσεις ανάγονται σε πρότυπα σύγκρισης με βάση τα οποία επεξεργαζόμαστε και αξιολογούμε τυχόν νέα ερεθίσματα, συμβατά με τις ενεργοποιημένες δομές. Στα πλαίσια αυτού του μοντέλου, κατηγοριοποιούμε τα νέα ερεθίσματα σε υποσύνολα διαθέσιμης γνώσης σχετικά με την εκάστοτε κατάσταση. Η διαθέσιμη αυτή γνώση παίρνει τη μορφή υποδειγμάτων (exemplars), δηλαδή περιπτώσεων της εκάστοτε κατηγορίας ερεθισμάτων, στα οποία εκτίθεται το άτομο (Moskowitz & Skurnik, 1999)³².

Οι μελετητές της κοινωνιογνωστικής έννοιας της μεταβίβασης έχουν υποστηρίξει (βλ. Chen & Andersen, 1999) ότι τα άτομα χρησιμοποιούν νοητικές αναπαραστάσεις των σημαντικών τους άλλων για να συνάγουν – σχετικά αυθαίρετα – συμπεράσματα αναφορικά με άτομα για τα οποία έχουν περιορισμένες μόνο πληροφορίες στη διάθεσή τους, τα οποία όμως μοιάζουν με τους σημαντικούς αυτούς άλλους με κάποιον τρόπο – άτομα που λέγονται «στόχοι της μεταβίβασης» (Berk & Andersen, 2000). Οι Chen και Andersen (1999) έχουν ορίσει με αυτόν ακριβώς τον τρόπο την κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης και γενικεύουν, υποστηρίζοντας ότι *«χρωματίζει τις τρέχουσες κοινωνικές σχέσεις με χαρακτηριστικά σχέσεων με σημαντικούς άλλους στο παρελθόν»* (Chen & Andersen, 1999, σελ. 172).

Η σύνδεση του εαυτού με το σημαντικό άλλο ουσιαστικά σημαίνει ότι η έκθεση σε συγκεκριμένα ερεθίσματα (π.χ. έκθεση σε κάποιο τρίτο άτομο που μοιάζει στο σημαντικό άλλο) ανασύρει μια αυτο-εικόνα του ατόμου όπως είχε βιωθεί από το ίδιο το άτομο κατά την αλληλεπίδραση με το σημαντικό άλλο. Με άλλα λόγια, η έκθεση σε συγκεκριμένα ερεθίσματα συνεπάγεται ότι η παροδική αυτο-αντίληψη του ατόμου θα αντανακλά εν μέρει μια αντίληψη του «εαυτού-με-το-σημαντικό-άλλο» (Chen & Andersen, 1999, σελ. 150). Αυτή η τομή μεταξύ παροδικής αυτο-αντίληψης

³² Το μοντέλο του πρότυπου σύγκρισης έχει αποτελέσει σημείο αναφοράς σε σχέση με το οποίο διαμορφώθηκε το μοντέλο της ρύθμισης-επαναρύθμισης (βλ. Ενότητα II).

και αντίληψης του εαυτού-με-το-σημαντικό-άλλο που συμβαίνει με αφορμή την έκθεση σε κάποιο τρίτο άτομο, είναι κεντρικής σημασίας στην εκδήλωση μεταβίβασης.

Γενικά, η μεταβίβαση αφορά την καθοδήγηση της αντίληψης του ατόμου από πρότυπα. Οι νοητικές αναπαραστάσεις που εμπεριέχουν αυτά τα πρότυπα, ενεργούν σαν σημείο αναφοράς για τη γνωστική κατηγοριοποίηση και κατάταξη νέων ερεθισμάτων. Ένα άτομο που μόλις γνωρίσαμε μπορεί να προσλαμβάνεται στα πλαίσια ενός τέτοιου προτύπου που βασίζεται σε ένα χρόνια προσβάσιμο γνωστικό σχήμα προσώπου που διατηρούμε για κάποιο σημαντικό άλλο. Κατά συνέπεια, ενδέχεται να συνάγουμε κρίσεις και αξιολογήσεις για το νέο αυτό άτομο χωρίς να υπάρχουν αντίστοιχα ερεθίσματα στο περιβάλλον ή στοιχεία στη συμπεριφορά του που να τεκμηριώνουν αυτές τις συναγωγές. Ίσως ακόμα – καθοδηγούμενοι από το σχετικό χρόνια προσβάσιμο γνωστικό σχήμα – να εκδηλώσουμε συμπεριφορές που τυπικά θα εκδηλώναμε προς το σημαντικό άλλο ή έστω σύμφωνες με στάσεις ή συναισθήματα που τρέφουμε για εκείνον (βλ. Berk & Andersen (2000)).

Τα παραπάνω αφορούν εν μέρει την έννοια της συμπεριφορικής επιβεβαίωσης (behavioral confirmation). Αυτή αφορά την πρόσληψη συγκεκριμένων αλλαγών στη συμπεριφορά των στόχων της μεταβίβασης ως επαλήθευση των - αυθαίρετων - εντυπώσεων του ατόμου που εκδηλώνει τη μεταβίβαση. Επομένως, μικρές αλλαγές στη συμπεριφορά του στόχου της μεταβίβασης προσλαμβάνονται από εκείνον που εκδηλώνει μεταβίβαση σαν ενδείξεις που επιβεβαιώνουν τα όσα συνάγει για το στόχο της μεταβίβασης, ακόμα και αν οι αλλαγές αυτές δεν αποτελούν αντικειμενικές ενδείξεις για κάτι τέτοιο.

Το κλασικό ερευνητικό υπόδειγμα της κοινωνιογνωστικής μεταβίβασης περιλαμβάνει δύο φάσεις (Chen & Andersen, 1999, σελ. 133):

- 1) Συλλέγονται στοιχεία για κάποιον σημαντικό άλλο των συμμετεχόντων (φυσικά χαρακτηριστικά, συνήθειες, χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης μαζί του) μέσω ανοικτών ερωτήσεων. Συλλέγονται επίσης και χαρακτηρισμοί που οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι δεν ταιριάζουν στο σημαντικό άλλο,
- 2) Μετά από κάποιο χρονικό διάστημα (2 έως 4 εβδομάδες), παρουσιάζονται σε πειραματικό πλαίσιο στους συμμετέχοντες χαρακτηρισμοί που περιγράφουν ένα υποθετικό άτομο. Στα πλαίσια του πειραματικού σχεδιασμού οι συμμετέχοντες χωρίζονται σε δύο συνθήκες: α) στην πρώτη, οι συμμετέχοντες εκτίθενται σε ένα υποθετικό άτομο που μοιάζει με το σημαντικό άλλο τον οποίο είχαν περιγράψει στην πρώτη φάση της έρευνας, ενώ β) στη δεύτερη, οι συμμετέχοντες εκτίθενται σε ένα υποθετικό άτομο που δεν έχει ομοιότητα με το σημαντικό τους άλλο. Οι περιγραφές του υποθετικού ατόμου στην πρώτη συνθήκη είναι εξατομικευμένες για κάθε συμμετέχοντα και περιλαμβάνουν κάποιους από τους χαρακτηρισμούς που ο συμμετέχοντας έδωσε για το σημαντικό του άλλο (που στοιχειοθετούν την ομοιότητα μεταξύ υποθετικού ατόμου και σημαντικού άλλου) και κάποιους από τους χαρακτηρισμούς που ο συμμετέχοντας ανέφερε ότι δεν ταιριάζουν στο σημαντικό άλλο (που στοιχειοθετούν την πρόσληψη του υποθετικού ατόμου ως διακριτού από το σημαντικό άλλο). Στη δεύτερη συνθήκη οι συμμετέχοντες εκτίθενται σε περιγραφή ενός υποθετικού ατόμου βασισμένη στο σημαντικό άλλο κάποιου άλλου τυχαία επιλεγμένου συμμετέχοντα· η αλληλεπίδραση με το υποθετικό άτομο στο οποίο εκτίθενται δε μοιάζει με την αλληλεπίδραση με το σημαντικό τους άλλο. Κάποια λεπτά αφότου ολοκληρωθεί η παρουσίαση των χαρακτηριστικών του υποθετικού ατόμου, οι συμμετέχοντες καλούνται να πάρουν μέρος σε μια δοκιμασία ανάκλησης, κατά την οποία πρέπει να

αποκριθούν πόσο βέβαιοι είναι ότι μια σειρά από χαρακτηριστικά που περιλαμβάνονται σε ένα ερωτηματολόγιο που τους χορηγείται είχαν χρησιμοποιηθεί και στην περιγραφή του υποθετικού ατόμου. Ο βαθμός στον οποίο οι συμμετέχοντες είναι βέβαιοι ότι θυμούνται ως περιγραφές του υποθετικού ατόμου, δηλώσεις που περιλαμβάνονται στο ερωτηματολόγιο και περιγράφουν την αλληλεπίδραση με το σημαντικό τους άλλο, αλλά που δεν χρησιμοποιήθηκαν στην περιγραφή του υποθετικού ατόμου (ο βαθμός βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση) είναι και ο βαθμός εκδηλωνόμενης μεταβίβασης.

Με βάση την ερευνητική προσέγγιση που περιγράφηκε παραπάνω, εγχειρηματοποιώντας τη μεταβίβαση ως το βαθμό βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση χαρακτηριστικών και προκαλώντας την πειραματικά τόσο με βάση σημαντικούς άλλους, όσο και με βάση απλές κοινωνικές συναναστροφές, οι Andersen, Glassman, Chen και Cole (1995) έδειξαν ότι εκδηλώνεται μεταβίβαση περισσότερο όταν πρόκειται για αναπαραστάσεις σημαντικών άλλων, παρά στην περίπτωση γενικών κοινωνικών κατηγοριών. Η εστίαση των αναπαραστάσεων των σημαντικών άλλων αφορούσε συστηματικά βιωμένες εμπειρίες της αλληλεπίδρασης με τους σημαντικούς άλλους. Τα ευρήματά τους έδειξαν ότι οι παρατηρούμενες επιδράσεις γίνονται εφικτές μέσα από την χρόνια προσβασιμότητα των νοητικών αναπαραστάσεων των σημαντικών άλλων και ότι η μεταβίβαση προκύπτει μη συνειδητά³³ και διέπει την ανθρώπινη αλληλεπίδραση σε κάθε κοινωνικό πλαίσιο σε

³³ Η μη συνειδητή εκδήλωση μεταβίβασης δε σχετίζεται με τον όρο της «μη συνειδητής μεταβίβασης» όπως χρησιμοποιείται στην ψυχολογική βιβλιογραφία αναφορικά με τα σφάλματα στα οποία υποπίπτουν οι αυτόπτες μάρτυρες (π.χ. Read, Tollestrup, Hammersley, McFadzen & Christensen, 1990). Η μη συνειδητή μεταβίβαση αναφέρεται απλά στη σύγχυση της ταυτότητας του ατόμου που παρατηρεί κανείς να προβαίνει σε μια ενέργεια με εκείνη κάποιου άλλου ατόμου που απλά τυχαίνει να είναι παρόν στο περιβάλλον διεξαγωγής της ενέργειας αυτής.

καθημερινή βάση. Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης έχει άμεσες προεκτάσεις για την αντίληψη των ατόμων.

Οι Berk και Andersen (2000) επιβεβαίωσαν τα παραπάνω και επέκτειναν τις παρατηρούμενες επιδράσεις της μεταβίβασης. Διαπίστωσαν ότι συνοδεύεται από συναισθηματική απόκριση αντίστοιχη με εκείνη που προέκυπτε κατά την αλληλεπίδραση με τον εκάστοτε σημαντικό άλλο, καθώς και από τάσεις ανάπτυξης αντίστοιχων συμπεριφορών κατά την αλληλεπίδραση. Με πειραματικό χειρισμό οδήγησαν τους συμμετέχοντες τους να πιστέψουν ότι ένα άτομο που θα γνώριζαν προσωπικά κατά τη διεξαγωγή του πειράματος, έμοιαζε ή όχι με κάποιο σημαντικό τους άλλο, ο οποίος τους προκαλούσε είτε θετική είτε αρνητική συναισθηματική απόκριση. Στη συνέχεια του πειράματος, οι συμμετέχοντες πήραν μέρος σε μια συζήτηση γνωριμίας με άλλους, απλοϊκούς συμμετέχοντες (που δεν ήταν δηλ. πειραματικοί συνεργοί). Οι πραγματικοί συμμετέχοντες θεώρησαν ότι οι τελευταίοι ήταν τα άτομα για τα οποία τους είχαν ενημερώσει οι πειραματιστές. Σύμφωνα με τις υποθέσεις των Berk και Andersen (2000), οι πραγματικοί συμμετέχοντες εκδήλωσαν μεγαλύτερο βαθμό συμπεριφορικής επιβεβαίωσης απέναντι στους απλοϊκούς συμμετέχοντες στη συνθήκη της ομοιότητας με τους σημαντικούς τους άλλους. Παράλληλα, εκδήλωσαν απέναντί τους συναισθηματική απόκριση ίδιου προσήμου (θετική ή αρνητική) με εκείνη που θα εκδήλωναν απέναντι στο σημαντικό άλλο με τον οποίο έμοιαζαν οι απλοϊκοί συμμετέχοντες.

Όπως περιγράφηκε κατά την παρουσίαση του ερευνητικού υποδείγματος της μεταβίβασης, η εγχειρηματοποίηση στηρίζεται στην εσφαλμένη ανάκληση τόσο χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης, όσο και χαρακτηριστικών προσωπικότητας και εμφανισιακών χαρακτηριστικών. Με δεδομένη ωστόσο την εστίαση της παρούσας έρευνας σε ζητήματα που αφορούν τη συμμετοχή σε σχέσεις εξουσίας και

τη μελέτη της εμπειρίας της εξουσίας ως μιας έννοιας θεμελιωμένης στα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης εντός σχέσεων με σημαντικούς άλλους, έχει νόημα η διερεύνηση της δυνατότητας εκδήλωσης μεταβίβασης μόνο ως προς τα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης. Μια έννοια που προσιδιάζει σε εκείνη της μεταβίβασης και εστιάζει συγκεκριμένα στα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης είναι η κοινωνική υποκατάσταση· στη συνέχεια συζητείται η θεωρία και οι έρευνες που την τεκμηριώνουν.

5.2. Κοινωνική υποκατάσταση και μεταβίβαση

Στα πλαίσια της θεωρίας του για τα σχεσιακά μοντέλα (relational models), ο Alan Fiske και οι συνεργάτες του μελέτησαν το φαινόμενο της κοινωνικής υποκατάστασης (Fiske & Haslam, 1997· Fiske, Haslam & Fiske, 1991). Το φαινόμενο αυτό βασίζεται στην – ερευνητικά θεμελιωμένη – διαπίστωση ότι η κατηγοριοποίηση των προσωπικών μας σχέσεων γίνεται αυθόρμητα στα πλαίσια συγκεκριμένων σχεσιακών μοντέλων. Ο Fiske (1995) θέλησε να ελέγξει την υπόθεση ότι τείνουμε να ανακαλούμε τα άτομα με τα οποία αλληλεπιδρούμε περισσότερο ως προς τα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης μαζί τους παρά ως προς τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά (δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο, η φυλή ή η ηλικία, ή χαρακτηριστικά προσωπικότητας). Μέσα από ανάλυση των περιγραφών συμμετεχόντων για ‘όλα τα άτομα με τα οποία είχαν αλληλεπιδράσει τον τελευταίο μήνα’ διαπίστωσε ότι η ανάλυση συστάδων των στοιχείων που προέκυπταν από τις περιγραφές είχε αξιοποιήσιμα αποτελέσματα όταν γινόταν βάσει χαρακτηριστικών αλληλεπίδρασης έναντι προσωπικών χαρακτηριστικών. Αυτό χρησίμευσε σαν ένδειξη ότι οι συμμετέχοντες προσλάμβαναν τα άτομα που περιέγραψαν σε όρους των

χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης μαζί τους που μπορούν να ταξινομηθούν σε συγκεκριμένα σχεσιακά μοντέλα.

Τα σχεσιακά μοντέλα που προέκυψαν είναι τέσσερα: το μοντέλο της κοινοκτημοσύνης (CS - communal sharing), που χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη έμφαση σε μια κοινή ταυτότητα και σχετική αγνόηση της ατομικότητας, το μοντέλο της κατάταξης σε όρους εξουσίας (AR - authority ranking), όπου οι σχέσεις οργανώνονται ασύμμετρα με βάση μια γραμμική ιεραρχία με ευκρινή χαρακτηριστικά τη θέση στην ιεραρχία και την ισχύ που αυτή εξασφαλίζει, το μοντέλο της ισότητας στην ανταπόδοση (EM - equality matching), όπου το σημείο αναφοράς είναι η αναζήτηση ισορροπίας στα πλαίσια μιας νόρμας αμοιβαιότητας εντός της σχέσης και το μοντέλο της τιμολόγησης με βάση τα δεδομένα της αγοράς (MP - market pricing), όπου κυριαρχεί η συγκρισιμότητα κατ' αναλογία και κατά ποσοστό εντός της σχέσης σε ανταλλακτική βάση (Fiske & Haslam, 1997).

Τα μοντέλα αυτά διέπουν την ελεύθερη ανάκληση των γνωριμιών μας. Η κοινωνική υποκατάσταση αφορά περιπτώσεις όπου αυθόρμητα προβαίνουμε σε κοινωνικά σφάλματα. Δηλαδή περιπτώσεις όπου συγχέουμε ένα άτομο με κάποιο άλλο όταν αναφερόμαστε σε αυτό ή ακόμα και ως προς μια ενέργειά μας με εκείνο ως αποδέκτη. Στα πλαίσια του φαινομένου της κοινωνικής υποκατάστασης, μπερδεύουμε ένα γνωστό ή φίλο μας με κάποιον άλλο· τείνουμε να υποκαθιστούμε το γνωστό ή φίλο μας με ένα άτομο με το οποίο η σχέση μας διέπεται από το ίδιο σχεσιακό μοντέλο που διέπεται και η σχέση με το φίλο ή τον γνωστό μας (Fiske & Haslam, 1997).

Με λίγα λόγια, αρκούν τα στοιχεία της αλληλεπίδρασης για να μας καθοδηγήσουν να υποκαταστήσουμε ένα άτομο με ένα άλλο στην καθημερινή μας κοινωνική αλληλεπίδραση. Το βασικό φαινόμενο που διέπει την κοινωνική

υποκατάσταση είναι ότι οι άνθρωποι τείνουν να προσλαμβάνουν τις σχέσεις τους με βάση την ομοιότητα των χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ατόμων με τα οποία συναναστρέφονται. Άτομα που εμφανίζουν παρόμοια χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης εντάσσονται σε μια ενιαία νοητική κατηγορία. Εναλλακτικά διατυπωμένο, οι άνθρωποι τείνουν να *«αναπαριστούν τους κοινωνικούς τους κόσμους ως προς τις σχέσεις τους με τους άλλους»* (Fiske, 1995, σελ. 308). Κάτι τέτοιο συνάδει με μια θεώρηση της κοινωνικής νόησης ως κοινωνικά οργανωμένης.

Οι Fiske και Haslam (1997) θεωρούν ότι η κοινωνική νόηση περιλαμβάνει τη λειτουργία σχημάτων που είναι – τουλάχιστον εν μέρει – σχεσιακά και ότι αυτά διέπουν την κοινωνική αλληλεπίδραση. Επίσης, έχοντας παρατηρήσει τη μη συνειδητή κοινωνική υποκατάσταση στα πλαίσια διερεύνησης των σχεσιακών μοντέλων, βρήκαν παρόμοια αποτελέσματα και για τη συνειδητή, εκούσια κοινωνική υποκατάσταση. Επιπλέον, διαπίστωσαν ότι τα ατομικά χαρακτηριστικά (χαρακτηριστικά προσωπικότητας) των ατόμων-στόχων κοινωνικής υποκατάστασης δεν επηρέασαν την κοινωνική υποκατάσταση που εκδήλωσαν οι συμμετέχοντες στις έρευνές τους.

Συγκεκριμένα, οι Fiske και Haslam (1997) διερεύνησαν τα κριτήρια με τα οποία οι συμμετέχοντες προέβαιναν σε κοινωνικές υποκαταστάσεις, είτε κατά λάθος (υποκαθιστώντας στην ομιλία τους ένα γνωστό τους άτομο με κάποιο άλλο) είτε εκούσια (κατ' επιταγή μιας πειραματικής δοκιμασίας). Οι συμμετέχοντες ανέφεραν περιπτώσεις που είχαν προβεί κατά λάθος σε κοινωνική υποκατάσταση κατά το παρελθόν, προέβηκαν εκούσια σε κοινωνική υποκατάσταση κατ' επιταγή μιας πειραματικής δοκιμασίας, και περιέγραψαν τα γνωστά τους άτομα που εμπλέκονταν στις παραπάνω περιγραφές κοινωνικής υποκατάστασης ως προς: την κατηγοριοποίησή τους σε ένα από τα σχεσιακά μοντέλα του Fiske (που

πραγματοποιείται πειραματικά βάσει γραπτών περιγραφών των 4 μοντέλων που χορηγούνται από τον πειραματιστή), μετρήσεις χαρακτηριστικών προσωπικότητας και δημογραφικά στοιχεία. Με βάση τα παραπάνω διαπιστώθηκε ότι όταν οι συμμετέχοντες προέβαιναν σε ακούσια και εκούσια κοινωνική υποκατάσταση, υποκαθιστούσαν μεταξύ τους άτομα, η σχέση τους με τα οποία ανταποκρινόταν στο ίδιο σχεσιακό μοντέλο. Διαπιστώθηκε επίσης ότι χαρακτηριστικά προσωπικότητας και δημογραφικά στοιχεία δεν επηρέαζαν την κοινωνική υποκατάσταση. Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν τα αντίστοιχα ευρήματα μιας πανομοιότυπης προηγούμενης έρευνας των ιδίων (Fiske, Haslam & Fiske, 1991).

Με βάση τα παραπάνω γίνονται φανερές οι ομοιότητες της έννοιας της κοινωνικής υποκατάστασης με την κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης. Μελετητές της έννοιας της μεταβίβασης (Baum & Andersen, 1999) έχουν υπογραμμίσει τη σημασία των χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης μέσα στη σχέση με το σημαντικό άλλο. Ωστόσο, ο τρόπος μελέτης της μεταβίβασης δε διαχωρίζει μεταξύ της επίδρασης των χαρακτηριστικών αλληλεπίδρασης και της επίδρασης άλλων παραγόντων, όπως εμφανισιακών χαρακτηριστικών, χαρακτηριστικών προσωπικότητας, προσωπικών συνηθειών ή ιδιοσυγκρασιακών εκφράσεων προσώπου και στάσεων σώματος, στην εκδήλωση μεταβίβασης. Φυσικά, η κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης εστιάζει ιδίως σε σημαντικούς άλλους, και λιγότερο σε άτομα που μας είναι απλά γνωστά και μπορεί να υπόκεινται σε μια απλή γνωστική ταξινόμηση στα πλαίσια ευρέων κατηγοριών (κάτι που ενδεχομένως να επαρκεί ως ερμηνεία των φαινομένων κοινωνικής υποκατάστασης που προκαλούνται από την έκθεση στα άτομα αυτά).

Ωστόσο, με δεδομένα τα ευρήματα των Fiske και Haslam (1997), παρουσιάζει ενδιαφέρον να εξετασθεί αν στοιχειοθετείται μεταβίβαση αποκλειστικά και μόνο με

βάση τα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης (interaction-based applicability) με κάποιον σημαντικό άλλο, χωρίς το συνυπολογισμό προσωπικών ή φυσικών χαρακτηριστικών. Επομένως, έχει ενδιαφέρον να διερευνηθεί η υπόθεση ότι όταν εκτίθεται κανείς σε ένα άτομο, η αλληλεπίδραση με το οποίο έχει όμοια χαρακτηριστικά με την αλληλεπίδραση με κάποιο σημαντικό άλλο, προκαλείται μεταβίβαση, δηλ. προβαίνει κανείς με μεγαλύτερη βεβαιότητα σε εσφαλμένη ανάκληση χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης με το άτομο αυτό από ότι αν εκτιθόταν σε άτομο με ανόμοια χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης (Υπόθεση 1).

Επιπλέον, με δεδομένο ότι η παρούσα διατριβή εστιάζει στη συμμετοχή σε ιεραρχικά διαρθρωμένα συστήματα, γεννάται το ερώτημα κατά πόσο η ιεραρχική διαφοροποίηση ως χαρακτηριστικό της αλληλεπίδρασης επηρεάζει την εκδήλωση μεταβίβασης. Ειδικότερα, αν οι σχέσεις με σημαντικούς άλλους εγγράφονται εντός ενός ευκρινούς ιεραρχικού διαφορικού, έχει σημασία να ελεγχθεί κατά πόσο το ευκρινές αυτό ιεραρχικό διαφορικό, ως προσδιοριστικός παράγοντας της αλληλεπίδρασης, έχει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αντίληψης των ατόμων, και πιο συγκεκριμένα στην εκδήλωση μεταβίβασης. Εξετάζεται επομένως κατά πόσο το γεγονός ότι μια σχέση εγγράφεται εντός ενός ευκρινούς ιεραρχικού διαφορικού επηρεάζει την εκδήλωση μεταβίβασης (ενδεχομένως μέσω της αυθόρμητης κατηγοριοποίησής της στο σχεσιακό μοντέλο της κατάταξης σε όρους εξουσίας (authority ranking) βάσει της θεωρίας σχεσιακών μοντέλων, όπου η θέση στην ιεραρχία αποτελεί ευκρινές χαρακτηριστικό της σχέσης). Αρκεί δηλαδή η ύπαρξη ευκρινούς ιεραρχικού διαφορικού για την εκδήλωση μεταβίβασης;

Με λίγα λόγια, όταν η σχέση με το σημαντικό άλλο βάσει του οποίου εκδηλώνεται μεταβίβαση εντάσσεται στα πλαίσια ενός ευκρινούς ιεραρχικού διαφορικού, η ιεραρχικά ανώτερη θέση του ατόμου αυτού θα επηρεάσει την

εκδήλωση μεταβίβασης; Με βάσει αυτό το σκεπτικό, προκύπτουν λοιπόν δύο επιπλέον υποθέσεις προς διερεύνηση: Πρώτον, όταν εκτίθεται κανείς σε ιεραρχικά ανώτερο άτομο προκαλείται μεταβίβαση με βάση κάποιο ιεραρχικά ανώτερο σημαντικό άλλο, δηλ. προβαίνει κανείς με μεγαλύτερη βεβαιότητα σε εσφαλμένη ανάκληση χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης με το άτομο αυτό από ότι αν εκτίθετο σε άτομο που είχε ίδια ιεραρχική θέση με εκείνον (Υπόθεση 2). Δεύτερον, εκδηλώνεται μεγαλύτερος βαθμός μεταβίβασης όταν εκτίθεται κανείς σε ένα ιεραρχικά ανώτερο άτομο, η αλληλεπίδραση με το οποίο έχει όμοια χαρακτηριστικά με την αλληλεπίδραση με κάποιο σημαντικό άλλο (Υπόθεση 3).

5.3. Εμπειρία της εξουσίας και μεταβίβαση

Έχει διαπιστωθεί ότι οι εμπειρίες που βιώνουμε επιδρούν στην αντίληψή μας. Η θεωρία των σχημάτων ήταν από τις πρώτες κοινωνιογνωστικές θεωρίες που υπογράμμισαν την επίδραση της εμπειρίας στην πρόσληψη του κοινωνικού περιβάλλοντος. Σύμφωνα με τους Cozum και Brown (1973), ο όρος «σχήμα» αναφέρεται σε *«ένα σύνολο κανόνων που χρησιμοποιούνται για να παραχθεί ένα πρωτοτυπικό υπόδειγμα που να είναι ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικό ενός πληθυσμού μεταβλητών ερεθισμάτων»* (σελ. 881). Ο θεμελιωτής της έννοιας του σχήματος, F. Bartlett (1932), θεωρούσε ότι παρελθούσες εμπειρίες οργανώνουν τις νοητικές διεργασίες του ατόμου με τρόπο ώστε να μπορεί να επιτευχθεί η επεξεργασία και η καταχώρηση των νέων εμπειριών. Έμφαση στη συμβολή των εμπειριών της παιδικής ηλικίας στη διαμόρφωση της αντίληψης του ατόμου δίνει και ο Vygotsky (1978). Θεωρεί ότι η ανθρώπινη νόηση διαμορφώνεται κοινωνικά, και συγκεκριμένα θεμελιώνεται στις εμπειρίες που βιώνει το παιδί στη σχέση του με τους γονείς. Αυτές οι εμπειρίες οδηγούν στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων ρόλων ή θεωρήσεων του γύρω

κόσμου (perspectives) που εμπεριέχουν τη θεώρηση του κόσμου από τον ίδιο το γονέα. Οι εμπειρίες επομένως επηρεάζουν την πρόσληψη νέων ερεθισμάτων.

Μάλιστα, σύμφωνα με τους Todorov και Bargh (2002), οι άνθρωποι αναπτύσσουν αυτόματες διαδικασίες αντίληψης και αξιολόγησης μέσα από συνεπείς και τακτικούς – έμπρακτους – συσχετισμούς ερεθισμάτων και αποκρίσεων, δηλ. οι αυτόματες διαδικασίες αντίληψης και αξιολόγησης που αναπτύσσονται αντικατοπτρίζουν τις συστηματικά βιωμένες εμπειρίες στη ζωή του εκάστοτε ατόμου. Π.χ. η παρατεταμένη έκθεση σε βίαιη συμπεριφορά μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη χρόνιας προσβασιμότητας σε γνωστικά σχήματα για την επιθετικότητα που επηρεάζουν την αντίληψη και ερμηνεία του κοινωνικού περιβάλλοντος (Todorov & Bargh, 2002). Ο Bargh (2006), αναφερόμενος στις αυτοματοποιημένες αποκρίσεις σε συγκεκριμένα ερεθίσματα υπογραμμίζει ότι δεν ενεργούμε σαν «αυτόματα», ωστόσο αυτόματες διεργασίες παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση της αντίληψης του κοινωνικού μας περιβάλλοντος και της συμπεριφοράς μας μέσα σ' αυτό.

Οι Chartrand και Bargh (1999) διαπίστωσαν ότι υπάρχει ένας δεσμός μεταξύ αντίληψης και συμπεριφοράς που βρίσκει έκφραση στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση μέσα από το λεγόμενο φαινόμενο του χαμαιλέοντα (chameleon effect). Σύμφωνα με αυτό, η αλληλεπίδραση με τους άλλους οδηγεί στην αυτόματη, μη συνειδητή υιοθέτηση στάσεων του σώματος, ιδιοτροπιών της κίνησης, εκφράσεων του προσώπου, καθώς και διαφόρων άλλων παρατηρούμενων συμπεριφορών. Ενδεικτικά, οι Chartrand και Bargh (1999) μελέτησαν το φαινόμενο του χαμαιλέοντα σε πειραματικό πλαίσιο με βάση δυάδες αλληλεπίδρασης που περιλάμβαναν έναν πραγματικό συμμετέχοντα και έναν συνεργό. Θεωρητική βάση του πειράματος ήταν ότι η αντίληψη μιας συμπεριφοράς προκαλεί τη σχεδόν αυτόματη μίμησή της, συνοδευόμενη από συναισθήματα ενσυναίσθησης και δεσίματος. Στα πλαίσια του

πειράματος, ο συνεργός μετέβαλε με συστηματικό τρόπο τις εκφράσεις του προσώπου του και το φέρσιμό του. Σκοπός του πειράματος ήταν να διαπιστωθεί αν οι εκφράσεις και το φέρσιμο του συνεργού θα μιμούνταν από το συμμετέχοντα. Παρατηρήθηκε ότι στην αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο, χωρίς να προϋπάρχει σχέση μεταξύ τους, ο συμμετέχοντας αντέγραφε μηχανικά τις εκφράσεις προσώπου και το φέρσιμο του συνεργού. Σε επόμενο πείραμα, όπου (σύμφωνα με τις οδηγίες των ερευνητών) οι συνεργοί μιμούνταν ή όχι - ανάλογα με τη συνθήκη - το φέρσιμο των συμμετεχόντων, διαπιστώθηκε ότι στη συνθήκη της μίμησης αυξανόταν η αρέσκεια και η ενσυναίσθηση που εξέφραζαν οι συμμετέχοντες απέναντι στους συνεργούς.

Άρα, η συστηματική βίωση εμπειριών επιδρά στην αντίληψη των ατόμων. Αντίστοιχα, η συστηματική βίωση εμπειριών εντός συστημάτων εξουσίας έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις για τις γνωστικές διεργασίες. Η άσκηση ισχύος, ή ειδικότερα εξουσίας, έχειδειχθεί να έχει επίδραση στον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουμε το κοινωνικό μας περιβάλλον. Οι Brauer και Bourhis (2006) σε μια ανασκόπηση των κοινωνικοψυχολογικών θεωριών και ερευνών πάνω στην ισχύ, αναφέρονται στις συνέπειες της ισχύος στην αντίληψη. Συγκεκριμένα, αναφέρουν ότι τα μέλη ισχυρών κοινωνικών ομάδων αξιολογούν εξω-ομάδες πιο αρνητικά και εκδηλώνουν μεγαλύτερο βαθμό μεροληψίας υπέρ της ενδο-ομάδας τους από ότι τα μέλη μη ισχυρών ομάδων.

Πειραματικές έρευνες υποστηρίζουν περαιτέρω την επίδραση της ισχύος στην αντίληψη. Η Fiske (1993) βρήκε ότι τα άτομα που βρίσκονται σε θέση ισχύος (δηλ. οι φιγούρες εξουσίας) τείνουν να στερεοτυποποιούν περισσότερο εκείνους στους οποίους ασκούν εξουσία, ενώ οι τελευταίοι με τη σειρά τους εξατομικεύουν τις φιγούρες εξουσίας με βάση τα ιδιαίτερα τους χαρακτηριστικά και τις προσλαμβάνουν ως περισσότερο ευκρινείς στο κοινωνικό περιβάλλον τους. Βασική ερμηνεία που

προτείνει η Fiske για το παραπάνω φαινόμενο είναι ότι τα άτομα που βρίσκονται σε θέση ισχύος εξαρτώνται πολύ λιγότερο από εκείνους στους οποίους ασκούν εξουσία για την επίτευξη επιθυμητών αποτελεσμάτων, σε αντίθεση με τους εξουσιαζόμενους που εξαρτώνται θεμελιακά από τις φιγούρες εξουσίας.

Επίσης, άτομα σε χαμηλότερη ιεραρχική θέση (άτομα στα οποία ασκείται εξουσία) τείνουν να εκδηλώνουν μεγαλύτερη συμμόρφωση κατά την ανάκληση παρελθοντικών γεγονότων (memory conformity) ως προς αναμνήσεις που ανακαλούνται ρητά σε σχέση με άτομα σε θέση ισχύος, που αναφέρονται συχνά ως ισχυρά άτομα στη σχετική βιβλιογραφία (Skagerberg & Wright, 2008). Σημειώνεται ότι ως ισχυρά άτομα (powerful individuals) θεωρούνται σε όρους τυπικού λειτουργικού ορισμού τους, εκείνα τείνουν να ασκούν μεγαλύτερη επιρροή στο κοινωνικό τους περιβάλλον σε σχέση με τα υπόλοιπα άτομα, αντιστέκονται περισσότερο στον κοινωνικό έλεγχο και γενικά την κοινωνική επιρροή (Guinote, Judd & Brauer, 2002) και εξαρτώνται λιγότερο από τρίτους (Van Dijke & Poppe, 2006). Ερευνητικά, μελετώνται συνήθως είτε βάσει αυτο-αναφορών (π.χ. πόσο συχνά νιώθει κανείς ότι βρίσκεται σε θέση ισχύος στα καθημερινά περιβάλλοντα στα οποία δραστηριοποιείται) είτε βάσει πειραματικού χειρισμού (π.χ. δημιουργείται μια πλασματική ιεραρχική διαφοροποίηση μεταξύ των συμμετεχόντων, κατατάσσοντάς τους σε άτομα με μεγαλύτερη ή με μικρότερη ισχύ).

Τα παραπάνω τεκμηριώνουν την πιθανότητα η εμπειρία της εξουσίας - που αφορά πρωταρχικά τη συμμετοχή σε σχέσεις εξουσίας - να έχει γνωστικές συνέπειες, καθώς αναφέρεται σε συστηματικά βιωμένες συμπεριφορές εντός ιεραρχικών σχέσεων με σημαντικούς άλλους, συνήθως σε πρώιμες ηλικίες. Οι γνωστικές αυτές συνέπειες μάλιστα ενδέχεται να συμπεριλαμβάνουν την εκδήλωση μεταβίβασης. Οι Andersen και Chen (2002), οι βασικές θεωρητικοί και ερευνήτριες της

κοινωνιογνωστικής μεταβίβασης προτείνουν τη θεωρία του σχεσιακού εαυτού (relational self) ως αποτέλεσμα των ερευνών τους πάνω στη μεταβίβαση (βλ. παραπάνω). Η θεωρία αυτή έχει πρωταρχικά αλληλεπιδραστικό χαρακτήρα. Θεωρεί δηλαδή ότι οι συμπεριφορές, στάσεις και γνωστικές διεργασίες που εκδηλώνει συστηματικά το άτομο (regularities) είναι αποτέλεσμα εμπειριών εντός των σχέσεων που αναπτύσσει με τους σημαντικούς του άλλους.

Επομένως, η θεωρία του σχεσιακού εαυτού αφορά πρωταρχικά τις γνωστικές συνέπειες συστηματικά βιωμένων συμπεριφορών, εντός σχέσεων με σημαντικούς άλλους, πιο σημαντική εκ των οποίων θεωρεί τη μεταβίβαση. Αναφέρεται στην ενσωμάτωση εξωγενών προτύπων στα αυτο-πρότυπα (self-standards) ενός ατόμου μέσω κανονιστικών διαδικασιών. Τα πρότυπα που ενσωματώνονται είναι αυτά που έχουν οι σημαντικοί άλλοι στα πλαίσια της αλληλεπίδρασής τους με το άτομο. Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι είναι η υποκειμενική αντίληψη των εμπειριών που βιώνονται στη σχέση με τον εκάστοτε σημαντικό άλλο που διαμορφώνει τις μετέπειτα συμπεριφορές, τις στάσεις, τις συνήθειες, τους τρόπους σκέψης και απόκρισης, καθώς και την αντίληψη του ατόμου.

Αν λοιπόν οι συστηματικά βιωμένες συμπεριφορές στη σχέση με κάποιον σημαντικό άλλο προκαλούν την εκδήλωση μεταβίβασης, είναι πιθανό εμπειρία της εξουσίας και μεταβίβαση να συνδέονται στο βαθμό που η σχέση με το σημαντικό άλλο έχει ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση (π.χ. είναι σχέση γονέα-παιδιού) και οι βιωμένες συμπεριφορές εντός της έχουν προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας. Δεδομένου μάλιστα ότι η εμπειρία της εξουσίας αφορά συγκεκριμένα τα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης με τους σημαντικούς άλλους, η τρέχουσα εγχειρηματοποίηση της μεταβίβασης ως ο βαθμός βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης με το άτομο-στόχο της

μεταβίβασης είναι η ενδεδειγμένη για την τεκμηρίωση της σύνδεσης μεταξύ των δύο εννοιών. Επομένως μπορούμε να υποθέσουμε ότι η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται με το βαθμό εκδήλωσης μεταβίβασης (Υπόθεση 4α).

Επιπλέον, έχει δειχθεί ότι η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με την ανάγκη για πλήρωση (βλ. Ενότητα II), ότι δηλαδή όσο περισσότερο προσλαμβάνεται ότι χαρακτηρίζεται από διαπροσωπική κυριαρχία η σχέση ενός ατόμου με τους γονείς του, τόσο μεγαλύτερη ανάγκη για πλήρωση θα εκδηλώνει ως ενήλικας. Ωστόσο, έχει επίσης διαπιστωθεί (Kruglanski & Freund, 1983) ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση εστιάζουν σε πρώιμες πληροφορίες με βάση προϋπάρχοντα σχήματα για πρόσωπα κατά το σχηματισμό εντυπώσεων. Επομένως, είναι πιθανό να ισχύει κάτι αντίστοιχο και για άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς είχε έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας. Δεδομένου ότι η μεταβίβαση αφορά συγκεκριμένα την εστίαση σε πληροφορίες που ενεργοποιούν χρόνια προσβάσιμα σχήματα για πρόσωπα, μπορεί να υποστηριχτεί η υπόθεση ότι άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς είχε έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας θα εκδηλώνουν μεταβίβαση, ενώ άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς χαρακτηριζόταν από χαμηλή προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία, όχι (Υπόθεση 4β).

5.4. Εμπειρία της εξουσίας, μεταβίβαση, ανάγκη για πλήρωση και αυτοστοχασμός

Έχει διαπιστωθεί ερευνητικά ότι η μεταβίβαση συνδέεται με την ανάγκη για πλήρωση. Πρόσφατη έρευνα των Pierro και Kruglanski (2008) που ακολουθούσε την τυπική ερευνητική μεθοδολογία για τη μελέτη της μεταβίβασης (Chen & Andersen, 1999), έδειξε ότι η ανάγκη για πλήρωση επηρεάζει την τάση να εκδηλώσει κανείς

κοινωνιογνωστική μεταβίβαση κατά την κοινωνική αλληλεπίδραση. Σε δύο σχετικές μεταξύ τους έρευνες, ακολούθησαν το ερευνητικό υπόδειγμα της κοινωνιογνωστικής μεταβίβασης, συνέλεξαν περιγραφικά στοιχεία για σημαντικούς άλλους των συμμετεχόντων στην πρώτη έρευνα και για προϊστάμενους σε εργασιακά περιβάλλοντα στη δεύτερη. Στη συνέχεια, μέτρησαν τη μεταβίβαση που εκδήλωναν οι συμμετέχοντες με βάση τον σημαντικό άλλο/προϊστάμενο όταν εκτίθεντο σε ένα υποθετικό άτομο/υποθετικό προϊστάμενο σε προσομοιώσεις αλληλεπιδράσεων βάσει περιγραφών. Διαπιστώθηκε ότι, τόσο με βάση τους σημαντικούς άλλους όσο και με βάση τους προϊστάμενους, υψηλά επίπεδα ανάγκης για πλήρωση διευκολύνουν την εκδήλωση μεταβίβασης, κάτι που δεν ισχύει για χαμηλά επίπεδα ανάγκης για πλήρωση. Ενδείξεις για το ρόλο που παίζει η ανάγκη για πλήρωση στην εκδήλωση μεταβίβασης προέκυψαν και στα πλαίσια της συμμετοχής ενός ατόμου σε συστήματα εξουσίας (εκδήλωση μεταβίβασης απέναντι σε ένα νέο ηγέτη βάσει παρελθοντικών σχέσεων με πρώην ηγέτες). Επομένως, αναμένεται να επαληθευτεί και στην παρούσα έρευνα η σχέση μεταξύ ανάγκης για πλήρωση και μεταβίβασης και διατυπώνεται η υπόθεση ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση θα εκδηλώνουν μεταβίβαση σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι άτομα με χαμηλή ανάγκη για πλήρωση (Υπόθεση 5).

Επιπλέον, διαπιστώθηκε στη δεύτερη έρευνα της παρούσας διατριβής (βλ. Ενότητα II) ότι οι συνέπειες της εμπειρίας της εξουσίας στη μεταγενέστερη υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών (που συγκεκριμένα αφορούν την ανάγκη για πλήρωση, την απόκριση στην παραβίαση νορμών και τη δικαιολόγηση της προσπάθειας) ρυθμίζονται από το βαθμό αυτο-στοχασμού που εκδηλώνουν τα άτομα. Ενδεχομένως, αυτός ο ρυθμιστικός ρόλος του αυτο-στοχασμού να επεκτείνεται και στις γνωστικές συνέπειες της εμπειρίας της εξουσίας. Επομένως διατυπώθηκε η

υπόθεση ότι ο αυτο-στοχασμός ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και μεταβίβασης (Υπόθεση 6)

Κεφάλαιο 6

Έρευνα III: Η εμπειρία της εξουσίας και η κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης

6.1. Εισαγωγή

Έχει σχολιαστεί τόσο στην τρέχουσα όσο και σε προηγούμενη ενότητα, η γενική υπόθεση ότι οι συνέπειες της εμπειρίας της εξουσίας δεν περιορίζονται μόνο σε εκφραζόμενες στάσεις ή στην υιοθέτηση συμπεριφορών, αλλά αφορούν και γνωστικές διεργασίες του ατόμου. Θεωρείται δηλαδή ότι η εμπειρία της εξουσίας έχει ενδεχομένως επίδραση στην αντίληψη του ατόμου για το κοινωνικό του περιβάλλον. Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει ερευνητικά την παραπάνω γενική υπόθεση, εστιάζοντας στη μεταβλητή της κοινωνιογνωστικής μεταβίβασης για να τεκμηριώσει τις γνωστικές συνέπειες της εμπειρίας της εξουσίας. Η σχετική παρούσα έρευνα ακολουθεί το πειραματικό υπόδειγμα των ερευνών πάνω στη μεταβίβαση, με εστίαση σε χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης (όπως συζητήθηκε βάσει της θεωρίας των σχεσιακών μοντέλων του Fiske) και τροποποιήσεις όπου απαιτούνται για τη συσχέτιση της έννοιας της μεταβίβασης με αυτήν της εμπειρίας της εξουσίας.

Συγκεκριμένα, η εμπειρία της εξουσίας επικεντρώνεται όπως και στις προηγούμενες έρευνες στη σχέση με τους γονείς, και επομένως επιλέγεται το ίδιο πλαίσιο για τη μελέτη της μεταβίβασης, με επιλογή των γονέων ως σημαντικών άλλων. Επίσης, με δεδομένο ότι η εμπειρία της εξουσίας εγχειριματοποιείται ως ο βαθμός στον οποίο τα άτομα βιώνουν γονεϊκές συμπεριφορές με προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας και μετράται με βάση τον προσλαμβανόμενο βαθμό αυταρχικότητας του γονέα με την πιο αυταρχική συμπεριφορά, η μελέτη της

μεταβίβασης επί προκειμένου θα επικεντρωθεί στον γονέα με την πιο αυταρχική συμπεριφορά (προφανώς για να καταστεί δυνατή η συσχέτισή της με τη μεταβλητή της εμπειρίας της εξουσίας).

Η έρευνα περιλάμβανε δύο φάσεις. Κατά την 1^η φάση μετρήθηκαν η εμπειρία της εξουσίας, η ανάγκη για πλήρωση και ο αυτο-στοχασμός. Επίσης ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να αναφέρουν γραπτώς τα κυριότερα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασής τους με τους γονείς τους, καθώς και χαρακτηρισμούς που θεωρούσαν ότι δεν αφορούν τους γονείς τους. Κατά τη 2^η φάση (που πραγματοποιήθηκε 4-6 εβδομάδες μετά την 1^η φάση) ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να πάρουν μέρος σε μια δοκιμασία ανάκλησης. Στα πλαίσια της δοκιμασίας αυτής παρουσιάστηκαν στους συμμετέχοντες πληροφορίες για ένα υποθετικό άτομο X.

Οι συμμετέχοντες κατανεμήθηκαν σε μια συνθήκη ομοιότητας και μια συνθήκη μη ομοιότητας. Στη συνθήκη ομοιότητας, οι πληροφορίες για το υποθετικό άτομο X έμοιαζαν με τις περιγραφές που είχαν δώσει στην 1^η φάση για τον πιο αυταρχικό από τους γονείς τους. Στη συνθήκη μη ομοιότητας, οι πληροφορίες για το υποθετικό άτομο X έμοιαζαν με τις περιγραφές που είχε δώσει ένας άλλος, τυχαία επιλεγμένος συμμετέχοντας για το γονέα του. Παράλληλα, οι συμμετέχοντες κατανεμήθηκαν σε μια συνθήκη ιεραρχικής διαφοροποίησης και μια συνθήκη απουσίας ιεραρχικής διαφοροποίησης, όπου το υποθετικό άτομο X παρουσιαζόταν ως ιεραρχικά ανώτερο είτε όχι, αντίστοιχα.

Ζητήθηκε από όλους τους συμμετέχοντες, να παρακολουθήσουν μια παρουσίαση των χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης με το υποθετικό άτομο X. Κατόπιν, συμμετείχαν σε μια δοκιμασία ανάκλησης αναφορικά με τα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης που περιλαμβάνονταν στην παρουσίαση. Σύμφωνα με το ερευνητικό

υπόδειγμα για τη μεταβίβαση, ο βαθμός μεταβίβασης μετρήθηκε βάσει του βαθμού βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση, δηλ. την ανάκληση δηλώσεων που εσφαλμένα αναγνωρίστηκαν από τους συμμετέχοντες ότι περιλαμβάνονταν στην περιγραφή του υποθετικού ατόμου X, ενώ στην πραγματικότητα συμπεριλαμβάνονταν μόνο στις περιγραφές που είχαν δώσει για το γονέα τους με την πιο αυταρχική συμπεριφορά.

Παρακάτω διατυπώνονται οι υποθέσεις που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα όπως διατυπώθηκαν στο θεωρητικό πλαίσιο (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο) με επικέντρωση στο γονέα με την πιο αυταρχική συμπεριφορά:

- 1) Όταν εκτίθεται κανείς σε ένα άτομο, η αλληλεπίδραση με το οποίο έχει όμοια χαρακτηριστικά με την αλληλεπίδραση με τον πιο αυταρχικό γονέα του, προκαλείται μεταβίβαση, δηλ. προβαίνει κανείς με μεγαλύτερη βεβαιότητα στην εσφαλμένη ανάκληση χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης με το άτομο αυτό από ότι αν εκτιθόταν σε άτομο με ανόμοια χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης.
- 2) Όταν εκτίθεται κανείς σε ιεραρχικά ανώτερο άτομο προκαλείται μεταβίβαση με βάση τον πιο αυταρχικό γονέα του, δηλ. προβαίνει κανείς με μεγαλύτερη βεβαιότητα σε εσφαλμένη ανάκληση χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης με το άτομο αυτό από ότι αν εκτιθότο σε άτομο που είχε ίδια ιεραρχική θέση με εκείνον.
- 3) Εκδηλώνεται μεγαλύτερος βαθμός μεταβίβασης όταν εκτίθεται κανείς σε ένα ιεραρχικά ανώτερο άτομο, η αλληλεπίδραση με το οποίο έχει όμοια χαρακτηριστικά με την αλληλεπίδραση με τον πιο αυταρχικό γονέα.
- 4) Η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται με το βαθμό εκδήλωσης μεταβίβασης με βάση τον πιο αυταρχικό γονέα (Υπόθεση 4α), και άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς είχε έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας εκδηλώνουν μεταβίβαση ενώ άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς

χαρακτηριζόταν από χαμηλή προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία, όχι (Υπόθεση 4β).

5) Άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση εκδηλώνουν μεταβίβαση σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι άτομα με χαμηλή ανάγκη για πλήρωση

6) Ο αυτο-στοχασμός ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και μεταβίβασης με βάση τον πιο αυταρχικό γονέα.

6.2. Μέθοδος

6.2.1. Συμμετέχοντες και Σχεδιασμός

Συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν 84 φοιτητές ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών, οι οποίοι συμμετείχαν εθελοντικά στην έρευνα. Η ηλικία τους κυμαινόταν από 19 έως 47 έτη με μέση ηλικία τα 21,5 έτη και αποτελούνταν κατά 13% από άνδρες και κατά 87% από γυναίκες. Ακολουθώντας το ερευνητικό υπόδειγμα της κοινωνιογνωστικής μεταβίβασης, η έρευνα συμπεριλάμβανε δύο φάσεις, στην πρώτη εκ των οποίων ελήφθησαν προκαταρκτικές μετρήσεις και συλλέχθηκαν δεδομένα μέσω ερωτηματολογίων, ενώ στη δεύτερη διεξάχθηκε ένα πείραμα πάνω στην εκδήλωση μεταβίβασης. Συνολικά συλλέχθηκαν στοιχεία από 141 φοιτητές στην πρώτη φάση της έρευνας, ωστόσο η συμμετοχή στη δεύτερη φάση ήταν σαφώς μειωμένη με αποτέλεσμα να συλλεχθούν αξιοποιήσιμα στοιχεία μόνο για 84 συμμετέχοντες.

Ο ερευνητικός σχεδιασμός είναι πειραματικός. Βασική εξαρτημένη μεταβλητή είναι ο βαθμός βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση των συμμετεχόντων, που αντανακλά το βαθμό εκδήλωσης μεταβίβασης. Όσο μεγαλύτερος είναι ο μέσος όρος του βαθμού βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη

ανάκληση, τόσο μεγαλύτερη είναι η εκδήλωση μεταβίβασης από τον εκάστοτε συμμετέχοντα. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές είναι δύο: η ομοιότητα (δηλ. κατά πόσο τα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης με το υποθετικό άτομο X που παρουσιάζονται στην οθόνη του υπολογιστή είναι όμοια ή όχι με τα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης με το γονέα με την πιο αυταρχική συμπεριφορά) και η ιεραρχική διαφοροποίηση (δηλ. κατά πόσο το υποθετικό άτομο X παρουσιάζεται ως ιεραρχικά ανώτερο σε σχέση με το συμμετέχοντα). Ο ερευνητικός σχεδιασμός είναι 2 (ομοιότητα/μη ομοιότητα) x 2 (ιεραρχική διαφοροποίηση/απουσία ιεραρχικής διαφοροποίησης). Επίσης, για να επιτευχθεί ομοιόμορφη κατανομή ανά συνθήκη ως προς τις τιμές των συμμετεχόντων στη μεταβλητή της εμπειρίας της εξουσίας, έγινε εξίσωση μεταξύ συνθηκών ως προς τον παράγοντα της εμπειρίας της εξουσίας.

6.2.2. Διαδικασία και Μετρήσεις

Πρώτη φάση. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν εκτενή ερωτηματολόγια ακολουθώντας πανομοιότυπες, λεπτομερείς οδηγίες. Για τις απαντήσεις χρησιμοποιήθηκαν επταβάθμιες κλίμακες τύπου Likert, όπου το 1 υποδήλωνε *Διαφωνώ απόλυτα/Δε με εκφράζει καθόλου* και το 7 υποδήλωνε *Συμφωνώ απόλυτα/Με εκφράζει απόλυτα*. Αφού διαπιστώθηκε αν οι ερωτήσεις που αφορούσαν τη μέτρηση της εκάστοτε μεταβλητής είχαν ικανοποιητική αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής, υπολογίστηκε για κάθε μεταβλητή ένας ενιαίος δείκτης με βάση το μέσο όρο των απαντήσεων στις ερωτήσεις της αντίστοιχης κλίμακας.

Εμπειρία της εξουσίας

Η εμπειρία της εξουσίας μετρήθηκε με βάση το PAQ (Parental Authority Questionnaire) του Buri (1991) (βλ. Παράρτημα III). Η αξιοπιστία των μετρήσεων

του PAQ κυμάνθηκε από ικανοποιητική έως πολύ καλή, με τις μετρήσεις της αυταρχικότητας της συμπεριφοράς των γονέων να εμφανίζουν πολύ καλή αξιοπιστία ($\alpha = .898$ για τον πατέρα και $\alpha = .898$ για τη μητέρα). Χρησιμοποιήθηκε αντίστοιχα κλίμακα μέτρησης της εξιδανικευμένης εικόνας γονέων (βλ. Παράρτημα III) με πολύ καλή αξιοπιστία ($\alpha = .677$).

Ανάγκη για πλήρωση

Για τη μέτρηση της ανάγκης για πλήρωση χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα NFC (Need For Closure Scale) των Webster και Kruglanski (1994), η οποία αποτελείται από 42 ερωτήσεις (βλ. Παράρτημα III). Η NFCS εμφάνισε πολύ καλή αξιοπιστία ($\alpha = .89$), ενώ η κλίμακα ψεύδους οριακά επαρκή αξιοπιστία ($\alpha = .574$).

Αυτο-στοχασμός

Η μεταβλητή του αυτο-στοχασμού μετρήθηκε βάσει της κλίμακας 12 ερωτήσεων του αντίστοιχου τμήματος της σταθμισμένης κλίμακας SRIS (Self-Reflection and Insight Scale) των Grant et al. (2002), η οποία εμφάνισε εξαιρετική αξιοπιστία ($\alpha = .934$).

Στη συνέχεια ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να γράψουν 20 πρωτότυπες περιγραφικές δηλώσεις αναφορικά με το πώς οι γονείς τους αλληλεπιδρούσαν με τους ίδιους μέχρι και την ενηλικίωσή τους και πώς αλληλεπιδρούσαν με τρίτους (20 δηλώσεις για κάθε γονέα). Οι δηλώσεις αυτές ξεκινούσαν με προκαθορισμένες φράσεις· συγκεκριμένα τις εξής:

Γενικά, η επικοινωνία μας με τον πατέρα μου ήταν πάντα _____, Γενικά, ο πατέρας μου πάντα φερόταν _____ απέναντί μου, Γενικά, ο πατέρας μου πάντα με έκανε να νιώθω _____, Όποτε μιλούσα μαζί του, ο πατέρας μου συνήθιζε να

_____ , Γενικά, η αλληλεπίδραση του πατέρα μου με τους άλλους ήταν πάντα
_____, Γενικά, ο πατέρας μου πάντα φερόταν στους άλλους _____ .

Κατόπιν οι συμμετέχοντες ιεράρχησαν τις δηλώσεις με σειρά από την πιο αντιπροσωπευτική της αλληλεπίδρασής τους με τους γονείς, έως τη λιγότερο αντιπροσωπευτική. Τους ζητήθηκε έπειτα να επιλέξουν από μια λίστα 30 χαρακτηριστικών/επιθέτων, 10 χαρακτηριστικά αντιπροσωπευτικά της συμπεριφοράς των γονέων τους κατά την αλληλεπίδρασή τους με εκείνους, 10 μη αντιπροσωπευτικά και 10 ουδέτερα/άσχετα (δηλ. ούτε αντιπροσωπευτικά, ούτε μη αντιπροσωπευτικά). Αυτή η διαδικασία είχε ως σκοπό τον προσδιορισμό ουδέτερων στοιχείων (filler items) που θα χρησιμοποιούνταν στη 2^η φάση της έρευνας. Η λίστα των 30 περιγραφών βασίστηκε σχεδόν απόλυτα στην αντίστοιχη λίστα που χρησιμοποίησαν οι Andersen et al. (1995). Αφότου ολοκλήρωσαν το σχετικό ερωτηματολόγιο, ευχαριστήσαμε τους συμμετέχοντες και τους ζητήσαμε να συμμετάσχουν σε μια ακόμη έρευνα που θα διεξαγόταν κάποιες μέρες αργότερα.

Δεύτερη φάση. Η δεύτερη φάση της έρευνας πραγματοποιήθηκε 4-6 εβδομάδες μετά τη διεξαγωγή της πρώτης φάσης. Οι συμμετέχοντες ενημερώνονταν προφορικά ότι θα συμμετείχαν σε μια δοκιμασία σε εργαστηριακές συνθήκες (χωρίς περαιτέρω προσδιορισμό της δοκιμασίας). Οι συμμετέχοντες παρακολουθούσαν μια παρουσίαση διαφανειών σχετικά με ένα υποθετικό άτομο X (οι οδηγίες ήταν «ας υποθέσουμε ότι έχετε γνωρίσει το άτομο X και κατά τη σύντομη γνωριμία σας έχετε διαπιστώσει τα εξής»). Δηλώσεις για το άτομο αυτό παρουσιάζονταν ανά μία στην οθόνη ενός υπολογιστή εντός μιας εργαστηριακής αίθουσας για ένα μικρό χρονικό διάστημα (2,5 λεπτών). Οι δηλώσεις αναφέρονταν στα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης που τυπικά εμφάνιζε το άτομο X, το οποίο σε όλες τις συνθήκες ήταν ίδιου φύλου με το γονέα

που στην 1^η φάση της έρευνας, βάσει των απαντήσεων των συμμετεχόντων, είχε την πιο αυταρχική συμπεριφορά. Αυτό γιατί, σύμφωνα με ευρήματα των Karylowski, Konarzewski & Motes (2000), οι κατηγορίες φύλου ενεργοποιούνται αυτόματα όταν γίνονται προσβάσιμες οι αναπαραστάσεις σημαντικών άλλων. Το άτομο X παρουσιάζονταν είτε ως ιεραρχικά ανώτερο σε σχέση με τον συμμετέχοντα (συγκεκριμένα προϊστάμενος/η σε εργασιακό πλαίσιο), είτε χωρίς αναφορά στην ιεραρχική του θέση (χειρισμός της ιεραρχικής διαφοροποίησης).

Ο χειρισμός της ομοιότητας προϋπέθετε την εξατομίκευση για κάθε συμμετέχοντα της παρουσίασης του υποθετικού ατόμου X στη συνθήκη ομοιότητας, για να εξασφαλιστεί η ομοιότητα του X με τον γονέα που είχε την πιο αυταρχική συμπεριφορά ως προς τα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης μαζί του. Στη συνθήκη της ομοιότητας, το άτομο X περιγραφόταν με χρήση οκτώ χαρακτηριστικών αλληλεπίδρασης που είχαν χρησιμοποιήσει στην 1^η φάση οι ίδιοι οι συμμετέχοντες για την περιγραφή του πιο αυταρχικού τους γονέα, καθώς και έξι τυχαία επιλεγμένων ουδέτερων στοιχείων (που επίσης προέρχονταν από την 1^η φάση). Στη συνθήκη της μη ομοιότητας χρησιμοποιούνταν οι περιγραφές ενός άλλου, τυχαία επιλεγμένου συμμετέχοντα.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά περιγραφές χαρακτηριστικών της αλληλεπίδρασης με τον πιο αυταρχικό γονέα. Σε αντιστοιχία, λοιπόν, με τις δηλώσεις που συλλέχθηκαν κατά την 1^η φάση της έρευνας, οι δηλώσεις που περιέγραφαν το άτομο X ξεκινούσαν πάντοτε με τις εξής φράσεις:

Η επικοινωνία μου με τον/την X είναι _____, Ο/Η X φέρεται _____ απέναντί μου, Ο/Η X με κάνει να νιώθω _____, Όποτε μιλάω μαζί του, ο/η X συνηθίζει να

_____ , Γενικά, η αλληλεπίδραση του/της X με τους άλλους είναι _____ ,
Γενικά, ο/η X φέρεται στους άλλους _____ .

Μόλις ολοκληρωνόταν η παρουσίαση, οι συμμετέχοντες ενημερώνονταν ότι καλούνταν να συμπληρώσουν δύο σύντομα ερωτηματολόγια, ένα σχετικό με την παρουσίαση και ένα μη σχετικό. Στη συνέχεια και σύμφωνα με το ερευνητικό υπόδειγμα της κοινωνιογνωστικής έννοιας της μεταβίβασης (βλ. Andersen & Cole, 1990· Andersen et al., 1995), για να αποσπαστεί η προσοχή τους από τις πληροφορίες που μόλις τους είχαν παρουσιαστεί και για να επιβαρυνθεί η βραχυπρόθεσμη μνήμη, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες:

A) Να μετρήσουν δυνατά ανάποδα από έναν τετραψήφιο αριθμό για 1 λεπτό περίπου, και κατόπιν

B) Να συμπληρώσουν το μη σχετικό με την παρουσίαση ερωτηματολόγιο (ένα απόσπασμα δέκα ερωτήσεων από τους προοδευτικούς πίνακες - Progressive Matrices - του Raven) με πέντε λεπτά μέση διάρκεια συμπλήρωσης.

Τέλος, καλούνταν να συμπληρώσουν το σχετικό με την παρουσίαση ερωτηματολόγιο, στο οποίο τους ζητούνταν να θυμηθούν, βαθμολογώντας παράλληλα το βαθμό βεβαιότητάς τους, κατά πόσο είχαν δει τις δηλώσεις που περιλαμβάνονταν στο ερωτηματολόγιο αυτό ως μέρος της περιγραφής του X νωρίτερα. Οι συμμετέχοντες σημείωναν το βαθμό βεβαιότητάς τους για κάθε δήλωση σε μια τετραβάθμια κλίμακα που ξεκινούσε από το 1 (*Είμαι απόλυτα σίγουρος/η ότι αυτή η περιγραφή δεν υπήρχε στη λίστα*) και έφτανε μέχρι το 4 (*Είμαι απόλυτα σίγουρος/η ότι αυτή η περιγραφή υπήρχε στη λίστα*).

Από τις 15 γραπτές δηλώσεις του ερωτηματολογίου, οι 4 είχαν χρησιμοποιηθεί στην περιγραφή του X νωρίτερα και άλλες 3 ήταν ουδέτερα χαρακτηριστικά/επίθετα συλλεγμένα κατά την 1^η φάση. Οι υπόλοιπες 8 αφορούσαν

χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης με τον πιο αυταρχικό γονέα, που δεν είχαν χρησιμοποιηθεί στην περιγραφή του X νωρίτερα. Ο μέσος όρος του βαθμού βεβαιότητας κατά την (εσφαλμένη) ανάκληση των 8 αυτών περιγραφών (δηλ. ο μέσος όρος του βαθμού βεβαιότητας ότι τα 8 χαρακτηριστικά υπήρχαν στην περιγραφή) χρησιμοποιήθηκε για τον υπολογισμό της τιμής της μεταβλητής της μεταβίβασης για κάθε συμμετέχοντα. Αυτό γιατί, σύμφωνα με το ερευνητικό υπόδειγμα της κοινωνιογνωστικής μεταβίβασης, ο βαθμός βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση αποτελεί ένδειξη ότι ο συμμετέχοντας αποδίδει αυθαίρετα στο υποθετικό άτομο X χαρακτηριστικά που περιγράφουν την αλληλεπίδρασή με ένα σημαντικό του άλλο (το πλέον αυταρχικό από τους 2 γονείς εν προκειμένω). Με λίγα λόγια, η κοινωνιογνωστική μεταβίβαση μετράται ως προς το βαθμό βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση από την πλευρά των συμμετεχόντων (false-positive recall) και όσο μεγαλύτερος είναι ο μέσος όρος του βαθμού βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση, τόσο μεγαλύτερη είναι η εκδήλωση μεταβίβασης από τον εκάστοτε συμμετέχοντα.

Έλεγχος χειρισμού. Αφότου ολοκληρώθηκε η δοκιμασία ανάκλησης, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν πόσο παρόμοια τους φάνηκαν τα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης με το υποθετικό άτομο X με εκείνα που αφορούσαν τη σχέση με τον πιο αυταρχικό γονέα τους. Η ερώτηση αυτή βαθμολογούταν από 1 (καθόλου όμοιο) έως 9 (απόλυτα όμοιο) και ήλεγχε κατά πόσο ήταν επιτυχημένος ο χειρισμός της συνθήκης ομοιότητας ή μη ομοιότητας.

6.3. Αποτελέσματα

Κλίμακες «ψεύδους»

Πρέπει να σημειωθεί ότι με βάση τη χρήση της κλίμακας ψεύδους κλίμακας και τη μέτρηση της εξιδανικευμένης εικόνας γονέων εξαιρέθηκαν από την ανάλυση 22 συμμετέχοντες, οπότε κάθε συσχέτιση ή ανάλυση που ακολουθεί και αφορά τις υπό μελέτη μεταβλητές βασίζεται σε δείγμα 62 συμμετεχόντων.

Έλεγχος χειρισμού

Η ανάλυση διακύμανσης 2 (ομοιότητα/μη ομοιότητα) x 2 (ιεραρχική διαφοροποίηση/απουσία ιεραρχικής διαφοροποίησης) με εξαρτημένη μεταβλητή τον έλεγχο χειρισμού της ομοιότητας (προσλαμβανόμενη ομοιότητα μεταξύ του υποθετικού ατόμου X και του πιο αυταρχικού γονέα) έδειξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής της ομοιότητας ($F(1, 58) = 4,543, p = .037$), και ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής της ιεραρχικής διαφοροποίησης ($F(1, 58) = .999, p = .322$) ή αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών ($F(1, 58) = .673, p = .415$). Οι μέσοι όροι για τη μέτρηση του χειρισμού ήταν $M = 5.86$ στη συνθήκη ομοιότητας και $M = 4.45$ στη συνθήκη μη ομοιότητας. Επομένως, ο σχετικός χειρισμός ήταν επιτυχημένος.

Έγινε επίσης έλεγχος για την επιτυχία της εξίσωσης μεταξύ συνθηκών ως προς τον παράγοντα της εμπειρίας της εξουσίας. Η σχετική ανάλυση διακύμανσης έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής της ομοιότητας ($F(1, 58) = .120, p = .73$), της ανεξάρτητης μεταβλητής της ιεραρχικής διαφοροποίησης ($F(1, 58) = .005, p = .947$) ή αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών ($F(1, 58) = .135, p = .715$). Επομένως, η εξίσωση

μεταξύ συνθηκών ως προς τον παράγοντα της εμπειρίας της εξουσίας ήταν επίσης επιτυχημένη.

Έλεγχος υποθέσεων

Οι βασικές υποθέσεις της παρούσας έρευνας είναι ότι προκαλείται μεταβίβαση με βάση τον πιο αυταρχικό γονέα, όταν εκτίθεται κανείς σε ένα άτομο, η αλληλεπίδραση με το οποίο έχει όμοια χαρακτηριστικά με την αλληλεπίδραση με τον γονέα αυτό (Υπόθεση 1) και όταν εκτίθεται κανείς σε ιεραρχικά ανώτερο άτομο (Υπόθεση 2), ενώ ο βαθμός εκδήλωσης μεταβίβασης θα είναι υψηλότερος όταν εκτίθεται κανείς σε ιεραρχικά ανώτερο άτομο, η αλληλεπίδραση με το οποίο έχει όμοια χαρακτηριστικά με την αλληλεπίδραση με τον πιο αυταρχικό γονέα (Υπόθεση 3)

Η ανάλυση διακύμανσης 2 (ομοιότητα/μη ομοιότητα) x 2 (ιεραρχική διαφοροποίηση/απουσία ιεραρχικής διαφοροποίησης) με εξαρτημένη μεταβλητή το βαθμό βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση (μέτρηση της μεταβίβασης) έδειξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής της ομοιότητας ($F(1, 58) = 4.969, p = .03$) και ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής της ιεραρχικής διαφοροποίησης ($F(1, 58) = .229, p = .634$) ή αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών ($F(1, 58) = .088, p = .768$). Ο μέσος όρος του βαθμού βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση των συμμετεχόντων είναι μεγαλύτερος στη συνθήκη ομοιότητας ($M = 1.911$) από ότι στη συνθήκη μη ομοιότητας ($M = 1.622$).

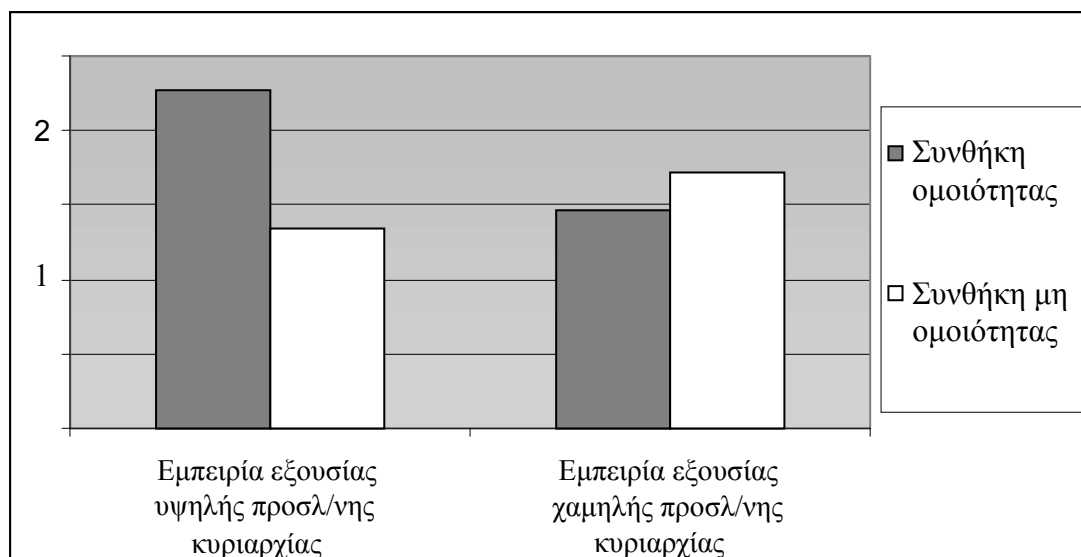
Αυτό σημαίνει ότι επιβεβαιώνεται η 1^η υπόθεση, ότι προκαλείται δηλαδή μεταβίβαση με βάση τον πιο αυταρχικό γονέα όταν εκτίθεται κανείς σε ένα άτομο, η αλληλεπίδραση με το οποίο έχει όμοια χαρακτηριστικά με την αλληλεπίδραση με τον

γονέα αυτό, αλλά όχι οι υποθέσεις 2 και 3. Επομένως δε βρέθηκαν ενδείξεις ότι η μεταβίβαση προκαλείται με την έκθεση σε ιεραρχικά ανώτερο άτομο ή ότι ο βαθμός μεταβίβασης είναι υψηλότερος όταν το άτομο-στόχος είναι ιεραρχικά ανώτερο και η αλληλεπίδραση μαζί του έχει όμοια χαρακτηριστικά με την αλληλεπίδραση με τον πιο αυταρχικό γονέα. Η επιβεβαίωση της Υπόθεσης 1 αποτελεί ένδειξη ότι στοιχειοθετείται κοινωνιογνωστική μεταβίβαση ως προς τα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης με τον πιο αυταρχικό γονέα.

Υποθέσαμε επίσης ότι η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται με το βαθμό εκδήλωσης μεταβίβασης με βάση τον πιο αυταρχικό γονέα (Υπόθεση 4α), και ότι άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς είχε έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας θα εκδηλώνουν μεταβίβαση ενώ άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς χαρακτηριζόταν από χαμηλή προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία, όχι (Υπόθεση 4β). Για τη συνθήκη ομοιότητας (δηλ. για το μέρος του δείγματος για το οποίο έχει γίνει ο χειρισμός που επιτρέπει την εκδήλωση μεταβίβασης) υπάρχει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση ανάμεσα στην εμπειρία εξουσίας και τη μεταβίβαση ($r = .46, p = .009$). Επομένως επιβεβαιώνεται η υπόθεση 4α, ότι όσο πιο έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας είχε η σχέση του εκάστοτε συμμετέχοντα με τον πιο αυταρχικό από τους δύο γονείς του, τόσο μεγαλύτερα επίπεδα μεταβίβασης θα εκδηλώνει.

Για τον έλεγχο της υπόθεσης 4β, εντοπίστηκαν οι συμμετέχοντες με υψηλές τιμές στην μεταβλητή της εμπειρίας της εξουσίας (τιμές μεγαλύτερες του $M + 1SD$) και εκείνοι με χαμηλές τιμές (τιμές μικρότερες του $M - 1SD$) και έγινε ανάλυση διακύμανσης 2 (ομοιότητα / μη ομοιότητα) x 2 (υψηλή προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία στη γονεϊκή σχέση / χαμηλή προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία στη γονεϊκή σχέση) με εξαρτημένη μεταβλητή το βαθμό

βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση (μέτρηση του βαθμού εκδήλωσης μεταβίβασης). Η ανάλυση έδειξε ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών ήταν στατιστικά σημαντική ($F(1, 15) = 6.251, p = .024$). Η ανάλυση απλών κύριων επιδράσεων έδειξε ότι άτομα που έχουν βιώσει συμπεριφορές με έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας στη γονεϊκή σχέση εκδηλώνουν μεταβίβαση, δηλ. εμφανίζεται στατιστικά σημαντική διαφορά ($p = .005$) ως προς το βαθμό βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση μεταξύ συνθηκών ομοιότητας ($M = 2.268$) και μη ομοιότητας ($M = 1.344$). Αντίθετα, άτομα των οποίων η γονεϊκή σχέση χαρακτηριζόταν σε μικρό βαθμό από προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία δεν εκδηλώνουν μεταβίβαση, δηλ. δεν εμφανίζεται στατιστικά σημαντική διαφορά ($p = .394$) ως προς το βαθμό βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση μεταξύ συνθηκών ομοιότητας και μη ομοιότητας. Επομένως επιβεβαιώνεται η υπόθεση 4β ότι άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς είχε έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας εκδηλώνουν μεταβίβαση, ενώ άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς είχε χαμηλό προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας όχι. Τα παραπάνω απεικονίζονται στο ραβδόγραμμα που ακολουθεί:

Διάγραμμα 3.1. Ο βαθμός εκδήλωσης μεταβίβασης ως συνάρτηση της συνθήκης ομοιότητας και του χαρακτήρα της βιωμένης εμπειρίας εξουσίας.

Ελέγχθηκε επίσης η υπόθεση ότι άτομα με υψηλή ανάγκη για πλήρωση εκδηλώνουν μεταβίβαση σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι άτομα με χαμηλή ανάγκη για πλήρωση (Υπόθεση 5). Όπως και πριν, εντοπίστηκαν οι συμμετέχοντες με υψηλές τιμές στην ανάγκη για πλήρωση (τιμές μεγαλύτερες του $M + 1SD$) και εκείνοι με χαμηλές τιμές (τιμές μικρότερες του $M - 1SD$) και έγινε ανάλυση διακύμανσης 2 (ομοιότητα / μη ομοιότητα) x 2 (υψηλή / χαμηλή ανάγκη για πλήρωση) με εξαρτημένη μεταβλητή το βαθμό βεβαιότητας κατά την εσφαλμένη ανάκληση (μέτρηση του βαθμού εκδήλωσης μεταβίβασης). Η ανάλυση έδειξε ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών δεν ήταν στατιστικά σημαντική ($F(1, 16) = 1.302, p = .271$). Επομένως η υπόθεση 5 δεν επιβεβαιώνεται.

Τέλος, ελέγχθηκε η υπόθεση ότι ο αυτο-στοχασμός ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και μεταβίβασης (Υπόθεση 6). Υπενθυμίζεται ότι για να ελεγχθεί ο ρυθμιστικός ρόλος μιας μεταβλητής, σύμφωνα με τη διαδικασία που προτείνουν οι Baron και Kenny (1986), πρέπει να ισχύουν τα εξής: σε ανάλυση

παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή την προβλεπόμενη μεταβλητή (στην προκειμένη περίπτωση τη μεταβίβαση) και ανεξάρτητες μεταβλητές την προβλέπουσα μεταβλητή (εμπειρία της εξουσίας), τη ρυθμιστική μεταβλητή (αυτοστοχασμός) και την αλληλεπίδραση των δύο τελευταίων, η αλληλεπίδραση πρέπει να έχει στατιστικά σημαντική επίδραση στην προβλεπόμενη μεταβλητή. Στη σχετική ανάλυση παλινδρόμησης προέκυψε ότι, για τη συνθήκη ομοιότητας, η αλληλεπίδραση μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και αυτο-στοχασμού δεν έχει στατιστικά σημαντική επίδραση στην μεταβίβαση ($\beta = -1.194$, $t = -.895$, $p = .379$). Επομένως η υπόθεση 6 δεν επιβεβαιώνεται.

6.4. Συζήτηση

Βασικό εύρημα της παρούσας έρευνας είναι ότι εμφανίζεται μεταβίβαση με βάση μόνο τα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης με τον σημαντικό άλλο (στην προκειμένη περίπτωση τον προσλαμβανόμενο ως πιο αυταρχικό γονέα), χωρίς να λαμβάνονται υπόψη χαρακτηριστικά προσωπικότητας ή εμφάνισης. Κοινωνιογνωστική μεταβίβαση μπορεί επομένως να επιτευχθεί όχι μόνο με βάση συνολικές νοητικές αναπαραστάσεις σημαντικών άλλων (Andersen & Berk, 1998), αλλά και με βάση νοητικές αναπαραστάσεις που αφορούν συγκεκριμένα την αλληλεπίδραση με αυτούς. Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει έναυσμα για τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος αναφορικά με την κοινωνιογνωστική έννοια της μεταβίβασης, από τη φυσική ομοιότητα ή την ομοιότητα προσωπικών χαρακτηριστικών (βάσει ερευνητικού υποδείγματος Andersen et al., 1995) μεταξύ ενός σημαντικού άλλου και ενός τρίτου, στα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης, κατεύθυνση προς την οποία συνηγορεί η θεωρία των σχεσιακών μοντέλων του Alan Fiske. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι για τον επαρκέστερο έλεγχο του κατά πόσο τα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης είναι

κρίσιμης σημασίας για την επίτευξη μεταβίβασης σε σύγκριση με τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας ή εμφάνισης, θα έπρεπε να έχουν ληφθεί υπόψη και τα τελευταία, πράγμα το οποίο αξίζει να αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικής έρευνας.

Τα ερευνητικά ευρήματα ήταν επίσης ενθαρρυντικά ως προς την ύπαρξη γνωστικών συνεπειών για την εμπειρία της εξουσίας. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι η εμπειρία της εξουσίας έχει γνωστικές προεκτάσεις, αφού συσχετίζεται θετικά με την εκδήλωση μεταβίβασης (όσο εντονότερη η προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία στη σχέση με τους γονείς, τόσο ισχυρότερη η μεταβίβαση), μιας κοινωνιογνωστικής έννοιας. Οι θεμελιωτές της κοινωνιογνωστικής μεταβίβασης έχουν επανειλημμένα δείξει (π.χ. Andersen et al., 1995· Andersen & Chen, 2002) ότι η μεταβίβαση έχει πρωταρχικά γνωστική διάσταση και ότι συγκεκριμένα διέπεται από χρόνια προσβάσιμα γνωστικά σχήματα. Επίσης, από την παρούσα έρευνα προέκυψε ότι άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς τους χαρακτηρίζονταν από υψηλό βαθμό προσλαμβανόμενης διαπροσωπικής κυριαρχίας εκδηλώνουν μεταβίβαση, σε αντίθεση με άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς είχε χαμηλό προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας, τα οποία δεν εκδηλώνουν μεταβίβαση. Αυτό σημαίνει ότι η προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία σε σχέσεις με σημαντικούς άλλους εντός κάποιου ιεραρχικού πλαισίου σχετίζονται με την αυθαίρετη συναγωγή συμπερασμάτων κατά την κοινωνική αλληλεπίδραση με σημείο στήριξης τα χαρακτηριστικά της σχέσης με τους σημαντικούς αυτούς άλλους. Με βάση τα παραπάνω, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας παρέχουν ενδείξεις για τις γνωστικές συνέπειες της συμμετοχής των ατόμων σε ιεραρχικά διαρθρωμένα ευρύτερα κοινωνικά συστήματα, κάτι που πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικής έρευνας.

Τέλος, πρέπει τέλος να σημειωθεί ότι τα ευρήματα των Pierro και Kruglanski (2008) αναφορικά με το ρόλο της ανάγκης για πλήρωση στην μεταβίβαση δεν επιβεβαιώθηκαν από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, ενδεχομένως λόγω του ότι στην παρούσα έρευνα η μεταβίβαση μελετήθηκε μόνον ως προς τα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης, αλλά πιθανόν και λόγω του μεγέθους του δείγματος που δεν επέτρεπε τον εντοπισμό επαρκούς αριθμού συμμετεχόντων με υψηλά και χαμηλά επίπεδα ανάγκης για πλήρωση. Επίσης, η σχέση μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και μεταβίβασης δε δείχθηκε να ρυθμίζεται από τον αυτο-στοχασμό. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι η μεταβίβαση συμβαίνει σχετικά αυτόματα και συχνά χωρίς την επίγνωση του ατόμου που την εκδηλώνει· άρα πέραν των συμπεριφορών που εξετάζει το ίδιο το άτομο μέσα από περίσκεψη.

ΕΝΟΤΗΤΑ IV

**Εμπειρία της εξουσίας και
δικαιολόγηση του συστήματος:
Η μελέτη της εμπειρίας της εξουσίας
σε οργανωσιακά πλαίσια**

Κεφάλαιο 7

Εμπειρία της εξουσίας και δικαιολόγηση του συστήματος:

Η μελέτη της εμπειρίας της εξουσίας

σε οργανωσιακά πλαίσια

7.1. Ο εργασιακός χώρος ως πεδίο μελέτης της εμπειρίας της εξουσίας

Στις ενότητες που προηγήθηκαν μελετήσαμε την εμπειρία της εξουσίας αποκλειστικά με βάση τη βίωση συμπεριφορών προσλαμβανόμενης διαπροσωπικής κυριαρχίας στη σχέση με τους γονείς στο παρελθόν. Αυτό γιατί το οικογενειακό περιβάλλον θεωρήθηκε ότι αποτελεί το πρωταρχικό πεδίο πρώιμης διαμόρφωσης αντιλήψεων και συμπεριφορών στο άτομο. Σε αυτό το πλαίσιο, διαπιστώθηκε ότι η εμπειρία της εξουσίας έχει συγκεκριμένες συνέπειες για την αντίληψη και την υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών από τα άτομα κατά την αλληλεπίδρασή τους με τρίτους. Οι συνέπειες αυτές αφορούν τόσο το ενδοατομικό επίπεδο ανάλυσης (σύνδεση εμπειρίας της εξουσίας με την κοινωνιογνωστική μεταβίβαση), όσο και το διατομικό (σύνδεση εμπειρίας της εξουσίας με υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών που χαρακτηρίζονται από ανάγκη για πλήρωση, εναντίωση στην παραβίαση νορμών και δικαιολόγηση της προσπάθειας). Επομένως, κρίθηκε σκόπιμο, στα πλαίσια της ολοκλήρωσης της παρούσας διερεύνησης, να μελετήσουμε την εμπειρία της εξουσίας και τις συνέπειες της στο διομαδικό επίπεδο, και συγκεκριμένα εξετάζοντάς τη σε οργανωσιακά πλαίσια.

Ο εργασιακός χώρος, διαρθρωμένος ιεραρχικά με ευκρινές χαρακτηριστικό του την άσκηση νομιμοποιημένης ισχύος αποτελεί πρόσφορο πεδίο μελέτης της εμπειρίας της εξουσίας. Από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις άσκησης

νομιμοποιημένης ισχύος και εκδήλωσης διαπροσωπικής κυριαρχίας σε διομαδικό πλαίσιο είναι εκείνη της διομαδικής αλληλεπίδρασης μεταξύ νεοφερμένων (ατόμων που εισέρχονται για πρώτη φορά σε ένα εργασιακό πλαίσιο) και παλαιότερων εργαζομένων. Σε αυτή την αλληλεπίδραση, είναι σημαντικός ο ρόλος του φορέα διαμόρφωσης του οργανωσιακού πλαισίου – δηλ. του προϊσταμένου και των δύο ομάδων – οι νεοφερμένοι τυπικά υπόκεινται στην επίδραση που ασκούν στις στάσεις και τις συμπεριφορές τους οι παλαιότεροι εντός του οργανωσιακού πλαισίου (Moreland & Levine, 2001). Ωστόσο, μπορούν φυσικά και εκείνοι να έχουν – υπό κάποιες προϋποθέσεις – επίδραση στο οργανωσιακό τους περιβάλλον (Levine, Moreland & Choi, 2001).

Πειραματικά έχει διαπιστωθεί (Choi & Levine, 2004) ότι, σε ομαδικά περιβάλλοντα, οι νεοφερμένοι μπορούν να συμβάλλουν καταλυτικά στη διαμόρφωση της πορείας δράσης της ομάδας. Αυτό συμβαίνει ωστόσο σπάνια, σε περιπτώσεις όπου η παρουσία τους μεταβάλλει την υφιστάμενη ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των παλαιότερων, όταν δηλαδή η συμμετοχή νεοφερμένων μέσα στο εργασιακό πλαίσιο ενισχύει άτυπα καθορισμένες συσπειρώσεις παλαιότερων που ενδεχομένως δεν ευνοούνταν ως προς την ισχύ τους σε σχέση με άλλες αντίστοιχες ομάδες. Παρόλα αυτά το τυπικό εργασιακό περιβάλλον υποθάλλει τη διαμόρφωση μιας άτυπης ιεραρχίας όπου οι παλαιότεροι βρίσκονται σε θέση να ασκήσουν μια μορφή άτυπης εξουσίας στους νεοφερμένους. Χαρακτηρίζεται ως άτυπη γιατί παλαιότεροι και νεοφερμένοι εργαζόμενοι βρίσκονται συχνά στην ίδια τυπική ιεραρχική θέση εντός του οργανωσιακού πλαισίου, αλλά τείνουν να αναπτύσσουν ένα άτυπο, μη θεσμοθετημένο ιεραρχικό διαφορικό μεταξύ τους. Αυτή η άτυπη εξουσία θεμελιώνεται στο γεγονός ότι αποτελούν τη βασική πηγή πληροφόρησης των νεοφερμένων για τις νόρμες και την αποδεκτή συμπεριφορά μέσα στο οργανωσιακό

πλαίσιο, πληροφόρηση στην οποία οι νεοφερμένοι προσδίδουν μεγάλη αξία (με δεδομένο πάντοτε ότι τους ενδιαφέρει η συμμετοχή τους στο πλαίσιο αυτό). Επομένως υπάρχει μια μορφή εξάρτησης των νεοφερμένων από τους παλαιότερους.

Σε ορισμένα οργανωσιακά περιβάλλοντα αναπτύσσονται σημαντικά διαφορικά ισχύος (power differentials) μεταξύ νεοφερμένων και παλαιότερων εργαζομένων που συνήθως παίρνουν τη μορφή ανισοτήτων εις βάρος των πρώτων. Οι Van der Toorn, Tyler και Jost (2011) υποστηρίζουν ότι η εξάρτηση από τους φορείς εξουσίας εντός του οργανωσιακού πλαισίου για την απόκτηση αναγκαίων πόρων ή την επίτευξη επιθυμητών αποτελεσμάτων (outcome dependence) ευνοεί την ανάπτυξη τέτοιων διαφορικών ισχύος και την επένδυσή τους με νομιμότητα στα μάτια των συμμετεχόντων στο πλαίσιο αυτό.

7.2. Η ένταξη των νεοφερμένων στο οργανωσιακό πλαίσιο και οι συνέπειες της ως προς την εμπειρία της εξουσίας

Είναι σύνηθες ο εκάστοτε νεοφερμένος (newcomer) σε κάθε εργασιακό ή γενικότερα οργανωσιακό πλαίσιο να εντάσσεται σε μια άτυπα καθορισμένη ομάδα που θεωρείται υποδεέστερη από άτομα που, αν και τυπικά βρίσκονται στην ίδια ιεραρχική βαθμίδα με εκείνον, έχουν μεγαλύτερη θητεία από αυτόν στο δεδομένο οργανωσιακό περιβάλλον. Με λίγα λόγια, κάθε νεοφερμένος κατά την εισαγωγή του στο οργανωσιακό περιβάλλον εισέρχεται σε μια κατάσταση λίγο ή πολύ δεδομένη και πολλές φορές υπόκειται όχι μόνο στην τυπική εξουσία του προϊσταμένου, αλλά – σε αρκετές περιπτώσεις – και σε μια άτυπη μορφή εξουσίας από άτομα που ήδη μετέχουν για αρκετό χρόνο στο συγκεκριμένο οργανωσιακό πλαίσιο.

Οι έρευνες πάνω στην οργανωσιακή κοινωνικοποίηση (organizational socialization) – δηλ. τη διαδικασία εξέλιξης του νεοφερμένου από ξένο στοιχείο εντός

του οργανωσιακού πλαισίου σε «γηγενή», από «νέο» σε «παλιό» – υιοθετούν μια προσέγγιση στην εξέταση του ζητήματος της «προσαρμογής» του νεοφερμένου, που εντάσσεται περισσότερο στο χώρο και τη συλλογιστική μελέτης της διοικητικής επιστήμης, έχει δηλ. χρησιμοθηρικό χαρακτήρα στα πλαίσια της εργασιακής αξιοποίησης του νεοφερμένου (π.χ. βλ. Bauer, Bodner, Erdogan, Truxillo & Tucker, 2007). Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται και οι έρευνες εκείνες στο χώρο της διοικητικής επιστήμης που υιοθετούν μια λεγόμενη αλληλεπιδραστική προσέγγιση (interactionist approach) επιχειρώντας να εξετάσουν οργανωσιακά ζητήματα μέσα από μια διττή οπτική που αφορά τόσο το άτομο μέσα στην επιχείρηση όσο και την εξυπηρέτηση των στόχων της επιχείρησης. Παρά τις προθέσεις για επιστημονική διερεύνηση των οργανωσιακών φαινομένων που εξετάζουν, οι έρευνες αυτές στην πλειονότητά τους δεν παύουν να διέπονται από μια παρόμοια χρησιμοθηρική προσέγγιση.

Ενδεικτικά, οι Bauer et al. (2007) που υιοθετούν μια αλληλεπιδραστική προσέγγιση, μελετούν την κοινωνικοποίηση των νεοφερμένων με βάση μια μεροληψία συμμόρφωσης και έμφαση στη συμβολή τους στην εξυπηρέτηση των στόχων της επιχείρησης. Διερευνούν δηλαδή την προσαρμογή των νεοφερμένων στην υφιστάμενη τάξη πραγμάτων εντός του οργανωσιακού πλαισίου, καθώς και την επίδραση του τρόπου κοινωνικοποίησής τους στην απόδοσή τους και την οργανωσιακή τους δέσμευση, μεταξύ άλλων. Είναι μια θεώρηση που προσεγγίζει το άτομο σαν παθητικό διαμεσολαβητή στην εξυπηρέτηση εξωγενών στόχων, αντί για ενεργό άτομο που διαπραγματεύεται τις επιδράσεις του περιβάλλοντος και του οποίου η υπόσταση μέσα στο οργανωσιακό περιβάλλον επηρεάζει και επηρεάζεται από παράγοντες που ξεπερνούν το περιβάλλον αυτό. Ελάχιστες είναι οι ερευνητικές προσπάθειες που υιοθετούν μια θεώρηση από την πλευρά του νεοφερμένου και

ακόμα λιγότερες εκείνες που μελετούν τις επιπτώσεις της ένταξής του στην αντίληψη και τη συμπεριφορά του. Εξετάζοντας το θέμα από κοινωνικοψυχολογική οπτική, εξετάζουμε μεν μελέτες από το χώρο της διοικητικής επιστήμης αλλά επικεντρωνόμαστε σε εκείνα τα στοιχεία εκείνα που δεν εντάσσονται στη χρησιμοθηρική θεώρηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και αλληλεπίδρασης.

Από τον ίδιο τον ορισμό της έννοιας της οργανωσιακής κοινωνικοποίησης - μετάβαση του ατόμου από μια κατάσταση εξωγενούς στοιχείου (outsider) σε ένα στοιχείο αποδεκτό από την καθεστηκυία τάξη του οργανωσιακού πλαισίου (insider) (βλ. Bauer et al., 2007) - προκύπτει ότι ο εκάστοτε νεοφερμένος εντάσσεται αρχικά σε μια άτυπα καθορισμένη ομάδα – που κανείς συναντά συχνά με τον άτυπο τίτλο «νέοι» μέσα στο αντίστοιχο οργανωσιακό πλαίσιο – διακριτή από την ομάδα των ατόμων που ήδη εργάζονται για κάποιο χρόνο στο συγκεκριμένο οργανωσιακό πλαίσιο (και που αρκετές φορές αυτοπροσδιορίζονται με τον άτυπο τίτλο «παλιοί»).

Μάλιστα, όσο περισσότερο χρόνο έχουν περάσει οι «παλιοί» λειτουργώντας σαν ομάδα εντός του οργανωσιακού πλαισίου χωρίς την εισαγωγή νεοφερμένων σε αυτή, και όσο πιο ομαλή έχει υπάρξει η αλληλεπίδραση μεταξύ τους κατά το παρελθόν, τόσο λιγότερο ανοιχτοί θα είναι στην αποδοχή της ελεύθερης έκφρασης της προσωπικής ταυτότητας ενός νεοφερμένου (Feldman, 1984). Με άλλα λόγια, το άτομο γίνεται μόνο «μερικά αποδεκτό» (partial inclusion) από το οργανωσιακό περιβάλλον του, δηλ. οι αλληλεπιδράσεις του εντός του οργανωσιακού πλαισίου συνήθως δεν του επιτρέπουν να εκφράσει όλες τις εκφάνσεις του εαυτού του όπως είναι (Katz & Kahn, 1966), ωστόσο τα περισσότερα άτομα επιθυμούν να είναι ο «εαυτός τους» κατά τη διάρκεια της εργασιακής ζωής τους (Billet, 2007). Ο Wanous (1976), ο οποίος μέσα από μια διαχρονική έρευνα σε αποφοίτους σχολών διοίκησης μελετά τις επιπτώσεις της εισόδου στις αντιλήψεις του ατόμου για το οργανωσιακό

περιβάλλον και την ελκυστικότητά του, διαπιστώνει ότι η ελκυστικότητα αυτή φθίνει σημαντικά μέσα σε μερικούς μήνες από την είσοδο του νεοφερμένου. Αυτό το αποδίδει εν μέρει στην δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι νεοφερμένοι να εκφράσουν ελεύθερα την προσωπική τους ταυτότητα στη σχέση τους με τα άτομα που απαρτίζουν την υφιστάμενη οργανωσιακή τάξη πραγμάτων. Επομένως, οι νεοφερμένοι τυπικά συναντούν προβλήματα ένταξης και προσαρμογής στο νέο οργανωσιακό περιβάλλον, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις τους αποστασιοποιούν από τα άτομα που ήδη εργάζονται σε αυτό (δηλ. τους παλαιότερους).

Φυσικά, τα παραπάνω άπτονται σε μεγάλο βαθμό της θεσμοθετημένης, δομημένης διαδικασίας κοινωνικοποίησης που υπάρχει εντός του οργανωσιακού πλαισίου. Εργασιακά περιβάλλοντα που ακολουθούν πιο θεσμοθετημένες (institutionalized) μεθόδους κοινωνικοποίησης, δηλ. μεθόδους που κάνουν χρήση τυπικών, και τυποποιημένων διαδικασιών που εφαρμόζονται μαζικά, είναι πιο επιρρεπή σε άτυπες ιεραρχικές διαφοροποιήσεις μεταξύ «παλιών» και «νέων» στην ίδια ιεραρχική βαθμίδα και στην ανάπτυξη ανισοτήτων μεταξύ τους σε σχέση με εργασιακά περιβάλλοντα που ακολουθούν πιο εξατομικευμένες (individualized) μεθόδους κοινωνικοποίησης, δηλ. μεθόδους που προσαρμόζονται στις ανάγκες του εκάστοτε νεοφερμένου (Jones, 1986). Αυτό γιατί όταν υπόκεινται σε θεσμοθετημένες μεθόδους κοινωνικοποίησης, οι νεοφερμένοι τείνουν να υφίστανται περισσότερες κανονιστικές πιέσεις να ακολουθήσουν τον τρόπο σκέψης και δράσης που έχουν διαμορφώσει τα άτομα που εργάζονται ήδη στην επιχείρηση («παλιών»), κάτι που εντείνει την αντιπαράθεση μεταξύ «νέων» και «παλιών», καθώς και την άτυπη εξουσία των τελευταίων που συνήθως είναι εκείνοι που ασκούν την κανονιστική πίεση (Feldman, 1994).

Αντίθετα, οι εξατομικευμένες μέθοδοι κοινωνικοποίησης αναπτύσσουν στους εργαζομένους χαμηλή ανοχή στις ανισότητες και χαμηλή τάση αποδοχής μιας δεδομένης καθεστηκυίας κατάστασης. Αυτό γιατί ο νεοφερμένος δεν υπόκειται σε πιέσεις να υιοθετήσει υπάρχοντες τρόπους δράσεις, αλλά του επικοινωνείται το μήνυμα – ρητά και στην πράξη – ότι καλείται να καινοτομήσει εντός του οργανισμού, και επομένως δε χρειάζεται να εξαρτάται ιδιαίτερα από τους παλαιότερους για πληροφόρηση και καθοδήγηση. Επιπλέον, τα αυστηρά διαφορικά ισχύος δεν ευνοούν την ανάπτυξη καινοτομικής δραστηριοποίησης από τους νεοφερμένους και γι' αυτό δεν ενθαρρύνονται από την ανώτατη διοίκηση μιας επιχείρησης που ακολουθεί εξατομικευμένες μεθόδους κοινωνικοποίησης (Griffin, Colella & Goparaju, 2000). Μάλιστα, ο Van Maanen (1978) διαφοροποιεί περαιτέρω μεταξύ οργανωσιακών πλαισίων, των οποίων η οργανωσιακή κουλτούρα υπαγορεύει την επένδυση στους νεοφερμένους ενισχύοντας ενεργά την αυτοεκτίμηση και αυτοαξία τους και πλαισίων που τους απορρίπτουν, υποθάλποντας – εκούσια ή ακούσια – φαινόμενα απαξίωσης ή ακόμη και εξευτελισμού τους.

Με λίγα λόγια, οι μέθοδοι κοινωνικοποίησης και η οργανωσιακή κουλτούρα του οργανωτικού πλαισίου στο οποίο εισάγονται οι νεοφερμένοι καθορίζει και τη σχέση τους με τα υφιστάμενα μέλη και κατά πόσο αυτή η σχέση θα διέπεται από ισότητα ή ανισότητα. Οι τακτικές που χρησιμοποιούνται για τη διασφάλιση δικαιοσύνης σε όρους διαδικασιών (διαδικαστική δικαιοσύνη) ή/και αποτελεσμάτων (κατανομητική δικαιοσύνη) επηρεάζουν επίσης τη σχέση μεταξύ των δύο ομάδων, δηλ. των παλιών και των νέων. Αν τα υφιστάμενα μέλη αισθάνονται ότι απειλούνται από την είσοδο των νεοφερμένων ή εάν στοιχεία που αφορούν άνιση κατανομή ωφελειών είναι περισσότερο ευκρινή στο οργανωσιακό πλαίσιο, τότε είναι πιθανό να αναπτυχθεί μια περισσότερο συγκρουσιακή σχέση μεταξύ τους (Sutton & Louis,

1987). Επίσης, αν συντρέχουν λόγοι που ενισχύουν την ήδη υπάρχουσα ανησυχία των νεοφερμένων ως προς τη θέση/συμβατότητά τους εντός του οργανωσιακού πλαισίου (π.χ. αντίξοες εξελίξεις στην οικονομική κατάσταση της επιχείρησης, κλπ.), οι νεοφερμένοι είναι πιο επιρρεπείς σε εντάσεις στη σχέση τους με τα υφιστάμενα μέλη. Ωστόσο, αν και τείνουν να έχουν περισσότερο συγκρουσιακή διάθεση από ότι οι παλαιότεροι, είναι παράλληλα περισσότερο διατεθειμένοι να απαλύνουν αυτές τις εντάσεις αφότου προκύψουν (De Cremer et al., 2010).

Επομένως, υπάρχουν συγκεκριμένοι παράγοντες που αφορούν τη διαδικασία κοινωνικοποίησης των νεοφερμένων, χαρακτηριστικά του οργανωσιακού πλαισίου, κλπ., που καθορίζουν τον αυτο-προσδιορισμό των νεοφερμένων ως «νέων» έναντι των «παλιών», η οποία συνοδεύεται από κάποιο άτυπο ιεραρχικό διαφορικό και άνιση μεταχείριση εντός του οργανωσιακού πλαισίου, ή απλά ως νεοεισαχθέντων εργαζομένων σε ένα εργασιακό πλαίσιο που δεν είναι δόκιμος ο διαχωρισμός μεταξύ «παλιών» και «νέων». Ο αυτο-προσδιορισμός αυτός θα έχει επιπτώσεις και για τη δικαιολόγηση ή τη νομιμοποίηση από την πλευρά των νεοφερμένων τυχόν ανισοτήτων που βιώνουν στη σχέση τους με του παλαιότερους εργαζόμενους, επιπτώσεις οι οποίες μπορούν να ερμηνευτούν με βάση τη θεωρία δικαιολόγησης του συστήματος.

7.3. Η δικαιολόγηση του συστήματος

Η θεωρία της δικαιολόγησης του συστήματος διερευνά πώς οι άνθρωποι «*επιδιώκουν να διατηρήσουν ή να ενισχύσουν τη νομιμότητα και τη σταθερότητα υπάρχουσών μορφών κοινωνικής διάρθρωσης*» (Jost & Hunyady, 2002, σελ. 113). Προτείνει ότι ακόμα και σε περιπτώσεις που μια ομάδα ατόμων είναι μη ευνοημένη έναντι μιας άλλης σε ένα δεδομένο κοινωνικό σύστημα, τείνει να δικαιολογεί εξίσου την

καθεστηκυία κατάσταση και την ύπαρξη ανισοτήτων στο σύστημα. Βασική αιτία γι' αυτό εικάζεται ότι είναι μια ψυχολογική ανάγκη αποφυγής της αίσθησης ανασφάλειας και αστάθειας που συνοδεύει την αμφισβήτηση ενός συστήματος στο οποίο τα άτομα μετέχουν και το οποίο παρέχει δομή, πλαίσιο και μια μορφή κανονικότητας στη ζωή τους. Η δικαιολόγηση του συστήματος δρα σε συνάρτηση με τη δικαιολόγηση του «εγώ» (ego justification) και τη δικαιολόγηση της ομάδας (group justification) που αφορούν τη συντήρηση μιας ευνοϊκής εικόνας για τον εαυτό και την ομάδα αντίστοιχα, και τη θεώρηση ατομικών και ομαδικών ενεργειών αντίστοιχα ως θεμιτών και δικαιολογημένων (Jost & Banaji, 1994).

Οι άνθρωποι συχνά βιώνουν ανισότητες στα κοινωνικά συστήματα στα οποία μετέχουν, ιδίως εκείνα που έχουν ευκρινή ιεραρχική διάρθρωση και θεμελιώνονται στην εξουσία. Παράλληλα όμως βιώνουν και ανασφάλεια σε σχέση με το περιβάλλον και το μέλλον τους ή εξαρτώνται με κάποιο τρόπο από τη συμμετοχή τους στο εκάστοτε σύστημα (π.χ. η συμμετοχή τους αυτή τους εξασφαλίζει αναγκαίους πόρους για να ζήσουν). Η θεώρηση λοιπόν του εκάστοτε συστήματος εξουσίας στο οποίο συμμετέχουν ότι είναι όπως θα έπρεπε να είναι, συνήθως μειώνει την ανασφάλεια και δημιουργεί μια αίσθηση σταθερότητας· πάνω απ' όλα δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ενός *«κοινού τόπου όπου μπορεί να συντηρηθεί μια κοινή πραγματικότητα»* (Van der Toorn et al., 2011, σελ. 128).

Στις σχετικές έρευνες, η δικαιολόγηση του συστήματος τυπικά μετράται με βάση την κλίμακα του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας (Social Dominance Orientation – SDO) (Pratto, Sidanius, Stallworth & Malle, 1994). Η κλίμακα αυτή εστιάζει στην επιδοκιμασία ή αποδοκιμασία ανισοτήτων ανάμεσα σε δύο κοινωνικές ομάδες και έχει δομηθεί στα πλαίσια της θεωρίας της κοινωνικής κυριαρχίας, η οποία υποστηρίζει ότι όλα τα σταθερά κοινωνικά συστήματα συγκλίνουν αναπόφευκτα στη

δημιουργία συγκεκριμένων τύπων ιεραρχήσεων ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες που τα απαρτίζουν. Κάθε συγκεκριμένη ιεραρχική διάταξη (που συνεπάγεται ανισότητες μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων) υποστηρίζεται ή υπονομεύεται από τη διάδοση συγκεκριμένων νομιμοποιητικών μύθων (legitimizing myths), οι οποίοι αποσκοπούν είτε να ενισχύσουν είτε να αμβλύνουν, αντίστοιχα, την υφιστάμενη ιεραρχική διάρθρωση. Η κλίμακα του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας αποτελείται από δηλώσεις που αντικατοπτρίζουν τα δύο αυτά είδη νομιμοποιητικών μύθων, προσαρμοσμένων κάθε φορά σε δύο συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Η συμφωνία με εκείνους που ενισχύουν την υφιστάμενη ιεραρχική διάρθρωση και η διαφωνία με εκείνους που την αμβλύνουν καταδεικνύουν τη συμφωνία του εκάστοτε συμμετέχοντα με τη διαιώνιση των ανισοτήτων μεταξύ των δύο κοινωνικών ομάδων (Sidanius & Pratto, 2001).

Η δικαιολόγηση συναντάται σε όλα τα επίπεδα κοινωνικής αλληλεπίδρασης, από δυαδικές ιεραρχικές σχέσεις, έως το ευρύτερο μακρο-κοινωνικό πλέγμα. Στο οργανωσιακό πλαίσιο, οι νεοφερμένοι υπόκεινται σε σημαντικές κανονιστικές πιέσεις τόσο από το πλαίσιο όσο και από τα υφιστάμενα μέλη του οργανισμού. Όσο περισσότερο αβέβαιοι είναι οι νεοφερμένοι για τη δυνατότητά τους να αντεπεξέλθουν στα καθήκοντά τους και όσο περισσότερο η αβεβαιότητα αυτή υποθάλπεται από το οργανωσιακό πλαίσιο, τόσο πιο πιθανό είναι να συμμορφωθούν ή να ενδώσουν στις κανονιστικές πιέσεις που τους ασκούνται. Πολλές φορές οι πιέσεις αυτές καταλήγουν στην έκφραση ενδοτικότητας³⁴ στις οργανωσιακές νόρμες και στην καθεστηκία

³⁴ Η τυχόν προκαλούμενη ενδοτικότητα, δηλ. «η επιφανειακή, δημόσια και παροδική αλλαγή στη συμπεριφορά και στις εκφραζόμενες στάσεις ως απόκριση σε αιτήματα, καταναγκασμό ή ομαδική πίεση» (Hogg & Vaughan, 2008, σελ. 304) που συνήθως συνοδεύεται από κατ' ιδίαν διαφωνία, ίσως να είναι κάπως αναμενόμενη στο τυπικό σύγχρονο εργασιακό περιβάλλον, καθώς ενυπάρχει εντός του μια αντίφαση: όπως ήδη αναφέραμε, το άτομο γίνεται μόνο «μερικά αποδεκτό» (partial inclusion) από το οργανωσιακό περιβάλλον του, δηλ. οι αλληλεπιδράσεις του εντός του οργανωσιακού πλαισίου συνήθως δεν του επιτρέπουν να εκφράσει όλες τις εκφάνσεις του εαυτού του όπως είναι (Katz & Kahn, 1966), ωστόσο τα περισσότερα άτομα επιθυμούν να είναι ο «εαυτός τους» κατά τη διάρκεια της εργασιακής ζωής τους (Billet, 2007).

τάξη πραγμάτων εντός του εργασιακού περιβάλλοντος, χωρίς όμως συνακόλουθη κατ' ιδίαν αποδοχή τους (Feldman, 1994).

Σύμφωνα ωστόσο με τη θεωρία της δικαιολόγησης του συστήματος, οι μη ευνοούμενοι στο εκάστοτε κοινωνικό σύστημα, ακόμα και κατ' ιδίαν, τείνουν να προσλαμβάνουν το σύστημα αυτό και την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων που το διέπει, ως περισσότερο ορθά και δικαιολογημένα στην ύπαρξή τους από ότι ίσως να είναι. Κάτι τέτοιο εξηγείται και βάσει κάποιων κλασικών ερευνητικών προσπαθειών, που χρονολογούνται στις απαρχές της δομημένης μελέτης των ψυχολογικών διεργασιών από μια κοινωνικοψυχολογική σκοπιά. Για παράδειγμα, ο Peritone (1950) έδειξε ότι η αντίληψη των ατόμων που μετέχουν σε κάποιο σύστημα εξουσίας μεταβάλλεται ως προς τις ιδιότητες των φορέων εξουσίας εντός του προς μια «διευκολυντική» κατεύθυνση (δηλ. έχει ως απώτερο αποτέλεσμα την ωραιοποίησή τους).

Ο Cohen (1964) μέσα από μια σειρά ερευνών με θεωρητικό υπόβαθρο εκείνο της θεωρίας γνωστικής ασυμφωνίας – από τη συλλογιστική της οποίας αντλεί στοιχεία και η θεωρία της δικαιολόγησης του συστήματος (Jost & Banaji, 2004) – διαπίστωσε ότι σε ένα σύστημα εξουσίας

«όσο μικρότερος (...) εξαναγκασμός ασκείται, πέρα από το ελάχιστο επίπεδο που είναι αναγκαίο για την παραγωγή ενδοτικότητας, τόσο μεγαλύτερη ασυμφωνία εκδηλώνεται και τόσο μεγαλύτερη είναι η επακόλουθη αλλαγή στις στάσεις. Ως αποτέλεσμα, κάτω από αυτές τις συνθήκες το άτομο γίνεται πρόθυμος συνεργός στο να πείσει τον εαυτό του • κατ' αυτόν τον τρόπο μειώνει την ασυμφωνία που προκλήθηκε συμπεριφερόμενο με τρόπο αντίστροφο από την αντίληψή του» (σελ. 88).

Με λίγα λόγια, αν ο ασκούμενος εξαναγκασμός κατά την άσκηση εξουσίας δεν είναι το πρωτεύον και πιο ευκρινές στοιχείο της αλληλεπίδρασης, το άτομο στο οποίο ασκείται η εξουσία έχει το περιθώριο να αναπτύξει μια ψευδαίσθηση κανονικότητας και δικαιοσύνης ως προς την άσκηση εξουσίας, αλλοιώνοντας την αντίληψή του.

Θεωρητικοί της διοικητικής επιστήμης (Ashford & Black, 1996) έχουν βρει ότι άτομα που δραστηριοποιούνται σε εργασιακά περιβάλλοντα, μπορούν συνειδητά να επέμβουν στην αντίληψη τους για το πλαίσιο (framing), απομονώνοντας μόνο τα θετικά του χαρακτηριστικά, με σκοπό να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα και την απόδοσή τους στο αντικείμενο εργασίας τους. Το φαινόμενο της αυτο-πειθούς (self-persuasion effect) ελέγχθηκε και πειραματικά (Brehm & Cohen, 1962), δείχνοντας ότι η δέσμευση απέναντι στην πραγματοποίηση κάποιου έργου, η οποία προκλήθηκε μέσα από στοιχεία εξαναγκασμού, αύξησε το βαθμό στον οποίο οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι το έργο τους ήταν αρεστό, όταν ο βαθμός εξαναγκασμού που ασκήθηκε ήταν χαμηλός. Σημειωτέον ότι η παρατηρούμενη επίδραση δεν έρχεται σε σύγκρουση με τα όσα πρεσβεύει η θεωρία της ψυχολογικής αναδραστικότητας (reactance), καθότι αφορά χαμηλά επίπεδα εξαναγκασμού (ο εξαναγκασμός ως λανθάνον στοιχείο στην αλληλεπίδραση), ενώ η αναδραστικότητα αναφέρεται στην αυξανόμενη εναντίωση σε ένα αίτημα όταν συνοδεύεται από υψηλά επίπεδα εξαναγκασμού (ο εξαναγκασμός ως ευκρινές στοιχείο στην αλληλεπίδραση). Επίσης, οι Haines και Jost (2000) διαπίστωσαν ότι η προβολή μιας οποιασδήποτε εξήγησης – ακόμη και ψευδούς – για την ύπαρξη ανισοτήτων σε ένα κοινωνικό σύστημα αυξάνει την προσλαμβανόμενη από τους μη ευνοημένους νομιμότητα της θέσης των περισσότερο ευνοημένων στην κοινωνική ιεραρχική διάρθρωση, η οποία ανακαλείται αργότερα ως περισσότερο έγκυρη από όσο αρχικά θεωρήθηκε ότι είναι.

Οι Van der Toorn et al. (2011) διαπίστωσαν μέσα από σειρά ερευνών ότι η (υπαρκτή ή προσλαμβανόμενη) εξάρτηση από έναν φορέα εξουσίας σχετίζεται θετικά με την προσλαμβανόμενη νομιμότητα του συστήματος εξουσίας στο οποίο μετέχει κανείς³⁵. Μελέτησαν την προσλαμβανόμενη νομιμότητα των διαφορετικών ισχύος σε τρία διαφορετικά πλαίσια (εκπαιδευτικό, πολιτικό, νομικό). Διαπίστωσαν ότι και στα τρία αυτά πλαίσια, όταν υπήρχε μεγαλύτερη εξάρτηση από συγκεκριμένους φορείς εξουσίας για την απόκτηση αναγκαίων πόρων ή την επίτευξη επιθυμητών αποτελεσμάτων (outcome dependence), τότε ενισχύονταν η πρόσληψη της νομιμότητας της θέσης των φορέων εξουσίας από πλευράς των συμμετεχόντων. Στο εκπαιδευτικό πλαίσιο, όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες θεωρούσαν τον αντίστοιχο φορέα εξουσίας ικανό να επιλύσει κάποια διένεξη ακαδημαϊκού χαρακτήρα, τόσο περισσότερο θεωρούσαν ότι νομιμοποιούταν να έχει τη θέση εξουσίας που κατείχε. Στο πολιτικό πλαίσιο, όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες θεωρούσαν κάποιον κυβερνητικό φορέα εξουσίας ικανό να επιλύσει κάποιο πρόβλημα που αντιμετώπιζαν στην κοινότητά τους (συγκεκριμένα την έλλειψη νερού), τόσο περισσότερο θεωρούσαν ότι νομιμοποιούταν να έχει αυτή την κυβερνητική θέση εξουσίας. Τέλος, στο νομικό πλαίσιο, όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες θεωρούσαν κάποιον θεσμοθετημένο φορέα εξουσίας (συγκεκριμένα την αστυνομία) ικανό να επιλύσει κάποιο κοινωνικό πρόβλημα (συγκεκριμένα την εγκληματικότητα), τόσο περισσότερο θεωρούσαν ότι νομιμοποιούταν να έχει αυτή τη θεσμοθετημένη θέση εξουσίας.

Αντίστοιχα, οι Kay et al. (2009) έδειξαν ότι άτομα που εμφανίζουν μεγαλύτερη εξάρτηση από ένα κοινωνικό σύστημα θεωρούν περισσότερο επιθυμητές,

³⁵ Η εξάρτηση παρέχει κίνητρο για εκδήλωση φαινομένων δικαιολόγησης του συστήματος στα πλαίσια της αποφυγής συναισθημάτων έλλειψης ελέγχου πάνω στην διαβίωση ή την ευημερία του ατόμου που μετέχει στο σύστημα. Εκτός από την εξάρτηση από το σύστημα, κίνητρο για εκδήλωση φαινομένων δικαιολόγησης του συστήματος παρέχουν η προσλαμβανόμενη απειλή του ή περιστασιακή ανάγκη επιβεβαίωσής του, καθώς και η πρόσληψή του ως αναπόφευκτου (Kay et al., 2009).

συνετές και δίκαιες τις πολιτικές και τις πορείες δράσης που υπαγορεύει η καθεστηκυία τάξη πραγμάτων. Αρχικά εξέτασαν τις επιδράσεις της εξάρτησης από κοινωνικά συστήματα στο πεδίο της πολιτικής. Στους συμμετέχοντες παρουσιάστηκαν πληροφορίες που φανέρωναν την υπεροχή της οικονομικής κατάστασης των φορέων πολιτικής εξουσίας (μελών του κοινοβουλίου) στον Καναδά έναντι της πλειονότητας των υπολοίπων πολιτών της χώρας. Όταν η συμμετοχή τους στο κοινωνικό σύστημα (ως κάτοικοι Καναδά) προσλαμβανόταν ως αναπόδραστη (βάσει πειραματικού χειρισμού των ερευνητών), οι συμμετέχοντες επιδοκίμαζαν την οικονομική υπεροχή των πολιτικά ισχυρών περισσότερο από ότι όταν τους παρουσιάζονταν εναλλακτικές στη συμμετοχή αυτή.

Σε συνέχεια του ίδιου ερευνητικού σκεπτικού, μελετήθηκε η απόκριση των συμμετεχόντων σε πληροφορίες που φανέρωναν τον άνισο καταμερισμό της πολιτικής ισχύος στον Καναδά υπέρ των γυναικών ή των ανδρών πολιτικών, ανάλογα με τη συνθήκη. Όταν οι συμμετέχοντες εκτέθηκαν σε κείμενα που ενίσχυαν την προσλαμβανόμενη τους εξάρτηση από το πολιτικό σύστημα, έτειναν να υποστηρίζουν τον άνισο καταμερισμό πολιτικής ισχύος σύμφωνα με τις πληροφορίες που είχαν στη διάθεσή τους ανάλογα με την πειραματική συνθήκη. Στα πλαίσια της προσέγγισης των Kay et al. (2009), τα άτομα προβαίνουν σε κατ' επιταγή δικαιολόγηση (injunctification) ή αλλιώς εκδηλώνουν την τάση να προσλαμβάνουν την καθεστηκυία τάξη ως την πιο επιθυμητή και συνετή τάξη πραγμάτων – χαρακτηριστική του πώς θα έπρεπε να είναι τα πράγματα – με βάση παράγοντες του πλαισίου, όπως η προσλαμβανόμενη τους εξάρτηση από το σύστημα στο οποίο μετέχουν και το αναπόδραστο της συμμετοχής τους σ' αυτό.

Ομοίως, οι Haines και Jost (2000) έδειξαν ότι όταν το άτομο αισθάνεται λιγότερο ισχυρό τείνει να δικαιολογεί σε μεγαλύτερο βαθμό τα διομαδικά διαφορικά

ισχύος. Πιο συγκεκριμένα, συμμετέχοντες που επιλέχθηκαν ως μέλη μιας ομάδας χαμηλότερης ισχύος σε σχέση με μια άλλη που είχε κάποια μορφή εξουσίας απέναντί τους, εμφάνιζαν την τάση να προσλαμβάνουν τη διαφορά ισχύος ανάμεσα στις δύο ομάδες ως πιο νόμιμη³⁶ από ότι ήταν (ακόμα και όταν δε δινόταν επεξήγηση ή ερμηνεία της ύπαρξης αυτής της διαφοράς ισχύος), καθώς και να αποδίδουν θετικά χαρακτηριστικά στα μέλη της άλλης ομάδας.

Εξετάζοντας τις ανισότητες που εκδηλώνονται μεταξύ «παλιών» και «νέων» στον εργασιακό χώρο με βάση τα παραπάνω, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι είναι πιθανό οι «νέοι», δηλ. οι λιγότερο ευνοημένοι εντός του οργανωσιακού πλαισίου στο οποίο μετέχουν, να δικαιολογούν τις εκδηλωνόμενες ανισότητες εξίσου με τους «παλιούς». Είναι πιθανό δηλαδή να προσλαμβάνουν την ανισότητα μεταξύ τους ως μέρος της νόμιμης και άρα δικαιολογημένης τάξης πραγμάτων στον εργασιακό χώρο. Επομένως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι «νέοι» δικαιολογούν τις εκδηλωνόμενες ανισότητες στο οργανωσιακό πλαίσιο στο οποίο μετέχουν, τόσο όσο και οι «παλιοί» (Υπόθεση 1).

7.4. Εμπειρία της εξουσίας και δικαιολόγηση των ανισοτήτων εντός του οργανωσιακού πλαισίου

Έχει διαπιστωθεί ότι οι εμπειρίες εντός του εργασιακού περιβάλλοντος, ιδιαίτερα εκείνες που αποκτούνται όταν κανείς είναι νεοφερμένος σε αυτό, διαμορφώνουν την αντίληψη και τη συμπεριφορά του, τουλάχιστον εντός του περιβάλλοντος αυτού. Η Collin (2008), μέσα από μια σειρά προσωπικών συνεντεύξεων, βρήκε ότι οι

³⁶ Ο πειραματικός χειρισμός της νομιμότητας έγινε προβάλλοντας στους συμμετέχοντες δύο διαφορετικές δικαιολογήσεις του διαφορικού ισχύος: μια νόμιμη που αναφερόταν στο διαφορικό ισχύος ως αποτέλεσμα της μεγαλύτερης εμπειρίας της μιας ομάδας έναντι της άλλης, και μια μη νόμιμη που αναφερόταν στο διαφορικό ισχύος ως αποτέλεσμα της καλύτερης κοινωνικής δικτύωσης της μιας ομάδας έναντι της άλλης

προσωπικές εμπειρίες εντός του εργασιακού πλαισίου συντελούν όχι μόνο στη μάθηση συμπεριφορών εντός αυτού, αλλά και στη δόμηση μιας αίσθησης ταυτότητας που ξεπερνά τα όρια του οργανωσιακού πλαισίου. Η ίδια η έννοια της οργανωσιακής κοινωνικοποίησης αφορά την *εκμάθηση στάσεων και συμπεριφορών* που θεωρούνται αποδεκτές εντός του οργανωσιακού πλαισίου, καθώς και της απαραίτητης γνώσης που θα επιτρέπει στο άτομο να ανταποκριθεί στις εργασιακές απαιτήσεις της θέσης του (Van Maanen & Schein, 1979).

Είναι επίσης ερευνητικά τεκμηριωμένο – για να επανέλθουμε στην κοινωνικογνωστική θεωρία μάθησης του Bandura (1986) – ότι οι συμπεριφορές που αναπτύσσουν τα άτομα εντός του οργανωσιακού πλαισίου μαθαίνονται ως συνάρτηση της παρατήρησης και της προτυποποίησης παλαιότερων εργαζομένων, καθώς και στα πλαίσια της αλληλεπίδρασης μαζί τους. Οι Ostroff και Kozlowski (1992) διαπίστωσαν στο πεδίο την ισχύ των παραπάνω και ιδιαίτερα της μάθησης μέσα από την παρατήρηση. Οι Griffin et al. (2000) και οι Ashforth και Saks (1996) διαπίστωσαν ότι η πρώιμη διαδικασία οργανωσιακής κοινωνικοποίησης, δηλ. οι πρώτοι μήνες που περνά κανείς εντός του οργανωσιακού πλαισίου, μπορεί να έχει μακροχρόνιες επιδράσεις στη συμπεριφορά του ατόμου.

Ειδικά η αντίληψη των νεοφερμένων επηρεάζεται σημαντικά από την πρώιμη κοινωνικοποίησή τους εντός του οργανωσιακού πλαισίου. Σύμφωνα με ευρήματα των Thomas και Anderson (1998), οι πρώιμες εμπειρίες κοινωνικοποίησης που βιώνουν οι νεοφερμένοι μεταβάλλουν τα ψυχολογικά τους συμβόλαια με τους εργοδότες, δηλ. την αντίληψή τους για τους όρους της εργασιακής σχέσης, καθώς και τις προσδοκίες τους σχετικά με την ανταλλαγή ωφελειών μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη.

Ωστόσο, στα πλαίσια της θεωρίας της δικαιολόγησης του συστήματος, έχει επισημανθεί ότι αρκεί η παρατεταμένη συμμετοχή σε ένα σύστημα για να

δικαιολογήσουν οι μη ευνοημένοι εντός του τις ανισότητες που βιώνουν. Βάσει θεωρίας της γνωστικής ασυμφωνίας, οι Wicklund και Brehm (1976) υποστηρίζουν ότι τα άτομα τείνουν να αναπτύσσουν δέσμευση απέναντι στην πηγή των «δεινών» τους, εφόσον επιμένουν στη συνεχιζόμενη συμμετοχή τους στο σύστημα που τα προκαλεί. Οι Jost και Hunyady (2002) θεωρούν ότι μέσα από τη συνεχιζόμενη συμμετοχή τους σε ένα σύστημα που δεν τα ευνοεί, τα άτομα αναπτύσσουν χαμηλές προσδοκίες για τον εαυτό τους και προσλαμβάνουν τους ίδιους ως άξιους λιγότερων ωφελειών σε σχέση με τους ευνοημένους (ειδικά αν τους έχει προταθεί μια εξήγηση – είτε είναι εύλογη και ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα είτε όχι – για τη μη εύνοιά τους από το σύστημα από κάποιον νόμιμο φορέα). Αυτή η κατάσταση υποτιμημένων αξιώσεων (depressed entitlement) θεωρείται ότι προκαλείται μέσα από εμπειρίες βιωμένες εντός της δομημένης ιεραρχίας του εκάστοτε κοινωνικού συστήματος που διαχωρίζει τα μέλη του σε ευνοημένα και μη.

Οι εμπειρίες που βιώνονται από τους μη ευνοημένους στη σχέση τους με τους περισσότερο ευνοημένους εντός του κοινωνικού αυτού συστήματος εντάσσονται λοιπόν στην έννοια της εμπειρίας της εξουσίας που αποκτάται εντός του, αφού αποκτούνται εντός μιας ευκρινούς ιεραρχικής διάρθρωσης. Αν η συστηματική βίωση εμπειριών με φορείς εξουσίας εντός ενός ευκρινώς ιεραρχικού συστήματος επιδρά στην αντίληψη και τη συμπεριφορά του ατόμου και η συμμετοχή σε ένα σύστημα εξουσίας –ως ευνοούμενος ή μη εντός αυτού – έχει ως συνέπεια τη δικαιολόγησή του, τότε μπορεί κανείς να υποθέσει ότι η εμπειρία της εξουσίας προβλέπει τη δικαιολόγηση του συστήματος. Εγχειρηματοποιώντας λοιπόν την εμπειρία της εξουσίας στα πλαίσια του οργανωσιακού πλαισίου που εξετάζουμε, δηλ. ως βαθμό προσλαμβανόμενης διαπροσωπικής κυριαρχίας, των «παλιών» έναντι των «νέων» (των «νέων» κατά την παρούσα σχέση τους με τους «παλιούς» και των «παλιών»

κατά την σχέση τους με τους «παλιούς» όταν οι ίδιοι ήταν «νέοι») εντός του εργασιακού χώρου, μπορούμε υποθέσουμε ότι η εμπειρία της εξουσίας που βιώνεται στο εκάστοτε οργανωσιακό πλαίσιο προβλέπει τη δικαιολόγηση του συστήματος από «παλιούς» και «νέους» εντός του πλαισίου αυτού (Υπόθεση 2).

7.5. Παράγοντες του οργανωσιακού πλαισίου που συνεισφέρουν στην πρόβλεψη της δικαιολόγησης ανισοτήτων

Στα πλαίσια κάθε κοινωνικής οργάνωσης, τα άτομα συνήθως εγγράφουν την αλληλεπίδρασή τους σε μια μορφή ιεραρχίας – τυπικής ή άτυπης, αυστηρής ή χαλαρής. Παράλληλα, η άσκηση εξουσίας γίνεται σε ένα σύστημα όπου κάποιοι ελέγχουν κάποιους άλλους, αλλά βρίσκονται και οι ίδιοι υπό τον έλεγχο τρίτων (Berger & Zelditch, 1998). Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα άτομα εμπλέκονται σε αλληλεπιδράσεις όπου κάποιος δρα ως εξουσιαζόμενος και κάποιος άλλος ως φορέας εξουσίας εντός ενός υφιστάμενου κοινωνικού πλαισίου που απαρτίζεται από παράλληλες και αλληλοεμπλεκόμενες σχέσεις εξουσίας (βλ. μοντέλο Dornbusch-Scott, 1975). Βάσει των παραπάνω, η εξουσία μελετάται τυπικά σε τριαδική βάση του τύπου Α-Β-Γ, όπου το άτομο στα πλαίσια της ιεραρχικής βαθμίδας στην οποία ανήκει (θέση Β) βάσει της ισχύουσας ιεραρχικής διάρθρωσης υπόκειται σε κάποιον ιεραρχικά ανώτερο φορέα εξουσίας (στη θέση Α) και ασκεί εξουσία σε κάποιον ιεραρχικά κατώτερο (στη θέση Γ). Π.χ., ένας δάσκαλος είναι υπόλογος στο διευθυντή του σχολείου όπου εργάζεται, αλλά ασκεί μια μορφή εξουσίας πάνω στους μαθητές του. Η τριαδική αυτή βάση ανάλυσης συνεισφέρει στην κατανόηση των ιεραρχικών διαφορικών, γιατί ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφέρεται ένας φορέας εξουσίας (στη θέση Α στην παραπάνω προσομοίωση) στα άτομα που βρίσκονται σε κατώτερες ιεραρχικές βαθμίδες (π.χ. θέσεις Β και Γ) δίνει πληροφορίες σε όλους όσους μετέχουν

στο σχετικό οργανωσιακό πλαίσιο αναφορικά με τη θέση των ατόμων αυτών εντός του και τη σημασία της θέσης αυτής (Tyler, 2006) και άρα επηρεάζει και τη σχέση μεταξύ των ατόμων στις βαθμίδες αυτές (Β και Γ). Στην παρούσα εγχειρηματοποίηση της εμπειρίας της εξουσίας, η διομαδική αλληλεπίδραση μεταξύ νεοφερμένων και παλαιότερων εργαζομένων επηρεάζεται τόσο από παράγοντες εντός του οργανωσιακού πλαισίου – π.χ. τον φορέα διαμόρφωσης του οργανωσιακού πλαισίου που τυπικά είναι ο προϊστάμενος και των δύο ομάδων («νέων»/«παλιών») – όσο και από παράγοντες που αφορούν το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα μέσα στο οποίο λειτουργεί και το οργανωσιακό σύστημα, όπως η ύπαρξη ευρύτερων κοινωνικών ανισοτήτων και οι στάσεις απέναντι σε αυτές.

Οι Jost και Hunyady (2005) υπογραμμίζουν ότι ο βαθμός δικαιολόγησης ανισοτήτων μπορεί να επηρεάζεται και από παράγοντες σχετικούς με την κατάσταση, δηλ. παράγοντες που επηρεάζουν το πλαίσιο της αλληλεπίδρασης (π.χ. ο βαθμός στον οποίο τα άτομα που μετέχουν στο εκάστοτε σύστημα προσλαμβάνουν το σύστημα αυτό να απειλείται). Οι Van der Toorn et al. (2011) διαπίστωσαν ότι η εξάρτηση των μελών ενός κοινωνικού συστήματος από τους φορείς εξουσίας ως προς την επίτευξη επιθυμητών αποτελεσμάτων και ωφελειών εντείνει την εκδήλωση δικαιολόγησης ανισοτήτων από τα μέλη αυτά. Επομένως, με δεδομένο ότι στην προκειμένη περίπτωση, ο φορέας διαμόρφωσης του οργανωσιακού πλαισίου είναι ο προϊστάμενος και των δύο ομάδων («παλιών» και «νέων»), από τον οποίο τυπικά εξαρτώνται και οι δύο ομάδες για την επίτευξη επιθυμητών αποτελεσμάτων εντός του οργανωσιακού πλαισίου, είναι πιθανό η προσλαμβανόμενη στάση του προϊσταμένου απέναντι στις εκδηλωνόμενες ανισότητες να επιδρά στο βαθμό δικαιολόγησής τους. Επομένως αν ο φορέας διαμόρφωσης του πλαισίου, δηλ. ο προϊστάμενος, επιδοκιμάζει τις ανισότητες εντός του (π.χ. μέσα από την επιδοκιμασία της εκδήλωσής τους ή μέσα

από τη σύνδεση της επίδοσης των «νέων» με τις ωφέλειες που απολαμβάνουν οι «παλιοί»), θα αυξάνεται και ο βαθμός δικαιολόγησής τους, και το αντίστροφο. Επομένως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η προσλαμβανόμενη στάση του φορέα διαμόρφωσης του οργανωσιακού πλαισίου (δηλ. του προϊσταμένου) απέναντι στις εκδηλωνόμενες ανισότητες προβλέπει τη δικαιολόγηση του συστήματος από «παλιούς» και «νέους» εντός του πλαισίου αυτού (Υπόθεση 3).

Επίσης, είδαμε παραπάνω ότι τα άτομα προβαίνουν σε κατ' επιταγή δικαιολόγηση (injunction), δηλ. εκδηλώνουν την τάση να προσλαμβάνουν την καθεστηκία τάξη ως την πιο επιθυμητή και συνετή τάξη πραγμάτων, και κατ' επέκταση να δικαιολογούν τυχόν ανισότητες που ενυπάρχουν σε αυτή (Kay et al., 2009). Η τάση αυτή, όπως υποστηρίζεται από τους θεωρητικούς της δικαιολόγησης του συστήματος, προέρχεται από μια διάθεση των ατόμων για υπεράσπιση και αιτιολόγηση της ύπαρξης των κοινωνικοπολιτικών συστημάτων στα οποία μετέχουν. Επομένως, μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι η τάση για δικαιολόγηση των ανισοτήτων στο οργανωσιακό πλαίσιο πιθανόν να προβλέπεται από την τάση για αποδοχή της καθεστηκίας τάξης στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα, δηλ. την τάση για αποδοχή των ευρύτερων κοινωνικών ανισοτήτων που ισχύουν στην ευρύτερη κοινωνία. Επομένως, μπορεί κανείς να υποθέσει η αποδοχή της ευρύτερης κοινωνικής καθεστηκίας τάξης από «παλιούς» και «νέους» προβλέπει τη δικαιολόγηση του συστήματος που εκδηλώνεται στο οργανωσιακό πλαίσιο που συμμετέχουν (Υπόθεση 4)

Κεφάλαιο 8

Έρευνα IV: Εμπειρία της εξουσίας και δικαιολόγηση του συστήματος από «παλιούς» και «νέους» σε εργασιακά πλαίσια

8.1. Εισαγωγή

Η παρούσα έρευνα εξετάζει τη δικαιολόγηση του συστήματος, δηλ. τη δικαιολόγηση των ανισοτήτων μεταξύ «παλιών» και «νέων» σε ένα δεδομένο οργανωσιακό πλαίσιο όπως εκδηλώνεται από τις δύο αυτές ομάδες, αντιπαραβάλλοντάς την με τη δικαιολόγηση ανισοτήτων μιας ομάδας ελέγχου, αποτελούμενης από συμμετέχοντες που εργάζονται σε περιβάλλοντα που δεν ισχύουν διαχωρισμοί μεταξύ «παλιών» και «νέων». Βασικός στόχος είναι επίσης ο εντοπισμός παραγόντων που συνεισφέρουν στην πρόβλεψη της δικαιολόγησης αυτών των ανισοτήτων. Ως προβλεπτικοί παράγοντες εξετάστηκαν, η εμπειρία της εξουσίας εντός του δεδομένου οργανωσιακού πλαισίου, δηλ. η προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία των «παλιών» έναντι των «νέων» (των «νέων» κατά την παρούσα σχέση τους με τους «παλιούς» και των «παλιών» κατά τη σχέση τους με τους «παλιούς» στο παρελθόν, όταν οι ίδιοι ήταν «νέοι»), η προσλαμβανόμενη στάση του φορέα διαμόρφωσης του οργανωσιακού πλαισίου (δηλ. του προϊσταμένου) απέναντι στην εκδήλωση ανισοτήτων και η αποδοχή της ευρύτερης κοινωνικής καθεστηκυίας τάξης από τους συμμετέχοντες. Πιο συγκεκριμένα, οι υποθέσεις που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα είναι οι εξής:

1) Οι «νέοι» δικαιολογούν τις εκδηλωνόμενες ανισότητες στο οργανωσιακό πλαίσιο (δικαιολόγηση του συστήματος) στο οποίο μετέχουν τόσο όσο και οι «παλιοί».

2) Η εμπειρία της εξουσίας που βιώνεται στο εκάστοτε οργανωσιακό πλαίσιο προβλέπει τη δικαιολόγηση του συστήματος από «παλιούς» και «νέους» εντός του πλαισίου αυτού.

3) Η προσλαμβανόμενη στάση του φορέα διαμόρφωσης του οργανωσιακού πλαισίου (δηλ. του προϊσταμένου) απέναντι στις εκδηλωνόμενες ανισότητες προβλέπει τη δικαιολόγηση του συστήματος από «παλιούς» και «νέους» εντός του πλαισίου αυτού.

4) Η αποδοχή της ευρύτερης κοινωνικής καθεστηκίας τάξης από «παλιούς» και «νέους» προβλέπει τη δικαιολόγηση του συστήματος που εκδηλώνουν στο εκάστοτε οργανωσιακό πλαίσιο που συμμετέχουν.

8.2. Μέθοδος

8.2.1. Συμμετέχοντες και Διαδικασία

Συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν 78 μέλη του γενικού πληθυσμού που εργάζονταν ως πωλητές λιανικής (58 γυναίκες και 20 άνδρες, μέσης ηλικίας 30 ετών και μέσης εργασιακής εμπειρίας 5,5 ετών), τα οποία προσεγγίστηκαν τυχαία σε δύο διαφορετικές συνοικίες της πόλης της Αθήνας και συμμετείχαν εθελοντικά στην έρευνα. Επιλέχθηκαν καταστήματα με αριθμό εργαζομένων από 4 έως 10 ατόμων. Κατά την παρουσίαση της έρευνας σε δυνητικούς συμμετέχοντες, δόθηκε έμφαση στο κόστος που καλούταν να καταβάλει ο εκάστοτε συμμετέχοντας σε όρους χρόνου, προσπάθειας και αυτο-αποκάλυψης, ώστε να εξασφαλιστεί η συμμετοχή μόνον όσων είχαν πραγματικό ενδιαφέρον να συμμετάσχουν. Στην παραμικρή ένδειξη δισταγμού κατά την παρουσίαση αυτή, ο δυνητικός συμμετέχοντας απαλλασσόταν από τη συμμετοχή του.

8.2.2. Σχεδιασμός και Μετρήσεις

Η έρευνα έχει οιονεί πειραματικό σχεδιασμό. Οι συμμετέχοντες εντάχθηκαν βάσει αυτο-αναφορών σε τρεις ομάδες τους «παλιούς», τους «νέους» και σε μια τρίτη ομάδα, εκείνους που δεν πίστευαν ότι ένας τέτοιος διαχωρισμός είναι έγκυρος/αφορά στο τρέχον εργασιακό τους περιβάλλον. Η τελευταία αυτή ομάδα χρησιμοποιήθηκε ως «ομάδα ελέγχου» σε σχέση με τις δύο πρώτες ομάδες, δηλ. ως μερίδα του δείγματος όπου δεν υπάρχει καν άτυπη διάκριση σε «παλιούς» και «νέους».

Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν εκτενή ερωτηματολόγια ακολουθώντας πανομοιότυπες και λεπτομερείς οδηγίες. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν βάσει αυτο-αναφορών που ποσοτικοποιήθηκαν μέσω της χρήσης επταβάθμιων κλιμάκων Likert, όπου 1 υποδήλωνε *Διαφωνώ απόλυτα/Δε με εκφράζει καθόλου/Δε συμβαίνει ποτέ* και 7 υποδήλωνε *Συμφωνώ απόλυτα/Με εκφράζει απόλυτα/Συμβαίνει τακτικότητα*. Μετά από έλεγχο της αξιοπιστίας εσωτερικής συνοχής των επί μέρους ερωτήσεων, για κάθε μεταβλητή υπολογίστηκε ένας ενιαίος δείκτης με βάση το μέσο όρο των απαντήσεων στην αντίστοιχη κλίμακα.

Δικαιολόγηση του συστήματος

Για τη μέτρηση της δικαιολόγησης ανισοτήτων εντός του οργανωσιακού πλαισίου χρησιμοποιήθηκε μια διασκευή της κλίμακας του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας (SDO – Social Dominance Orientation) (Pratto et al., 1994), δηλ. οι ερωτήσεις προσαρμόστηκαν ώστε να αναφέρονται στις ανισότητες μεταξύ «παλιών» και «νέων» στο εργασιακό περιβάλλον ενός καταστήματος πωλήσεων λιανικής. Η κλίμακα, αποτελείται από 15 στοιχεία (βλ. Παράρτημα IV), 8 από τα οποία μετρούν την κυριαρχία βάσει της υπαγωγής στην ομάδα (των «παλιών» επί προκειμένου) (Group-Based Dominance), ενώ τα υπόλοιπα 7 μετρούν την εναντίωση στην ισότητα

(μεταξύ «παλιών» και «νέων» επί προκειμένου) (Opposition to Equality) που ουσιαστικά αποτελούν αντίστροφες μετρήσεις (reverse items) της κυριαρχίας βάσει της υπαγωγής στην ομάδα. Παραδείγματα δηλώσεων του πρώτου τύπου είναι π.χ. «Είναι καλό οι παλιοί να βάζουν τους νέους στη θέση τους που και που» ή «Οι νέοι πρέπει να υπακούν τους παλιούς», ενώ οι δηλώσεις του δεύτερου τύπου είναι ενδεικτικά «Χρειάζεται να υπάρχει ίση μεταχείριση παλιών και νέων υπαλλήλων» ή «Ούτε ο παλιός ούτε ο νέος πρέπει να λένε ο ένας στον άλλο τι να κάνει». Η κλίμακα εμφανίζει πολύ καλή αξιοπιστία ($\alpha = .851$).

Εμπειρία της εξουσίας

Η εμπειρία της εξουσίας εγχειρηματοποιήθηκε ως προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία, των «παλιών» έναντι των «νέων» (των «νέων» κατά την παρούσα σχέση τους με τους «παλιούς» και των «παλιών» κατά την σχέση τους με τους «παλιούς» όταν οι ίδιοι ήταν «νέοι»). Για την ανάπτυξη της σχετικής μέτρησης πραγματοποιήθηκε πιλοτική έρευνα με 11 άτομα που είτε είχαν εργαστεί στο παρελθόν είτε ακόμα εργάζονταν ως πωλητές κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εντοπίστηκαν τα σημεία στα οποία εστιάζεται η άσκηση κυριαρχίας στα πλαίσια αυτά και προσδιορίστηκαν κοινά γνωρίσματα μεταξύ διαφορετικών οργανωσιακών πλαισίων και αντικειμένων εργασίας (εντός του ευρύτερου αντικειμένου της λιανικής πώλησης).

Η σχετική κλίμακα μέτρησης περιλαμβάνει τόσο χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης (με δηλώσεις του τύπου: «Όταν ήμουν νέος/α στη δουλειά οι παλιοί με κατσάδιαζαν όταν έκανα λάθη» ή «Όταν ήμουν νέος/α στη δουλειά οι παλιοί μου ανέθεταν δουλειές που έπρεπε να κάνουν οι ίδιοι») και κάποια στοιχεία που διαμόρφωναν de facto τη μεταξύ τους σχέση και αλληλεπίδραση σε όρους ευκρινούς

ιεραρχικού διαφορικού (π.χ. «Όταν ήμουν νέος/α στη δουλειά έκανα συστηματικά περισσότερες «αγγαρείες» από ότι οι παλιοί»). Οι ερωτήσεις ήταν διατυπωμένες με διαφορετικό τρόπο στο ερωτηματολόγιο που απευθυνόταν στους «νέους» (π.χ. «κάνω συστηματικά περισσότερες «αγγαρείες» από ότι οι παλιοί»). Η κλίμακα αποτελείται από 5 ερωτήσεις (βλ. Παράρτημα IV) και έχει ικανοποιητικό βαθμό αξιοπιστίας ($\alpha = .609$).

Προσλαμβανόμενη στάση του φορέα διαμόρφωσης του οργανωσιακού πλαισίου (του προϊσταμένου) απέναντι στις ανισότητες μεταξύ «παλιών» και «νέων»

Η μεταβλητή αυτή μετρήθηκε με μια αυτοσχέδια κλίμακα 10 ερωτήσεων (βλ. Παράρτημα IV). Έξι από τις 10 αυτές ερωτήσεις αφορούν την προσλαμβανόμενη επικρότηση από πλευράς του προϊσταμένου των ανισοτήτων μεταξύ «παλιών» και «νέων» - και σε μεγάλο βαθμό ανταποκρίνονται στα στοιχεία της κλίμακας μέτρησης της εμπειρία της εξουσίας (π.χ. «Πόσο σωστό πιστεύετε ότι το θεωρεί ο προϊστάμενος /η προϊσταμένη σας οι παλιότεροι υπάλληλοι να αναθέτουν στους νέους δουλειές που πρέπει να κάνουν οι ίδιοι»). Οι υπόλοιπες 4 ερωτήσεις αφορούν το βαθμό στον οποίο οι συμμετέχοντες πιστεύουν ότι ο προϊστάμενος θεωρεί τους «παλιούς» υπόλογους για την απόδοση των «νέων» (π.χ. «Ο προϊστάμενος /Η προϊσταμένη μου συνηθίζει να επιπλήττει τους παλιούς για λάθη των νέων»). Η συνολική κλίμακα εμφανίζει επαρκή αξιοπιστία ($\alpha = .762$).

Αποδοχή της ευρύτερης κοινωνικής καθεστηκυίας τάξης

Η αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης αναφέρεται στην τάση συμμόρφωσης των ατόμων με τον κατεστημένο τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος στο οποίο μετέχουν και δικαιολόγησης των ανισοτήτων που

ενυπάρχουν σε αυτό. Μετρήθηκε με αυτοσχέδια κλίμακα πέντε ερωτήσεων, όπως και στην έρευνα I (βλ. Παράρτημα IV). Η κλίμακα εμφανίζει επαρκή αξιοπιστία ($\alpha = .628$).

Κλίμακα «ψεύδους»

Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκε μια αυτοσχέδια κλίμακα ανίχνευσης ψευδών απαντήσεων (lie scale) που αφορούσε την εκδήλωση μιας μορφής κοινωνικής επιθυμητότητας (δηλ. μιας διάθεσης εξωραϊσμού του εργασιακού περιβάλλοντος) κατά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου (π.χ. «*Νομίζω ότι όλοι οι συνάδελφοί μου είναι απόλυτα ικανοποιημένοι με κάθε πτυχή της καθημερινότητας στη δουλειά*»). Η σχετική μέτρηση αποτελείται από 6 ερωτήσεις (βλ. Παράρτημα IV) και έχει οριακά αποδεκτή αξιοπιστία ($\alpha = .599$). Πιο συγκεκριμένα, εφαρμόστηκε η διαδικασία που τυπικά ακολουθούν οι περισσότερες έρευνες που χρησιμοποιούν κλίμακες ψεύδους, δηλ. υπολογισμός μιας τιμής βάσει της κλίμακας ανίχνευσης ψευδών απαντήσεων και απόρριψη εκείνων των συμμετεχόντων των οποίων η αντίστοιχη τιμή είναι πάνω από κάποιο όριο. Στην προκειμένη περίπτωση, χρησιμοποιήσαμε την κλίμακα ανεκτικά, απορρίπτοντας μόνο συμμετέχοντες με υψηλή τιμή (δηλ. μεγαλύτερη του μέσου όρου συν μία τυπική απόκλιση).

Πρέπει να σημειωθεί ότι με βάση τη χρήση της κλίμακας ψεύδους εξαιρέθηκαν από την ανάλυση 14 συμμετέχοντες, οπότε κάθε συσχέτιση ή ανάλυση που ακολουθεί και αφορά τις υπό μελέτη μεταβλητές (που παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.1 που ακολουθεί) βασίζεται σε δείγμα 64 συμμετεχόντων. Επίσης, δεδομένου ότι η «ομάδα ελέγχου» περιλαμβάνει άτομα που εργάζονται σε περιβάλλοντα όπου δε γίνονται διακρίσεις σε «παλιούς» και «νέους» και αποτελείται από 16 άτομα, οι αναλύσεις που αφορούν τις μεταβλητές της εμπειρίας της εξουσίας

και της στάσης του προϊσταμένου απέναντι στις εκδηλωνόμενες ανισότητες βασίζονται σε δείγμα 48 συμμετεχόντων (36 «παλιών» και 12 «νέων»).

8.3. Αποτελέσματα

Προτού εξετάσουμε τις βασικές υποθέσεις της έρευνας, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε στις σχέσεις μεταξύ των υπό μελέτη μεταβλητών. Στον Πίνακα 4.1. παρατίθενται οι συσχετίσεις μεταξύ όλων των υπό μελέτη μεταβλητών:

Πίνακας 4.1. Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και συσχετίσεις μεταξύ της δικαιολόγησης του συστήματος και των υπολοίπων υπό μελέτη μεταβλητών

Μεταβλητές	M	SD	r			
			1	2	3	4
1. Δικαιολόγηση του συστήματος (Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας)	3.58	1.22	1	.303*	.405**	.484**
2. Εμπειρία εξουσίας	3.84	1.28		1	.476**	.117
3. Προσλαμβανόμενη στάση προϊσταμένου	3.26	1.19			1	-.165
4. Αποδοχή καθεστηκυίας τάξης	3.63	1.23				1

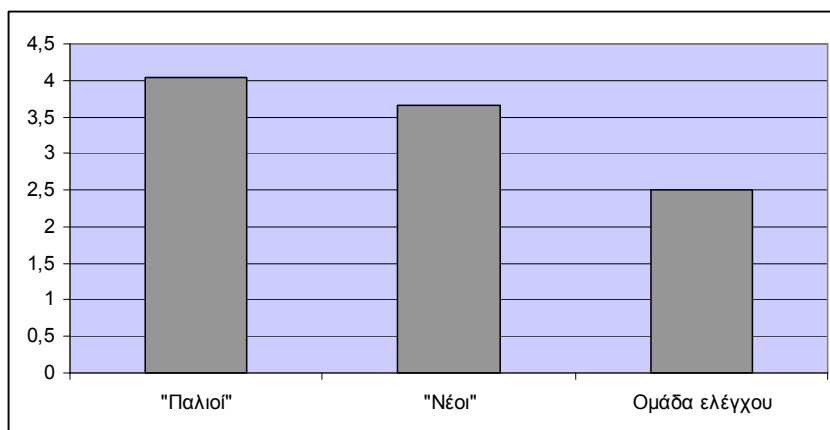
** Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο .01, * Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο .05, N = 64 για μεταβλητή 1, 4, N = 48 για μεταβλητές 2-3

Παρατηρούμε ότι η εμπειρία της εξουσίας, η προσλαμβανόμενη στάση του προϊσταμένου απέναντι στις ανισότητες και η αποδοχή της ευρύτερης κοινωνικής καθεστηκυίας τάξης, παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική θετικά συσχέτιση με τη δικαιολόγηση του συστήματος ($r = .303, p = .038$, $r = .405, p = .004$ και $r = .484, p = .000$ αντίστοιχα). Δηλαδή όσο πιο υψηλή διαπροσωπική κυριαρχία έχουν βιώσει οι συμμετέχοντες ως «νέοι» στη σχέση τους με τους «παλιούς», όσο περισσότερο πιστεύουν ότι επιδοκιμάζει ο προϊστάμενός τους την εμφάνιση ανισοτήτων μεταξύ

τους στο οργανωσιακό πλαίσιο και όσο μεγαλύτερη είναι αποδοχή των ευρύτερων κοινωνικών ανισοτήτων από πλευράς τους, τόσο περισσότερο τείνουν να δικαιολογούν το σύστημα, δηλ. τις ανισότητες μεταξύ τους, είτε είναι «νέοι» είτε είναι «παλιοί». Επίσης, η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται θετικά με την προσλαμβανόμενη στάση του προϊσταμένου απέναντι στις ανισότητες ($r = .476, p = .001$). Αυτό σημαίνει ότι όσο περισσότερο προσλαμβάνουν οι συμμετέχοντες ότι ο προϊστάμενός τους επιδοκιμάζει την εμφάνιση ανισοτήτων μεταξύ «παλιών» και «νέων» στο οργανωσιακό πλαίσιο, τόσο πιο υψηλή είναι η διαπροσωπική κυριαρχία που βιώνουν ως «νέοι» στη σχέση τους με τους «παλιούς»

Έλεγχος υποθέσεων

Για να διερευνηθεί η Υπόθεση 1 ότι οι «παλιοί» και οι «νέοι» δε διαφέρουν ως προς τη δικαιολόγηση του συστήματος έγινε ανάλυση διακύμανσης (one-way ANOVA) με ανεξάρτητη μεταβλητή τις ομάδες που προκύπτουν από τον αυτο-προσδιορισμό των συμμετεχόντων («παλιοί», «νέοι», «ομάδα ελέγχου») και εξαρτημένη τη δικαιολόγηση του συστήματος. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο αυτο-προσδιορισμός σε «παλιούς», «νέους» και «ομάδα ελέγχου» είχε στατιστικά σημαντική επίδραση στη δικαιολόγηση του συστήματος, ($F(2, 61) = 12,015, p = .000$). Όπως έδειξαν οι post-hoc συγκρίσεις (Bonferroni), οι «παλιοί» ($M = 4.03$) δε διέφεραν σημαντικά από τους «νέους» ($M = 3.67$), αλλά τόσο οι «παλιοί» όσο και οι «νέοι» διέφεραν σημαντικά από την ομάδα ελέγχου ($M = 2.50$). Επομένως, η ομάδα ελέγχου εκδηλώνει χαμηλότερη δικαιολόγηση των ανισοτήτων σε σχέση τόσο με τους «παλιούς» όσο και τους «νέους», επιβεβαιώνοντας την Υπόθεση 1. Τα παραπάνω απεικονίζονται στο διάγραμμα που ακολουθεί:

Διάγραμμα 4.1. Βαθμός δικαιολόγησης του συστήματος (προσανατολισμός κοινωνικής κυριαρχίας) «παλιών», «νέων» και ομάδας ελέγχου

Για να εξεταστεί κατά πόσο η εμπειρία της εξουσίας, η προσλαμβανόμενη στάση του φορέα διαμόρφωσης του οργανωσιακού πλαισίου (δηλ. του προϊσταμένου) απέναντι στις εκδηλωνόμενες ανισότητες και η αποδοχή της ευρύτερης κοινωνικής καθεστηκίας τάξης από «παλιούς» και «νέους» συνεισφέρουν στην πρόβλεψη της δικαιολόγησης του συστήματος από «παλιούς» και «νέους» (Υποθέσεις 2-4) έγινε ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τη δικαιολόγηση του συστήματος και ανεξάρτητες την εμπειρία της εξουσίας, την προσλαμβανόμενη στάση του προϊσταμένου και την αποδοχή της καθεστηκίας τάξης, η οποία έδειξε ότι οι παραπάνω ανεξάρτητες μεταβλητές ερμηνεύουν το 37,4% της παρατηρούμενης διακύμανσης στην εξαρτημένη μεταβλητή. Συγκεκριμένα, η προσλαμβανόμενη στάση του προϊσταμένου και η αποδοχή της καθεστηκίας τάξης συνεισφέρουν σημαντικά στην πρόβλεψη της δικαιολόγησης του συστήματος ($\beta = .47, t = 3.293, p = .002$ και $\beta = .432, t = 3.445, p = .001$, αντίστοιχα), ενώ η εμπειρία της εξουσίας όχι ($\beta = .019, t = .130, p = .897$). Επομένως επιβεβαιώνονται οι υποθέσεις 3 και 4, αλλά όχι και η 2. Αυτό σημαίνει ότι όσο περισσότερο θεωρείται ότι επιδοκιμάζει ο προϊστάμενος τις ανισότητες μεταξύ «παλιών» και «νέων» εντός του εργασιακού

περιβάλλοντος και όσο περισσότερο «παλιοί» και «νέοι» αποδέχονται ή επιδοκιμάζουν τις ευρύτερες κοινωνικές ανισότητες, τόσο περισσότερο προβαίνουν σε δικαιολόγηση του συστήματος εντός του οργανωσιακού πλαισίου. Σημειωτέον ότι η εμπειρία της εξουσίας δεν προβλέπει τη δικαιολόγηση του συστήματος όταν συνυπολογίζονται η προσλαμβανόμενη στάση του προϊσταμένου και η αποδοχή της ευρύτερης κοινωνικής καθεστηκυίας τάξης, ωστόσο παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τη δικαιολόγηση του συστήματος ($r = .303, p = .038$), δηλ. αν εξεταστεί ανεξάρτητα από την προσλαμβανόμενη στάση του προϊσταμένου και τη δικαιολόγηση ευρύτερων κοινωνικών ανισοτήτων, όσο περισσότερο τα άτομα προσλαμβάνουν ότι έχουν βιώσει διαπροσωπική κυριαρχία ως «νέοι» στη σχέση τους με τους «παλιούς», τόσο περισσότερο προβαίνουν σε δικαιολόγηση του συστήματος εντός του οργανωσιακού πλαισίου.

8.4. Συζήτηση

Το βασικό εύρημα της παρούσας έρευνας είναι ότι οι «παλιοί» και οι «νέοι» δεν εμφανίζουν στατιστικά σημαντικές διαφορές ως προς τη δικαιολόγηση ανισοτήτων, ενώ παράλληλα και οι δύο δικαιολογούν τις ανισότητες σε υψηλότερο βαθμό από ότι η ομάδα ελέγχου. Το εύρημα αυτό δικαιώνει το εγχείρημα της εφαρμογής της θεωρίας της δικαιολόγησης του συστήματος στο εργασιακό πλαίσιο και σε πραγματικές ομάδες, δηλ. των «παλιών» και «νέων», δεδομένου ότι δείχνει ότι οι μη ευνοημένοι εντός ενός κοινωνικού συστήματος («νέοι») δικαιολογούν τις ανισότητες που βιώνουν εντός του στον ίδιο βαθμό με τους ευνοημένους εντός του (τους «παλιούς»).

Το γεγονός ότι το κλασικό αυτό εύρημα εμφανίζεται σε συνθήκες πραγματικών ομάδων και δεν παρουσιάστηκε ως αποτέλεσμα πειραματικού

χειρισμού, όπως γίνεται στις περισσότερες σχετικές έρευνες (βλ. Jost & Hunyady, 2002), αποτελεί συνεισφορά της παρούσας έρευνας στη σχετική βιβλιογραφία, δηλ. τις αντίστοιχες έρευνες πεδίου που έχουν πραγματοποιηθεί επαληθεύοντας τις υποθέσεις που πηγάζουν από τη θεωρία δικαιολόγησης του συστήματος και παρέχουν πολύτιμη κατανόηση της δικαιολόγησης των ανισοτήτων σε υπαρκτά κοινωνικά συστήματα (π.χ. Van der Toorn, Tyler & Jost, 2011). Επιπλέον, η παρούσα έρευνα εξετάζει τη δικαιολόγηση ανισοτήτων μεταξύ ομάδων, που ενώ βρίσκονται τυπικά στην ίδια ιεραρχική βαθμίδα, υπάρχει εντούτοις ένα άτυπο ιεραρχικό διαφορικό μεταξύ τους, κάτι που δε συναντάται συχνά σε έρευνες πάνω στη δικαιολόγηση του συστήματος.

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στο ρόλο των παραγόντων που συνεισφέρουν στη δικαιολόγηση ανισοτήτων εντός του συγκεκριμένου εργασιακού πλαισίου. Αρχικά, υπάρχουν συναφειακά δεδομένα που δείχνουν στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην εμπειρία της εξουσίας που βιώνεται εντός του συγκεκριμένου οργανωσιακού πλαισίου και τη δικαιολόγηση των ανισοτήτων που προκύπτουν σ' αυτό. Αυτό σημαίνει ότι η προσλαμβανόμενη βίωση διαπροσωπικής κυριαρχίας, των «παλιών» έναντι των «νέων» (των «νέων» κατά την παρούσα σχέση τους με τους «παλιούς» και των «παλιών» κατά την σχέση τους με τους «παλιούς» όταν οι ίδιοι ήταν «νέοι»), συσχετίζεται με τη δικαιολόγηση ανισοτήτων,

Ωστόσο, περαιτέρω ευρήματα δείχνουν την επίδραση άλλων παραγόντων που υπονομεύουν την επίδραση της εμπειρίας της εξουσίας στη δικαιολόγηση του συστήματος. Συγκεκριμένα, μέσω ανάλυσης παλινδρόμησης διαπιστώθηκε ότι ο συνυπολογισμός παραγόντων, όπως η αποδοχή της καθεστηκυίας τάξης (δηλ. δικαιολόγησης ανισοτήτων) στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο από τα άτομα και η προσλαμβανόμενη επιδοκιμασία των ανισοτήτων εντός του οργανωσιακού πλαισίου

από τον προϊστάμενο «παλιών» και «νέων» (ως φορέα διαμόρφωσης του πλαισίου αυτού), καθιστούν την επίδραση της εμπειρίας της εξουσίας στη δικαιολόγηση του συστήματος μη σημαντική.

Συνοψίζοντας τα ερευνητικά ευρήματα, διαπιστώθηκε ότι οι «νέοι» πωλητές λιανικής δικαιολογούν τις ανισότητες που βιώνονται στο χώρο εργασίας όσο περίπου και οι «παλιοί». Ο βαθμός δικαιολόγησης αυτών των ανισοτήτων και για τους δύο διαμορφώνεται ως συνάρτηση α) της προσλαμβανόμενης στάσης (επιδοκιμασίας/ αποδοκιμασίας) του εκάστοτε προϊσταμένου του καταστήματος λιανικής πώλησης απέναντι στις ανισότητες μεταξύ «παλιών» και «νέων» πωλητών, και β) της αποδοχής της καθεστηκυίας τάξης στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο (δηλ. του βαθμού της αποδοχής και δικαιολόγησης γενικότερων ανισοτήτων μεταξύ ευνοημένων και μη ευνοημένων ομάδων εντός της κοινωνίας), και συσχετίζεται με το βαθμό προσλαμβανόμενης διαπροσωπικής κυριαρχίας των «παλιών» έναντι των «νέων», που βιώνουν οι «νέοι» επί του παρόντος ή που βίωσαν οι «παλιοί» στο παρελθόν ως «νέοι» εντός του οργανωσιακού περιβάλλοντος.

Μια συνήθης ερμηνεία για την παρατηρούμενη δικαιολόγηση ανισοτήτων στα πλαίσια της θεωρίας της δικαιολόγησης του συστήματος (βλ. Jost & Banaji, 2004) είναι ότι οι μη ευνοούμενοι σε ένα σύστημα αναπτύσσουν σταδιακά μια αίσθηση υποτιμημένων αξιώσεων (depressed entitlement), καθώς και αντίστοιχα μειωμένες προσδοκίες για την αλληλεπίδρασή τους με τους άλλους μετόχους του συστήματος. Εναλλακτικά, μια πιθανή προτεινόμενη ερμηνεία αφορά το ενδεχόμενο οι ανισότητες αυτές να φυσικοποιούνται εντός του οργανωσιακού πλαισίου (βλ. Haslam & Reicher, 2012), δηλ. να προσλαμβάνονται ως φυσικά και δεδομένα χαρακτηριστικά του πλαισίου αλληλεπίδρασης μεταξύ «παλιών» και «νέων». Οι μεν «παλιοί» που βίωσαν συμπεριφορές διαπροσωπικής κυριαρχίας ως «νέοι», ενδεχομένως να τις θεωρούν

μέρος μιας «τελετής μύησης» ή έστω αναπόσπαστο στοιχείο της ζωής του «νέου» στο εργασιακό περιβάλλον· εξάλλου οι «παλιοί» ευνοούνται από την πρακτική αυτή των ανισοτήτων (βλ. Van der Toorn et al., 2011). Ειδικά όταν ο προϊστάμενος που διαμορφώνει πρωταρχικά το οργανωσιακό κλίμα, θεωρείται ότι επικροτεί την ύπαρξη ανισοτήτων μεταξύ «παλιών» και «νέων» και θεωρεί τους «παλιούς» υπεύθυνους για την απόδοση των «νέων», η ύπαρξη ανισοτήτων εντός του οργανωσιακού πλαισίου θεωρείται ακόμα πιο «φυσική» και δεδομένη.

Η φυσικοποίηση αυτή από τη μεριά των «παλιών» και του προϊσταμένου ενδέχεται να επηρεάζει και την πρόσληψη των ανισοτήτων από τους «νέους». Ο βαθμός στον οποίο οι ανισότητες αυτές παρουσιάζονται στους «νέους» σαν φυσικό και αναπόσπαστο χαρακτηριστικό του πλαισίου θα επηρεάζει την απόκρισή τους σε αυτές. Οι Crandall, Eidelman, Skitka και Morgan (2009) βρήκαν ότι Αμερικανοί πολίτες έτειναν να δικαιολογούν και να επιδοκιμάζουν σε μεγαλύτερο βαθμό πρακτικές βασανιστηρίων από την πλευρά των Αμερικανικών στρατιωτικών δυνάμεων όταν τους παρουσιαζόταν ως πάγια τακτική του Αμερικανικού στρατού για τα τελευταία 40 χρόνια – ως μέρος δηλαδή της παγιωμένης τάξης πραγμάτων – παρά όταν τους παρουσιαζόταν ως μια νέα τακτική που προτεινόταν προς εφαρμογή. Απλά και μόνο το γεγονός ότι μια πρακτική – όσο δυσάρεστη και αν είναι – είναι δεδομένη σε ένα σύστημα στο οποίο επενδύει κανείς μέσω της συμμετοχής του, αρκεί για να δημιουργήσει κίνητρα για τη δικαιολόγησή της.

8.5. Περιορισμοί

Οι περιορισμοί της παρούσας έρευνας είναι αντίστοιχοι με εκείνους που σχολιάστηκαν στην πρώτη έρευνα (βλ. Ενότητα I). Με δεδομένο ότι τον ερευνητικό πληθυσμό αποτελούν γενικά ενήλικες ανεξαρτήτως φύλου, μπορεί εύκολα να

ισχυριστεί κανείς ότι το δείγμα που συγκεντρώθηκε είναι σχετικά μικρό και αυτό υπαγορεύεται από τους εγγενείς περιορισμούς της διεξαγωγής της έρευνας .

Παράλληλα, κάτι που θα μπορούσε να είχε συμπεριληφθεί στην παρούσα έρευνα είναι η διαφοροποίηση ανάμεσα στην είσοδο των «νέων» στο εκάστοτε οργανωσιακό πλαίσιο και την αρχική τους είσοδο στο επάγγελμα του πωλητή λιανικής. Είναι πιθανό οι παρατηρούμενες επιδράσεις να διέφεραν για τους νεοφερμένους που είχαν μια σχετική εργασιακή εμπειρία, σε σύγκριση με τους νεοφερμένους που εργάζονταν για πρώτη φορά στον κλάδο (βλ. Wanous, 1977). Ένα ακόμη στοιχείο που θα μπορούσε να είχε συμπεριληφθεί στον ερευνητικό σχεδιασμό ήταν η μέτρηση της γενικής εργασιακής εμπειρίας των συμμετεχόντων, δηλ. η τυχόν απασχόλησή τους σε άλλον τομέα πριν απασχοληθούν ως πωλητές. Ενδεχομένως, άτομα που εργάζονταν για πρώτη φορά στη ζωή τους να αντιμετώπιζαν διαφορετικά τυχόν ανισότητες και να επηρεάζονταν διαφορετικά από την εμπειρία της εξουσίας από ότι άτομα με μεγαλύτερη εργασιακή εμπειρία.

Συμπεράσματα και Συζήτηση

Συμπεράσματα

Παρακάτω συγκεντρώνονται συνοπτικά τα πιο σημαντικά ευρήματα των τεσσάρων ερευνών πάνω στην εμπειρία της εξουσίας που προηγήθηκαν, με σκοπό την αποσαφήνιση της έννοιας και τη σύνδεσή της με συγκεκριμένες στάσεις, συμπεριφορές και γνωστικές μεροληψίες:

- Η εμπειρία της εξουσίας εγχειρηματοποιημένη στο οικογενειακό περιβάλλον (ως ο βαθμός προσλαμβανόμενης διαπροσωπικής κυριαρχίας στη σχέση με τους γονείς κατά την παιδική και εφηβική ηλικία) συσχετίζεται θετικά με την εκδήλωση δικαιολόγησης της προσπάθειας, την αποδοχή της καθεστηκίας τάξης και την εναντίωση σε παραβιάσεις νορμών. Αυτό σημαίνει ότι άτομα που έχουν βιώσει εμπειρίες με έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα κυριαρχίας στη σχέση τους με τους γονείς κατά το παρελθόν τείνουν να προσκολλούνται περισσότερο σε πορείες δράσης για τις οποίες έχουν καταβάλει χρόνο, προσπάθεια ή κάποιου άλλου είδους κόστος, παρότι έχουν αρχίσει να εμφανίζουν δυσμενείς συνέπειες ή παύουν σταδιακά να ικανοποιούν, να αποδέχονται και να δικαιολογούν περισσότερο τον κατεστημένο τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του κοινωνικού συστήματος στο οποίο μετέχουν και να εναντιώνονται περισσότερο στην παραβίαση νορμών από τρίτους.
- Η εμπειρία εξουσίας όπως έχει εγχειρηματοποιηθεί στην παρούσα σειρά ερευνών συσχετίζεται με την ανάγκη για πλήρωση. Αυτό σημαίνει ότι όσο πιο

έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα κυριαρχίας έχουν οι εμπειρίες που έχουν βιώσει τα άτομα στη σχέση τους με τους γονείς κατά το παρελθόν τόσο περισσότερο αναζητούν τη βεβαιότητα και αποφεύγουν την αμφισημία ως ενήλικες.

- Ο αυτο-στοχασμός ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και της ανάγκης για πλήρωση, της απόκρισης σε παραβιάσεις νομών, και της δικαιολόγησης της προσπάθειας: Χαμηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού ενισχύουν την επίδραση της εμπειρίας της εξουσίας στην ανάγκη για πλήρωση, στις αποκρίσεις σε παραβιάσεις νομών, και στη δικαιολόγηση της προσπάθειας, ενώ υψηλά επίπεδα αυτο-στοχασμού αποδυναμώνουν αυτές τις επιδράσεις της εμπειρίας της εξουσίας. Με άλλα λόγια, τα άτομα που έχουν βιώσει εμπειρία εξουσίας με έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας μπορούν να διαχειριστούν την επίδρασή της στις στάσεις και τη συμπεριφορά τους ανάλογα με το πόσο θα επενδύσουν στην περίσκεψη για τον εαυτό τους και στην κατανόηση της κατάστασής τους.
- Η εμπειρία της εξουσίας συσχετίζεται με την κοινωνιογνωστική μεταβίβαση που εκδηλώνουν τα άτομα. Αυτό σημαίνει ότι όσο πιο έντονος είναι ο προσλαμβανόμενος χαρακτήρας κυριαρχίας που είχε η σχέση των ατόμων με τους γονείς στο παρελθόν, τόσο πιο πιθανό είναι, σε άσχετες αλληλεπιδράσεις με τρίτα πρόσωπα που όμως προσιδιάζουν σε αυτή τη σχέση, να συνάγουν συμπεράσματα γι' αυτά τα πρόσωπα που υπερβαίνουν το εύρος των πληροφοριών που έχουν στη διάθεσή τους.
- Άτομα των οποίων η σχέση με τους γονείς είχε έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας εκδηλώνουν μεταβίβαση ενώ άτομα

των οποίων η σχέση με τους γονείς χαρακτηριζόταν από χαμηλή προσλαμβανόμενη διαπροσωπική κυριαρχία, όχι.

- Η εμπειρία της εξουσίας εγχειρηματοποιημένη σε οργανωσιακά πλαίσια (ως ο βαθμός προσλαμβανόμενης διαπροσωπικής κυριαρχίας στη σχέση νεότερων εργαζομένων με παλαιότερους σε ένα δεδομένο εργασιακό περιβάλλον) συσχετίζεται με τη δικαιολόγηση τυχόν ανισοτήτων που προκύπτουν εκεί. Αυτό σημαίνει ότι όσο πιο έντονο προσλαμβανόμενο χαρακτήρα διαπροσωπικής κυριαρχίας έχουν οι εμπειρίες που βιώνουν τα άτομα ως νεοφερμένοι εντός ενός οργανωσιακού περιβάλλοντος στην αλληλεπίδρασή τους με τους εκάστοτε παλαιότερους μέτοχους σε αυτό, τόσο περισσότερο δικαιολογούν τις ανισότητες που βιώνουν. Η σχέση αυτή μεταξύ εμπειρίας της εξουσίας και δικαιολόγησης ανισοτήτων παύει να ισχύει αν συνυπολογιστεί η επίδραση του βαθμού επιδοκμασίας των ανισοτήτων από τον φορέα διαμόρφωσης του εργασιακού πλαισίου (δηλ. τον προϊστάμενο) και της αποδοχής της ευρύτερης κοινωνικής καθεστηκυίας τάξης από τους εργαζομένους στη δικαιολόγηση των ανισοτήτων. Στην περίπτωση αυτή οι δύο τελευταίοι παράγοντες φαίνεται να προβλέπουν το βαθμό δικαιολόγησης ανισοτήτων εντός του οργανωσιακού περιβάλλοντος, ενώ η εμπειρία της εξουσίας όχι.

Παράλληλα με τις ερευνητικές διαπιστώσεις για τις συνέπειες της εμπειρίας της εξουσίας, σημαντική είναι η επιβεβαίωση της βασικής θέσης της κοινωνιογνωστικής θεωρίας μάθησης, ότι δηλαδή μέσω του αυτο-στοχασμού, δηλ. μέσα από τη σκέψη για τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις συμπεριφορές τους, τα άτομα φαίνεται ότι μπορούν να «διαχειριστούν» (ή καλύτερα να «ακυρώσουν») τις επιδράσεις της εμπειρίας της εξουσίας στον τρόπο σκέψης τους. Παράλληλα, ως προς

την κοινωνιογνωστική μεταβίβαση δείχθηκε ότι μπορεί να στοιχειοθετηθεί μεταβίβαση ως προς τα χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης, χωρίς να χρειαστεί να συμπεριληφθούν χαρακτηριστικά προσωπικότητας ή εμφανισιακές περιγραφές, σε συμφωνία με τη θεωρία των σχεσιακών μοντέλων του Alan Fiske. Τέλος, η δικαιολόγηση του συστήματος επιβεβαιώθηκε σε μια ακόμα μελέτη της στο πεδίο, και συγκεκριμένα σε άτυπα καθορισμένες ομάδες σε εργασιακά πλαίσια.

Μια επανεξέταση των συστημάτων εξουσίας στα πλαίσια της μελέτης της εμπειρίας της εξουσίας

Έχει ενδιαφέρον να συζητηθούν συνοπτικά οι ευρύτεροι θεωρητικοί προβληματισμοί που προκύπτουν από τη θεωρητική και ερευνητική μελέτη του αντικειμένου της παρούσας διατριβής. Αναφέρθηκε αρχικά ότι κάθε συζήτηση για τις συνέπειες των βιωμάτων εντός σχέσεων εξουσίας εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο εξέτασης του κοινωνικού ρόλου της ίδιας της λειτουργίας της εξουσίας και των φορέων της. Αν επιστρέψουμε στην απαρχή της ανάλυσής μας, στις απόψεις του Βολταίρου και του Ρουσσώ για τη γένεση των συστημάτων εξουσίας, τότε θα πρέπει να σταθούμε στη διαπίστωση ότι ιστορικά, όσο οι άνθρωποι οργανώνονται ολοένα και περισσότερο σε κοινωνίες, στις οποίες βασίζουν τις δυνατότητες επιβίωσης και ευημερίας τους, τόσο περισσότερο υπάρχει η ανάγκη η φυσική ισχύς να μετουσιωθεί σε κοινωνική, παγιώνοντας έτσι τις επιδράσεις της άσκησης της. Με άλλα λόγια, καθίσταται αναγκαίο η ισχύς να επιφέρει κανείς αποτελέσματα στο περιβάλλον του (outcome power) να μετουσιωθεί (μέσα από κάποια μορφή εξάρτησης στα αποτελέσματα που μπορεί να επιφέρει) σε ισχύ να προκαλέσει κανείς επιθυμητές συμπεριφορές από πλευράς τρίτων (social power), η οποία έχει πολύ μεγαλύτερη διάρκεια στο χρόνο. Αυτό γιατί η άσκηση φυσικής ισχύος έχει πεπερασμένη επίδραση, ενώ η άσκηση

κοινωνικής ισχύος έχει σχετικά σταθερή και διαρκή επίδραση και καταλήγει να γίνεται μέρος του πλαισίου αλληλεπίδρασης (π.χ. αυτό που συχνά αποκαλείται «ισορροπία δυνάμεων»).

Αν δεχτούμε αυτήν τη θεώρηση, τότε τα συστήματα εξουσίας που προκύπτουν από την άσκηση κοινωνικής ισχύος εξ ορισμού εμπεριέχουν μια τάση εξυπηρέτησης ‘πολιτικών στόχων’³⁷ κάποιων ευνοούμενων έναντι κάποιων μη ευνοούμενων και οι ανισότητες και οι παράπλευρες επιδράσεις που προκύπτουν από τη συμμετοχή σε αυτά ενυπάρχουν στην ίδια τους την υπόσταση. Ακόμα όμως κι αν δεχτούμε ότι τα συστήματα εξουσίας που συνθέτουν το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα θεμελιώνονται σε ιδιοτελείς βλέψεις, πρέπει παράλληλα να αναγνωρίσουμε ότι επιτελούν μακροπρόθεσμα και φιλο-κοινωνική λειτουργία: συντείνουν στην ανθρώπινη πρόοδο. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι, υπό εξελικτικό πρίσμα, τα συστήματα εξουσίας έχουν συνεισφέρει στο συντονισμό και τη δυνατότητα συλλογικής πραγματοποίησης πολύπλοκων και πολύτιμων εργασιών, απαραίτητων για την ανθρώπινη επιβίωση και πρόοδο.

Ωστόσο, η ιεραρχική διαφοροποίηση σε όρους αρμοδιοτήτων, που είναι απαραίτητη για την ανάδειξη των κατάλληλων ατόμων για το συντονισμό και τη γενική εποπτεία σε θέσεις που να αξιοποιούν τις γνώσεις και την κρίση τους, συνοδεύεται από ένα διαφορικό εξουσίας που επιτρέπει την άσκηση διαπροσωπικής κυριαρχίας. Η ταύτιση ιεραρχικής διάρθρωσης και εξουσίας ενδέχεται να λειτουργήσει αποτελεσματικά και ομαλά στα πλαίσια μιας κοινής δράσης, συλλογικά προσανατολισμένης υπέρ του κοινωνικού οφέλους. Παράλληλα ωστόσο παραμένει ευάλωτη στις ιδιοσυγκρασιακές ιδιαιτερότητες των φορέων εξουσίας (π.χ. αυταρχισμός στη συμπεριφορά) και ευνοεί – ή τουλάχιστον υποθάλλει – καταχρήσεις

³⁷ Η λέξη «πολιτικοί στόχοι» χρησιμοποιείται εδώ με την αρχετυπική της σημασία, δηλαδή ως ιδιοτελείς βλέψεις, βλέψεις που αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση κάποιου προσωπικού οφέλους.

των ιεραρχικών διαρθρώσεων προς ίδιον όφελος (π.χ. διατήρηση της ευνοϊκής θέσης μιας κοινωνικής ομάδας εντός του εκάστοτε κοινωνικού συστήματος). Αυτά τα επακόλουθα της ταύτισης ιεραρχικής διάρθρωσης και εξουσίας έχουν συνέπειες περιοριστικές για την ανθρώπινη αντίληψη και σκέψη.

Τέτοιες ενδείξεις ήδη παρουσιάστηκαν στα – πολύ πρώιμα υπ’ αυτό το πρίσμα – ερευνητικά ευρήματα που παρουσιάστηκαν νωρίτερα. Στα κοινωνικά συστήματα που αναπτύσσονται σε οικογενειακό πλαίσιο, παρατηρήσαμε ότι ιδιοσυγκρασιακές ιδιαιτερότητες των φορέων εξουσίας (αυταρχικές συμπεριφορές των γονέων) οδήγησαν στην υιοθέτηση συγκεκριμένων στάσεων και συμπεριφορών από την πλευρά των παιδιών στη μετέπειτα ζωή τους. Οι σχετικές επιδράσεις συμπεριλάμβαναν:

α) την ανάπτυξη αυτο-εξυπηρετικών στάσεων (με την έννοια της επικύρωσης και επιβεβαίωσης προσωπικών επιλογών και περιχαράκωσης σε αυτές και ταυτόχρονης απόρριψης εναλλακτικών επιλογών άλλων ατόμων), όπως η εναντίωση στην παραβίαση κοινωνικών νορμών που τα ίδια τα άτομα τηρούν και η δικαιολόγηση της προσπάθειάς τους, έναντι μιας πιο ευλύγιστης και διαλλακτικής αντίληψης της πραγματικότητας εμπλουτισμένης από ανοχή προς το διαφορετικό.

β) την έντονη αναζήτηση βεβαιότητας σε έναν εξ ορισμού αβέβαιο κόσμο (συγκεκριμένα την οξυμένη ανάγκη για πλήρωση)

γ) σε γνωστικό επίπεδο, την αυθαίρετη συναγωγή συμπερασμάτων για άτομα στο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον (συγκεκριμένα την αντίληψη στα πλαίσια κοινωνιογνωστικής μεταβίβασης).

Όλες αυτές οι συνέπειες συντείνουν στη διατήρηση μιας καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων και δημιουργούν αντιστάσεις στην επίτευξη κοινωνικής αλλαγής. Συνέπειες όπως η επικύρωση ειλημμένων αποφάσεων, ανεξάρτητα από την

αποδεδειγμένη ορθότητά τους, η διάθεση περιφρούρησης υφισταμένων κοινωνικών νορμών, η προτίμηση της βεβαιότητας ακόμα και εις βάρος της ορθής κρίσης, οι γνωστικές μεροληψίες, είναι παράγοντες που συντείνουν μάλλον στη διαιώνιση υφιστάμενων κοινωνικών διαρθρώσεων και δράσεων, ακόμα και όταν αποδεικνύονται μη αποτελεσματικές.

Πιθανόν, λοιπόν, απαραίτητο στοιχείο των συστημάτων εξουσίας για την ανθρώπινη πρόοδο να είναι η ιεραρχική διαφοροποίηση (που συνεπάγεται απλά το δικαίωμα απόφασης για την ενδεδειγμένη πορεία δράσης με συνακόλουθη ευθύνη για το αποτέλεσμα από την πλευρά των αναδεδειγμένων κατάλληλων ατόμων) και όχι το στοιχείο της εξάρτησης ως προς επιθυμητά αποτελέσματα από ιεραρχικά ανώτερους, που μετατρέπει το ιεραρχικό διαφορικό σε διαφορικό ισχύος (εξουσίας) που επιτρέπει την άσκηση διαπροσωπικής κυριαρχίας σε ιεραρχικά υφισταμένους (που συνοδεύεται από το δικαίωμα επιβολής τιμωριών ή απονομής ανταμοιβών) και είναι επιρρεπές σε ιδιοσυγκρασιακές ή ιδιοτελείς καταχρήσεις, ανάλογα με την προαίρεση του εκάστοτε φορέα εξουσίας.

Ομολογουμένως, τα παραπάνω αποτελούν συμπεράσματα που ξεπερνούν τα διαθέσιμα δεδομένα και ευρήματα. Ωστόσο, μπορεί να συμβάλλουν στη διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων για μελλοντική διερεύνηση. Ένα τέτοιο ερώτημα αφορά τον επαναπροσδιορισμό της φύσης των ιεραρχικών διαρθρώσεων, και θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: Αποτελεί ενδεχομένως εξελικτική ανάγκη (με την έννοια που η μειονοτική επιρροή είναι εξελικτικά αναγκαία ως φορέας κοινωνικής αλλαγής) να επαναπροσδιοριστεί η φύση της ιεραρχικής διάρθρωσης και η χρήση της εντός των κοινωνικών συστημάτων, και να διαχωριστούν περαιτέρω ιεραρχία κι εξουσία ως έννοιες· η δεύτερη δεν είναι απαραίτητα φυσική απόρροια της πρώτης.

Βιβλιογραφία

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Al-Najjar, N. (2001). A reputational model of authority. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 46 (2), 165-191.
- Altemeyer, B. (1988). *Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Altemeyer, B. (1998). The other “authoritarian personality”. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 47-92). San Diego: Academic Press.
- Andersen, S. M., & Berk, M. S. (1998). Transference in everyday experience: Implications of experimental research for relevant clinical phenomena. *Review of General Psychology*, 2, 81-120.
- Andersen, S. M., & Chen, S. (2002). The relational self: An interpersonal social-cognitive theory. *Psychological Bulletin*, 109, 619-645.
- Andersen, S. M., & Cole, S. W. (1990). “Do I know you?”: The role of significant others in general social perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 384-399.

- Andersen, S. M., Glassman, N. S., Chen, S., & Cole, S. W. (1995). Transference in social perception: The role of chronic accessibility in significant-other representations. *Journal of Personality and Social Psychology*, *69* (1), 41-57.
- Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem: A report on the banality of evil*. New York: Penguin.
- Arkes, H. R., & Blumer, C. (1985). The psychology of sunk cost. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *35*, 124-140.
- Aronson, E., & Mills, J. (1959). The effect of severity of initiation on liking for a group. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, *59*, 177-181.
- Arrow, K. (1974). *The limits of organization*. New York: Norton.
- Ashford, S. J., & Black, J. S. (1996). Proactivity during organizational entry: A role of desire for control. *Journal of Applied Psychology*, *1*, 199-214.
- Ashforth, B. E., & Saks, A. M. (1996). Socialization tactics: Longitudinal effects on newcomer adjustment. *Academy of Management Journal*, *39*, 149-178.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, *3* (3), 193-209.
- Bargh, J. A. (1997). The automaticity of everyday life. In: R. S. Wyer Jr. (Ed.), *The automaticity of everyday life: Advances in social cognition*, *10* (pp. 1-61). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Bargh, J. A. (2006). What have we been priming all these years? On the development, mechanisms, and ecology of nonconscious social behavior. *European Journal of Social Psychology*, *36*, 147-168.

- Bargh, J. A., & Todorov, A. (2002). Automatic sources of aggression. *Aggression and Violent Behavior, 7*, 53-68.
- Bargh, J. A., Bond, R. N., Lombardi, W. J., & Tota, M. E. (1986). The additive nature of chronic and temporary sources of construct accessibility. *Journal of Personality and Social Psychology, 50* (5), 869-878.
- Barnard, C. (1938/1968). *Functions of the executive*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Baron, R., & Kenny, D. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*, 1173-1182.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering a study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, T. N., Bodner, T., Erdogan, B., Truxillo, D. M., & Tucker, J. S. (2007). Newcomer adjustment during organizational socialization: A meta-analytic review of antecedents, outcomes, and methods. *Journal of Applied Psychology, 92* (3), 707-721.
- Baum, A., & Andersen, S. M. (1999). Interpersonal roles in transference: Transient mood effects under the condition of significant-other resemblance. *Social Cognition, 17*, 161-185.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monographs, 4*, Pt. 2.
- Berger, J., & Zelditch, M. (1998). *Status, power and legitimacy - Strategies and theories*. NY: Transaction Publishers.

- Berk, M. S., & Andersen, S. M. (2000). The impact of past relationships on interpersonal behavior: Behavioral confirmation in the social-cognitive process of transference. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79 (4), 546-562.
- Beu, D., & Buckley, R. (2004). This is war: How the politically astute achieve crimes of obedience through the use of moral disengagement. *The Leadership Quarterly*, 15 (4), 551-568.
- Bicchieri, C. (2010). Norms, preferences, and conditional behaviour. *Politics Philosophy Economics* 9, 297 - 313.
- Bierbrauer, G. (1992). Reactions to violation of normative standards: A cross-cultural analysis of shame and guilt, *International Journal of Psychology*, 27 (2), 181-193.
- Billet, S. (2007). Exercising self through working life: Learning, work and identity. In A. Brown, S. Kirpal & F. Rauner (Eds.), *Identities at Work* (pp. 183-210). Dordrecht: Springer.
- Blass, T. (1999). The Milgram paradigm after 35 years: Some things we now know about obedience to authority. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 955-978.
- Boudreau, L. A., Baron, R., & Oliver, P. V. (1992). Effects of expected communication target expertise and timing of set on trait use in person description. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 447-452.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. London: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1980/2006). *Η αίσθηση της πρακτικής*. Αθήνα: Εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Bowlby, J. (1956). The growth of independence in the young child. *Royal Society of Health Journal*, 76, 587-591.
- Brauer, M., & Bourhis, R. Y. (2006). Social power. *European Journal of Social Psychology*, 36, 601-616.

- Brehm, J., & Cohen, A. (1962). *Explorations in cognitive dissonance*. New York: Wiley & Sons.
- Bruner, J. S. (1957a). Going beyond the information given. In H. E. Gruber, K. R. Hammond, & R. Jessor (Eds.), *Contemporary approaches to cognition* (41-60). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruner, J. S. (1957b). On perceptual readiness. *Psychological Review*, *64*, 123-152.
- Buri, J. R. (1991). Parental authority questionnaire. *Journal of Personality and Assessment*, *57*, 110-119.
- Carnahan, T., & McFarland, S. (2007). Revisiting the Stanford prison experiment: Could participant self-selection have led to the cruelty? *Personality and Social Psychology Bulletin*, *33* (5), 603-614.
- Carson, R. (1969). *Interaction concepts of personality*. Chicago: Aldine.
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (1998). *On the self-regulation of behaviour*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Chartrand, T. L., & Bargh, J. A. (1999). The chameleon effect: The perception-behaviour link and social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, *76* (6), 893-910.
- Chen, S., & Andersen, S. M. (1999). Relationships from the past in the present: Significant-other representations and transference in interpersonal life. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, *31* (pp. 123-190). New York: Academic Press.
- Chirumbolo, A. (2002). The relationship between need for cognitive closure and political orientation: the mediating role of authoritarianism. *Personality and Individual Differences*, *32*, 603-610.

- Choi, H-S., & Levine, J. M. (2004). Minority influence in work teams: The impact of newcomers, *Journal of Experimental Social Psychology, 40*, 273-280.
- Clement, T. S., Feltus, J. R., Kaiser, D. H., & Zentall, T. R. (2000). "Work ethic" in pigeons: Reward value is directly related to the effort or time required to obtain the reward. *Psychonomic Bulletin and Review, 7* (1), 100-106.
- Cohen, A. (1964). *Attitude change and social influence*. New York: Basic Books Inc.
- Collin, K. (2008). Work-related identity in individual and social learning at work, *Journal of Workplace Learning, 21* (1), 23-35.
- Cornelis, I., & Van Hiel, A. (2006). The impact of cognitive styles on authoritarianism-based conservatism and racism. *Basic and Applied Social Psychology, 28* (1), 37-50.
- Correia, I., Vala, J., & Aguiar, P. (2001). The effects of belief in a just world and victim's innocence on secondary victimization, judgments of justice and deservingness. *Social Justice Research, 14* (3), 327-342.
- Corum, C. R., & Brown, B. R. (1973). Variability judgements in a three-category pattern classification task. *Perceptual and Motor Skills, 36*, 879-886.
- Crandall, C. S., Eidelman, S., Skitka, L. J., & Morgan, G. S. (2008). Status quo framing increases support for torture. *Social Influence, 4*, 1-10.
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1964). *The approval motive*. N.Y.: Wiley.
- Cunha, M. Jr., & Caldieraro, F. (2009). Sunk-cost effects on purely behavioral investments. *Cognitive Science, 33*, 105-113.
- De Cremer, D., Brockner, J., Fishman, A., Van Dijke, M., Van Olfen, W., & Mayer, D. M. (2010). When do procedural fairness and outcome fairness Interact to influence employees' work attitudes and behaviors? The moderating effect of uncertainty. *Journal of Applied Psychology, 95* (2), 291-304.

- De Oliveira, P., & Dambrun, M. (2007). Maintaining the status quo and social inequalities: is stereotype endorsement related to support for system justification? *Current Research in Social Psychology, 13* (9), 101-121.
- Doherty, K. T. (1998). A mind of her own: Effects of need for closure and gender on reactions to nonconformity. *Sex Roles, 38* (9/10), 801-819.
- Dornbusch, S., & Scott, W. (1975). *Evaluations and the exercise of authority*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Dowding, K. (1996). *Power*. New York: Open University Press.
- Duckitt, J. (1989). Authoritarianism and group identification: A view of an old construct. *Political Psychology, 10* (1), 63-84.
- Duriez, B., Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2008). The intergenerational transmission of authoritarianism: The mediating role of parental goal promotion. *Journal of Research in Personality, 42*, 622-642.
- Durkheim, E. (1960). *The division of labor in society*. Glencoe, IL: Free Press.
- Durrheim, K. (1997). Theoretical conundrum: The politics and science of theorizing authoritarian cognition. *Political psychology, 18*, 625-644.
- Fazio, R. H. (2001). On the automatic activation of associated evaluations: An overview. *Cognition and Emotion, 15* (2), 115-141.
- Feather, N. T. (1998). Reactions to penalties for an offence in relation to authoritarianism, values, perceived responsibility, perceived seriousness, and deservingness. *Journal of Personality and Social Psychology, 71* (3), 528-544.
- Federico, C. M., Jost, J. T., Pierro, A., & Kruglanski, A. W. (2007). The Need for Closure and political attitudes: Final report for the ANES pilot. *ANES Pilot Study Report*, No. nes011904.

- Feldman, D. C. (1984). The development and enforcement of group norms. *Academy of Management Review*, 9, 47-53.
- Feldman, D. C. (1994). Who's socializing whom? The impact of socializing newcomers on insiders, work groups, and organisations. *Human Resource Management Review*, 4 (3), 213-233.
- Feldman, S. (2003). Enforcing social conformity: A theory of authoritarianism. *Political Psychology*, 24, 41-74.
- Festinger, L., & Carlsmith, J. M. (1959). Cognitive consequences of forced compliance. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58, 203-211.
- Fiske, A. P. (1995). Social schemata for remembering people: Relationships and person attributes in free recall of acquaintances. *Journal of Quantitative Anthropology*, 5, 305-324.
- Fiske, A. P., & Haslam, N. (1997). The structure of social substitutions: A test of relational models theory. *European Journal of Social Psychology*, 27, 725-729.
- Fiske, A. P., Haslam, N., & Fiske, S. T. (1991). Confusing one person with another: What errors reveal about the elementary forms of social relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 656-674.
- Fiske, S. T. (1993). Controlling other people: The impact of power on stereotyping. *American Psychologist*, 48, 621-628.
- Freud, S. (1912/1958). The dynamics of transference. *Standard edition*, 12 (pp. 99-108). London: Hogarth.
- Freud, S. (1925). *Massenpsychologie und ich-analyse* (Vol. IV). Vienna: Gesammelte Schriften.

- Freund, T., Kruglanski, A. W., & Schpitzajzen, A. (1985). The freezing and unfreezing of impressional primacy: Effects of the need for structure and the fear of invalidity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *11*, 479-487.
- Fromm, E. (1941/2001). *The fear of freedom*. New York: Routledge.
- Fromm, E. (1936/1981). Studien über autorität und familie - Sozialpsychologischer teil. In M. Horkheimer (Ed.), *Studien über autorität und familie. Forschungsberichte aus dem Institut für Sozialforschung*. Αθήνα: Εκδ. Μπουκουμάνη.
- Fu, J. H., Morris, M. W., Lee, S., Chao, M., Chiu, C., & Hong, Y. (2007). Epistemic motives and cultural conformity: Need for closure, culture, and context as determinants of conflict judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, *92* (2), 191-207.
- Grant, A. M., Franklin, J., & Langford, P. (2002). The self-reflection and insight scale: A new measure of private self-consciousness. *Social Behavior and Personality*, *30* (8), 821-836.
- Griffin, A. E., Colella, A., & Goparaju, S. (2000). Newcomer and organizational socialization tactics : An interactionist perspective. *Human Resource Management Review*, *10* (4), 453-474.
- Guinote, A., Judd, C. M., & Brauer, M. (2002). Effects of power on perceived and objective variability: Evidence that more powerful groups are more variable. *Journal of Personality and Social Psychology*, *82*, 708-721.
- Guzman, R. A., Rodriguez-Sickert, C., & Rowthorn, R. (2007). When in Rome, do as the Romans do: The coevolution of altruistic punishment, conformist learning, and cooperation. *Evolution and Human Behavior*, *28*, 112-117.

- Haines, E. L., & Jost, J. T. (2000). Placating the powerless : Effects of legitimate and illegitimate explanation of affect, memory and stereotyping. *Social Justice Research, 13*, 219-236.
- Haney, C., Banks, W. C., & Zimbardo, P. G. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology, 1*, 69-97.
- Haslam, A. S., & Reicher, S. (2012). When Prisoners Take Over the Prison : A Social Psychology of Resistance. *Personality and Social Psychology Review, 16* (2), 154-179.
- Haslam, A. S., & Reicher, S. (2007). Beyond the banality of evil: Three dynamics of an interactionist social psychology of tyranny. *Personality and Social Psychology Bulletin, 33* (5), 615-622.
- Henderson, L. J. (1941-42/1970). Sociology 23 Lectures. In B. Barber (Ed.), *L.J. Henderson on the social system*. Chicago: University of Chicago Press.
- Herr, P. M. (1986). Consequences of priming: Judgement and behaviour. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*, 1106-1115.
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and self affect. *Psychological Review, 94*, 319-340.
- Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2008). *Κοινωνική ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Holmes, J. (1993). *John Bowlby and attachment theory*. London: Routledge.
- Horkheimer, M. (1940). *Authoritative state*. L.A.: Institute of Social Research.
- Jones, G. R. (1986). Socialization tactics, self-efficacy and newcomers' adjustments to organizations. *Academy of Management Journal, 29*, 262-279.
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in systemjustification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology, 33*, 1-27.

- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology, 25* (6), 881-919.
- Jost, J. T., & Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology, 13*, 111-153.
- Jost, J. T., & Hunyady, O. (2005). Antecedents and consequences of system-justifying ideologies. *Current Directions in Psychological Science, 14* (5), 260-265.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin, 129*, 339-375.
- Karylowski, J. J., Konarzewski, K., & Motes, M. (2000). Recruitment of exemplars as reference points in social judgments. *Journal of Experimental Social Psychology, 36*, 275-303.
- Katz, D., & Kahn, R. L. (1966). *The social psychology of organizations*. New York: Wiley.
- Kay, A. C., Gaucher, D., Peach, J. M., Friesen, J., Laurin, K., Zanna, M. P., & Spencer, S. J. (2009). Inequality, discrimination and the power of the status quo: Direct evidence for a motivation to view what is as what should be. *Journal of Personality and Social Psychology, 97*, 421-434.
- Kemmelmeier, M. (1997). Need for closure and political orientation among German university students. *Journal of Social Psychology, 137*, 787-789.
- Kelly, G. A. (1955). *The psychology of personal constructs*. New York: Norton.
- Kelman, H., & Hamilton, V. (1989). *Crimes of obedience: Toward a social psychology of authority and responsibility*. New Haven, CT: Yale University Press.

- Kruglanski, A. W., & Freund, T. (1983). The freezing and un-freezing of lay-inferences: Effects of impression primacy, ethnic stereotyping and numerical anchoring. *Journal of Experimental Social Psychology, 19*, 448-468.
- Kruglanski, A. W., Webster, D. M., & Klem, A. (1993). Motivated resistance and openness to persuasion in the presence or absence of prior information. *Journal of Personality and Social Psychology, 65*, 861-876.
- Kruglanski, A. W., & Maysel, O. (1988). Contextual effects in hypothesis testing: The role of competing alternatives and epistemic motivations. *Social Cognition, 6*, 1-21.
- Kruglanski, A. W., & Webster, D. (1996). Motivated closing of the mind: seizing and freezing. *Psychological Review, 103*, 263-283.
- Kruglanski, A. W., & Webster, D. M. (1991). Group members' reactions to opinion deviates and conformists at varying degrees of proximity to decision deadline and environmental noise. *Journal of Personality and Social Psychology, 61*, 212-225.
- Kruglanski, A. W., Pierro, A., Mannetti, L., & De Grada, E. (2006). Groups as epistemic providers: Need for closure and the unfolding of group-centrism. *Psychological Review, 113* (1), 84-100.
- Kruglanski, A., Raviv, A., Bar-Tal, D., Raviv, A., Sharvit, K., Ellis, S., Bar, R., Pierro, A., & Mannetti, L. (2005). Says who?: Epistemic authority effects in social judgment. In M.P. Zanna (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology, 37*. New York: Academic Press.
- Kruglanski, A.W. (2004). *The psychology of closed-mindedness*. New York: Psychology Press.

- Landry, G., & Vandenberghe, C. (2011). Relational commitments in employee-supervisor dyads and employee job performance. *The Leadership Quarterly, Article In Press*.
- Lauderdale, P., Smith-Cunnien, P., Parker, J., & Inverarity, J. (1984). External threat and the definition of deviance. *Journal of Personality and Social Psychology, 46* (5), 1058-1068.
- Leach, C. W., Spears, R., Branscombe, N. R., & Doosje, B. (2003). Malicious pleasure: Schadenfreude at the suffering of another group. *Journal of Personality and Social Psychology, 84* (5), 932-943.
- Leman, P. J. (2005). Authority and moral reasons: Parenting style and children's perceptions of adult rule justifications. *International Journal of Behavioral Development, 29*, 265-270.
- Lerner, M. J., & Simmons, C. H. (1966). The observer's reaction to the "innocent victim": Compassion or rejection? *Journal of Personality and Social Psychology, 4*, 203-210.
- Levine, J. M., Moreland, R. L., & Choi, H-S. (2001). Group socialization and newcomer innovation. In M. Hogg & S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 86-106). Oxford: Blackwell Pub.
- Lieberman, M., Ochsner, K., Gilbert, D., & Schacter, D. (2001). Do amnesics exhibit cognitive dissonance reduction?: The role of explicit memory and attention in attitude change. *Psychological Science, 12* (2), 135-140.
- Lindgren, H. (1982). *Leadership, authority and power sharing*. New York: Krieger Pub.
- Lombardi, W. L., Higgins, E. T., & Bargh, J. A. (1987). The role of consciousness in priming effects on categorisation: Assimilation versus contrast as a function of

- awareness of the priming task. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *13*, 411-429.
- Lopes, M., Melo, F. S., Kenward, B., & Santos-Victor, J. (2009). A computational model of social-learning mechanisms. *Adaptive Behavior*, *17*, 467-484.
- Lydall, E. S., Gilmour, G., & Dwyer, D. M. (2010). Rats place greater value on rewards produced by high effort: An animal analogue of the “effort justification” effect. *Journal of Experimental Social Psychology*, *46*, 1134-1137.
- Lyons, D. E., Young, A. G., & Keil, F. C. (2007). The hidden structure of overimitation. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, *104*, 19751-19756.
- Markey, P. M., & Kurtz, J. E. (2006). Increasing acquaintanceship and complementarity of behavioral styles and personality traits among college roommates. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *32* (7), 907-916.
- Marques, J. M., Abrams, D., & Serodio, R. G. (2001). Being better by being right: subjective group dynamics and derogation of in-group deviants when generic norms are undermined. *Journal of Personality and Social Psychology*, *81* (3), 436-447.
- Martin, L. L., Seta, J. J., & Crelia, R. A. (1990). Assimilation and contrast as a function of people’s willingness and ability to expend effort in forming an impression. *Journal of Personality and Social Psychology*, *59*, 27-37.
- Mayseless, O., & Kruglanski, A. K. (1987). What makes you so sure?: Effects of epistemic motivations on judgmental confidence. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *39*, 162-183.
- Merquior, J. (1980). *Rousseau and Weber: Two studies in the theory of legitimacy*. New York: Routledge.

- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 67*, 371-378.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority*. New York: Harper and Row.
- Mischel, W. (1968). *Personality and assessment*. New York: Wiley.
- Mischel, W. (1973). Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality. *Psychological Review, 80*, 252-283.
- Moreland, R. L., & Levine, J. M. (2001). Socialization in organizations and work groups. In M. Turner (Ed.), *Groups at work: Theory and research* (pp. 69-112). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Moskowitz, G. B., & Skurnik, I. W. (1999). Contrast effects as determined by the type of prime: Trait versus exemplar primes initiate processing strategies that differ in how accessible constructs are used. *Journal of Personality and Social Psychology, 76* (6), 911-927.
- Moskowitz, G. B., Gollwitzer, P. M., Wasel, W., & Schaal, B. (1999). Preconscious control of stereotype activation through chronic egalitarian goals. *Journal Personality and Social Psychology, 77*, 167-184.
- Neuberg, S. L., Judice, T. N., & West, S. G. (1997). What the need for closure scale measures and what it does not: Toward differentiating among related epistemic motives. *Journal of Personality and Social Psychology, 72*, 1396-1412.
- Nietzsche, F. (1887/1967). *On the genealogy of morals*. New York: Random House.
- Oesterreich, D. (2005). Flight into security: A new approach and measure of the authoritarian personality. *Political Psychology, 26* (2), 275-297.
- Ostroff, C., & Kozlowski, S. W. (1992). Organisational socialisation as a learning process: The role of information acquisition. *Personnel Psychology, 45*, 849-874.

- Otto, R. A. (2010). Three attempts to replicate the behavioral sunk-cost effect: A note on Cunha and Caldieraro (2009). *Cognitive Science*, *34*, 1379-1383.
- Parker, I. (2010). The place of transference in psychosocial research. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, *30* (1), 17-31.
- Passini, S., & Morselli, D. (2010). The obedience-disobedience dynamic and the role of responsibility. *Journal of Community and Applied Psychology*, *20*, 1-14.
- Pepitone, A. (1950). Motivational effects in social perception. *Human Relations*, *3*, 57-76.
- Pepitone, A. (1981). The normative basis of aggression. *Recherches de Psychologie*, *3*, 3-17.
- Pierro, A., & Kruglanski, A. W. (2008). "Seizing and freezing" on a significant-person schema: Need for closure and the transference effect in social judgment, *Personality and Social Psychology Bulletin*, *34* (11), 1492-1503.
- Pierro, A., De Grada, E., Mannetti, L., Livi, S., & Kruglanski, A. W. (2004). Bisogno di chiusura cognitive e risposta a violazioni normative di carattere quotidiano (Need for closure and response to normative violations of everyday nature). *Giornale Italiano di Psicologia*, *1*, 129-140.
- Pratto, F., Sidanius, J., & Levin, S. (2006). Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European Review of Social Psychology*, *17*, 271 - 320.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, *67*, 741-763.
- Ray, J. J. (1976). Do authoritarians hold authoritarian attitudes? *Human Relations*, *29* (4), 307-325.

- Read, J. D., Tollestrup, P., Hammersley, R., McFadzen, E., & Christensen, A. (1990). The unconscious transference effect: Are innocent bystanders ever misidentified? *Applied Cognitive Psychology, 4*, 3-31.
- Reicher, S. D., & Haslam, S. A. (2006). Rethinking the psychology of tyranny: The BBC prison study. *British Journal of Social Psychology, 45*, 1-40.
- Roccatò, M. (2008). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and attachment: An Italian study. *Swiss Journal of Psychology 67* (4), 219 - 229.
- Roets, A., Van Hiel, A., Cornelis, I., & Soetens, B. (2008). Interaction analysis determinants of task performance and invested effort: A need for closure by relative cognitive capacity. *Personality and Social Psychology Bulletin, 34*, 779-792.
- Rossano, M. J. (2012). The essential role of ritual in the transmission and reinforcement of social norms. *Psychological Bulletin, 138* (3), 529-549.
- Rousseau, J. J. (1762/2004). *Κοινωνικό συμβόλαιο*. Αθήνα: Εκδ. Πόλις.
- Russell, B. (1949). *Authority and the individual*. London: G. Allen & Unwin Ltd.
- Schimmel, J., Hayes, J., Williams, T., & Jahrig, J. (2007). Is death really the worm at the core? Converging evidence that worldview threat increases death-thought accessibility. *Journal of Personality and Social Psychology, 92*, 798-803.
- Scott, W. (1998). *Organizations*. 4th Ed., New Jersey: Prentice-Hall.
- Sherif, M., Harvey, O.J., White, B.J., Hood, W.R., & Sherif, C.W. (1961). *The Robbers cave experiment*. Norman, OK: University Book Exchange.
- Shinada, M., Yamagishi, T., & Ohmura, Y. (2004). False friends are worse than bitter enemies: "Altruistic" punishment of in-group members. *Evolution and Human Behavior, 25*, 379-393.

- Sidanius, J., & Pratto, F. (2001). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silvia, P. J., & Phillips, A. G. (2011). Evaluating self-reflection and insight as self-conscious traits. *Personality and Individual Differences, 50*, 234-237.
- Simon, B., & Oakes, P. (2006). Beyond dependence: An identity approach to social power and domination. *Human Relations, 59* (1), 105-139.
- Simon, Y. (1980). *A general theory of authority*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Skagerberg, E. M., & Wright, D. B. (2008). Manipulating power can affect memory conformity. *Applied Cognitive Psychology, 22*, 207-216.
- Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.
- Sutton, R. I., & Louis, M. R. (1987). How selecting and socializing newcomers influences insiders. *Human Resource Management, 26*, 347-361.
- Takano, K., & Tanno, Y. (2009). Self-rumination, self-reflection, and depression: Self-rumination counteracts the adaptive effect of self-reflection. *Behaviour Research and Therapy, 47*, 260-264.
- Thomas, H. D. C., & Anderson, N. (1998). Changes in newcomers' psychological contracts during organizational socialization: A study of recruits entering the British Army. *Journal of Organizational Behavior, 19*, 745-767.
- Thomas, W. I. (1923). *The Unadjusted Girl*. Boston: Little, Brown, and Co.
- Todorov, A., & Bargh, J. A. (2002). Automatic sources of aggression. *Aggression and Violent Behavior, 7*, 53-68.
- Tyler, T. R. (2006). Psychological perspectives on legitimacy and legitimation. *Annual Review of Psychology, 57*, 375-400.

- Van der Toorn, J., Tyler, T. R., & Jost, J. T. (2011). More than fair: Outcome dependence, system justification, and the perceived legitimacy of authority figures. *Journal of Experimental Social Psychology, 47*, 127-138.
- Van Dijk, W. W., Ouwerkerk, J. W., Wesseling, Y. M., & Van Koningsbruggen, G. M. (2011). Towards understanding pleasure at the misfortunes of others: The impact of self-evaluation threat on schadenfreude. *Cognition and Emotion, 25* (2), 360-368.
- Van Dijke, M., & Poppe, M. (2006). Striving for personal power as a basis for social power dynamics. *European Journal of Social Psychology, 36*, 537-556.
- Van Hiel, A., & Mervielde, I. (2002). Effects of ambiguity and need for closure on the acquisition of information. *Social Cognition, 20*, 380-408.
- Van Hiel, A., & Mervielde, I. (2003). The need for closure and the spontaneous use of complex and simple cognitive structures. *The Journal of Social Psychology, 143* (5), 559-568.
- Van Laar, C., Sidanius, J., Rabinowitz, J. L., & Sinclair, S. (1999). The three Rs of academic achievement: Reading, 'riting, and racism. *Personality and Social Psychology Bulletin, 25* (2), 139-151.
- Van Maanen, J. (1978). People processing: Strategies of organisational socialization. *Organizational Dynamics, 7*, 18-36.
- Van Maanen, J., & Schein, E. (1979). Toward a theory of organizational socialization. In L. L. Cummings & B. Staw (Eds.), *Research in organizational behavior, 1* (pp. 209-264). Greenwich, CT: JAI Press.
- Voltaire (1764/2001). *Φιλοσοφικό λεξικό*. Εκδ. Στάχυ: Αθήνα.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher mental processes*. Cambridge MA: Harvard University Press.

- Wanous, J. P. (1976). Organizational entry: From naïve expectations to realistic beliefs. *Journal of Applied Psychology, 61*, 22-29.
- Wanous, J. P. (1977). Organizational entry: Newcomers moving from outside to inside. *Psychological Bulletin, 84* (4), 601-618.
- Weber, M. (1921/1968). *Economy and society*. New York: Bedminster Press.
- Webster, D. M., & Kruglanski, A. W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology, 67* (6), 1049-1062.
- Webster, D. M., & Kruglanski, A. W. (1998). Cognitive and social consequences of the need for cognitive closure. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology, 8* (pp. 133-173). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc.
- Webster, D. M., Findley, C., & Irvin, J. (1995). Motivational antecedents of interpersonal apathy: Effects of fatigue and accountability on empathic responding. *Unpublished manuscript*.
- Wicker, A. W. (1969). Attitudes versus actions: The relationship between verbal and overt behavioral responses to attitude objects. *Journal of Social Issues, 25* (4), 41-78.
- Wicklund, R. A., & Brehm, J. W. (1976). *Perspectives on cognitive dissonance*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Wingrove, E. (2000). *Rousseau's republican romance*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Παράρτημα

Κλίμακες μέτρησης και ερευνητικά ερωτηματολόγια

**Παράρτημα I - Έρευνα I: Η εμπειρία της εξουσίας και οι προεκτάσεις της για τις στάσεις
και τη συμπεριφορά των ατόμων**

Κλίμακες μέτρησης

- **Μέτρηση της εμπειρίας εξουσίας - PAQ (Parental Authority Questionnaire) (Buri, 1991)**

Αυταρχικότητα (βάσει της οποίας μετρήθηκε η εμπειρία της εξουσίας)

1. Ακόμα κι αν δε συμφωνούσα με εκείνον/η, ο πατέρας/η μητέρα μου πίστευε ότι ήταν για το καλό μου, αν μου επιβαλλόταν να συμμορφωθώ με αυτό που εκείνος/η θεωρούσε σωστό.
2. Καθώς μεγάλωνα, όποτε μου έλεγε κάτι ο πατέρας/η μητέρα μου, περίμενε από εμένα να το κάνω αμέσως χωρίς να κάνω ερωτήσεις.
3. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας/η μητέρα μου δε μου επέτρεπε να αμφισβητώ τις αποφάσεις του/της.
4. Ο πατέρας/η μητέρα μου φρόντιζε πάντα να μου δείχνει ποιος είναι το «αφεντικό» μέσα στην οικογένεια.
5. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου εκνευριζόταν όταν τολμούσα να διαφωνήσω μαζί του/της.
6. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας/η μητέρα μου συνήθιζε να μου λέει τι ήθελε να κάνω και πώς ακριβώς περίμενε από μένα να το κάνω.
7. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου σπάνια μου έλεγε το «γιατί» όταν με πρόσταζε να κάνω κάτι.

Σοβαρότητα

8. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας/η μητέρα μου συζητούσε μαζί μου τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να υπακούω στους οικογενειακούς κανόνες.
9. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου πάντα ενθάρρυνε τη συζήτηση για οικογενειακούς κανόνες ή περιορισμούς που πίστευα ότι ήταν άδικοι.
10. Μεγαλώνοντας, ήξερα τι περίμενε από εμένα ο πατέρας/η μητέρα μου μέσα στην οικογένεια, αλλά ένιωθα άνεση να συζητήσω αυτές τις προσδοκίες μαζί του/της όταν τις θεωρούσα άδικες.
11. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου λάμβανε υπόψη του την άποψή μου όταν χρειαζόταν να παρθεί μια οικογενειακή απόφαση, αλλά δεν αποφάσιζε κάτι απλά και μόνο επειδή το ήθελα.
12. Καθώς μεγάλωνα, αν ο πατέρας/η μητέρα μου έκανε κάτι που με πλήγωνε, ήταν πρόθυμος/η να το συζητήσει μαζί μου και, αν είχε κάνει λάθος, να το παραδεχτεί.

Υποχωρητικότητα¹

13. Ο πατέρας/η μητέρα μου πάντα πίστευε ότι πρέπει να είμαι απολύτως ελεύθερος/η να αποφασίζω και να κάνω ό,τι θέλω, ακόμα και αν δεν είναι σύμφωνο με αυτό που ήθελε εκείνος/η.
14. Τις περισσότερες φορές καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου έκανε ό,τι ήθελαν τα παιδιά του/της όταν χρειαζόταν να πάρει μια οικογενειακή απόφαση.
15. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου πάντα με άφηνε να παίρνω αποφάσεις για τον εαυτό μου χωρίς να παρεμβαίνει.

Απόρριψη (αυτοσχέδια κλίμακα)

16. Ο πατέρας/η μητέρα μου ποτέ δεν ενδιαφέρθηκε για το τι σκέφτομαι ή το πώς αισθάνομαι, καθώς μεγάλωνα.

¹ Τα τρία στοιχεία που απαρτίζουν τη μέτρηση της υποχωρητικότητας έχουν επαρκή αξιοπιστία για να χρησιμοποιηθούν για τη συναγωγή συμπερασμάτων. Η κλίμακα υποχωρητικότητας του PAQ περιλαμβάνει τρία επιπλέον στοιχεία (συγκεκριμένα: «Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου/η μητέρα μου πίστευε ότι έπρεπε να γίνεται αυτό που ήθελα εξίσου συχνά με αυτό που ήθελε εκείνος/η.», «Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου/η μητέρα μου σπάνια είχε προσδοκίες από εμένα και σπάνια μου έδινε οδηγίες για τη συμπεριφορά μου.», «Ο πατέρας μου/η μητέρα μου δε θεωρούσε τον εαυτό του/της υπεύθυνο για την καθοδήγηση της συμπεριφοράς μου καθώς μεγάλωνα.»). Ωστόσο, αν συμπεριληφθούν στην παραπάνω μέτρηση της μεταβλητής, ο βαθμός αξιοπιστίας της γίνεται μη αποδεκτός.

17. Καθώς μεγάλωνα, ένιωθα ότι ο πατέρας/η μητέρα μου πάντα με απέρριπτε.

18. Ο πατέρας/η μητέρα μου ποτέ δεν ασχολήθηκε μαζί μου καθώς μεγάλωνα.

• **Αυτοσχέδια κλίμακα της απόκρισης στην παραβίαση νορμών**

1. Έχει πλάκα να βλέπεις να διακωμωδούνται παίκτες των ριάλιτυ/τηλεπαιχνιδιών στην τηλεόραση. Τους αξίζει αφού οι ίδιοι επέλεξαν να πάνε εκεί.

2. Είναι ωραίο να βλέπεις να τιμωρούνται παραδειγματικά όσοι παραβαίνουν τους κανόνες, ακόμα και όταν η παράβασή τους δε βλάπτει τους γύρω τους.

3. Κάποιος που επιμένει να μην κάνει τις υποχωρήσεις και τους συμβιβασμούς που δέχονται αδιαμαρτύρητα να κάνουν οι συνάνθρωποί του, σωστό είναι να μένει στο περιθώριο.

4. Αυτοί που κάνουν «του κεφαλιού τους» αργά ή γρήγορα τους αξίζει να το πληρώνουν.

5. Είναι ωραίο να βλέπεις να πιάνουν τους τζαμπατζήδες σε μια παράσταση για την οποία εσύ έχεις πληρώσει εισιτήριο.

6. Η ζωή τα φέρνει έτσι που, στο τέλος, οι ρέμπελοι και οι μποέμ την πατάνε, όμως στη ζωή καθένας παίρνει αυτό που του αξίζει.

• **Αυτοσχέδια κλίμακα της δικαιολόγησης της προσπάθειας**

1. Η ζωή χρειάζεται σκληρή δουλειά και ιδρώτα.

2. Είναι δικαιολογημένο να υφίστασαι μια σκληρή τιμωρία αν πρόκειται να μάθεις κάτι μέσα από αυτή.

3. Όλοι οι άνθρωποι θα ήταν καλό να περάσουν κάποιο χρόνο στο στρατό.

4. Το ξύλο ποτέ δεν έβλαψε τα παιδιά.

5. Τα παιδιά πολλές φορές χαρακτηρίζονται από αλαζονεία και πρέπει να τα βάλεις στη θέση τους.

6. Ποτέ δεν πρέπει να εγκαταλείπει κανείς μια προσπάθεια απλά επειδή νιώθει πιεσμένος/η.

- **Αυτοσχέδια κλίμακα μέτρησης της αποδοχής της καθεστηκυίας τάξης**

1. Καθώς μεγαλώνουν, οι νέοι θα πρέπει να ξεπερνούν τις επαναστατικές ιδέες που μπορεί να είχαν πιο μικροί και να σοβαρεύονται.
2. Συχνά το σωστό είναι να ακολουθείς την άποψη των κοντινών σου ανθρώπων (γονέων, κοινωνικού περίγυρου) ακόμα και αν έχεις αντίθετη γνώμη.
3. Αν όλοι οι άλλοι κάνουν κάτι, δεν είναι σωστό εσύ να παριστάνεις τον έξυπνο και να μην το κάνεις.
4. Χρειάζεται να κρατάει κανείς κάποιες αποστάσεις με τους υφισταμένους του για να έχει το σεβασμό τους.
5. Στην καθημερινότητα, πρέπει κανείς να προσαρμόζεται στον άγραφο νόμο ότι οι πλούσιοι έχουν το πάνω χέρι στην κοινωνία μας.

- **Εμμονές σε σχέση με την αλληλεπίδραση (inter-active compulsions)**

1. Οι ανίκανοι άνθρωποι με εκνευρίζουν, ακόμα και όταν η ανικανότητά τους δεν έχει επιπτώσεις πάνω μου.
2. Δύσκολα ανέχομαι να μου αντιμιλάνε.
3. Συνήθως, όταν ζητάω κάτι από κάποιον, θέλω να το κάνει με έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο που του περιγράφω αναλυτικά, ή αλλιώς προτιμώ να μην το κάνει καθόλου.
4. Συχνά μου συμβαίνει να εξοργίζομαι όταν κοντινά μου πρόσωπα δε μου συμπεριφέρονται όπως οφείλουν.

- **Εμμονές σε σχέση με το άτομο (intra-active compulsions)**

1. Συχνά, αντί να με γεμίζει αυτό που κάνω στο παρόν, με απασχολούν διαρκώς πράγματα που πρέπει να κάνω ύστερα.
2. Δεν αντέχω να μην ξέρω ακριβώς τι πρέπει να κάνω όταν αναλαμβάνω ένα ρόλο.
3. Πολλές φορές αισθάνομαι ότι πρέπει να διασκεδάσω.

4. Είναι πολύ σημαντικό για μένα τα πράγματά μου να είναι πάντα τακτοποιημένα και σε τάξη.

- **Κλίμακα αντίχρυνσης ψευδών απαντήσεων (βλ. Crowne & Marlowe, 1964)**

1. Καμιά φορά ξεχνάω πως αισθάνονται οι άλλοι πριν κάνω κάτι που τους επηρεάζει. (r)
2. Πάντα είμαι διατεθειμένος/η να το παραδεχτώ αμέσως όταν έχω κάνει λάθος.
3. Κάποιες φορές κάνω άσχημες σκέψεις ακόμα και για κοντινούς μου ανθρώπους. (r)

- **Αυτοσχέδια κλίμακα αντίχρυνσης ψευδών απαντήσεων - Εξιδανικευμένη εικόνα γονέων**

1. Ο πατέρας/η μητέρα μου ποτέ δε με μάλωσε για κάτι χωρίς να έχει μια καλή αιτία.
2. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου μου έδειχνε κάθε στιγμή την αγάπη του/της.
3. Δεν μπορώ να φανταστώ τους γονείς μου να φέρονται άσχημα ή άδιστα σε κάποιον για οποιονδήποτε λόγο.

Ερωτηματολόγιο

Σημειώστε ότι:

- Το ερωτηματολόγιο που καλείστε να συμπληρώσετε θα συμβάλει στην υλοποίηση έρευνας που διεξάγεται στο πλαίσιο διδακτορικής διατριβής. Η συμμετοχή σας είναι προαιρετική και **εθελοντική**.
- Οι απαντήσεις θα είναι ανώνυμες και εμπιστευτικές. Θα χρησιμοποιηθούν μόνο για τους σκοπούς της έρευνας.
- Πολλές από τις ερωτήσεις που ακολουθούν είναι προσωπικής φύσης. Γι' αυτό και η ανωνυμία των συμμετεχόντων είναι από τις βασικές προτεραιότητες της έρευνας και θα τηρηθεί αυστηρά. Για το σκοπό αυτό, σας έχουν χορηγηθεί και φάκελοι μαζί με τα ερωτηματολόγια, ώστε να σφραγίσετε μέσα τους τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια πριν τα επιστρέψετε και να υπάρχει πλήρης εγγύηση της διατήρησης της ανωνυμίας των συμμετεχόντων, τόσο σε σχέση με τους άλλους συμμετέχοντες, όσο και σε σχέση με τον ερευνητή.
- **Παρακαλώ απαντήστε τις ερωτήσεις με τη σειρά που δίνονται και προσπαθήστε να συμπληρώσετε όλο μαζί το ερωτηματολόγιο.**
- Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 4 ενότητες (Α, Β, Γ και Δ). Θερμή παράκληση να **συμπληρωθούν και οι 4**, ώστε να μπορεί η έρευνα να δώσει αξιοποιήσιμα αποτελέσματα.
- Η ειλικρίνεια των απαντήσεων είναι εξαιρετικά σημαντική για την επιτυχία της έρευνας. Τόσο σημαντική που είναι προτιμότερο να μη συμμετάσχετε στην έρευνα αν δεν είστε σίγουροι ότι θα απαντήσετε με ειλικρίνεια. Ωστόσο, η άρτια συμμετοχή σας θα βοηθήσει σημαντικά στην ολοκλήρωση της έρευνας και θα είναι καθοριστική για τη συνέχισή της.
- Δεν υπάρχουν λάθος ή σωστές απαντήσεις. **Δηλώστε αυτό που πιστεύετε** και εκφραστείτε όσο πιο ειλικρινά μπορείτε.

Ευχαριστώ,

Ερρίκος Βασιλικός

Αλεξάνδρα Χαντζή

Α Πείτε αυτό που πιστεύετε. Κυκλώστε τον αριθμό (από 1 έως 7) που πιστεύετε ότι σας εκφράζει περισσότερο. 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα», 7 «Συμφωνώ απόλυτα» και 4 «Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ ή Δεν έχω γνώμη». Θυμηθείτε, δεν υπάρχουν λάθος ή σωστές απαντήσεις.

1. Δεν υπάρχει μόνο ένας σωστός τρόπος να ζει κανείς τη ζωή του. Καθένας φτιάχνει το δικό του.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

2. Ελάχιστοι έμαθαν κάτι αληθινά σημαντικό χωρίς να υποφέρουν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

3. Αυτοί που κάνουν «του κεφαλιού τους» αργά ή γρήγορα τους αξίζει να το πληρώνουν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

4. Κάθε ώρα που δεν αξιοποιείται για κάτι παραγωγικό είναι χαμένος χρόνος.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

5. Ο γονιός έχει τεράστια ευθύνη απέναντι στο παιδί του, γι' αυτό πολύ δύσκολα μπορεί να συγχωρεθεί ακόμα και το παραμικρό του σφάλμα.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

6. Κάποιος που επιμένει να μην κάνει τις υποχωρήσεις και τους συμβιβασμούς που δέχονται αδιαμαρτύρητα να κάνουν οι συνάνθρωποί του, σωστό είναι να μένει στο περιθώριο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

7. Συχνά το σωστό είναι να ακολουθείς την άποψη των κοντινών σου ανθρώπων (γονέων, κοινωνικού περίγυρου) ακόμα και αν έχεις αντίθετη γνώμη.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

8. Πολλοί καλοί άνθρωποι δεν μπόρεσαν ποτέ να αισθανθούν ιδιαίτερη αγάπη, ευγνωμοσύνη ή σεβασμό για τους γονείς τους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

9. Άσχετα από πατρίδα, θρησκεία, οικογένεια ή ιδεολογία, ο άνθρωπος θα πρέπει να είναι ελεύθερος να σχηματίσει τη δική του άποψη για το τι είναι σωστό και τι λάθος.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

10. Η ζωή χρειάζεται σκληρή δουλειά και ιδρώτα.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

11. Δεν πρέπει οι άνθρωποι να υποκύπτουν στους κανόνες που ορίζουν τα αφεντικά.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

12. Η μόνη λύση για τη σημερινή αδιέξοδη κατάσταση είναι η επανάσταση.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

13. Ποτέ δεν πρέπει να εγκαταλείπει κανείς μια προσπάθεια απλά επειδή νιώθει πιεσμένος/η.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

14. Καθώς μεγαλώνουν, οι νέοι θα πρέπει να ξεπερνούν τις επαναστατικές ιδέες που μπορεί να είχαν πιο μικροί και να σοβαρεύονται.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

15. Αν όλοι οι άλλοι κάνουν κάτι, δεν είναι σωστό εσύ να παριστάνεις τον έξυπνο και να μην το κάνεις.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

16. Οι γονείς έχουν ευθύνη για τα περισσότερα «στραβά» που τυχαίνουν στη ζωή του παιδιού τους, ακόμα κι αν συμβαίνουν όταν εκείνο έχει ενηλικιωθεί.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

17. Είναι ωραίο να βλέπεις να πιάνουν τους τζαμπατζήδες σε μια παράσταση για την οποία εσύ έχεις πληρώσει εισιτήριο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

18. Οι άνθρωποι χωρίζονται πρώτα και κύρια σε 2 κατηγορίες: τους δυνατούς και τους αδύναμους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

19. Τα παιδιά πολλές φορές χαρακτηρίζονται από αλαζονεία και πρέπει να τα βάλεις στη θέση τους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

20. Η ζωή τα φέρνει έτσι που, στο τέλος, οι ρέμπελοι και οι μποέμ την πατάνε, όμως στη ζωή καθένας παίρνει αυτό που του αξίζει.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

21. Όλοι οι άνθρωποι θα ήταν καλό να περάσουν κάποιο χρόνο στο στρατό.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

22. Το ξύλο ποτέ δεν έβλαψε τα παιδιά.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

23. Είναι ωραίο να βλέπεις να τιμωρούνται παραδειγματικά όσοι παραβαίνουν τους κανόνες, ακόμα και όταν η παράβασή τους δε βλάπτει τους γύρω τους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

24. Στην καθημερινότητα, πρέπει κανείς να προσαρμόζεται στον άγραφο νόμο ότι οι πλούσιοι έχουν το πάνω χέρι στην κοινωνία μας.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

25. Είναι δικαιολογημένο να υφίστασαι μια σκληρή τιμωρία αν πρόκειται να μάθεις κάτι μέσα από αυτή.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

26. Έχει πλάκα να βλέπεις να διακωμωδούνται παίκτες των ριάλιτυ/τηλεπαιχνιδιών στην τηλεόραση. Τους αξίζει αφού οι ίδιοι επέλεξαν να πάνε εκεί.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

27. Χρειάζεται να κρατάει κανείς κάποιες αποστάσεις με τους υφισταμένους του για να έχει το σεβασμό τους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

28. Αξίζει ν'αντισταθεί κανείς στο «δίκαιο του ισχυρού» στη σημερινή κοινωνία.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

B Πείτε πώς συμπεριφέρεστε. Για να απαντήσετε, κυκλώστε τον αριθμό (από 1 έως 7) που πιστεύετε ότι σας εκφράζει περισσότερο. 1 σημαίνει «Δε με εκφράζει καθόλου», 7 «Με εκφράζει απόλυτα» και 4 «Δεν ξέρω αν με εκφράζει».

1. Καμιά φορά ξεχνάω πως αισθάνονται οι άλλοι πριν κάνω κάτι που τους επηρεάζει.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. Οι ανίκανοι άνθρωποι με εκνευρίζουν, ακόμα και όταν η ανικανότητά τους δεν έχει επιπτώσεις πάνω μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. Συχνά, αντί να με γεμίζει αυτό που κάνω στο παρόν, με απασχολούν διαρκώς πράγματα που πρέπει να κάνω ύστερα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. Δύσκολα ανέχομαι να μου αντιμιλάνε.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. Κάποιες φορές κάνω άσχημες σκέψεις ακόμα και για κοντινούς μου ανθρώπους.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. Πολλές φορές αισθάνομαι ότι πρέπει να διασκεδάσω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. Συνήθως, όταν ζητάω κάτι από κάποιον, θέλω να το κάνει με έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο που του περιγράψω αναλυτικά, ή αλλιώς προτιμώ να μην το κάνει καθόλου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. Συχνά μου συμβαίνει να εξοργίζομαι όταν κοντινά μου πρόσωπα δε μου συμπεριφέρονται όπως οφείλουν.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

9. Κάθε φορά που αφήνω το χρόνο να περνάει ανεκμετάλλευτος, νιώθω ενοχές.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

10. Δεν μπορώ να φανταστώ τους γονείς μου να φέρονται άσχημα ή άδικα σε κάποιον για οποιονδήποτε λόγο.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

11. Κάθε φορά που χρειάζεται να πω στους άλλους τι να κάνουν, έρχομαι σε δύσκολη θέση.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

12. Κάποιες φορές ξεχνώ ότι υπάρχουν γύρω μου συνάνθρωποί μου που υποφέρουν από πείνα και φτώχεια

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

13. Πάντα είμαι διατεθειμένος/η να το παραδεχτώ αμέσως όταν έχω κάνει λάθος.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

14. Είναι πολύ σημαντικό για μένα τα πράγματά μου να είναι πάντα τακτοποιημένα και σε τάξη.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

15. Σε προσωπικές μου σχέσεις, συχνά μου συμβαίνει να ζητάω να ακούσω από το άλλο άτομο ότι δεσμεύεται απέναντί μου, αντί να απολαύσω το «τώρα» ανεξάρτητα από δεσμεύσεις.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

16. Δεν αντέχω να μην ξέρω ακριβώς τι πρέπει να κάνω όταν αναλαμβάνω ένα ρόλο.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

17. Συχνά, νιώθω πιο άνετα όταν καλούμαι να αντιμετωπίσω μια κατάσταση ή να λύσω ένα πρόβλημα παρά όταν καλούμαι να συμμετάσχω σε μια διασκέδαση.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

18. Είμαι πάντα έτοιμος/η να συγχωρήσω κάποιον που με έχει αδικήσει.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

Γ Μιλήστε για τη σχέση σας με τους γονείς σας όσο μεγαλώνετε στο πατρικό σας σπίτι μέχρι και την ενηλικίωσή σας. Δίνονται δύο ξεχωριστές σειρές ερωτήσεων, μια για τον πατέρα και μια για τη μητέρα. Αν δε σας μεγάλωσε η βιολογική σας μητέρα ή ο βιολογικός σας πατέρας, απαντήστε την αντίστοιχη σειρά ερωτήσεων σε σχέση με το πρόσωπο που έπαιζε το ρόλο της μητέρας ή του πατέρα. Αν μεγάλωσατε χωρίς κάποιον από τους 2 γονείς, αφήστε κενές τις αντίστοιχες ερωτήσεις. Για να απαντήσετε, κυκλώστε τον αριθμό (από 1 έως 7) που πιστεύετε ότι σας εκφράζει περισσότερο. 1 σημαίνει «Δε με εκφράζει καθόλου», 7 «Με εκφράζει απόλυτα» και 4 «Δεν ξέρω αν με εκφράζει». Προσπαθήστε να απαντήσετε όσο πιο αντικειμενικά και ειλικρινά γίνεται.

Ο πατέρας μου

1. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου πίστευε ότι έπρεπε να γίνεται αυτό που ήθελα εξίσου συχνά με αυτό που ήθελε εκείνος.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. Ακόμα κι αν δε συμφωνούσα με εκείνον, ο πατέρας μου πίστευε ότι ήταν για το καλό μου, αν μου επιβαλλόταν να συμμορφωθώ με αυτό που εκείνος θεωρούσε σωστό.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. Καθώς μεγάλωνα, όποτε μου έλεγε κάτι ο πατέρας μου, περίμενε από εμένα να το κάνω αμέσως χωρίς να κάνω ερωτήσεις.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου συζητούσε μαζί μου τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να υπακούω στους οικογενειακούς κανόνες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου πάντα ενθάρρυνε τη συζήτηση για οικογενειακούς κανόνες ή περιορισμούς που πίστευα ότι ήταν άδικοι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. Ο πατέρας μου πάντα πίστευε ότι πρέπει να είμαι απολύτως ελεύθερος/η να αποφασίζω και να κάνω ό,τι θέλω, ακόμα και αν δεν είναι σύμφωνο με αυτό που ήθελε εκείνος.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου δε μου επέτρεπε να αμφισβητώ τις αποφάσεις του.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. Ο πατέρας μου ποτέ δεν ενδιαφέρθηκε για το τι σκέφτομαι ή το πώς αισθάνομαι, καθώς μεγάλωνα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

9. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου συνήθιζε να με δέρνει όταν έκανα αταξίες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

10. Μεγαλώνοντας, ήξερα τι περίμενε από εμένα ο πατέρας μου μέσα στην οικογένεια, αλλά ένιωθα άνεση να συζητήσω αυτές τις προσδοκίες μαζί του όταν τις θεωρούσα άδικες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

11. Ο πατέρας μου φρόντιζε πάντα να μου δείχνει ποιος είναι το «αφεντικό» μέσα στην οικογένεια.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

12. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου σπάνια είχε προσδοκίες από εμένα και σπάνια μου έδινε οδηγίες για τη συμπεριφορά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

13. Τις περισσότερες φορές καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου έκανε ό,τι ήθελαν τα παιδιά του όταν χρειαζόταν να πάρει μια οικογενειακή απόφαση.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

14. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου εκνευριζόταν όταν τολμούσα να διαφωνήσω μαζί του.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

15. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου πάντα με άφηνε να παίρνω αποφάσεις για τον εαυτό μου χωρίς να παρεμβαίνει.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

16. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου λάμβανε υπόψη του την άποψή μου όταν χρειαζόταν να παρθεί μια οικογενειακή απόφαση, αλλά δεν αποφάσιζε κάτι απλά και μόνο επειδή το ήθελα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

17. Ο πατέρας μου δε θεωρούσε τον εαυτό του υπεύθυνο για την καθοδήγηση της συμπεριφοράς μου καθώς μεγάλωνα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

18. Καθώς μεγάλωνα, ένιωθα ότι ο πατέρας μου πάντα με απέρριπτε.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

19. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου ασκούσε συχνά ψυχολογική πίεση επάνω μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

20. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου συνήθιζε να μου λέει τι ήθελε να κάνω και πώς ακριβώς περίμενε από μένα να το κάνω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

21. Ο πατέρας μου ποτέ δε με μάλωσε για κάτι χωρίς να έχει μια καλή αιτία.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

22. Ο πατέρας μου ποτέ δεν ασχολήθηκε μαζί μου καθώς μεγάλωνα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

23. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου σπάνια μου έλεγε το «γιατί» όταν με πρόσταζε να κάνω κάτι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

24. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου μου έδειχνε κάθε στιγμή την αγάπη του.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

25. Καθώς μεγάλωνα, αν ο πατέρας μου έκανε κάτι που με πλήγωνε, ήταν πρόθυμος να το συζητήσει μαζί μου και, αν είχε κάνει λάθος, να το παραδεχτεί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

Η μητέρα μου

1. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου πίστευε ότι έπρεπε να γίνεται αυτό που ήθελα εξίσου συχνά με αυτό που ήθελε εκείνη.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. Ακόμα κι αν δεν συμφωνούσα με εκείνη, η μητέρα μου πίστευε ότι ήταν για το καλό μου, αν μου επιβαλλόταν να συμμορφωθώ με αυτό που εκείνη θεωρούσε σωστό.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. Καθώς μεγάλωνα, όποτε μου έλεγε κάτι η μητέρα μου, περίμενε από εμένα να το κάνω αμέσως χωρίς να κάνω ερωτήσεις.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου συζητούσε μαζί μου τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να υπακούω στους οικογενειακούς κανόνες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου πάντα ενθάρρυνε τη συζήτηση για οικογενειακούς κανόνες ή περιορισμούς που πίστευα ότι ήταν άδικοι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. Η μητέρα μου πάντα πίστευε ότι πρέπει να είμαι απολύτως ελεύθερος/η να αποφασίζω και να κάνω ό,τι θέλω, ακόμα και αν δεν είναι σύμφωνο με αυτό που ήθελε εκείνη.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου δε μου επέτρεπε να αμφισβητώ τις αποφάσεις της.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. Η μητέρα μου ποτέ δεν ενδιαφέρθηκε για το τι σκέφτομαι ή το πώς αισθάνομαι, καθώς μεγάλωνα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

9. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου συνήθιζε να με δέρνει όταν έκανα αταξίες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

10. Μεγαλώνοντας, ήξερα τι περίμενε από εμένα η μητέρα μου μέσα στην οικογένεια, αλλά ένιωθα άνεση να συζητήσω αυτές τις προσδοκίες μαζί της όταν τις θεωρούσα άδικες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

11. Η μητέρα μου φρόντιζε πάντα να μου δείχνει ποιος είναι το «αφεντικό» μέσα στην οικογένεια.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

12. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου σπάνια είχε προσδοκίες από εμένα και σπάνια μου έδινε οδηγίες για τη συμπεριφορά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

13. Τις περισσότερες φορές καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου έκανε ό,τι ήθελαν τα παιδιά της όταν χρειαζόταν να πάρει μια οικογενειακή απόφαση.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

14. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου εκνευριζόταν όταν τολμούσα να διαφωνήσω μαζί της.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

15. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου πάντα με άφηνε να παίρνω αποφάσεις για τον εαυτό μου χωρίς να παρεμβαίνει.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

16. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου λάμβανε υπόψη της την άποψή μου όταν χρειαζόταν να παρθεί μια οικογενειακή απόφαση, αλλά δεν αποφάσιζε κάτι απλά και μόνο επειδή το ήθελα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

17. Η μητέρα μου δε θεωρούσε τον εαυτό της υπεύθυνο για την καθοδήγηση της συμπεριφοράς μου καθώς μεγάλωνα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

18. Καθώς μεγάλωνα, ένιωθα ότι η μητέρα μου πάντα με απέρριπτε.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

19. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου ασκούσε συχνά ψυχολογική πίεση επάνω μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

20. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου συνήθιζε να μου λέει τι ήθελε να κάνω και πώς ακριβώς περίμενε από μένα να το κάνω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

21. Η μητέρα μου ποτέ δε με μάλωσε για κάτι χωρίς να έχει μια καλή αιτία.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

22. Η μητέρα μου ποτέ δεν ασχολήθηκε μαζί μου καθώς μεγάλωνα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

23. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου σπάνια μου έλεγε το «γιατί» όταν με πρόσταζε να κάνω κάτι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

24. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου μου έδειχνε κάθε στιγμή την αγάπη της.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

25. Καθώς μεγάλωνα, αν η μητέρα μου έκανε κάτι που με πλήγωνε, ήταν πρόθυμη να το συζητήσει μαζί μου και, αν είχε κάνει λάθος, να το παραδεχτεί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

Δ Γενικές πληροφορίες (βάλτε x στο αντίστοιχο τετράγωνο ή συμπληρώστε όπου χρειάζεται)

1. Φύλο: Άνδρας Γυναίκα

2. Ηλικία: _____

3. Εκπαίδευση:

Δημοτικό Γυμνάσιο Λύκειο Πανεπιστήμιο Μεταπτυχιακές σπουδές

• Οικογενειακή κατάσταση

Άγαμος/η Συζώ Παντρεμένος/η Χωρισμένος/η Χήρος/α

• Παιδιά: Ναι Όχι

• Στην επαγγελματική σας ζωή ασκείτε συνήθως το ρόλο του:

Προϊσταμένου Υφισταμένου Και τους 2 ρόλους εξίσου Δουλεύω μόνος/η μου

*Τοποθετείστε το συμπληρωμένο ερωτηματολόγιο
μέσα στο φάκελο και σφραγίστε τον.
Ευχαριστώ για τον χρόνο σας!*

Παράρτημα II - Έρευνα II: *Ανάγκη για πλήρωση και εμπειρία της εξουσίας:*

Ο ρόλος του αυτο-στοχασμού.

Κλίμακες μέτρησης

- **Μέτρηση της εμπειρίας εξουσίας - PAQ (Parental Authority Questionnaire) (Buri, 1991)**

Αυταρχικότητα (βάσει της οποίας μετρήθηκε η εμπειρία της εξουσίας)

1. Ακόμα κι αν δε συμφωνούσα με εκείνον/η, ο πατέρας/η μητέρα μου πίστευε ότι ήταν για το καλό μου, αν μου επιβαλλόταν να συμμορφωθώ με αυτό που εκείνος/η θεωρούσε σωστό.
2. Καθώς μεγάλωνα, όποτε μου έλεγε κάτι ο πατέρας/η μητέρα μου, περίμενε από εμένα να το κάνω αμέσως χωρίς να κάνω ερωτήσεις.
3. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας/η μητέρα μου δε μου επέτρεπε να αμφισβητώ τις αποφάσεις του/της.
4. Ο πατέρας/η μητέρα μου φρόντιζε πάντα να μου δείχνει ποιος είναι το «αφεντικό» μέσα στην οικογένεια.
5. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου εκνευριζόταν όταν τολμούσα να διαφωνήσω μαζί του/της.
6. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας/η μητέρα μου συνήθιζε να μου λέει τι ήθελε να κάνω και πώς ακριβώς περίμενε από μένα να το κάνω.
7. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου σπάνια μου έλεγε το «γιατί» όταν με πρόσταζε να κάνω κάτι.

Σοβαρότητα

8. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας/η μητέρα μου συζητούσε μαζί μου τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να υπακούω στους οικογενειακούς κανόνες.
9. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου πάντα ενθάρρυνε τη συζήτηση για οικογενειακούς κανόνες ή περιορισμούς που πίστευα ότι ήταν άδικοι.

10. Μεγαλώνοντας, ήξερα τι περίμενε από εμένα ο πατέρας/η μητέρα μου μέσα στην οικογένεια, αλλά ένιωθα άνεση να συζητήσω αυτές τις προσδοκίες μαζί του/της όταν τις θεωρούσα άδικες.
11. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου λάμβανε υπόψη του την άποψή μου όταν χρειαζόταν να παρθεί μια οικογενειακή απόφαση, αλλά δεν αποφάσιζε κάτι απλά και μόνο επειδή το ήθελα.
12. Καθώς μεγάλωνα, αν ο πατέρας/η μητέρα μου έκανε κάτι που με πλήγωνε, ήταν πρόθυμος/η να το συζητήσει μαζί μου και, αν είχε κάνει λάθος, να το παραδεχτεί.

Υποχωρητικότητα²

13. Ο πατέρας/η μητέρα μου πάντα πίστευε ότι πρέπει να είμαι απολύτως ελεύθερος/η να αποφασίζω και να κάνω ό,τι θέλω, ακόμα και αν δεν είναι σύμφωνο με αυτό που ήθελε εκείνος/η.
14. Τις περισσότερες φορές καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου έκανε ό,τι ήθελαν τα παιδιά του/της όταν χρειαζόταν να πάρει μια οικογενειακή απόφαση.
15. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου πάντα με άφηνε να παίρνω αποφάσεις για τον εαυτό μου χωρίς να παρεμβαίνει.

- **Μέτρηση της ανάγκης για πλήρωση – Κλίμακα NFC (Need For Closure Scale) (Webster & Kruglanski, 1994)**

Προτίμηση για τάξη

1. Πιστεύω ότι το να έχει κανείς ξεκάθαρους κανόνες και τάξη στη δουλειά του είναι καθοριστικός παράγοντας επιτυχίας.
2. Θεωρώ ότι μια ζωή «σε τάξη» με συγκεκριμένο ωράριο ταιριάζει στην ιδιοσυγκρασία μου.
3. Απεχθάνομαι να αλλάζω τα σχέδιά μου την τελευταία στιγμή.

² Τα τρία στοιχεία που απαρτίζουν τη μέτρηση της υποχωρητικότητας έχουν επαρκή αξιοπιστία για να χρησιμοποιηθούν για τη συναγωγή συμπερασμάτων. Η κλίμακα υποχωρητικότητας του PAQ περιλαμβάνει τρία επιπλέον στοιχεία (συγκεκριμένα: «Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου/η μητέρα μου πίστευε ότι έπρεπε να γίνεται αυτό που ήθελα εξίσου συχνά με αυτό που ήθελε εκείνος/η.», «Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου/η μητέρα μου σπάνια είχε προσδοκίες από εμένα και σπάνια μου έδινε οδηγίες για τη συμπεριφορά μου.», «Ο πατέρας μου/η μητέρα μου δε θεωρούσε τον εαυτό του/της υπεύθυνο για την καθοδήγηση της συμπεριφοράς μου καθώς μεγάλωνα.»). Ωστόσο, αν συμπεριληφθούν στην παραπάνω μέτρηση της μεταβλητής, ο βαθμός αξιοπιστίας της γίνεται μη αποδεκτός.

4. Ο προσωπικός μου χώρος είναι συνήθως ακατάστατος και χωρίς οργάνωση. (r)
5. Πιστεύω ότι η τάξη και η οργάνωση είναι ανάμεσα στα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά ενός καλού μαθητή.
6. Πιστεύω ότι θα μάθαινα καλύτερα σε μια τάξη που δεν έχει συγκεκριμένους στόχους και απαιτήσεις. (r)
7. Θεωρώ ότι η καθιέρωση ενός συνεπούς προγράμματος με κάνει να ευχαριστιέμαι τη ζωή περισσότερο.
8. Απολαμβάνω το να έχω ένα ξεκάθαρο και οργανωμένο τρόπο ζωής.
9. Μου αρέσει να έχω ένα σχέδιο για το καθετί και το καθετί να έχει τη θέση του.
10. Αντιπαθώ το κομμάτι της δουλειάς μου που έχει να κάνει με την τήρηση ενός συνηθισμένου προγράμματος. (r)

Προτίμηση για προβλεψιμότητα

11. Μου αρέσει να έχω φίλους που να είναι απρόβλεπτοι. (r)
12. Απολαμβάνω την αβεβαιότητα του να μπαίνεις σε μια καινούρια κατάσταση χωρίς να ξέρεις τι θα συμβεί. (r)
13. Όταν τρώω έξω, μου αρέσει να πηγαίνω σε μέρη που έχω ξαναπάει ώστε να ξέρω τι να περιμένω.
14. Πιστεύω ότι έχει πλάκα να αλλάζω τα σχέδιά μου την τελευταία στιγμή. (r)
15. Δε μου αρέσει να είμαι με άτομα ικανά για απρόβλεπτες ενέργειες.
16. Προτιμώ να συναναστρέφομαι γνώριμους φίλους μου επειδή ξέρω τι να περιμένω από αυτούς.
17. Δε μου αρέσει να μπαίνω σε μια κατάσταση χωρίς να γνωρίζω τι μπορώ να περιμένω από αυτή.
18. Αντιπαθώ τις απρόβλεπτες καταστάσεις.

Αποφασιστικότητα

19. Θα περιέγραφα τον εαυτό μου ως αναποφάσιστο. (r)
20. Όταν πάω για ψώνια, δυσκολεύομαι να αποφασίσω τι ακριβώς θέλω. (r)

21. Όταν αντιμετωπίζω κάποιο πρόβλημα, συνήθως αντιλαμβάνομαι την μία και καλύτερη λύση πολύ γρήγορα.
22. Τείνω να αναβάλω τη λήψη σημαντικών αποφάσεων ως την τελευταία στιγμή. (r)
23. Συνήθως παίρνω σημαντικές αποφάσεις γρήγορα και με εμπιστοσύνη στον εαυτό μου.
24. Έχω την τάση να βασανίζομαι με τις περισσότερες αποφάσεις. (r)
25. Όταν προσπαθώ να λύσω ένα πρόβλημα συχνά αντιλαμβάνομαι τόσες πολλές δυνατές εναλλακτικές επιλογές που μπερδεύομαι. (r)

Αποστροφή προς την αμφισημία

26. Δε μου αρέσουν οι αβέβαιες καταστάσεις. (r)
27. Νιώθω άβολα όταν δεν καταλαβαίνω το λόγο για τον οποίο συμβαίνει κάτι στη ζωή μου.
28. Όταν με μπερδεύει κάποιο σημαντικό ζήτημα, εκνευρίζομαι πολύ.
29. Στις περισσότερες κοινωνικές διαμάχες, μπορώ εύκολα να καταλάβω ποια πλευρά είναι η σωστή και ποια η λάθος.
30. Μου αρέσει να ξέρω τι σκέφτονται οι άλλοι άνθρωποι σε κάθε περίπτωση.
31. Δε μου αρέσει όταν κάτι που λέει κάποιος θα μπορούσε να σημαίνει πολλά διαφορετικά πράγματα.
32. Είναι ενοχλητικό να ακούς κάποιον που δε φαίνεται να μπορεί να πάρει μια απόφαση.
33. Νιώθω άβολα όταν αυτό που εννοεί κάποιος ή οι προθέσεις του δε μου είναι ξεκάθαρα.
34. Θα προτιμούσα να μάθω άσχημα νέα απ'το να βρίσκομαι σε κατάσταση αβεβαιότητας.

Νοητική δυσκαμψία

35. Ακόμα κι όταν έχω πάρει την απόφασή μου για κάτι, είμαι πάντα πρόθυμος/η να εξετάσω μια διαφορετική γνώμη.
36. Δε μου αρέσουν οι ερωτήσεις που θα μπορούσαν να απαντηθούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους.
37. Εκνευρίζομαι όταν ένα άτομο διαφωνεί με αυτό που πιστεύουν όλοι οι άλλοι σε μια ομάδα.

38. Όταν εξετάζω τις περισσότερες καταστάσεις σύγκρουσης, μπορώ συνήθως να καταλάβω πώς και οι δύο πλευρές θα μπορούσαν να είναι σωστές. (r)
39. Όταν σκέφτομαι σχετικά με ένα πρόβλημα, εξετάζω όσες περισσότερες διαφορετικές απόψεις είναι δυνατό πάνω στο ζήτημα. (r)
40. Προτιμώ να αλληλεπιδρώ με άτομα των οποίων οι απόψεις είναι πολύ διαφορετικές από τις δικές μου. (r)
41. Πάντα αντιλαμβάνομαι πολλές δυνατές λύσεις στα προβλήματα που αντιμετωπίζω. (r)
42. Δε συνηθίζω να συμβουλευόμαι πολλές διαφορετικές γνώμες προτού διαμορφώσω τη δική μου άποψη.

• **Αυτοσχέδια κλίμακα μέτρησης της δικαιολόγησης της προσπάθειας**

1. Αν κανείς έχει ξοδέψει πολύ χρόνο και ενέργεια για τη διατήρηση μιας (ερωτικής) σχέσης δεν είναι σωστό να τη διακόψει απλά και μόνο επειδή δεν είναι πλέον απόλυτα ικανοποιητική.
2. Ακόμη κι αν για πολύ καιρό έχει ανεχτεί κανείς διάφορες άσχημες συμπεριφορές για να κρατήσει τη θέση του στη δουλειά του, θα έπρεπε να παραιτηθεί εφόσον το κλίμα εκεί δεν τον εκφράζει. (r)
3. Αν έχεις ξοδέψει πολύ χρόνο και χρήμα για να σπουδάσεις κάτι που τελικά ανακαλύπτεις ότι δε σε ενδιαφέρει ιδιαίτερα, δεν είναι σωστό να το εγκαταλείψεις ολοκληρωτικά και να ασχοληθείς επαγγελματικά με κάτι άλλο.
4. Για κανένα λόγο δεν πρέπει να εγκαταλείπεις ένα στόχο για τον οποίο έχεις προσπαθήσει σκληρά.
5. Όλοι οι άνθρωποι θα ήταν καλό να περάσουν κάποιο χρόνο στο στρατό.
6. Το ξύλο ποτέ δεν έβλαψε τα παιδιά.
7. Η ζωή χρειάζεται σκληρή δουλειά και ιδρώτα.
8. Είναι δικαιολογημένο να υφίστασαι μια σκληρή τιμωρία αν πρόκειται να μάθεις κάτι μέσα από αυτή.

- **Αυτοσχέδια κλίμακα μέτρησης της απόκρισης στην παραβίαση νομών**

1. Έχει πλάκα να βλέπεις να διακωμωδούνται παίκτες των ριάλιτυ/τηλεπαιχνιδιών στην τηλεόραση. Τους αξίζει αφού οι ίδιοι επέλεξαν να πάνε εκεί.
2. Είναι ωραίο να βλέπεις να τιμωρούνται παραδειγματικά όσοι παραβαίνουν τους κανόνες, ακόμα και όταν η παράβασή τους δε βλάπτει τους γύρω τους.
3. Κάποιος που επιμένει να μην κάνει τις υποχωρήσεις και τους συμβιβασμούς που δέχονται αδιαμαρτύρητα να κάνουν οι συνάνθρωποί του, σωστό είναι να μένει στο περιθώριο.
4. Αυτοί που κάνουν «του κεφαλιού τους» αργά ή γρήγορα τους αξίζει να το πληρώνουν.
5. Είναι ωραίο να βλέπεις να πιάνουν τους τζαμπατζήδες σε μια παράσταση για την οποία εσύ έχεις πληρώσει εισιτήριο.
6. Η ζωή τα φέρνει έτσι που, στο τέλος, οι ρέμπελοι και οι μποέμ την πατάνε, όμως στη ζωή καθένας παίρνει αυτό που του αξίζει.

- **Κλίμακα μέτρησης του αυτο-στοχασμού (SRIS) (Grant et al., 2002)**

1. Δε συνηθίζω να αναλύω τις σκέψεις μου. (r)
2. Σπάνια ξοδεύω χρόνο σε σκέψη για τον εαυτό μου. (r)
3. Συχνά αναλύω τα συναισθήματά μου.
4. Σπάνια σκέφτομαι το γιατί συμπεριφέρομαι όπως συμπεριφέρομαι. (r)
5. Συνηθίζω να αφιερώνω χρόνο στην εξέταση των σκέψεών μου.
6. Συχνά σκέφτομαι για το πώς αισθάνομαι για διάφορα πράγματα.
7. Δε με ενδιαφέρει ιδιαίτερα να αναλύω τη συμπεριφορά μου. (r)
8. Είναι σημαντικό για μένα να αξιολογώ αυτά που κάνω.
9. Με ενδιαφέρει ιδιαίτερα να εξετάζω προσεκτικά αυτά που σκέφτομαι.
10. Είναι σημαντικό για μένα να προσπαθώ να κατανοήσω τι σημαίνουν τα συναισθήματά μου.
11. Νιώθω σίγουρα την ανάγκη να κατανοήσω πώς λειτουργεί το μυαλό μου.

12. Είναι σημαντικό για μένα να μπορέσω να κατανοήσω πώς προκύπτουν οι σκέψεις μου.

- **Κλίμακα μέτρησης της πίστης σε ένα δίκαιο κόσμο (GBJW - General Belief in a Just World) (Lipkus, 1991)**

1. Οι άνθρωποι συνήθως παίρνουν αυτό που δικαιούνται.
2. Συνήθως οι προσπάθειες ενός ατόμου λαμβάνονται υπόψη και ανταμείβονται.
3. Οι άνθρωποι κερδίζουν με τις πράξεις τους τόσο τις ανταμοιβές όσο και τις τιμωρίες που εισπράττουν.
4. Οι άνθρωποι που συναντούν κακοτυχίες τις έχουν προκαλέσει οι ίδιοι.
5. Οι άνθρωποι παίρνουν αυτό που τους αξίζει σ' αυτόν τον κόσμο.
6. Ανταμοιβές και τιμωρίες δίνονται δίκαια σ' αυτόν τον κόσμο.

- **Κλίμακα ανίχνευσης ψευδών απαντήσεων (βλ. NFCS; Crowne & Marlowe, 1964)**

1. Ποτέ δεν έχω αργήσει για ένα ραντεβού ή στη δουλειά μου.
2. Πιστεύω ότι δεν πρέπει ποτέ να απασχολείται κανείς με ψυχαγωγικές δραστηριότητες.
3. Ποτέ δεν έχω πληγώσει τα αισθήματα ενός άλλου ατόμου.
4. Καμιά φορά ξεχνάω πως αισθάνονται οι άλλοι πριν κάνω κάτι που τους επηρεάζει. (r)

- **Αυτοσχέδια κλίμακα ανίχνευσης ψευδών απαντήσεων - Εξιδανικευμένη εικόνα γονέων**

1. Ο πατέρας/η μητέρα μου ποτέ δε με μάλωσε για κάτι χωρίς να έχει μια καλή αιτία.
2. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου μου έδειχνε κάθε στιγμή την αγάπη του/της.

Ερωτηματολόγιο

- 1 Το ερωτηματολόγιο που καλείστε να συμπληρώσετε θα συμβάλει στην υλοποίηση ακαδημαϊκής έρευνας. Η συμμετοχή σας είναι προαιρετική και **εθελοντική**.
- 2 Οι απαντήσεις θα είναι **ανώνυμες και εμπιστευτικές**. Θα χρησιμοποιηθούν μόνο για τους σκοπούς της έρευνας. Στα πλαίσια της ανωνυμίας, σας έχουν χορηγηθεί και φάκελοι, ώστε να σφραγίσετε μέσα τους τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια πριν τα επιστρέψετε και να υπάρχει πλήρης εγγύηση της διατήρησης της ανωνυμίας των συμμετεχόντων.
- 3 Παρακαλώ απαντήστε τις ερωτήσεις με τη σειρά που δίνονται.**
- 4 Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 4 ενότητες (Α, Β, Γ και Δ). Θερμή παράκληση να **συμπληρωθούν και οι 4**, ώστε να μπορεί η έρευνα να δώσει αξιοποιήσιμα αποτελέσματα.
- 5 Η ειλικρίνεια των απαντήσεων είναι εξαιρετικά σημαντική για την επιτυχία της έρευνας. Τόσο σημαντική που είναι προτιμότερο, αν δεν είστε σίγουροι ότι μπορείτε να απαντήσετε με ειλικρίνεια, να μη συμμετάσχετε στην έρευνα. Η μη συμμετοχή σας σε αυτή την περίπτωση θα εκτιμηθεί από τον ερευνητή εξίσου με την ειλικρινή συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Ωστόσο, κάθε ειλικρινής συμμετοχή θα βοηθήσει σημαντικά στην ολοκλήρωση της έρευνας και θα είναι καθοριστική για τη συνέχισή της.
- 6 Δεν υπάρχουν λάθος ή σωστές απαντήσεις. **Δηλώστε αυτό που πιστεύετε** και εκφραστείτε όσο πιο ειλικρινά μπορείτε. Ευχαριστούμε πολύ!

Με εκτίμηση,

Ερρίκος Βασιλικός
Αλεξάνδρα Χαντζή

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Α Πείτε αυτό που πιστεύετε. Κυκλώστε τον αριθμό (από 1 έως 7) που πιστεύετε ότι σας εκφράζει περισσότερο. 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα», 7 «Συμφωνώ απόλυτα» και 4 «Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ ή Δεν έχω γνώμη». Θυμηθείτε, δεν υπάρχουν λάθος ή σωστές απαντήσεις.

1. Οι άνθρωποι συνήθως παίρνουν αυτό που δικαιούνται.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

2. Ελάχιστοι έμαθαν κάτι αληθινά σημαντικό χωρίς να υποφέρουν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

3. Αυτοί που κάνουν «του κεφαλιού τους» αργά ή γρήγορα τους αξίζει να το πληρώνουν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

4. Αν κανείς έχει περάσει αρκετά χρόνια απ'τη ζωή του χτίζοντας μια καριέρα σε ένα επάγγελμα που τελικά δεν τον εκφράζει ιδιαίτερα, θα ήταν λάθος να αλλάξει ξαφνικά επάγγελμα και ν'αρχίσει ξανά από το μηδέν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

5. Συνήθως οι προσπάθειες ενός ατόμου λαμβάνονται υπόψη και ανταμείβονται.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

6. Κάποιος που επιμένει να μην κάνει τις υποχωρήσεις και τους συμβιβασμούς που δέχονται αδιαμαρτύρητα να κάνουν οι συνάνθρωποί του, σωστό είναι να μένει στο περιθώριο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

7. Αν κανείς έχει ξοδέψει πολύ χρόνο και ενέργεια για τη διατήρηση μιας (ερωτικής) σχέσης δεν είναι σωστό να τη διακόψει απλά και μόνο επειδή δεν είναι πλέον απόλυτα ικανοποιητική.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

8. Οι άνθρωποι κερδίζουν με τις πράξεις τους τόσο τις ανταμοιβές όσο και τις τιμωρίες που εισπράττουν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

9. Η ζωή χρειάζεται σκληρή δουλειά και ιδρώτα.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

10. Ακόμη κι αν για πολύ καιρό έχει ανεχτεί κανείς διάφορες άσχημες συμπεριφορές για να κρατήσει τη θέση του στη δουλειά του, θα έπρεπε να παραιτηθεί εφόσον το κλίμα εκεί δεν τον εκφράζει.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

11. Για κανένα λόγο δεν πρέπει να εγκαταλείπεις ένα στόχο για τον οποίο έχεις προσπαθήσει σκληρά.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

12. Οι άνθρωποι που συναντούν κακοτυχίες τις έχουν προκαλέσει οι ίδιοι.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

13. Είναι ωραίο να βλέπεις να πιάνουν τους τζαμπατζήδες σε μια παράσταση για την οποία εσύ έχεις πληρώσει εισιτήριο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

14. Αν έχεις ξοδέψει πολύ χρόνο και χρήμα για να σπουδάσεις κάτι που τελικά ανακαλύπτεις ότι δε σε ενδιαφέρει ιδιαίτερα, δεν είναι σωστό να το εγκαταλείψεις ολοκληρωτικά και να ασχοληθείς επαγγελματικά με κάτι άλλο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

15. Οι άνθρωποι παίρνουν αυτό που τους αξίζει σ' αυτόν τον κόσμο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

16. Η ζωή τα φέρνει έτσι που, στο τέλος, οι ρέμπελοι και οι μποέμ την πατάνε, γιατί στη ζωή καθένας παίρνει αυτό που του αξίζει.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

17. Όλοι οι άνθρωποι θα ήταν καλό να περάσουν κάποιο χρόνο στο στρατό.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

18. Το ξύλο ποτέ δεν έβλαψε τα παιδιά.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

19. Είναι ωραίο να βλέπεις να τιμωρούνται παραδειγματικά όσοι παραβαίνουν τους κανόνες, ακόμα και όταν η παράβασή τους δε βλάπτει τους γύρω τους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

20. Είναι δικαιολογημένο να υφίστασαι μια σκληρή τιμωρία αν πρόκειται να μάθεις κάτι μέσα από αυτή.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

21. Έχει πλάκα να βλέπεις να διακωμωδούνται παίκτες των ριάλιτυ/τηλεπαιχνιδιών στην τηλεόραση. Τους αξίζει αφού οι ίδιοι επέλεξαν να πάνε εκεί.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

22. Ανταμοιβές και τιμωρίες δίνονται δίκαια σ' αυτόν τον κόσμο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

B Πείτε πώς συμπεριφέρεστε. Για να απαντήσετε, κυκλώστε τον αριθμό (από 1 έως 7) που πιστεύετε ότι σας εκφράζει περισσότερο. 1 σημαίνει «Δε με εκφράζει καθόλου», 7 «Με εκφράζει απόλυτα» και 4 «Δεν ξέρω αν με εκφράζει».

1. Πιστεύω ότι το να έχει κανείς ξεκάθαρους κανόνες και τάξη στη δουλειά του είναι καθοριστικός παράγοντας επιτυχίας.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. Ακόμα κι όταν έχω πάρει την απόφασή μου για κάτι, είμαι πάντα πρόθυμος/η να εξετάσω μια διαφορετική γνώμη.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. Δε μου αρέσουν οι αβέβαιες καταστάσεις.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. Δε μου αρέσουν οι ερωτήσεις που θα μπορούσαν να απαντηθούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. Μου αρέσει να έχω φίλους που να είναι απρόβλεπτοι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. Θεωρώ ότι μια ζωή «σε τάξη» με συγκεκριμένο ωράριο ταιριάζει στην ιδιοσυγκρασία μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. Απολαμβάνω την αβεβαιότητα του να μπαίνεις σε μια καινούρια κατάσταση χωρίς να ξέρεις τι θα συμβεί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. Όταν τρώω έξω, μου αρέσει να πηγαίνω σε μέρη που έχω ξαναπάει ώστε να ξέρω τι να περιμένω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

9. Νιώθω άβολα όταν δεν καταλαβαίνω το λόγο για τον οποίο συμβαίνει κάτι στη ζωή μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

10. Εκνευρίζομαι όταν ένα άτομο διαφωνεί με αυτό που πιστεύουν όλοι οι άλλοι σε μια ομάδα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

11. Απεχθάνομαι να αλλάζω τα σχέδιά μου την τελευταία στιγμή.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

12. Θα περιέγραφα τον εαυτό μου ως αναποφάσιστο.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

13. Όταν πάω για ψώνια, δυσκολεύομαι να αποφασίσω τι ακριβώς θέλω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

14. Όταν αντιμετωπίζω κάποιο πρόβλημα, συνήθως αντιλαμβάνομαι την μία και καλύτερη λύση πολύ γρήγορα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

15. Όταν με μπερδεύει κάποιο σημαντικό ζήτημα, εκνευρίζομαι πολύ.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

16. Τείνω να αναβάλω τη λήψη σημαντικών αποφάσεων ως την τελευταία στιγμή.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

17. Συνήθως παίρνω σημαντικές αποφάσεις γρήγορα και με εμπιστοσύνη στον εαυτό μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

18. Ποτέ δεν έχω αργήσει για ένα ραντεβού ή στη δουλειά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

19. Πιστεύω ότι έχει πλάκα να αλλάζω τα σχέδιά μου την τελευταία στιγμή.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
20. Ο προσωπικός μου χώρος είναι συνήθως ακατάστατος και χωρίς οργάνωση.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
21. Στις περισσότερες κοινωνικές διαμάχες, μπορώ εύκολα να καταλάβω ποια πλευρά είναι η σωστή και ποια η λάθος.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
22. Ποτέ δε γνώρισα άνθρωπο που να μη συμπάθησα.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
23. Έχω την τάση να βασανίζομαι με τις περισσότερες αποφάσεις.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
24. Πιστεύω ότι η τάξη και η οργάνωση είναι ανάμεσα στα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά ενός καλού μαθητή.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
25. Όταν εξετάζω τις περισσότερες καταστάσεις σύγκρουσης, μπορώ συνήθως να καταλάβω πώς και οι δύο πλευρές θα μπορούσαν να είναι σωστές.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
26. Δε μου αρέσει να είμαι με άτομα ικανά για απρόβλεπτες ενέργειες.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
27. Προτιμώ να συναναστρέφομαι γνώριμους φίλους μου επειδή ξέρω τι να περιμένω από αυτούς.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
28. Πιστεύω ότι θα μάθαινα καλύτερα σε μια τάξη που δεν έχει συγκεκριμένους στόχους και απαιτήσεις.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
29. Όταν σκέφτομαι σχετικά με ένα πρόβλημα, εξετάζω όσες περισσότερες διαφορετικές απόψεις είναι δυνατό πάνω στο ζήτημα.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

30. Δε μου αρέσει να μπαίνω σε μια κατάσταση χωρίς να γνωρίζω τι μπορώ να περιμένω από αυτή.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
31. Μου αρέσει να ξέρω τι σκέφτονται οι άλλοι άνθρωποι σε κάθε περίπτωση.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
32. Δε μου αρέσει όταν κάτι που λέει κάποιος θα μπορούσε να σημαίνει πολλά διαφορετικά πράγματα.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
33. Είναι ενοχλητικό να ακούς κάποιον που δε φαίνεται να μπορεί να πάρει μια απόφαση.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
34. Θεωρώ ότι η καθιέρωση ενός συνεπούς προγράμματος με κάνει να ευχαριστημαι τη ζωή περισσότερο.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
35. Απολαμβάνω το να έχω ένα ξεκάθαρο και οργανωμένο τρόπο ζωής.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
36. Προτιμώ να αλληλεπιδρώ με άτομα των οποίων οι απόψεις είναι πολύ διαφορετικές από τις δικές μου.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
37. Μου αρέσει να έχω ένα σχέδιο για το καθετί και το καθετί να έχει τη θέση του.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
38. Νιώθω άβολα όταν αυτό που εννοεί κάποιος ή οι προθέσεις του δε μου είναι ξεκάθαρα.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
39. Πιστεύω ότι δεν πρέπει ποτέ να απασχολείται κανείς με ψυχαγωγικές δραστηριότητες.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
40. Όταν προσπαθώ να λύσω ένα πρόβλημα συχνά αντιλαμβάνομαι τόσες πολλές δυνατές εναλλακτικές επιλογές που μπερδεύομαι.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
41. Πάντα αντιλαμβάνομαι πολλές δυνατές λύσεις στα προβλήματα που αντιμετωπίζω.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

42. Θα προτιμούσα να μάθω άσχημα νέα απ'το να βρίσκομαι σε κατάσταση αβεβαιότητας.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
43. Νομίζω ότι δεν υπάρχει αυτό που λέμε «αθώο σφάλμα».
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
44. Δε συνηθίζω να συμβουλευόμαι πολλές διαφορετικές γνώμες προτού διαμορφώσω τη δική μου άποψη.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
45. Αντιπαθώ τις απρόβλεπτες καταστάσεις.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
46. Ποτέ δεν έχω πληγώσει τα αισθήματα ενός άλλου ατόμου.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
47. Αντιπαθώ το κομμάτι της δουλειάς μου που έχει να κάνει με την τήρηση ενός συνηθισμένου προγράμματος.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
48. Καμιά φορά ξεχνάω πως αισθάνονται οι άλλοι πριν κάνω κάτι που τους επηρεάζει.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
49. Κάποιες φορές κάνω άσχημες σκέψεις ακόμα και για κοντινούς μου ανθρώπους.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
50. Δε συνηθίζω να αναλύω τις σκέψεις μου.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
51. Σπάνια ξοδεύω χρόνο σε σκέψη για τον εαυτό μου.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
52. Συχνά αναλύω τα συναισθήματά μου.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
53. Σπάνια σκέφτομαι το γιατί συμπεριφέρομαι όπως συμπεριφέρομαι.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

54. Συνηθίζω να αφιερώνω χρόνο στην εξέταση των σκέψεών μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

55. Συχνά σκέφτομαι για το πώς αισθάνομαι για διάφορα πράγματα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

56. Δε με ενδιαφέρει ιδιαίτερα να αναλύω τη συμπεριφορά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

57. Είναι σημαντικό για μένα να αξιολογώ αυτά που κάνω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

58. Με ενδιαφέρει ιδιαίτερα να εξετάζω προσεκτικά αυτά που σκέφτομαι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

59. Είναι σημαντικό για μένα να προσπαθώ να κατανοήσω τι σημαίνουν τα συναισθήματά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

60. Νιώθω σίγουρα την ανάγκη να κατανοήσω πώς λειτουργεί το μυαλό μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

61. Είναι σημαντικό για μένα να μπορέσω να κατανοήσω πώς προκύπτουν οι σκέψεις μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

62. Πάντα είμαι διατεθειμένος/η να το παραδεχτώ αμέσως όταν έχω κάνει λάθος.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

Γ Μιλήστε για τη σχέση σας με τους γονείς σας όσο μεγαλώνετε στο πατρικό σας σπίτι μέχρι και την ενηλικίωσή σας. Δίνονται δύο ξεχωριστές σειρές ερωτήσεων, μια για τον πατέρα και μια για τη μητέρα. Αν δε σας μεγάλωσε η βιολογική σας μητέρα ή ο βιολογικός σας πατέρας, απαντήστε την αντίστοιχη σειρά ερωτήσεων σε σχέση με το πρόσωπο που έπαιξε το ρόλο της μητέρας ή του πατέρα. Αν μεγάλωσατε χωρίς κάποιον από τους 2 γονείς, αφήστε κενές τις αντίστοιχες ερωτήσεις. Για να απαντήσετε, κυκλώστε τον αριθμό (από 1 έως 7) που πιστεύετε ότι σας εκφράζει περισσότερο. 1 σημαίνει «Δε με εκφράζει καθόλου», 7 «Με εκφράζει απόλυτα» και 4 «Δεν ξέρω αν με εκφράζει». Προσπαθήστε να απαντήσετε όσο πιο αντικειμενικά και ειλικρινά γίνεται.

Ο πατέρας μου

1. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου πίστευε ότι έπρεπε να γίνεται αυτό που ήθελα εξίσου συχνά με αυτό που ήθελε εκείνος.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. Ακόμα κι αν δε συμφωνούσα με εκείνον, ο πατέρας μου πίστευε ότι ήταν για το καλό μου, αν μου επιβαλλόταν να συμμορφωθώ με αυτό που εκείνος θεωρούσε σωστό.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. Καθώς μεγάλωνα, όποτε μου έλεγε κάτι ο πατέρας μου, περίμενε από εμένα να το κάνω αμέσως χωρίς να κάνω ερωτήσεις.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου συζητούσε μαζί μου τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να υπακούω στους οικογενειακούς κανόνες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου πάντα ενθάρρυνε τη συζήτηση για οικογενειακούς κανόνες ή περιορισμούς που πίστευα ότι ήταν άδικοι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. Ο πατέρας μου πάντα πίστευε ότι πρέπει να είμαι απολύτως ελεύθερος/η να αποφασίζω και να κάνω ό,τι θέλω, ακόμα και αν δεν είναι σύμφωνο με αυτό που ήθελε εκείνος.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου δε μου επέτρεπε να αμφισβητώ τις αποφάσεις του.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου συνήθιζε να με δέρνει όταν έκανα αταξίες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

9. Μεγαλώνοντας, ήξερα τι περίμενε από εμένα ο πατέρας μου μέσα στην οικογένεια, αλλά ένιωθα άνεση να συζητήσω αυτές τις προσδοκίες μαζί του όταν τις θεωρούσα άδικες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

10. Ο πατέρας μου φρόντιζε πάντα να μου δείχνει ποιος είναι το «αφεντικό» μέσα στην οικογένεια.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

11. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου σπάνια είχε προσδοκίες από εμένα και σπάνια μου έδινε οδηγίες για τη συμπεριφορά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

12. Τις περισσότερες φορές καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου έκανε ό,τι ήθελαν τα παιδιά του όταν χρειαζόταν να πάρει μια οικογενειακή απόφαση.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

13. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου εκνευριζόταν όταν τολμούσα να διαφωνήσω μαζί του.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

14. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου πάντα με άφηνε να παίρνω αποφάσεις για τον εαυτό μου χωρίς να παρεμβαίνει.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

15. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου λάμβανε υπόψη του την άποψή μου όταν χρειαζόταν να παρθεί μια οικογενειακή απόφαση, αλλά δεν αποφάσιζε κάτι απλά και μόνο επειδή το ήθελα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

16. Ο πατέρας μου δε θεωρούσε τον εαυτό του υπεύθυνο για την καθοδήγηση της συμπεριφοράς μου καθώς μεγάλωνα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

17. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου συνήθιζε να μου λέει τι ήθελε να κάνω και πώς ακριβώς περίμενε από μένα να το κάνω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

18. Ο πατέρας μου ποτέ δε με μάλωσε για κάτι χωρίς να έχει μια καλή αιτία.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

19. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου σπάνια μου έλεγε το «γιατί» όταν με πρόσταζε να κάνω κάτι.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

20. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου μου έδειχνε κάθε στιγμή την αγάπη του.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

21. Καθώς μεγάλωνα, αν ο πατέρας μου έκανε κάτι που με πλήγωνε, ήταν πρόθυμος να το συζητήσει μαζί μου και, αν είχε κάνει λάθος, να το παραδεχτεί.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

Η μητέρα μου

1. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου πίστευε ότι έπρεπε να γίνεται αυτό που ήθελα εξίσου συχνά με αυτό που ήθελε εκείνη.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. Ακόμα κι αν δεν συμφωνούσα με εκείνη, η μητέρα μου πίστευε ότι ήταν για το καλό μου, αν μου επιβαλλόταν να συμμορφωθώ με αυτό που εκείνη θεωρούσε σωστό.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. Καθώς μεγάλωνα, όποτε μου έλεγε κάτι η μητέρα μου, περίμενε από εμένα να το κάνω αμέσως χωρίς να κάνω ερωτήσεις.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου συζητούσε μαζί μου τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να υπακούω στους οικογενειακούς κανόνες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου πάντα ενθάρρυνε τη συζήτηση για οικογενειακούς κανόνες ή περιορισμούς που πίστευα ότι ήταν άδικοι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. Η μητέρα μου πάντα πίστευε ότι πρέπει να είμαι απολύτως ελεύθερος/η να αποφασίζω και να κάνω ό,τι θέλω, ακόμα και αν δεν είναι σύμφωνο με αυτό που ήθελε εκείνη.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου δε μου επέτρεπε να αμφισβητώ τις αποφάσεις της.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου συνήθιζε να με δέρνει όταν έκανα αταξίες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

9. Μεγαλώνοντας, ήξερα τι περίμενε από εμένα η μητέρα μου μέσα στην οικογένεια, αλλά ένιωθα άνεση να συζητήσω αυτές τις προσδοκίες μαζί της όταν τις θεωρούσα άδικες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

10. Η μητέρα μου φρόντιζε πάντα να μου δείχνει ποιος είναι το «αφεντικό» μέσα στην οικογένεια.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

11. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου σπάνια είχε προσδοκίες από εμένα και σπάνια μου έδινε οδηγίες για τη συμπεριφορά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

12. Τις περισσότερες φορές καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου έκανε ό,τι ήθελαν τα παιδιά της όταν χρειαζόταν να πάρει μια οικογενειακή απόφαση.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

13. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου εκνευριζόταν όταν τολμούσα να διαφωνήσω μαζί της.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

14. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου πάντα με άφηνε να παίρνω αποφάσεις για τον εαυτό μου χωρίς να παρεμβαίνει.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

15. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου λάμβανε υπόψη της την άποψή μου όταν χρειαζόταν να παρθεί μια οικογενειακή απόφαση, αλλά δεν αποφάσιζε κάτι απλά και μόνο επειδή το ήθελα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

16. Η μητέρα μου δε θεωρούσε τον εαυτό της υπεύθυνο για την καθοδήγηση της συμπεριφοράς μου καθώς μεγάλωνα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

17. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου συνήθιζε να μου λέει τι ήθελε να κάνω και πώς ακριβώς περίμενε από μένα να το κάνω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

18. Η μητέρα μου ποτέ δε με μάλωσε για κάτι χωρίς να έχει μια καλή αιτία.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

19. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου σπάνια μου έλεγε το «γιατί» όταν με πρόσταζε να κάνω κάτι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

20. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου μου έδειχνε κάθε στιγμή την αγάπη της.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

21. Καθώς μεγάλωνα, αν η μητέρα μου έκανε κάτι που με πλήγωνε, ήταν πρόθυμη να το συζητήσει μαζί μου και, αν είχε κάνει λάθος, να το παραδεχτεί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

Δ Γενικές πληροφορίες (βάλτε x στο αντίστοιχο τετράγωνο ή συμπληρώστε όπου χρειάζεται)

1 Φύλο: Άνδρας Γυναίκα

2 Ηλικία: _____

3 Εκπαίδευση:
Δημοτικό Γυμνάσιο Λύκειο Πανεπιστήμιο Μεταπτυχιακές σπουδές

1 Οικογενειακή κατάσταση
Άγαμος/η Συζώ Παντρεμένος/η Χωρισμένος/η Χήρος/α

2 Παιδιά: Ναι Όχι

3 Στην επαγγελματική σας ζωή ασκείτε συνήθως το ρόλο του:
Προϊσταμένου Υφισταμένου Και τους 2 ρόλους εξίσου Δουλεύω μόνος/η μου

Παράρτημα III - Έρευνα III: *Η εμπειρία της εξουσίας και η κοινωνικογνωστική έννοια*

της μεταβίβασης ως προς τις ιδιαιτερότητες της αλληλεπίδρασης

Κλίμακες μέτρησης

- **Μέτρηση της εμπειρίας εξουσίας - PAQ (Parental Authority Questionnaire) (Buri, 1991)**

Αυταρχικότητα (βάσει της οποίας μετρήθηκε η εμπειρία της εξουσίας)

1. Ακόμα κι αν δε συμφωνούσα με εκείνον/η, ο πατέρας/η μητέρα μου πίστευε ότι ήταν για το καλό μου, αν μου επιβαλλόταν να συμμορφωθώ με αυτό που εκείνος/η θεωρούσε σωστό.
2. Καθώς μεγάλωνα, όποτε μου έλεγε κάτι ο πατέρας/η μητέρα μου, περίμενε από εμένα να το κάνω αμέσως χωρίς να κάνω ερωτήσεις.
3. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας/η μητέρα μου δε μου επέτρεπε να αμφισβητώ τις αποφάσεις του/της.
4. Ο πατέρας/η μητέρα μου φρόντιζε πάντα να μου δείχνει ποιος είναι το «αφεντικό» μέσα στην οικογένεια.
5. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου εκνευριζόταν όταν τολμούσα να διαφωνήσω μαζί του/της.
6. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας/η μητέρα μου συνήθιζε να μου λέει τι ήθελε να κάνω και πώς ακριβώς περίμενε από μένα να το κάνω.
7. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου σπάνια μου έλεγε το «γιατί» όταν με πρόσταζε να κάνω κάτι.

Σοβαρότητα

8. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας/η μητέρα μου συζητούσε μαζί μου τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να υπακούω στους οικογενειακούς κανόνες.
9. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου πάντα ενθάρρυνε τη συζήτηση για οικογενειακούς κανόνες ή περιορισμούς που πίστευα ότι ήταν άδικοι.

10. Μεγαλώνοντας, ήξερα τι περίμενε από εμένα ο πατέρας/η μητέρα μου μέσα στην οικογένεια, αλλά ένιωθα άνεση να συζητήσω αυτές τις προσδοκίες μαζί του/της όταν τις θεωρούσα άδικες.
11. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου λάμβανε υπόψη του την άποψή μου όταν χρειαζόταν να παρθεί μια οικογενειακή απόφαση, αλλά δεν αποφάσιζε κάτι απλά και μόνο επειδή το ήθελα.
12. Καθώς μεγάλωνα, αν ο πατέρας/η μητέρα μου έκανε κάτι που με πλήγωνε, ήταν πρόθυμος/η να το συζητήσει μαζί μου και, αν είχε κάνει λάθος, να το παραδεχτεί.

Υποχωρητικότητα³

13. Ο πατέρας/η μητέρα μου πάντα πίστευε ότι πρέπει να είμαι απολύτως ελεύθερος/η να αποφασίζω και να κάνω ό,τι θέλω, ακόμα και αν δεν είναι σύμφωνο με αυτό που ήθελε εκείνος/η.
14. Τις περισσότερες φορές καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου έκανε ό,τι ήθελαν τα παιδιά του/της όταν χρειαζόταν να πάρει μια οικογενειακή απόφαση.
15. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου πάντα με άφηνε να παίρνω αποφάσεις για τον εαυτό μου χωρίς να παρεμβαίνει.

- **Μέτρηση της ανάγκης για πλήρωση – Κλίμακα NFC (Need For Closure Scale) (Webster & Kruglanski, 1994)**

Προτίμηση για τάξη

1. Πιστεύω ότι το να έχει κανείς ξεκάθαρους κανόνες και τάξη στη δουλειά του είναι καθοριστικός παράγοντας επιτυχίας.
2. Θεωρώ ότι μια ζωή «σε τάξη» με συγκεκριμένο ωράριο ταιριάζει στην ιδιοσυγκρασία μου.
3. Απεχθάνομαι να αλλάζω τα σχέδιά μου την τελευταία στιγμή.

³ Τα τρία στοιχεία που απαρτίζουν τη μέτρηση της υποχωρητικότητας έχουν επαρκή αξιοπιστία για να χρησιμοποιηθούν για τη συναγωγή συμπερασμάτων. Η κλίμακα υποχωρητικότητας του PAQ περιλαμβάνει τρία επιπλέον στοιχεία (συγκεκριμένα: «Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου/η μητέρα μου πίστευε ότι έπρεπε να γίνεται αυτό που ήθελα εξίσου συχνά με αυτό που ήθελε εκείνος/η.», «Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου/η μητέρα μου σπάνια είχε προσδοκίες από εμένα και σπάνια μου έδινε οδηγίες για τη συμπεριφορά μου.», «Ο πατέρας μου/η μητέρα μου δε θεωρούσε τον εαυτό του/της υπεύθυνο για την καθοδήγηση της συμπεριφοράς μου καθώς μεγάλωνα.»). Ωστόσο, αν συμπεριληφθούν στην παραπάνω μέτρηση της μεταβλητής, ο βαθμός αξιοπιστίας της γίνεται μη αποδεκτός.

4. Ο προσωπικός μου χώρος είναι συνήθως ακατάστατος και χωρίς οργάνωση. (r)
5. Πιστεύω ότι η τάξη και η οργάνωση είναι ανάμεσα στα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά ενός καλού μαθητή.
6. Πιστεύω ότι θα μάθαινα καλύτερα σε μια τάξη που δεν έχει συγκεκριμένους στόχους και απαιτήσεις. (r)
7. Θεωρώ ότι η καθιέρωση ενός συνεπούς προγράμματος με κάνει να ευχαριστιέμαι τη ζωή περισσότερο.
8. Απολαμβάνω το να έχω ένα ξεκάθαρο και οργανωμένο τρόπο ζωής.
9. Μου αρέσει να έχω ένα σχέδιο για το καθετί και το καθετί να έχει τη θέση του.
10. Αντιπαθώ το κομμάτι της δουλειάς μου που έχει να κάνει με την τήρηση ενός συνηθισμένου προγράμματος. (r)

Προτίμηση για προβλεψιμότητα

11. Μου αρέσει να έχω φίλους που να είναι απρόβλεπτοι. (r)
12. Απολαμβάνω την αβεβαιότητα του να μπαίνεις σε μια καινούρια κατάσταση χωρίς να ξέρεις τι θα συμβεί. (r)
13. Όταν τρώω έξω, μου αρέσει να πηγαίνω σε μέρη που έχω ξαναπάει ώστε να ξέρω τι να περιμένω.
14. Πιστεύω ότι έχει πλάκα να αλλάζω τα σχέδιά μου την τελευταία στιγμή. (r)
15. Δε μου αρέσει να είμαι με άτομα ικανά για απρόβλεπτες ενέργειες.
16. Προτιμώ να συναναστρέφομαι γνώριμους φίλους μου επειδή ξέρω τι να περιμένω από αυτούς.
17. Δε μου αρέσει να μπαίνω σε μια κατάσταση χωρίς να γνωρίζω τι μπορώ να περιμένω από αυτή.
18. Αντιπαθώ τις απρόβλεπτες καταστάσεις.

Αποφασιστικότητα

19. Θα περιέγραφα τον εαυτό μου ως αναποφάσιστο. (r)
20. Όταν πάω για ψώνια, δυσκολεύομαι να αποφασίσω τι ακριβώς θέλω. (r)

21. Όταν αντιμετωπίζω κάποιο πρόβλημα, συνήθως αντιλαμβάνομαι την μία και καλύτερη λύση πολύ γρήγορα.
22. Τείνω να αναβάλω τη λήψη σημαντικών αποφάσεων ως την τελευταία στιγμή. (r)
23. Συνήθως παίρνω σημαντικές αποφάσεις γρήγορα και με εμπιστοσύνη στον εαυτό μου.
24. Έχω την τάση να βασανίζομαι με τις περισσότερες αποφάσεις. (r)
25. Όταν προσπαθώ να λύσω ένα πρόβλημα συχνά αντιλαμβάνομαι τόσες πολλές δυνατές εναλλακτικές επιλογές που μπερδεύομαι. (r)

Αποστροφή προς την αμφισημία

26. Δε μου αρέσουν οι αβέβαιες καταστάσεις. (r)
27. Νιώθω άβολα όταν δεν καταλαβαίνω το λόγο για τον οποίο συμβαίνει κάτι στη ζωή μου.
28. Όταν με μπερδεύει κάποιο σημαντικό ζήτημα, εκνευρίζομαι πολύ.
29. Στις περισσότερες κοινωνικές διαμάχες, μπορώ εύκολα να καταλάβω ποια πλευρά είναι η σωστή και ποια η λάθος.
30. Μου αρέσει να ξέρω τι σκέφτονται οι άλλοι άνθρωποι σε κάθε περίπτωση.
31. Δε μου αρέσει όταν κάτι που λέει κάποιος θα μπορούσε να σημαίνει πολλά διαφορετικά πράγματα.
32. Είναι ενοχλητικό να ακούς κάποιον που δε φαίνεται να μπορεί να πάρει μια απόφαση.
33. Νιώθω άβολα όταν αυτό που εννοεί κάποιος ή οι προθέσεις του δε μου είναι ξεκάθαρα.
34. Θα προτιμούσα να μάθω άσχημα νέα απ'το να βρίσκομαι σε κατάσταση αβεβαιότητας.

Νοητική δυσκαμψία

35. Ακόμα κι όταν έχω πάρει την απόφασή μου για κάτι, είμαι πάντα πρόθυμος/η να εξετάσω μια διαφορετική γνώμη.
36. Δε μου αρέσουν οι ερωτήσεις που θα μπορούσαν να απαντηθούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους.
37. Εκνευρίζομαι όταν ένα άτομο διαφωνεί με αυτό που πιστεύουν όλοι οι άλλοι σε μια ομάδα.

38. Όταν εξετάζω τις περισσότερες καταστάσεις σύγκρουσης, μπορώ συνήθως να καταλάβω πώς και οι δύο πλευρές θα μπορούσαν να είναι σωστές. (r)
39. Όταν σκέφτομαι σχετικά με ένα πρόβλημα, εξετάζω όσες περισσότερες διαφορετικές απόψεις είναι δυνατό πάνω στο ζήτημα. (r)
40. Προτιμώ να αλληλεπιδρώ με άτομα των οποίων οι απόψεις είναι πολύ διαφορετικές από τις δικές μου. (r)
41. Πάντα αντιλαμβάνομαι πολλές δυνατές λύσεις στα προβλήματα που αντιμετωπίζω. (r)
42. Δε συνηθίζω να συμβουλευόμαι πολλές διαφορετικές γνώμες προτού διαμορφώσω τη δική μου άποψη.

• **Κλίμακα μέτρησης του αυτο-στοχασμού (SRIS) (Grant et al., 2002)**

1. Δε συνηθίζω να αναλύω τις σκέψεις μου. (r)
2. Σπάνια ξοδεύω χρόνο σε σκέψη για τον εαυτό μου. (r)
3. Συχνά αναλύω τα συναισθήματά μου.
4. Σπάνια σκέφτομαι το γιατί συμπεριφέρομαι όπως συμπεριφέρομαι. (r)
5. Συνηθίζω να αφιερώνω χρόνο στην εξέταση των σκέψεών μου.
6. Συχνά σκέφτομαι για το πώς αισθάνομαι για διάφορα πράγματα.
7. Δε με ενδιαφέρει ιδιαίτερα να αναλύω τη συμπεριφορά μου. (r)
8. Είναι σημαντικό για μένα να αξιολογώ αυτά που κάνω.
9. Με ενδιαφέρει ιδιαίτερα να εξετάζω προσεκτικά αυτά που σκέφτομαι.
10. Είναι σημαντικό για μένα να προσπαθώ να κατανοήσω τι σημαίνουν τα συναισθήματά μου.
11. Νιώθω σίγουρα την ανάγκη να κατανοήσω πώς λειτουργεί το μυαλό μου.
12. Είναι σημαντικό για μένα να μπορέσω να κατανοήσω πώς προκύπτουν οι σκέψεις μου.

• **Κλίμακα αντίγνωσης ψευδών απαντήσεων (βλ. NFCS; Crowne & Marlowe, 1964)**

1. Ποτέ δε γνώρισα άνθρωπο που να μη συμπάθησα.

2. Ποτέ δεν έχω πληγώσει τα αισθήματα ενός άλλου ατόμου.
3. Καμιά φορά ξεχνάω πως αισθάνονται οι άλλοι πριν κάνω κάτι που τους επηρεάζει. (r)
4. Πάντα είμαι διατεθειμένος/η να το παραδεχτώ αμέσως όταν έχω κάνει λάθος.
5. Κάποιες φορές κάνω άσχημες σκέψεις ακόμα και για κοντινούς μου ανθρώπους. (r)

• **Αυτοσχέδια κλίμακα ανίχνευσης ψευδών απαντήσεων - Εξιδασκευμένη εικόνα γονέων**

1. Ο πατέρας/η μητέρα μου ποτέ δε με μάλωσε για κάτι χωρίς να έχει μια καλή αιτία.
2. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας/η μητέρα μου μου έδειχνε κάθε στιγμή την αγάπη του/της.
3. Δεν μπορώ να φανταστώ τον πατέρα/τη μητέρα μου να φέρεται άσχημα ή άδικα σε κάποιον για οποιονδήποτε λόγο.

Ερωτηματολόγιο

- Το ερωτηματολόγιο που καλείστε να συμπληρώσετε θα συμβάλει στην υλοποίηση ακαδημαϊκής έρευνας. Η συμμετοχή σας είναι προαιρετική και **εθελοντική**.
- Οι απαντήσεις θα είναι **ανώνυμες και εμπιστευτικές**. Θα χρησιμοποιηθούν μόνο για τους σκοπούς της έρευνας.
- **Παρακαλώ απαντήστε τις ερωτήσεις με τη σειρά που δίνονται.**
- Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 4 ενότητες (Α, Β, Γ και Δ). Θερμή παράκληση να **συμπληρωθούν και οι 4**, ώστε να μπορεί η έρευνα να δώσει αξιοποιήσιμα αποτελέσματα.
- Η ειλικρίνεια των απαντήσεων είναι εξαιρετικά σημαντική για την επιτυχία της έρευνας. Τόσο σημαντική που είναι προτιμότερο, αν δεν είστε σίγουροι ότι μπορείτε να απαντήσετε με ειλικρίνεια, να **μη** συμμετάσχετε στην έρευνα. Η μη συμμετοχή σας σε αυτή την περίπτωση θα εκτιμηθεί από τον ερευνητή εξίσου με την ειλικρινή συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Ωστόσο, κάθε ειλικρινής συμμετοχή θα βοηθήσει σημαντικά στην ολοκλήρωση της έρευνας και θα είναι καθοριστική για τη συνέχισή της.
- Δεν υπάρχουν λάθος ή σωστές απαντήσεις. **Δηλώστε αυτό που πιστεύετε** και εκφραστείτε όσο πιο ειλικρινά μπορείτε. Ευχαριστούμε πολύ!

Με εκτίμηση,

Ερρίκος Βασιλικός
Αλεξάνδρα Χαντζή

Πάντειο Πανεπιστήμιο

A Πείτε πώς συμπεριφέρεστε. Για να απαντήσετε, κυκλώστε τον αριθμό (από 1 έως 7) που πιστεύετε ότι σας εκφράζει περισσότερο. 1 σημαίνει «Δε με εκφράζει καθόλου», 7 «Με εκφράζει απόλυτα» και 4 «Δεν ξέρω αν με εκφράζει». Θυμηθείτε, δεν υπάρχουν λάθος ή σωστές απαντήσεις.

1. Πιστεύω ότι το να έχει κανείς ξεκάθαρους κανόνες και τάξη στη δουλειά του είναι καθοριστικός παράγοντας επιτυχίας.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. Ακόμα κι όταν έχω πάρει την απόφασή μου για κάτι, είμαι πάντα πρόθυμος/η να εξετάσω μια διαφορετική γνώμη.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. Δε μου αρέσουν οι αβέβαιες καταστάσεις.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. Δε μου αρέσουν οι ερωτήσεις που θα μπορούσαν να απαντηθούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. Μου αρέσει να έχω φίλους που να είναι απρόβλεπτοι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. Θεωρώ ότι μια ζωή «σε τάξη» με συγκεκριμένο ωράριο ταιριάζει στην ιδιοσυγκρασία μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. Απολαμβάνω την αβεβαιότητα του να μπαίνεις σε μια καινούρια κατάσταση χωρίς να ξέρεις τι θα συμβεί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. Όταν τρώω έξω, μου αρέσει να πηγαίνω σε μέρη που έχω ξαναπάει ώστε να ξέρω τι να περιμένω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

9. Νιώθω άβολα όταν δεν καταλαβαίνω το λόγο για τον οποίο συμβαίνει κάτι στη ζωή μου.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
10. Εκνευρίζομαι όταν ένα άτομο διαφωνεί με αυτό που πιστεύουν όλοι οι άλλοι σε μια ομάδα.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
11. Απεχθάνομαι να αλλάζω τα σχέδιά μου την τελευταία στιγμή.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
12. Θα περιέγραφα τον εαυτό μου ως αναποφάσιστο.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
13. Όταν πάω για ψώνια, δυσκολεύομαι να αποφασίσω τι ακριβώς θέλω.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
14. Όταν αντιμετωπίζω κάποιο πρόβλημα, συνήθως αντιλαμβάνομαι την μία και καλύτερη λύση πολύ γρήγορα.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
15. Όταν με μπερδεύει κάποιο σημαντικό ζήτημα, εκνευρίζομαι πολύ.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
16. Τείνω να αναβάλω τη λήψη σημαντικών αποφάσεων ως την τελευταία στιγμή.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
17. Συνήθως παίρνω σημαντικές αποφάσεις γρήγορα και με εμπιστοσύνη στον εαυτό μου.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
18. Ποτέ δεν έχω αργήσει για ένα ραντεβού ή στη δουλειά μου.
 Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

19. Πιστεύω ότι έχει πλάκα να αλλάζω τα σχέδιά μου την τελευταία στιγμή.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
20. Ο προσωπικός μου χώρος είναι συνήθως ακατάστατος και χωρίς οργάνωση.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
21. Στις περισσότερες κοινωνικές διαμάχες, μπορώ εύκολα να καταλάβω ποια πλευρά είναι η σωστή και ποια η λάθος.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
22. Ποτέ δε γνώρισα άνθρωπο που να μη συμπάθησα.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
23. Έχω την τάση να βασανίζομαι με τις περισσότερες αποφάσεις.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
24. Πιστεύω ότι η τάξη και η οργάνωση είναι ανάμεσα στα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά ενός καλού μαθητή.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
25. Όταν εξετάζω τις περισσότερες καταστάσεις σύγκρουσης, μπορώ συνήθως να καταλάβω πώς και οι δύο πλευρές θα μπορούσαν να είναι σωστές.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
26. Δε μου αρέσει να είμαι με άτομα ικανά για απρόβλεπτες ενέργειες.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
27. Προτιμώ να συναναστρέφομαι γνώριμους φίλους μου επειδή ξέρω τι να περιμένω από αυτούς.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
28. Πιστεύω ότι θα μάθαινα καλύτερα σε μια τάξη που δεν έχει συγκεκριμένους στόχους και απαιτήσεις.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

29. Όταν σκέφτομαι σχετικά με ένα πρόβλημα, εξετάζω όσες περισσότερες διαφορετικές απόψεις είναι δυνατό πάνω στο ζήτημα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

30. Δε μου αρέσει να μπαίνω σε μια κατάσταση χωρίς να γνωρίζω τι μπορώ να περιμένω από αυτή.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

31. Μου αρέσει να ξέρω τι σκέφτονται οι άλλοι άνθρωποι σε κάθε περίπτωση.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

32. Δε μου αρέσει όταν κάτι που λέει κάποιος θα μπορούσε να σημαίνει πολλά διαφορετικά πράγματα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

33. Είναι ενοχλητικό να ακούς κάποιον που δε φαίνεται να μπορεί να πάρει μια απόφαση.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

34. Θεωρώ ότι η καθιέρωση ενός συνεπούς προγράμματος με κάνει να ευχαριστιέμαι τη ζωή περισσότερο.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

35. Απολαμβάνω το να έχω ένα ξεκάθαρο και οργανωμένο τρόπο ζωής.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

36. Προτιμώ να αλληλεπιδρώ με άτομα των οποίων οι απόψεις είναι πολύ διαφορετικές από τις δικές μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

37. Μου αρέσει να έχω ένα σχέδιο για το καθετί και το καθετί να έχει τη θέση του.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

38. Νιώθω άβολα όταν αυτό που εννοεί κάποιος ή οι προθέσεις του δε μου είναι ξεκάθαρα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

39. Πιστεύω ότι δεν πρέπει ποτέ να απασχολείται κανείς με ψυχαγωγικές δραστηριότητες.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
40. Όταν προσπαθώ να λύσω ένα πρόβλημα συχνά αντιλαμβάνομαι τόσες πολλές δυνατές εναλλακτικές επιλογές που μπερδεύομαι.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
41. Πάντα αντιλαμβάνομαι πολλές δυνατές λύσεις στα προβλήματα που αντιμετωπίζω.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
42. Θα προτιμούσα να μάθω άσχημα νέα απ'το να βρίσκομαι σε κατάσταση αβεβαιότητας.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
43. Νομίζω ότι δεν υπάρχει αυτό που λέμε «αθώο σφάλμα».
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
44. Δε συνηθίζω να συμβουλευόμαι πολλές διαφορετικές γνώμες προτού διαμορφώσω τη δική μου άποψη.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
45. Αντιπαθώ τις απρόβλεπτες καταστάσεις.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
46. Ποτέ δεν έχω πληγώσει τα αισθήματα ενός άλλου ατόμου.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
47. Αντιπαθώ το κομμάτι της δουλειάς μου που έχει να κάνει με την τήρηση ενός συνηθισμένου προγράμματος.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα
48. Καμιά φορά ξεχνάω πως αισθάνονται οι άλλοι πριν κάνω κάτι που τους επηρεάζει.
Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

49. Πάντα είμαι διατεθειμένος/η να το παραδεχτώ αμέσως όταν έχω κάνει λάθος.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

50. Δε συνηθίζω να αναλύω τις σκέψεις μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

51. Σπάνια ξοδεύω χρόνο σε σκέψη για τον εαυτό μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

52. Συχνά αναλύω τα συναισθήματά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

53. Σπάνια σκέφτομαι το γιατί συμπεριφέρομαι όπως συμπεριφέρομαι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

54. Συνηθίζω να αφιερώνω χρόνο στην εξέταση των σκέψεών μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

55. Συχνά σκέφτομαι για το πώς αισθάνομαι για διάφορα πράγματα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

56. Δε με ενδιαφέρει ιδιαίτερα να αναλύω τη συμπεριφορά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

57. Είναι σημαντικό για μένα να αξιολογώ αυτά που κάνω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

58. Με ενδιαφέρει ιδιαίτερα να εξετάζω προσεκτικά αυτά που σκέφτομαι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

59. Είναι σημαντικό για μένα να προσπαθώ να κατανοήσω τι σημαίνουν τα συναισθήματά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

60. Νιώθω σίγουρα την ανάγκη να κατανοήσω πώς λειτουργεί το μυαλό μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

61. Είναι σημαντικό για μένα να μπορέσω να κατανοήσω πώς προκύπτουν οι σκέψεις μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

62. Κάποιες φορές κάνω άσχημες σκέψεις ακόμα και για κοντινούς μου ανθρώπους.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

B *Μιλήστε για τη σχέση σας με τους γονείς σας όσο μεγαλώνετε στο πατρικό σας σπίτι μέχρι και την ενηλικίωσή σας. Δίνονται δύο ξεχωριστές σειρές ερωτήσεων, μια για τον πατέρα και μια για τη μητέρα. Αν δε σας μεγάλωσε η βιολογική σας μητέρα ή ο βιολογικός σας πατέρας, απαντήστε την αντίστοιχη σειρά ερωτήσεων σε σχέση με το πρόσωπο που έπαιζε το ρόλο της μητέρας ή του πατέρα. Αν μεγαλώσατε χωρίς κάποιον από τους 2 γονείς, αφήστε κενές τις αντίστοιχες ερωτήσεις. Για να απαντήσετε, κυκλώστε τον αριθμό (από 1 έως 7) που πιστεύετε ότι σας εκφράζει περισσότερο. 1 σημαίνει «Δε με εκφράζει καθόλου», 7 «Με εκφράζει απόλυτα» και 4 «Δεν ξέρω αν με εκφράζει». Προσπαθήστε να απαντήσετε όσο πιο αντικειμενικά και ειλικρινά γίνεται.*

Ο πατέρας μου

1. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου πίστευε ότι έπρεπε να γίνεται αυτό που ήθελα εξίσου συχνά με αυτό που ήθελε εκείνος.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. Ακόμα κι αν δε συμφωνούσα με εκείνον, ο πατέρας μου πίστευε ότι ήταν για το καλό μου, αν μου επιβαλλόταν να συμμορφωθώ με αυτό που εκείνος θεωρούσε σωστό.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. Καθώς μεγάλωνα, όποτε μου έλεγε κάτι ο πατέρας μου, περίμενε από εμένα να το κάνω αμέσως χωρίς να κάνω ερωτήσεις.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου συζητούσε μαζί μου τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να υπακούω στους οικογενειακούς κανόνες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου πάντα ενθάρρυνε τη συζήτηση για οικογενειακούς κανόνες ή περιορισμούς που πίστευα ότι ήταν άδικοι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. Ο πατέρας μου πάντα πίστευε ότι πρέπει να είμαι απολύτως ελεύθερος/η να αποφασίζω και να κάνω ό,τι θέλω, ακόμα και αν δεν είναι σύμφωνο με αυτό που ήθελε εκείνος.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου δε μου επέτρεπε να αμφισβητώ τις αποφάσεις του.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου συνήθιζε να με δέρνει όταν έκανα αταξίες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

9. Μεγαλώνοντας, ήξερα τι περίμενε από εμένα ο πατέρας μου μέσα στην οικογένεια, αλλά ένιωθα άνεση να συζητήσω αυτές τις προσδοκίες μαζί του όταν τις θεωρούσα άδικες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

10. Ο πατέρας μου φρόντιζε πάντα να μου δείχνει ποιος είναι το «αφεντικό» μέσα στην οικογένεια.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

11. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου σπάνια είχε προσδοκίες από εμένα και σπάνια μου έδινε οδηγίες για τη συμπεριφορά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

12. Τις περισσότερες φορές καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου έκανε ό,τι ήθελαν τα παιδιά του όταν χρειαζόταν να πάρει μια οικογενειακή απόφαση.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

13. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου εκνευριζόταν όταν τολμούσα να διαφωνήσω μαζί του.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

14. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου πάντα με άφηνε να παίρνω αποφάσεις για τον εαυτό μου χωρίς να παρεμβαίνει.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

15. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου λάμβανε υπόψη του την άποψή μου όταν χρειαζόταν να παρθεί μια οικογενειακή απόφαση, αλλά δεν αποφάσιζε κάτι απλά και μόνο επειδή το ήθελα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

16. Ο πατέρας μου δε θεωρούσε τον εαυτό του υπεύθυνο για την καθοδήγηση της συμπεριφοράς μου καθώς μεγάλωνα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

17. Μεγαλώνοντας, ο πατέρας μου συνήθιζε να μου λέει τι ήθελε να κάνω και πώς ακριβώς περίμενε από μένα να το κάνω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

18. Ο πατέρας μου ποτέ δε με μάλωσε για κάτι χωρίς να έχει μια καλή αιτία.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

19. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου σπάνια μου έλεγε το «γιατί» όταν με πρόσταζε να κάνω κάτι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

20. Καθώς μεγάλωνα, ο πατέρας μου μου έδειχνε κάθε στιγμή την αγάπη του.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

21. Καθώς μεγάλωνα, αν ο πατέρας μου έκανε κάτι που με πλήγωνε, ήταν πρόθυμος να το συζητήσει μαζί μου και, αν είχε κάνει λάθος, να το παραδεχτεί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

22. Δεν μπορώ να φανταστώ τον πατέρα μου να φέρεται άσχημα ή άδικα σε κάποιον για οποιονδήποτε λόγο.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

Η μητέρα μου

1. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου πίστευε ότι έπρεπε να γίνεται αυτό που ήθελα εξίσου συχνά με αυτό που ήθελε εκείνη.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. Ακόμα κι αν δεν συμφωνούσα με εκείνη, η μητέρα μου πίστευε ότι ήταν για το καλό μου, αν μου επιβαλλόταν να συμμορφωθώ με αυτό που εκείνη θεωρούσε σωστό.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. Καθώς μεγάλωνα, όποτε μου έλεγε κάτι η μητέρα μου, περίμενε από εμένα να το κάνω αμέσως χωρίς να κάνω ερωτήσεις.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου συζητούσε μαζί μου τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να υπακούω στους οικογενειακούς κανόνες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου πάντα ενθάρρυνε τη συζήτηση για οικογενειακούς κανόνες ή περιορισμούς που πίστευα ότι ήταν άδικοι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. Η μητέρα μου πάντα πίστευε ότι πρέπει να είμαι απολύτως ελεύθερος/η να αποφασίζω και να κάνω ό,τι θέλω, ακόμα και αν δεν είναι σύμφωνο με αυτό που ήθελε εκείνη.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου δε μου επέτρεπε να αμφισβητώ τις αποφάσεις της.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου συνήθιζε να με δέρνει όταν έκανα αταξίες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

9. Μεγαλώνοντας, ήξερα τι περίμενε από εμένα η μητέρα μου μέσα στην οικογένεια, αλλά ένιωθα άνεση να συζητήσω αυτές τις προσδοκίες μαζί της όταν τις θεωρούσα άδικες.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

10. Η μητέρα μου φρόντιζε πάντα να μου δείχνει ποιος είναι το «αφεντικό» μέσα στην οικογένεια.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

11. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου σπάνια είχε προσδοκίες από εμένα και σπάνια μου έδινε οδηγίες για τη συμπεριφορά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

12. Τις περισσότερες φορές καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου έκανε ό,τι ήθελαν τα παιδιά της όταν χρειαζόταν να πάρει μια οικογενειακή απόφαση.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

13. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου εκνευριζόταν όταν τολμούσα να διαφωνήσω μαζί της.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

14. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου πάντα με άφηνε να παίρνω αποφάσεις για τον εαυτό μου χωρίς να παρεμβαίνει.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

15. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου λάμβανε υπόψη της την άποψή μου όταν χρειαζόταν να παρθεί μια οικογενειακή απόφαση, αλλά δεν αποφάσιζε κάτι απλά και μόνο επειδή το ήθελα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

16. Η μητέρα μου δε θεωρούσε τον εαυτό της υπεύθυνο για την καθοδήγηση της συμπεριφοράς μου καθώς μεγάλωνα.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

17. Μεγαλώνοντας, η μητέρα μου συνήθιζε να μου λέει τι ήθελε να κάνω και πώς ακριβώς περίμενε από μένα να το κάνω.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

18. Η μητέρα μου ποτέ δε με μάλωσε για κάτι χωρίς να έχει μια καλή αιτία.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

19. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου σπάνια μου έλεγε το «γιατί» όταν με πρόσταζε να κάνω κάτι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

20. Καθώς μεγάλωνα, η μητέρα μου μου έδειχνε κάθε στιγμή την αγάπη της.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

21. Καθώς μεγάλωνα, αν η μητέρα μου έκανε κάτι που με πλήγωνε, ήταν πρόθυμη να το συζητήσει μαζί μου και, αν είχε κάνει λάθος, να το παραδεχτεί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

22. Δεν μπορώ να φανταστώ τη μητέρα μου να φέρεται άσχημα ή άδικα σε κάποιον για οποιονδήποτε λόγο.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

Μιλήστε για τη σχέση σας με τους γονείς σας όσο μεγαλώνετε στο πατρικό σας σπίτι μέχρι και την ενηλικίωσή σας. Συμπληρώστε τις παρακάτω προτάσεις που αφορούν τον πατέρα και τη μητέρα σας. Αφορούν τον τρόπο αλληλεπίδρασης μεταξύ σας. Προσπαθήστε σε κάθε νέα πρόταση που συμπληρώνετε να δίνετε και μια νέα όψη της αλληλεπίδρασής σας με τους γονείς σας. Αν μεγαλώσατε χωρίς κάποιον από τους 2 γονείς, αφήστε κενές τις αντίστοιχες ερωτήσεις. Αφότου τις συμπληρώσετε, ΙΕΡΑΡΧΕΙΣΤΕ τις βάζοντας στο κουτάκι που τις συνοδεύει αριθμούς από το 1 για την πρόταση που είναι η περισσότερο αντιπροσωπευτική της κατάστασης έως το 20 για την πρόταση που είναι η λιγότερο αντιπροσωπευτική.

Ο πατέρας μου

Γενικά, η επικοινωνία μου με τον πατέρα μου ήταν πάντα _____
_____.

Γενικά, η επικοινωνία μου με τον πατέρα μου ήταν πάντα _____
_____.

Γενικά, η επικοινωνία μου με τον πατέρα μου ήταν πάντα _____
_____.

Γενικά, η επικοινωνία μου με τον πατέρα μου ήταν πάντα _____
_____.

Γενικά, ο πατέρας μου πάντα φερόταν _____ απέναντί μου.

Γενικά, ο πατέρας μου πάντα φερόταν _____ απέναντί μου.

Γενικά, ο πατέρας μου πάντα φερόταν _____ απέναντί μου.

Γενικά, ο πατέρας μου πάντα φερόταν _____ απέναντί μου.

Γενικά, ο πατέρας μου πάντα με έκανε να νιώθω _____.

Γενικά, ο πατέρας μου πάντα με έκανε να νιώθω _____.

Γενικά, ο πατέρας μου πάντα με έκανε να νιώθω _____.

Γενικά, ο πατέρας μου πάντα με έκανε να νιώθω _____.

Όποτε μιλούσα μαζί του, ο πατέρας μου συνήθιζε να _____

_____.

Όποτε μιλούσα μαζί του, ο πατέρας μου συνήθιζε να _____

_____.

Όποτε μιλούσα μαζί του, ο πατέρας μου συνήθιζε να _____

_____.

Όποτε μιλούσα μαζί του, ο πατέρας μου συνήθιζε να _____

_____.

Γενικά, η αλληλεπίδραση του πατέρα μου με τους άλλους ήταν πάντα _____

_____.

Γενικά, η αλληλεπίδραση του πατέρα μου με τους άλλους ήταν πάντα _____

_____.

Γενικά, ο πατέρας μου πάντα φερόταν στους άλλους _____

_____.

Γενικά, ο πατέρας μου πάντα φερόταν στους άλλους _____

_____.

Η μητέρα μου

Γενικά, η επικοινωνία μου με τη μητέρα μου ήταν πάντα _____

_____.

Γενικά, η επικοινωνία μου με τη μητέρα μου ήταν πάντα _____

_____.

Γενικά, η επικοινωνία μου με τη μητέρα μου ήταν πάντα _____

_____.

Γενικά, η επικοινωνία μου με τη μητέρα μου ήταν πάντα _____

_____.

Γενικά, η μητέρα μου πάντα φερόταν _____ απέναντί μου.

Γενικά, η μητέρα μου πάντα φερόταν _____ απέναντί μου.

Γενικά, η μητέρα μου πάντα φερόταν _____ απέναντί μου.

Γενικά, η μητέρα μου πάντα φερόταν _____ απέναντί μου.

Γενικά, η μητέρα μου πάντα με έκανε να νιώθω _____.

Γενικά, η μητέρα μου πάντα με έκανε να νιώθω _____.

- Γενικά, η μητέρα μου πάντα με έκανε να νιώθω _____.
- Γενικά, η μητέρα μου πάντα με έκανε να νιώθω _____.
- Όποτε μιλούσα μαζί της, η μητέρα μου συνήθιζε να _____
_____.
- Όποτε μιλούσα μαζί της, η μητέρα μου συνήθιζε να _____
_____.
- Όποτε μιλούσα μαζί της, η μητέρα μου συνήθιζε να _____
_____.
- Γενικά, η αλληλεπίδραση της μητέρας μου με τους άλλους ήταν πάντα _____
_____.
- Γενικά, η αλληλεπίδραση της μητέρας μου με τους άλλους ήταν πάντα _____
_____.
- Γενικά, η μητέρα μου πάντα φερόταν στους άλλους _____
_____.
- Γενικά, η μητέρα μου πάντα φερόταν στους άλλους _____
_____.

Δ Από τις περιγραφές που ακολουθούν σχετικά με την επικοινωνία σας με τους γονείς σας επιλέξτε για καθένα από τους δύο γονείς ακριβώς 10 που τους αντιπροσωπεύουν περισσότερο, 10 που δεν τους αντιπροσωπεύουν καθόλου και 10 που είναι ουδέτερες / άσχετες με αυτούς. Αν μεγαλώσατε χωρίς κάποιον από τους 2 γονείς, αφήστε κενές τις αντίστοιχες ερωτήσεις. Για τις αντιπροσωπευτικές περιγραφές σημειώστε «ΝΑΙ» στο αντίστοιχο κουτί, για τις μη αντιπροσωπευτικές «ΟΧΙ» και για τις ουδέτερες / άσχετες «Α». **Θυμηθείτε να επιλέξετε ακριβώς 10 περιγραφές από κάθε κατηγορία.**

Ανέκαθεν όταν μιλούσαμε με τον πατέρα μου / τη μητέρα μου, εκείνος/η μου φαινόταν:

Πατέρας

Μητέρα

Υπερόπτης

Συγκροτημένος/η

Παράρτημα IV - Έρευνα IV: *Εμπειρία της εξουσίας και δικαιολόγηση του συστήματος*

σε εργασιακά πλαίσια

Κλίμακες μέτρησης

- **Αυτοσχέδια κλίμακα μέτρησης της εμπειρίας της εξουσίας**

Για συμμετέχοντες που αυτο-κατηγοριοποιούνται ως «παλιοί»:

Όταν ήμουν νέος/α στη δουλειά:

1. ...έκανα συστηματικά περισσότερες «αγγαρείες» από ότι οι παλιοί.
2. ...οι παλιοί μου ανέθεταν δουλειές με δική τους πρωτοβουλία, χωρίς να ρωτήσουν πρώτα τον προϊστάμενό/την προϊσταμένη μας.
3. ...οι παλιοί με κατσάδιαζαν όταν έκανα λάθη.
4. ... οι παλιοί συνηθίζαν να κάνουν πλάκα σε βάρος μου.
5. ...οι παλιοί μου ανέθεταν δουλειές που έπρεπε να κάνουν οι ίδιοι.

Για συμμετέχοντες που αυτο-κατηγοριοποιούνται ως «νέοι»:

Στη δουλειά που εργάζομαι:

1. ...κάνω συστηματικά περισσότερες «αγγαρείες» από ότι οι παλιοί.
2. ...οι παλιοί μου αναθέτουν δουλειές με δική τους πρωτοβουλία, χωρίς να ρωτήσουν πρώτα τον προϊστάμενό/την προϊσταμένη μας.
3. ...οι παλιοί με κατσαδιάζουν όταν κάνω λάθη.
4. ... οι παλιοί συνηθίζουν να κάνουν πλάκα σε βάρος μου.
5. ...οι παλιοί μου αναθέτουν δουλειές που πρέπει να κάνουν οι ίδιοι.

- **Κλίμακα Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας (SDO) (βλ. Sidanius & Pratto, 2001)**

Κυριαρχία βάσει της υπαγωγής στην ομάδα

1. Είναι καλό οι παλιοί να βάζουν τους νέους στη θέση τους που και που.

2. Οι νέοι πρέπει να υπακούν τους παλιούς.
3. Οι νέοι πρέπει να ξέρουν τη θέση τους.
4. Καμιά φορά είναι απαραίτητο να κατσαδιάσει ο παλιός τον νέο για να κάνει σωστά τη δουλειά του.
5. Αν οι νέοι γνώριζαν τα όριά τους, θα υπήρχαν λιγότερα προβλήματα στον εργασιακό χώρο.
6. Οι παλιοί αξίζουν πιο πολύ από ότι οι νέοι.
7. Είναι σωστό να διευκολύνονται οι παλιοί ως προς την επιλογή του ωραρίου τους (π.χ. απογευματινό, πρωινό, σπαστό) σε σχέση με τους νέους.
8. Ο παλιός καμιά φορά χρειάζεται να «στρώσει χαρακτήρα» σε κάποιον νέο.

Εναντίωση στην ισότητα (r)

1. Χρειάζεται να υπάρχει ίση μεταχείριση παλιών και νέων υπαλλήλων.
2. Νέοι και παλιοί είναι το ίδιο.
3. Ούτε ο παλιός ούτε ο νέος πρέπει να λένε ο ένας στον άλλο τι να κάνει.
4. Θα ήταν καλό παλιοί και νέοι να έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις και τα ίδια προνόμια.
5. Οι παλιοί δικαιούνται εξίσου ευνοϊκή μεταχείριση με τους νέους.
6. Παλιοί και νέοι πρέπει να αντιμετωπίζονται σαν ίσοι στον εργασιακό χώρο.
7. Δεν υπάρχει ιδιαίτερη διαφορά μεταξύ παλιών και νέων.

• Αυτοσχέδια κλίμακα μέτρησης της ενίσχυσης των ανισοτήτων από την καθεστηκία τάξη

Επικρότηση ανισοτήτων από την καθεστηκία τάξη εντός του οργανωσιακού πλαισίου

Πόσο σωστό πιστεύετε ότι το θεωρεί ο προϊστάμενος /η προϊσταμένη σας:

1. ...οι παλιότεροι υπάλληλοι να έχουν συστηματικά πιο βολικό ωράριο από ότι οι νέοι.
2. ...οι παλιότεροι υπάλληλοι να κάνουν λιγότερες «αγγαρείες», σε βάρος των νέων.
3. ...οι παλιότεροι υπάλληλοι να αναθέτουν δουλειές στους νέους με δική τους πρωτοβουλία.
4. ...ένας παλιότερος υπάλληλος να μαλώνει ένα νέο.
5. ... οι παλιότεροι υπάλληλοι να κάνουν πλάκα σε βάρος των νέων.

6. ...οι παλιότεροι υπάλληλοι να αναθέτουν στους νέους δουλειές που πρέπει να κάνουν οι ίδιοι.

Προσλαμβανόμενη ευθύνη των «παλιών» για την απόδοση των «νέων»

Ο προϊστάμενος / Η προϊσταμένη μου συνηθίζει:

1. Να επιπλήττει τους παλιούς για λάθη των νέων.
2. Να θεωρεί τους παλιούς υπεύθυνους για την απόδοση των νέων.
3. Να αναθέτει στους παλιούς δουλειές που πρέπει να κάνει ο ίδιος/η ίδια.
4. Να σχολιάζει κατ' ιδίαν με τους παλιούς τη συμπεριφορά των νέων.

• **Αυτοσχέδια κλίμακα μέτρησης της αποδοχής της καθεστηκυίας τάξης στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα**

1. Καθώς μεγαλώνουν, οι νέοι θα πρέπει να ξεπερνούν τις επαναστατικές ιδέες που μπορεί να είχαν πιο μικροί και να σοβαρεύονται.
2. Συχνά το σωστό είναι να ακολουθείς την άποψη των κοντινών σου ανθρώπων (γονέων, κοινωνικού περίγυρου) ακόμα και αν έχεις αντίθετη γνώμη.
3. Αν όλοι οι άλλοι κάνουν κάτι, δεν είναι σωστό εσύ να παριστάνεις τον έξυπνο και να μην το κάνεις.
4. Χρειάζεται να κρατάει κανείς κάποιες αποστάσεις με τους υφισταμένους του για να έχει το σεβασμό τους.
5. Στην καθημερινότητα, πρέπει κανείς να προσαρμόζεται στον άγραφο νόμο ότι οι πλούσιοι έχουν το πάνω χέρι στην κοινωνία μας.

• **Κλίμακα ανίχνευσης ψευδών απαντήσεων (βλ. Crowne & Marlowe, 1964)**

4. Ο προϊστάμενός μου/Η προϊσταμένη μου καμιά φορά δε σκέφτεται πως αισθάνονται οι υπάλληλοί του/της πριν κάνει κάτι που τους επηρεάζει. (r)
5. Νομίζω ότι όλοι οι συνάδελφοί μου είναι απόλυτα ικανοποιημένοι με κάθε πτυχή της καθημερινότητας στη δουλειά μου.

6. Ο προϊστάμενός μου/Η προϊσταμένη μου είναι πάντα διατεθειμένος/η να το παραδεχτεί όταν έχει κάνει λάθος.
7. Πολύ δύσκολα μπορώ να φανταστώ την εταιρεία για την οποία δουλεύω να αδικεί κάποιον υπάλληλό της για οποιονδήποτε λόγο.
8. Στη δουλειά που εργάζομαι δεν είχα ποτέ το παραμικρό πρόβλημα με τον προϊστάμενό μου/την προϊσταμένη μου για οποιονδήποτε λόγο.
9. Στη δουλειά που εργάζομαι έχει χρειαστεί να κάνω συμβιβασμούς ή υποχωρήσεις στα πλαίσια της δουλειάς μου. (r)

Ερωτηματολόγιο

- Το ερωτηματολόγιο που καλείστε να συμπληρώσετε θα συμβάλει στην υλοποίηση ακαδημαϊκής έρευνας. Η συμμετοχή σας είναι προαιρετική και **εθελοντική**.
- Οι απαντήσεις θα είναι **ανώνυμες και εμπιστευτικές**. Θα χρησιμοποιηθούν μόνο για τους σκοπούς της έρευνας, η οποία προφανώς δεν έχει οποιαδήποτε σχέση με την εταιρεία στην οποία εργάζεστε. Στα πλαίσια της ανωνυμίας, σας έχουν χορηγηθεί και φάκελοι, ώστε να σφραγίσετε μέσα τους τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια πριν τα επιστρέψετε και να υπάρχει πλήρης εγγύηση της διατήρησης της ανωνυμίας των συμμετεχόντων, τόσο σε σχέση με τους άλλους συμμετέχοντες και την εταιρεία, όσο και σε σχέση με τον ερευνητή.
- **Παρακαλώ απαντήστε τις ερωτήσεις με τη σειρά που δίνονται.**
- Η ειλικρίνεια των απαντήσεων είναι εξαιρετικά σημαντική για την επιτυχία της έρευνας. Τόσο σημαντική που είναι προτιμότερο, αν δεν είστε σίγουροι ότι μπορείτε να απαντήσετε με ειλικρίνεια, να μη συμμετάσχετε στην έρευνα. Η μη συμμετοχή σας σε αυτή την περίπτωση θα εκτιμηθεί από τον ερευνητή εξίσου με την ειλικρινή συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Ωστόσο, κάθε ειλικρινή συμμετοχή θα βοηθήσει σημαντικά στην ολοκλήρωση της έρευνας και θα είναι καθοριστική για τη συνέχισή της.
- Δεν υπάρχουν λάθος ή σωστές απαντήσεις. **Δηλώστε αυτό που πιστεύετε** και εκφραστείτε όσο πιο ειλικρινά μπορείτε. Ευχαριστούμε πολύ!

Με εκτίμηση,

Ερρίκος Βασιλικός
Αλεξάνδρα Χαντζή

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Εκτιμώμενη διάρκεια συμπλήρωσης ερωτηματολογίου:

15 λεπτά

Πολλές φορές στο εργασιακό περιβάλλον, υπάλληλοι που τυπικά ανήκουν στην ίδια ιεραρχική βαθμίδα (δηλ. δεν είναι επίσημα ο ένας ανώτερος από τον άλλο), χωρίζονται σε παλιούς και νέους. Το ερωτηματολόγιο που κρατάτε στα χέρια σας αφορά τα ζητήματα που προκύπτουν μεταξύ παλιών και νέων. Στις παρακάτω ερωτήσεις, κυκλώστε τον αριθμό (από 1 έως 7) που πιστεύετε ότι σας εκφράζει περισσότερο. 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα»/«Καθόλου σωστό», 7 «Συμφωνώ απόλυτα»/«Πολύ σωστό» και 4 «Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ ή Δεν έχω γνώμη», έχοντας κατά νου ότι δεν υπάρχουν λάθος ή σωστές απαντήσεις, μόνο ειλικρινείς.

A. Πείτε τί πιστεύετε:

1. Χρειάζεται να υπάρχει ίση μεταχείριση παλιών και νέων υπαλλήλων.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

2. Είναι καλό οι παλιοί να βάζουν τους νέους στη θέση τους που και που.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

3. Οι νέοι πρέπει να υπακούν τους παλιούς.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

4. Οι νέοι πρέπει να ξέρουν τη θέση τους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

5. Νέοι και παλιοί είναι το ίδιο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

6. Καμιά φορά είναι απαραίτητο να κατσαδιάσει ο παλιός τον νέο για να κάνει σωστά τη δουλειά του.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

7. Ούτε ο παλιός ούτε ο νέος πρέπει να λένε ο ένας στον άλλο τι να κάνει.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

8. Αν οι νέοι γνώριζαν τα όριά τους, θα υπήρχαν λιγότερα προβλήματα στον εργασιακό χώρο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

9. Θα ήταν καλό παλιοί και νέοι να έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις και τα ίδια προνόμια.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

10. Οι παλιοί αξίζουν πιο πολύ από ότι οι νέοι.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

11. Οι παλιοί δικαιούνται εξίσου ευνοϊκή μεταχείριση με τους νέους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

12. Είναι σωστό να διευκολύνονται οι παλιοί ως προς την επιλογή του ωραρίου τους (π.χ. απογευματινό, πρωινό, σπαστό) σε σχέση με τους νέους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

13. Παλιοί και νέοι πρέπει να αντιμετωπίζονται σαν ίσοι στον εργασιακό χώρο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

14. Δεν υπάρχει ιδιαίτερη διαφορά μεταξύ παλιών και νέων.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

15. Ο παλιός καμιά φορά χρειάζεται να «στρώσει χαρακτήρα» σε κάποιον νέο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

B. Παρακάτω, πείτε την άποψή σας (βάζοντας 'x' στο αντίστοιχο τετραγωνάκι, κυκλώνοντας το αντίστοιχο νούμερο ή απαντώντας ελεύθερα).

1. Εσείς πού θα κατατάσσατε τον εαυτό σας σε σχέση με την τωρινή σας δουλειά;

Στους παλιούς

Στους νέους

Στην τωρινή μου δουλειά δεν αισθάνομαι ότι υπάρχει τέτοιος διαχωρισμός (***αν εντάσσετε σε αυτή την κατηγορία, συμπληρώστε μόνο τις ενότητες A, B, E και ΣΤ***)

2. Σε ποιο βαθμό νιώθετε παλιός/νέος:

Καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Απόλυτα

3. Γιατί θεωρείτε τον εαυτό σας παλιό/νέο; (ανάλογα με το τι απαντήσατε στην προηγούμενη ερώτηση) Με άλλα λόγια, τι πιστεύετε ότι είναι αυτό σας κάνει παλιό/νέο;

4. Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ότι ένας παλιότερος υπάλληλος είναι δίκαιο να έχει κάποια προνόμια έναντι ενός νέου υπαλλήλου;

Καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Πάρα πολύ

5. Αν συμφωνείτε, ποια θα ήταν τα προνόμια αυτά;

Γ₁. Πόσο σωστό πιστεύετε ότι το θεωρεί ο προϊστάμενος /η προϊσταμένη σας:

1. ...οι παλιότεροι υπάλληλοι να έχουν συστηματικά πιο βολικό ωράριο από ότι οι νέοι.

Καθόλου σωστό 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ σωστό

2. ...οι παλιότεροι υπάλληλοι να κάνουν λιγότερες «αγγαρείες», σε βάρος των νέων.

Καθόλου σωστό 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ σωστό

3. ...οι παλιότεροι υπάλληλοι να αναθέτουν δουλειές στους νέους με δική τους πρωτοβουλία.

Καθόλου σωστό 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ σωστό

4. ...ένας παλιότερος υπάλληλος να μαλώνει ένα νέο.

Καθόλου σωστό 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ σωστό

5. ... οι παλιότεροι υπάλληλοι να κάνουν πλάκα σε βάρος των νέων.

Καθόλου σωστό 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ σωστό

6. ...οι παλιότεροι υπάλληλοι να αναθέτουν στους νέους δουλειές που πρέπει να κάνουν οι ίδιοι.

Καθόλου σωστό 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ σωστό

Γ₂. Ποια είναι η συμπεριφορά του προϊστάμενου/της προϊσταμένης σας απέναντι στους υπαλλήλους;

Ο προϊστάμενος /Η προϊσταμένη μου συνηθίζει:

1. Να επιπλήττει τους παλιούς για λάθη των νέων.

Δε συμβαίνει ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Συμβαίνει τακτικότητα

2. Να θεωρεί τους παλιούς υπεύθυνους για την απόδοση των νέων.

Δε συμβαίνει ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Συμβαίνει τακτικότητα

3. Να αναθέτει στους παλιούς δουλειές που πρέπει να κάνει ο ίδιος/η ίδια.

Δε συμβαίνει ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Συμβαίνει τακτικότητα

4. Να σχολιάζει κατ' ιδίαν με τους παλιούς τη συμπεριφορά των νέων.

Δε συμβαίνει ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Συμβαίνει τακτικότητα

5. Ο προϊστάμενός μου/Η προϊσταμένη μου καμιά φορά δεν σκέφτεται πως αισθάνονται οι υπάλληλοί του/της πριν κάνει κάτι που τους επηρεάζει.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. Νομίζω ότι όλοι οι συνάδελφοί μου είναι απόλυτα ικανοποιημένοι με κάθε πτυχή της καθημερινότητας στη δουλειά μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. Ο προϊστάμενός μου/Η προϊσταμένη μου είναι πάντα διατεθειμένος/η να το παραδεχτεί όταν έχει κάνει λάθος.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. Πολύ δύσκολα μπορώ να φανταστώ την εταιρεία για την οποία δουλεύω να αδικεί κάποιον υπάλληλό της για οποιονδήποτε λόγο.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

Δ₁. Αν κατατάσσετε τον εαυτό σας στους παλιούς σε σχέση με την τωρινή σας δουλειά, παρακαλώ απαντήστε στις παρακάτω ερωτήσεις σε σχέση με τις παλιότερες εμπειρίες σας ως νέοι. Αν όχι, παρακαλώ προχωρήστε στην ενότητα Δ₂ αφήνοντας την ενότητα Δ₁ κενή.

Όταν ήμουν νέος/α στη δουλειά:

1. ...είχα συστηματικά λιγότερο βολικό ωράριο από ότι οι παλιοί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. ...έκανα συστηματικά περισσότερες «αγγαρείες» από ότι οι παλιοί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. ...δεν είχα ποτέ το παραμικρό πρόβλημα με τον προϊστάμενό μου/την προϊσταμένη μου για οποιονδήποτε λόγο.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. ...οι παλιοί μου ανέθεταν δουλειές με δική τους πρωτοβουλία, χωρίς να ρωτήσουν πρώτα τον προϊστάμενό/την προϊσταμένη μας.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. ...οι παλιοί με κατσάδιαζαν όταν έκανα λάθη.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. ... οι παλιοί συνήθιζαν να κάνουν πλάκα σε βάρος μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. ... έχει χρειαστεί να κάνω συμβιβασμούς ή υποχωρήσεις στα πλαίσια της δουλειάς μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. ...οι παλιοί μου ανέθεταν δουλειές που έπρεπε να κάνουν οι ίδιοι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

Δ₂. Αν κατατάσσετε τον εαυτό σας στους νέους παρακαλώ απαντήστε σε σχέση με τις εμπειρίες σας στην τωρινή σας δουλειά. Αν όχι, παρακαλώ αφήστε την ενότητα Δ₂ κενή.

Στη δουλειά που εργάζομαι:

1. ... έχω συστηματικά λιγότερο βολικό ωράριο από ότι οι παλιοί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

2. ...κάνω συστηματικά περισσότερες «αγγαρείες» από ότι οι παλιοί.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

3. ...δεν είχα ποτέ το παραμικρό πρόβλημα με τον προϊστάμενό μου/την προϊσταμένη μου για οποιονδήποτε λόγο.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

4. ...οι παλιοί μου αναθέτουν δουλειές με δική τους πρωτοβουλία, χωρίς να ρωτήσουν πρώτα τον προϊστάμενό/την προϊσταμένη μας.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

5. ...οι παλιοί με κατσαδιάζουν όταν κάνω λάθη.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

6. ... οι παλιοί συνηθίζουν να κάνουν πλάκα σε βάρος μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

7. ... έχει χρειαστεί να κάνω συμβιβασμούς ή υποχωρήσεις στα πλαίσια της δουλειάς μου.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

8. ...οι παλιοί μου αναθέτουν δουλειές που πρέπει να κάνουν οι ίδιοι.

Δε με εκφράζει καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 Με εκφράζει απόλυτα

E. Τι πιστεύετε σε σχέση με τα παρακάτω;

1. Καθώς μεγαλώνουν, οι νέοι θα πρέπει να ξεπερνούν τις επαναστατικές ιδέες που μπορεί να είχαν πιο μικροί και να σοβαρεύονται.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

2. Συχνά το σωστό είναι να ακολουθείς την άποψη των κοντινών σου ανθρώπων (γονέων, κοινωνικού περίγυρου) ακόμα και αν έχεις αντίθετη γνώμη.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

3. Αν όλοι οι άλλοι κάνουν κάτι, δεν είναι σωστό εσύ να παριστάνεις τον έξυπνο και να μην το κάνεις.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

4. Χρειάζεται να κρατάει κανείς κάποιες αποστάσεις με τους υφισταμένους του για να έχει το σεβασμό τους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

5. Στην καθημερινότητα, πρέπει κανείς να προσαρμόζεται στον άγραφο νόμο ότι οι πλούσιοι έχουν το πάνω χέρι στην κοινωνία μας.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

ΣΤ. Ατομικά Στοιχεία

Φύλο: Άνδρας Γυναίκα

Ηλικία: _____

Χρόνια που εργάζεστε στην τωρινή σας δουλειά: _____